

ISSN 2413-2004

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

МАҚАЛЛАИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ
«АХБОРИ ДДҲБСТ»

Силсилаи илмҳои гуманитарӣ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК ТГУПБП»

Серия гуманитарных наук

EDUCATION AND SCIENCE MINISTRY OF TAJIKISTAN REPUBLIC
Tajik State University of Law, Business and Politics

SCIENTIFIC-THEORETICAL JOURNAL
“BULLETIN OF TSULBP”

Series of Humanitarian Sciences

№3 (84), 2020

Хуҷанд – Khujand

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» аз соли 2000 на кам аз 4 маротиба дар як сол бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст (Шаҳодатномаи № 065/МҚ-97 аз 31.05.2018).

Маҷалла ба Рӯйхати маҷаллаҳо ва нашрияҳои илмӣ пешбари КОА-и ВМ ва ИФР (аз июни соли 2011; бознависӣ дар моҳи июни соли 2016) ва КОА-и назди Президенти ҚТ (аз ноябри соли 2018), ки чопи муҳимтарин дастовардҳои илмӣ рисолаҳо барои дарёфти унвонҳои номзад ва докторони илм дар онҳо ҳатмӣ мебошад, дохил шудааст.

Маҷалла ба Индекси иқтибоси илмӣ Русия (РИНЦ) ворид аст.

ҲАЙАТИ ТАҲРИР

Сармуҳаррир: Шокиров Т.С., доктори илмҳои филология, профессор

Азимова М.Н., доктори илмҳои филология, профессор; Бобочонова Р., доктори илмҳои филология, профессор; Ғиёсов Н.И., номзади илмҳои филология, дотсент; Дубовитский В.В., доктори илмҳои таърих, профессор; Зоҳидӣ Н.Ш., доктори илмҳои филология, профессор; Исомитдинов Ҷ.Б., номзади илмҳои таърих, дотсент; Катсев А.С., доктори илмҳои филология, профессор; Мирбобоев А.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Мирзоев Н.М., доктори илмҳои таърих, профессор; Мирзоюнус М., доктори илмҳои филология, профессор; Муқимов М.А., доктори илмҳои филология, профессор; Наззибекова М.Б., доктори илмҳои филология, профессор; Насриддинов Ф.А., доктори илмҳои филология, профессор; Ҳакимова Б.Н., номзади илмҳои филология, дотсент (котиби масъул); Ҳасанов А.А., доктори илмҳои филология, профессор; Пирумиоев Х.П., доктори илмҳои таърих, профессор; Пянков И.В., доктори илмҳои таърих, профессор; Раҳимов Н.Т., доктори илмҳои таърих, профессор; Салимов Р.Д., доктори илмҳои филология, профессор; Яъқубов Ю.Ё., доктори илмҳои таърих, профессор.

Журнал «Вестник ТГУПБП» основан в 2000 году, выходит не менее четырёх раз в год на таджикском, русском и английском языках

*Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан
(Свидетельство № 065/МЪ-97 от 31.05.2018)*

Журнал входит в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий ВАК МОН РФ (с июня 2011 года; перерегистрирован в июне 2016 г.), и в Перечень изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан (с ноября 2018 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата и доктора наук

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор: Шокиров Т.С., доктор филологических наук, профессор

Азимова М.Н., доктор филологических наук, профессор; Бабаджанова Р., доктор филологических наук, профессор; Гиясов Н.И., кандидат филологических наук, доцент; Дубовицкий В.В., доктор исторических наук, профессор; Захиди Н.Ш., доктор филологических наук, профессор; Исомитдинов Ж. Б., кандидат исторических наук, доцент; Кацев А.С., доктор филологических наук, профессор; Мирбобоев А.К., доктор исторических наук, профессор; Мирзоев Н.М., доктор исторических наук, профессор; Мирзоюнус М., доктор филологических наук, профессор; Мукимов М.А., доктор филологических наук, профессор; Нагзибекова М.Б., доктор филологических наук, профессор; Насриддинов Ф.А., доктор филологических наук, профессор; Пирумиоев Х.П., доктор исторических наук, профессор; Пьянков И.В., доктор исторических наук, профессор; Рахимов Н.Т., доктор исторических наук, профессор; Хакимова Б.Н., кандидат филологических наук, доцент (ответственный секретарь); Хасанов А.А., доктор филологических наук, профессор; Якубов Ю.Ё., доктор исторических наук, профессор.

© ТГУПБП, 2020

The journal "Bulletin of TSULBP" based in 2000 is issued no less than 4 times a year in Tajik, Russian and English

*The journal is registered in the Ministry of Culture of Tajikistan Republic
(Licence №065/ MJ-97 from 31.05.2018)*

The journal is included into the Inventory of leading scientific journals and editions being under the auspices of Russian Federation Ministry of Education of Science supervising the Higher Attestation Commission (since June 2011, rerefistered in June 2016); the edition being included also into the Inventory of HAC publications under the auspices of Tajikistan Republic President (since November 2018) major scientific results presented in dissertations challenging for Doctor`s of Candidate`s degree being bound to be published in the present periodical.

The journal is included into the Russian index of scientific citing (RISC)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief: Shokirov T.S., Dr. of Philology, Professor

Azimova M. N., Dr. of Philology, Professor; Babadjanova R., Dr. of Philology, Professor; Ghiyasov N.I., candidate of philological sciences, Associate Professor; Dubovitskiy V. V., Dr. of History, Professor; Yokubov Yu. Yo., Dr. of History, Professor; Zokhidi N. SH., Dr. of Philology, Professor; Isomiddinov Dj. B., candidate of historical sciences, Associate Professor; Kateyev A. S., Dr. of Philology, Professor; Mirboboyev A. K., Dr. of History, Professor; Mirzoyev N. M., Dr. of History, Proessor; Mirzoyunus M., Dr. of Philology, Professor; Mukimov M. A., Dr. of Philology, Professor; Nagzibekova M. B., Dr. of Philology, Professor; Nasridinov F. A., Dr. of Philology, Professor; Rakhimov N. T., Dr. of History, Professor; Hakimova B.N., candidate of philological sciences, Associate Professor (Responsible Secretary); Hasanov A. A., Dr. of Philology, Professor; Pirumshoyev Kh. P., Dr. of History, Professor; Pyankov I. V., Dr. of History, Professor; Salimov R. D., Dr. of Philology, Professor.

© TSULBP, 2020

07 00 00 ИЛМҶОИ ТАЪРИХ ва АРХЕОЛОГИЯ
07 00 00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ и АРХЕОЛОГИЯ
07 00 00 HISTORICAL SCIENCES and ARCHEOLOGY

07 00 02 ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ
07 00 02 HOME HISTORY

УДК 8
ББК 63.57

АНДЕШАҶО РОҶЕЪ БА
МУҶИММИЯТИ ОМУЪЗИШИ
ТАЪРИХИ ЧАШНУ
МАРОСИМҶО ВА ТАСНИФИ
НАМУДҶОИ ОНҶО (дар
масоли фарҳанги ҷаишии халқи
тоҷик)

АКТУАЛЬНОСТЬ
ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ
ПРАЗДНИКОВ И ОБРЯДОВ И
ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ (на
примере культуры празднований
таджикского народа)

SOME VIEWS CONCERNED
WITH THE IMPORTANCE OF
STUDY AIMED AT HISTORY OF
HOLIDAYS AND TRADITIONS
AND THEIR TYPES
CLASSIFICATION (on the exam-
ple of the traditional culture of the
Tajik people)

Каримзода Осим Косими (Каримов Осим
Косимович), д.и.т., профессор, сардори раёсати
маорифи вилояти Суғд; Исомитдинов Жорабек
Бобобекович, н.и.т., дотсент, мудири кафедраи
таърихи Ватан ва археологияи МТД «ДДХ ба номи
академик Б. Гафуров», (Тоҷикистон, Хуҷанд).

Каримзода Осим Косими (Каримов Осим
Косимович), д.и.н., профессор, начальник Управления
образования Согдийской области; Исомитдинов
Жорабек Бобобекович, к.и.н., доцент, заведующий
кафедрой Отечественной истории и археологии
ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова»
(Таджикистан, Худжанд)

Karimzoda Osim Kosimi (Karimov Osim Kosimovich),
Dr. of History, Professor, head of the department of
Education of Sughd Viloyat; Isomutdinov Zhorabek
Bobbekovich, candidate of historical sciences, Associate
Professor, head of the department of home history and
archeology under the SEI "KSU named after
academician B. Gafurov" (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Isomatdinov1961@mail.ru.

Калидвожаҳо: ҷаишҳо, фарҳанги ҷаишӣ, анъана, маросим, оинҳо, Наврӯз, ҷаишҳои тақвими, ҷаишҳои давлатӣ, ҷаишҳои миллӣ

Дар мақола таърих, моҳият, мазмунӣ ҷаишҳо ва ҷойгоҳи онҳо дар фарҳанги анъанавӣ халқи тоҷик шарҳ дода мешавад. Муаллиф муҳтасар дар бораи ташиққулуҷӣ ва таҳаввулотӣ анъанавӣ миллӣ фарогатӣ ва ҷаиши тоҷикон дар заминаи таърихи бою қадима маълумот додааст. Таъкид мегардад, ки зарурати омӯзиши таърихи оинҳои ҷаишӣ аз дарки моҳияти фалсафии иҷтимоӣ ҷаишҳо, ҳосатан ҷаишҳои миллӣ, аз қабилӣ Наврӯз, Меҳргон, Сада ва Тиргон бармеояд. Таҳқиқи маросимҳои ҷаишӣ имконият медиҳанд, ки ҷавҳари асливу инсондӯстонаи ин оинҳо дар асоси ҷаҳонбиниву

Karimzoda O.K., Isomiddinov J.B. Some Views Concerned with the Importance of Study Aimed at History of Holidays and Traditions and their Types Classification (on the example of the traditional culture of the Tajik people)

андешаҳои муосир боз ҳам равишантар гардад. Дар мақола тасниф (классификация)-и ҷашнҳои дар асоси андешаҳои олимони Д. М. Генкин, Н.В. Семенова, М. Раҳимов, С.А. Абашинов, М. Назаров ва мулоҳизаҳои муаллиф таҳлил ҷаиштаанд.

Ключевые слова: *праздники, праздничная культура, традиции, обряды, ритуалы, Навруз, календарные праздники, государственные праздники, национальные праздники*

Раскрываются история, сущность и содержание праздников и их место в традиционной культуре таджикского народа. На основе богатой древней истории даются краткие сведения о возникновении и эволюции досуговых и праздничных национальных традиций. Отмечается, что необходимость изучения праздничных обрядов исходит из освоения социально-философской сущности аспектов празднеств, в особенности национальных праздников Навруз, Мехргон, Сада и Тиргон. Исследование праздничных ритуалов дает возможность ярче воспринимать истинную суть гуманности празднеств на основе современного мировоззрения и разума. Классификация видов праздников произведена на основе взглядов ученых Д. М. Генкина, Н.В. Семеновой, М. Рахимова, С.А. Абашинова, М. Назарова и собственных авторских суждений.

Key words: *holidays, festive culture, traditions, rites, rituals, Navruz, calendar holidays, state holidays, national holidays.*

The article reveals history, nature and content of holidays and their place in the traditional culture of the Tajik people. Designing on the premise of the rich and ancient history, the author of the article provides brief information about the origin and evolution of leisure and festive national traditions. It is noted that the need to study festive rituals is based on the development of social and philosophical essence of the aspects of festivities, especially national calendar holidays Navruz, Mehrگون, Sada and Tirгон. The study of festive rituals makes it possible to more vividly perceive the true essence of the humanity of festivities based on modern worldviews and ideas. The article analyzes a classification of the types of holidays based on the views of scientists – historians: D.M. Ghenkin, N.V. Semyonova, M. Rakhimov, S.A. Abashinov, M. Nazarov. The own judgements of the authors are present in the article as well.

Ҷашнҳои дар ҳама гуна ҷомеаи инсонӣ ниҳоди ҳатмӣ ва муҳимтарин ҳодисоти ҷамъиятӣ маҳсуб меёбанд. Ҷашнҳои аз ҳаёти рӯзмарраи мардум гирифта шуда, дар вақти фориг будан аз фаъолияти меҳнатӣ баргузор мегарданд. Ҷашнҳои ба сифати оина тарзи ғайриистехсолии ҳаёт, рузгори одамон, анъанаҳои, дараҷаи рушди тафаккури иҷтимоӣ ва шахсӣ, ҷаҳонбинии инсонҳои, хусусиятҳои ахлоқ, тарбия, зебопарастии онҳоро инъикос мекунанд (2,с.4). Мавзӯи ҷашну маросимҳои дар ҳама давру замон, новобаста аз тағйирёбии соҳти давлатӣ, ҷараёнҳои рушди сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аҳамияти худро гум накардааст.

Тоҷикистон давлати аграриву саноатӣ мебошад. Барои ҳамин муносибатҳои истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ, оилавӣ бо сиёсат саҳт вобастагӣ доранд. Аз ин лиҳоз, анъанаҳои маъмулии деҳоту шаҳр, маросимҳои хоҷагидорӣ, динӣ, оилавӣ ва рузгордорӣ дар ҳаёти оилавӣ ва иҷтимоӣ истеҳсолии аҳоли аҳамияти муҳим касб мекунанд.

Сарвари давлати тоҷикон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд, ки «Тоҷикон чун дигар халқиятҳои соҳибтамаддун дар давоми таърихи ҳазорсолаи худ анъана, маросим ва расму оинҳои муҳталифро соҳиб гаштанд. Аксарияти ҷашнҳои миллии мо, аз ҷумла, Наврӯз, Мехргон ва Сада аз давраи тоисломии таърих ибтидо мегиранд.

Саволе ба миён меояд, ки чаро Наврӯз, ин ҷашни ҷовидона, новобаста аз ҳодисаҳои ногувори қарнҳо, то имрӯз асолати хешро нигоҳ дошт, Ин ҷашн ҷашни меҳнаткашони деҳот, ҷашни айёми киштукор мебошад. Наврӯз – оғози бедории табиат буда, вазиши боди баҳорӣ деҳконро ба қору пайкор, меҳнати суботкорона даъват мекунад. Чунин ҷашнро бо арҷгузорӣ ба мероси ниёгон, бояд сазовор таҷлил намоем. Ин амалӣ мо баҳри пойдеории руҳияи ватанпарастии насли наврас, дар қалби онҳо тарбияи намудани ҳамдигарфаҳмӣ ва рӯ овардан ба созандагиву бунёдкорӣ хизмат хоҳад намуд» (10, с.24).

Инчунин, сарвари давлатамон дар Симпозиуми байналмилалии илми «Пажӯҳиш дар фарҳанги бостон: аз дирӯз то имрӯз», ки санаи 22 октябри соли 2019 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, дар мавриди мероси фарҳанги ҷашниамон ҳарф зада, аз ҷумла таъкид карданд, ки «Як қисми ин мероси камназир падидаи нодири фарҳангӣ дар тамаддуни башарӣ ба ҳисоб рафта, таърихи боз ҳам қадиматар дорад, ки ҷашну маросим ва ойнҳои Наврӯз, Тиргон (ҷашни қадимаи фасли тобистон), Меҳргон ва Сада аз ҳамин қабиланд.

Ин ойнҳои бостонии ориёитаборон, бидуни вобастагӣ аз ҳама гуна унсурҳои диниву мазҳабӣ, дар миёни мардум маҳбубият пайдо карда, тадричан мақоми умумихалқӣ касб намудаанд...

Ҳарчанд ки доир ба шинохти ҷашнҳои зикршуда дастовардҳои илмӣ зиёданд, аммо таҳқиқи масоили гуногуни онҳо дар марҳалаи таърихи навин нигоҳи тоза мевоҳад.

Бовар дорам, ки донишмандон моҳияти фалсафию иҷтимоии ин ҷашнҳоро аз ҳамин нуқтаи назар таҳқиқ карда, дар асоси ҷаҳонбиниву андешаҳои муосир ҷавҳари асливу инсондӯстонаи ин ойнҳоро боз ҳам равшантар месозанд» (13).

Анъана, маросим ва расму русумро арзишҳои фарҳангии табиӣ ва ҷудоинопазир дар тақдирӣ халқи тоҷик мебошанд, ки онҳо аз замони қадим арзи ҳастӣ намудаанд ва дар давраҳои мухталифи таърихӣ рушди ҷомеа, дар ҳамбастагӣ бо дигар тамаддунҳо тағйир ёфтаанд, мазмун ва моҳияти нав касб кардаанд ва дар ин раванд ба анъана, ё ки ҷашнвораи мустақили миллӣ ва ё пояи дин табдил ёфтаанд. Қисми дигари ин арзишҳо мазмун ва моҳияти худро тағйир додаанд ва ҳатто бархе аз онҳо аҳамияти хешро дар натиҷаи тағйирёбии муносибатҳои иҷтимоӣ гум кардаанд. Аз ин лиҳоз дар бораи онҳо то ин дам маълумоте боқӣ намондааст. Таҳқиқоти олимони соҳаи таърих ва мардумшиносӣ дар бораи анъанаҳои халқӣ муайян намудаанд, ки ягон халқи ҷаҳон чун тоҷикон анъанаву маросим ва русуми бойи фарҳанги ҷашнҳои миллиро соҳиб нестанд.

Соҳибтамаддун будан, эҳтиром ва гиромидошти арзишҳои фарҳангӣ боис гаштанд, ки аҷдоди тоҷикон анъанаҳои миллии фароғатӣ ва ҷашниро дар заминаи таърихӣ бойи қадимаи худ ташаккул диҳанд. Робитаҳои халқи тоҷик бо дигар тамаддунҳои халқият ва кишварҳои ҳамсоя низ барои барои ташаккулёбии анъана ва маросимҳои нав ба нав мусоидат намуданд.

Муттаҳидшавии халқ дар доираи фарҳанги хеш, интиқол ва ҳифзи он дар асоси рафтори этникӣ, тарбияи хусусиятҳои миллӣ ва фарҳангӣ имконият фароҳам оварданд, ки маросим ва расму оинҳо садсолаҳо инҷониб арзи ҳастӣ намоянд ва ба рукни асосии ҳаёти мардум табдил ёбанд. Бо воситаи онҳо ҳаёти маънавии миллат бо ҳастии таърихияш боз мегардад. Ин гуфтаҳои махсусан ба маросимҳои оммавӣ, умумихалқӣ, ки аксаран дар марҳилаҳои ҳаёти инсонӣ такрорёбандаанд дахл дорад.

Дар маросимҳои ҳар як халқ чашнҳо нақши муҳим мебозанд. Чашнҳо аз давраи қадим ҳамон шакли фарҳанг ба шумор мераванд, ки тавассути онҳо ҷомеа муносибати хешро ба мақсаду маром, ифтихор аз музаффариятҳо, орзуҳои нек ба оянда муайян менамояд. Эҳтиёҷ ба чашнҳо дар натиҷаи сайёу талоши инсон ё ҷомеа ба гиромидошти арзишҳо, қайди идеалҳо ва афзоиш додани он пайдо шудааст.

Чӣ тавре ки Н. Нейматӣ таъкид намудааст: « Чашн - ин ҷорабиниҳои ҷамъиятии гуногунҷанбаи ғайриистеҳсолӣ буда, инъикосгари ҳаёт ва ғайриҷамъиятии инсон ва ҷомеа мебошад. Чашнвораҳо яке аз арзишҳои муҳими иҷтимоиву фарҳангӣ ба шумор мераванд ва баҳри ташаккули инсон ва рушди маънавии ӯ мусоидат мекунанд»(8,6). Дар фарҳанги динӣ ва дунявӣ аз давраи қадим иқтисодии ҳаётбахшанда ва арзишҳои бунёдии чашнҳо истифода мегаштанд.

Маросимҳои чашнӣ ба сифзати рамз ва анъана муҳимтарин лаҳзаҳои ҳаёти афрод, гурӯҳ ва ҷомеаро ҳамроҳӣ намуда, рафтори муайянеро талаб мекунанд. Чашнҳо ба мардум таъсири эмотсионалӣ –психологӣ мерасонанд. Муҳимтарин вазифаи маросими чашнӣ, ки дар сохтори худ расму русум ва маросимҳои зиёдро дарбар мегирад, ташаккули сифатҳои ахлоқии шахсият маҳсуб меёбад. Чашнҳо чунин рӯҳияи маънавий – эмотсионалиро ба вучуд меоваранд, ки дар он (дигар рӯзҳо) шодиву сурур танинандоз мегардад. Ба қавли А.И. Мазаева «Чашн – ин ҳаёти идеалии давраҳои мухталиф аст»(6,с.172).

Барои ҳамаи халқҳо, аз ҷумла тоҷикон чашнҳо бо рӯзҳои муқаррарӣ муқобил гузоштан хос аст. Бинобар ин фарҳангшинос И. М. Снегирев ҳанӯз соли 1937 таъкид намуда буд: «худӣ истилоҳи чашн маънои барҳам доданро дорад, озодии (дар рӯзҳои меҳнатӣ) бо шодиву сурур ва хурсандӣ ҳамбастагӣ доштара ифода мекунанд. Чашн ин вақти ҳолӣ аст, маросим бошад амали муҳим ва роҳи қабулшудаи баргузориҳои ҷорабиниҳои пурдабдаба мебошад... Чашн ҳамеша дигаргунии ҷиддӣ ба бор меоварад, лаҳзаҳои ғайри муваққатист ва дар як вақт тавлиди олами нав аст» (12, с.21).

Бояд таъкид дод, ки чашнҳо солиёни зиёд ва қарнҳо паси сар намуда, ба анъана табдил меёбанд, оммавӣ мегарданд, дар умум барои одамон ва ҷомеа ғайриҷамъиятӣ мешаванд. Аз чашнҳо ҳамонҳое боқӣ мемонанд, ки дар ташаккули одамон иштирок мекунанд, ба меҳнату истироҳати ӯ мусоидат менамоянд, бо бехтарин орзую омили иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсӣву ҳуқуқӣ, ахлоқиву зебопарастӣ ҳамроҳанг мегарданд.

Даврони барпошавии ҳокимияти Шӯравӣ, ҷорӣ гаштани тарзи ҳаёти нави сотсиалистӣ ва ба даст омадани соҳибистиклолии Тоҷикистон вобаста ба талаботи давр ба фарҳанги чашнӣ мардум навгонӣ ворид намуданд. Хосатан дар замони муосир натиҷаи ислохотҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва иқтисодӣ дар фарҳанги миллиашон таҳаввулотӣ ҷиддӣ ба амал оварданд. Заминаҳои нави инноватсионии ташаккули чашнҳо ва эҳёи анъанаҳои бостонӣ мушоҳида гардида, сурати тоза пайдо намуданд.

Қабули қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" мақом ва дастовардҳои фарҳанги иҷтимоии тоҷиконро ба дараҷаи баланд бардошт, то андозае сохтору низомии чашну маросимҳо ба тартиб даровард. Дар айни ҳол раванди душвори синтези анъанаҳои пешинаи миллӣ бо шаклҳои нави он, ҳамгирӣ бо дастовардҳои муосири фарҳанги иҷтимоӣ ва дар ин замина эҳёи фарҳанги чашнӣ миллӣ тадриҷан амалӣ гашта истодаанд.

Омӯзиши маросимҳои чашнӣ дар асоси принсипи воқеъбинона (объективӣ) ва таърихият ба роҳ монда мешавад, зеро пеш аз он, ки анъанаву маросимҳои халқро омӯзем, бояд мазмуну моҳияти онҳоро донем, паҳлуҳо ва робитаҳои мухталифи

онҳоро таҳқиқ кунем, дар бораи чӣ гуна пайдо шудани онҳо, алоқамандӣ доштани онҳо бо ҳаёти халқ, кадом вазифаҳои иҷтимоиро иҷро кардан, дар таҳаввулоту «худпешбарӣ» чӣ гуна тағйиротҳоро аз сар гузаронидани онҳо маълумоти муфассал андӯзем.

Ҳар як халқ анъана ва маросимҳои чашнии таърихан ташаккулёфтара дорад, ки онҳо дар сатҳи гуногун ва аз лиҳози мазмуну ғоя бо тақдири таърихӣ халқ вобастагӣ доранд. Онҳо дар тулӣ қарнҳо ташаккул ёфта, аз насл ба насл интиқол ёфтаанд. Ба онҳо мардум одат кардаанд, таҷлили онҳоро қарнҳо инҷониб риоя мекунад. Барои хамин ҳам яку якбора аз чашнҳои қадима, ки дар шароити нави таърихӣ аҳамияти худро гум кардаанд, даст кашидан амри маҳол аст. Инро мо дар мисоли таҷлили чашни Наврӯз баръало мушоҳида мекунем.

Ба ҳаёти ҷамъиятии тоҷикон анъанаҳои мухталиф ворид шудаанд, ки онҳо асоси чашнҳоро ташкил медиҳанд. Дар синтези ин анъанаҳо чашну марсимҳо нақши муҳим доранд. Аз давраҳои қадим чашнҳо ба сифати шакли фарҳанг ташаккул ёфтаанд, ки бо ёрии онҳо ҷомеа муносибати пурҳосони худро ба орзуву омол, ифтихор аз музаффариятҳо, ояндаи нек баён мекунад, Эҳтиёҷ ба чашн дар асоси ифодаи эҳтироми инсон ё ҷомеа ба арзишҳо, дарки зарурати бақайдгирӣ ва афзун гардонидани ормонҳои ба даст омада, ба наслҳои оянда интиқол додани муҳимтарин муаммоҳо дар ин ҷода ҳосил мегарданд(4). Мазмун ва моҳияти чашн дар муҳим будани арзишҳои он барои инсон, тасдиқ намудани он ва интиқоли муҳимияти чашн ба наслҳои оянда ифода меёбад.

Этнологи рус С.А. Абашин аҳамияти гуногунҷанбаи маросимро шарҳ дода таъкид мекунад, ки «он муносибати байни ҳадигариро ба низом мебарорад, муоширати шахсиро ба тартиб оварда, фазои онро ташаккул медиҳад, аз лиҳози равонӣ (психологӣ) эҳтётро қонеъ мегардонад, истироҳату фароғати фардро ташкил мекунад, онро ба низоми динӣ ворид менамояд (агар маросимҳоро риоя кунӣ, ту мусулмон ҳастӣ), он асоси худбаҳодиҳии инсон ва мавқеи ӯ дар ҷамъият мебошад» (1, с.226).

Дар омӯзиши чашнҳои асри XX – ибтидои XXI амалӣ намудани тасниф (классификация)-и он муҳим мебошад. Доир ба ин муаммо фикру андешаи мухталиф ҷой дорад. Назарияпардозӣ машҳури фарҳанги чашнӣ Д. М. Генкин бо назардошти ҳаҷми ҷорабиниҳои чашнӣ онҳоро ба тариқи зайл тасниф менамояд:

1. Чашнҳои хусусияти байналмилалӣ ва умумии тоҷикӣ дошта.
2. Чашнҳои миллӣ (чашнҳои халқиятҳои баҳамдӯсти ИҶШС).
3. Чашнҳои алоқаманд ба ҳаёти ҷомеа (коллектив), оила ва шахс (3, с.57).

Муҳаққиқи дигари анъана ва маросимҳои шӯравӣ Я. Белоусов чашнҳоро ба 5 гурӯҳ тақсим мекунад: чашнҳои умумихалқӣ, меҳнатӣ, оилавӣ- маишӣ, бо мавсими сол вобаста ва бо фарҳанги халқҳои ИҶШС ва ҷаҳон алоқаманд (2, с.188-192).

Н.В. Семенова бошад ба мазмуни чашнҳо таъия намуда, онҳоро ба гурӯҳҳои зайл: инкилобӣ, граждонӣ, меҳнатӣ, табиатӣ ва фарҳангӣ ҷудо мекунад (11, с.133-135).

Муҳаққиқи тоҷик М. Назаров низ чашнҳои Шӯравиро гурӯҳбандӣ намуда, онҳоро ба чор қисмати ҷудо мекунад:

1. Чашнҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва давлатӣ (Чашни Инкилоби Октябр, 8 Март-Рӯзи бонувон, 1 Май-Рӯзи ҳамдили меҳнатқашон, 9 Май – Рӯзи Ғалаба бар фашизм ва ғ.).

2. Чашнҳои анъанавӣ меҳнатӣ ва фаъолият (Рӯзи коркунонии хоҷагии кишлоқ, Рӯзи меҳнат ва ҳосил, Рӯзи воқеаҳои муҳими таърихӣ, Рӯзи бо тантана ба нафақа гуселонидан ва ғ.).

3. Чашнҳои миллии ҷавонон, ки дунёи маънавӣ ва меъёрҳои рафтори коммунистиро ташаккул медиҳанд (Рӯзи Октябртӯ, Рӯзи қаблушавӣ ба сафи пионерон, Рӯзи қабулшавӣ ба ҳаёти комсомолон, Рӯзи супоридани шиноснома, Рӯзи гусел ба сафи Артиши Шӯравӣ ва ғ.)

4. Чорабиниҳо вобаста ба ҳаёти анъанавии оилавӣ, ки барои ташаккули тафаккури материалистӣ ва ҷорӣ намудани ахлоқи коммунистӣ дар ҷомеа мусоидат мекунад (Рӯзҳои таваллуд, Рӯзи ақди никоҳ, Тӯйҳои комсомолӣ ва ғ.) (7).

Муҳаққиқи тоҷик М. Раҳимов дар “Энсиклопедияи советии тоҷик” дар асоси таърих, мазмун ва хусусияташон ҷашнҳоро ба гурӯҳҳои заил: анъанавӣ, миллий, синфӣ, давлатӣ, истеҳсолӣ – хоҷагӣ, оилавӣ ва динӣ тақсим мекунад (9, с.539).

Дар Интернет низ намудҳои ҷашнҳо гурӯҳбандӣ шудаанд. Ҷунонҷӣ, дар яке аз сомонҳо ба панҷ қисмат ҷудо шудани ҷашнҳо таъкид шудааст: 1) ҷашнҳои давлатии бо мафкураву рамзҳои таърихӣ пурбор гашта; 2) ҷашнҳои ҷамъиятӣ, ки ҷанбаи мафкуравӣ ва динии онҳо барои аксарияти мардум бегона гаштаанд ва ё умуман вучуд надоштанд; 3) ҷашнҳои динӣ, ки дар калисо баргузор мегарданд ва бо устураи ин ё он равияи динӣ алоқаманд ҳастанд; 4) ҷашнҳои хусусӣ, ки санаҳои ҳаёт ва фаъолияти афрод ва оилаи алоҳидаро муаррифӣ мекунад; 5) ҷашнҳои иттиҳодиявӣ (корпоративӣ) (5).

Ба таври умум, бо дарназардошти таҳаввулотии фарҳангиву таърихӣ анъана ва маросимҳои ҷашнии халқӣ тоҷикро ба ҷор гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: ҷашнҳои тақвими-истеҳсолӣ, ҷашнҳои динӣ, ҷашнҳои оилавӣ-маишӣ ва ҷашнҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ. Ба гурӯҳи якуми ҷашнҳо дохил мешаванд: Ҷашни Наврӯз (Иди сари сол, оғози кишукори деҳқонон), Меҳргон (ҷашни ҳосил), Сада (ҷашни хуршед, рӯшноӣ ва оташ), Ҷашни Сайри гули лола, Ҷашнаҳои мухталифи халқӣ (ёрии ихтиёрӣ хангоми гунучини ҳосил, соҳтмони истиқоматгоҳ, кофтани ҷӯйбору наҳрҳо ва ғ.)

Ба гурӯҳи дуюми ҷашнҳо: маросимҳо ва расму оини динӣ шомиланд, ки бо ислом алоқамандӣ доранд (рӯза, намоз, Иди қурбон, иди Рамазон, мавлуди пайғамбар ва ғ.)

Гурӯҳи сеюми ҷашнҳои тоҷиконро анъана ва маросимҳои оилавӣ-маишӣ ташкил медиҳанд. Ба ин ҷашнҳо ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти оилавӣ: *чиллашинӣ* (давраи баъди тавлиди фарзанд), *мӯйсаргирон* (аввалин маротиба қайчи задани мӯйи сари кӯдакон), *дандонмушак* (баромадани аввалин дандони кӯдакон), *гаҳворабандон* (бори нахуст ба гаҳвора бастанӣ кӯдак) *тӯйи хатнасур* (хатна намудани писарбача), *тӯйи ақди никоҳ* (маросими хонадоршавӣ) ва ғ. дохил мешаванд.

Ба гурӯҳи ҷоруми ҷашнҳо ки хусусияти иҷтимоиву сиёсӣ доранд, дохил мешаванд: Рӯзи Истиқлолияти Тоҷикистон (9 сентябр), Рӯзи Ваҳдати миллий (27 июн), Рӯзи Парчами миллий (24 ноябр), Рӯзи Ғалаба дар Ҷанги Бузурги ватанӣ (9 май), Рӯзи Забони давлатӣ (5 октябр), Рӯзи Конституцияи Тоҷикистон (6 ноябр), Рӯзи Артиши миллий Тоҷикистон (23 феврал), Рӯзи Модар (8 март) ва ғ.

Умуман, муҳимияти таҳқиқот роҷеъ ба пайдоиш ва моҳияти маросим ва расму русуми ҷашнӣ, ки онҳо дар ҳаёти мардум нақши муҳим мебозанд, аз ҷӣ бармеояд: якум, аз зарурати омӯзиши эҷодиёти маънавии оммаи халқ, ки ба мафкура ва сайбу талоши онҳо вобастагӣ дорад; дуум, аз дуруст муайян кардани хусусияти прогрессивии маросимҳои ҷашнӣ дар тамаддуни тоҷикон: сеюм, аз эҳёи экологияи таърихиву фарҳангӣ, ки тавассути он ҷашнҳо дар рушди Тоҷикистони соҳибистиклол, демократӣ, ҳуқуқбунёд ҷойгоҳи хоса доранд.

Бояд таъкид кард, ки:

- маросимҳои ҷашнӣ ва анъанаҳои тоҷикон дар шароити ҳаёти рӯзмарра, зиндагӣ ва фарҳанги халқ, инчунин дар шароити иқлимӣ ҳавзаи ҷуғрофӣ ташаккул ва рушд намудаанд;

- ҷашнҳои оммавӣ ва оилавӣ дар шароити гуногуни таърихӣ ва иқтисодӣ, марҳилаҳои фарҳангӣ ташаккул ёфта, дар шароити рушди ҳаёти маънавӣ ва моддӣ ҷамъият мутобиқ гаштаанд ва таҳаввулотро аз сар гузаронидаанд ва қисми ҷудонашавандаи фарҳанги таърихӣ ва маънавияти халқро ташкил додаанд;

- ҷашнҳо ҳамчун оинаи ҳаёти ҷамъиятиву фарҳангӣ дастовардҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, меҳнатӣ, фарҳангӣ ва эҷодии халқро инъикос мекунанд;

- ҷашнҳои тақвими кишоварзӣ решаҳои амиқи ҳазорсола доранд, дар асоси вақтҳои сол ва ҷараёни меҳнат, бо риояи маросим ва оинҳои бадеӣ-рамзӣ ва хусусияти эмотсионалӣ дошта баргузор мегаштанд;

- дар солҳои ҳуқумронии Шӯравӣ дар заминаи сиёсати атеистӣ бархе аз ҷашнҳо бе асос ба фишору тазъик дучор гаштанд;

- новобаста аз монетаҳо, манъкуниҳо ва таъқибот аксари ҷашнҳои анъанавӣ пурра аз байн нарафтанд, онҳое ҳифз гашта, бо мазмуни нав пурра гардиданд;

- дар шароити воқеияти шӯравӣ ҷашну маросимҳои нави хусусияти анъанавӣ, умумитифоқӣ ва байналмиллалидошта ба вучуд омаданд;

- ҷашнҳо дар шакли сайрҳои оммавӣ халқӣ, намоишҳои мутатантан, шабнишиниҳо, бозиҳои халқӣ, мусобиқаҳо ва ғ. баргузор мегаштанд;

- дар шароити соҳибистиклолии кишварамон эҳёи ҷашнҳои азалии анъанавӣ ва динӣ сурат гирифт ва тақвими нави ҷашнҳо тартиб дода шуданд;

- сиёсати давлатии Тоҷикистони соҳибистиклол ба танзимдарорӣ, навсозӣ ва ганигардонии ҷашнҳои милливу динӣ равона гашт;

- ҷашнҳои эҳёгашта ва нав ҷорӣ гашта, ба фарҳанги иҷтимоии давлатамон ҳусни тоза бахшиданд.

Пайнавишт:

1. *Абашинов, С.Н. Вопреки здравому смыслу? (К вопросу о "рациональности/иррациональности" ритуальных расходов в Средней Азии)/С.Н.Абашинов // Евразия. Люди и миф / Сост. и отв. ред. С. Панарин. -М.: Наталис, 2003.- С. 217-238.*
2. *Белюсов, Я. Праздники старые и новые (некоторые философские аспекты проблемы празднования) /Я.Белюсов// - Алма-Ата: Казахстан, 1974. -213 с.*
3. *Генкин, Д.М. Массовые праздники/Д.М.Генкин. – М.: Просвещение, 1975. -140 с.*
4. *Гужова, И. В. Государственный праздник как социально-коммуникативная технология/И.В.Гужова // <http://pr.tsu.ru/articles/120/> (Санаи мурочиат 12 май соли 2020)*
5. *Любой другой праздник //<http://www.barbariska.spb.ru/pages/317/> (Санаи мурочиат: 12 май соли 2020).*
6. *Мазаев, А.И. Праздник как социально-художественное явление/А.И.Мазаев. - М.: Наука, 1978. – 392 с.*
7. *Назаров, М. Мо ва расму оинҳо //Маориф ва маданият. -1983. - 25 март.*
8. *Негмати, А. Э. Земледельческие календарные праздники древних таджиков и их предков. –Душанбе: Дониш, 1989. -126 с.*
9. *Раҳимов, М. Ид // Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди II. – Душанбе, 1980. – С. 539.*
10. *Раҳмонов, Э. Об упорядочении народных обрядов и обычаев. – Душанбе: Шарки озод, 1999. – 32 с..*

Karimzoda O.K., Isomiddinov J.B. *Some Views Concerned with the Importance of Study Aimed at History of Holidays and Traditions and their Types Classification (on the example of the traditional culture of the Tajik people)*

11. Семенова, Н. В. К вопросу о классификации массовых праздников // *Клуб и гармоническое развитие личности*. – Л., 1976. – С. 133 -135.
12. Снегирев, И. М. *Русские простонародные праздники и суеверные обряды*. – М.: Советская Россия, 1990. – 77 с.
13. Суханрони Президентии Чумхурии Тоҷикистон Пеишвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Симпозиуми байналмилалӣ илмӣ «Пажӯҳиши дар фарҳанги бостон: аз дирӯз то имрӯз». 22.10.2019, шаҳри Душанбе // <http://www.president.tj/node/21672> (Санаи муроҷиат: 23.05.2020)

Reference Literature:

1. Abashin S. N. *Does it Concord with Sound Sense? (To the issue of “rationality // irrationality” of expenditures for rituals in Middle Asia)* // *Eurasia. People and Myth* // Compiler and editor-in-charge: S. Panarin. – М.: Natalis, 2003. – pp. 217 – 238.
2. Belousov Ya. *Old and New Holidays (some philosophical aspects of the problem concerned with celebration of holidays)* // *Alma-Ata: Kazakhstan*. 1974. – 213 pp.
3. Ghenkin D. M. *Mass Holidays*. – М.: Enlightenment, 1975 – 140 pp.
4. Guzhova I. V. *State Holiday as a Social-Communicative Technology* // [http:](http://) (Date of request: 12 May, 2020)
5. *Any other Holiday* // [http:](http://) (Date of request: 12 May, 2020)
6. Mazayev A. I. *Holiday as a Social-Artistic Phenomenon*. М.: Science, 1978. – 392 pp.
7. Nazarov M. *We and Customs with Rules* // *Education and Culture*. – 1983, March 25
8. Negmati A. E. *Agricultural Calendar Holidays of Ancient Tajiks and their Ancestors*. – Dushanbe: Knowledge, 1989. – 126 pp.
9. Rakhimov M. I. *The Edition “Tajik Soviet Encyclopedia. Volume II*. – Dushanbe, 1980. – 539 pp.
10. Rakhmonov E. *On Regulation of Folks Rites and Customs*. – Dushanbe: Freedom of the Orient, 1999. – 32 pp.
11. Semyonova N. V. *To the Issue of Classification of Mass Holidays* // *Club and Harmonious Development of Individual*. – Л., 1976. – pp. 133 – 135.
12. Sneghiryov I. M. *Russian Holidays of Common People and Superstitions Rites*. – М.: Soviet Russia. 1990. – 77 pp.
13. *The Message of Tajikistan Republic President, Leader of the Nation Reverend Emomali Rakhmon to International Scientific Symposium “Exploration of Ancient Culture: from yesterday to nowadays”*. 22.10.2019. Dushanbe // [http:](http://) (Date of request: 23.05.2020)

07 00 06 АРХЕОЛОГИЯ

УДК 9(575.3) (092)

ББК 63.4 (2-Тадж.)

ГОРНОЕ ДЕЛО И МЕТАЛЛУРГИЯ САРАЗМА

Рахимов Набиджон Турдиалиевич, д.и.н., профессор кафедры отечественной истории и археологии ГОУ «ХГУ им. акад. Б.Гафурова»; **Олимов Дилшодджон Рузибоевич**, ассистент кафедры истории таджикского народа ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)

ИСТИХРОЧИ МАЪДАН ВА МЕТАЛЛУРГИЯ ДАР САРАЗМ

Раҳимов Набиҷон Турдиалиевич, д.и.т., профессораи кафедраи таърихи Ватан ва археологияи МДТ «ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров»; **Олимов Дилшодҷон Рӯзибоевич**, ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики ДДХБСТ (Тоҷикистон, Хучанд)

SARAZM MINING AND METALLURGY

Rahimov Nabijon Turdialievich, Dr. of History, Professor of the department of home history and archaeology under the SEI “KhSU named after acad. B. Gafurov”; **Olimov Dilshod Ruziboevich**, assistant of the department of the history of the Tajik nation under TSULBP (Tajikistan, Khujand) (Tajikistan, Khujand) **E-MAIL: nabir@mail.ru**

Ключевые слова: урбанизация, Саразм, горное дело и металлургия, металлические изделия, рудники, древняя металлообработка, торговля

Изложены результаты исследования истории горного дела и металлургии городища Саразм. Этот памятник известен как один из ранних центров добычи и обработки полезных ископаемых. При археологических раскопках на городище Саразм найдено множество изделий (орудия труда, оружие, украшения) из меди, бронзы, свинца, серебра и золота. В Саразме также обнаружены плавильные печи, мастерские, орудия труда и инструменты для металлообработки. В окрестных горах найдены места древних выработок и рудники. Начало специализации в производстве товаров способствовало появлению социальной иерархии и завершению урбанизации. Полученные анализы шлаков из печей и многочисленные металлические находки свидетельствуют о высоком уровне горной металлургической промышленности в поселении. На рубеже IV-III тысячелетий, во многом благодаря развитию горного дела и металлургии, городище Саразм стало главным торговым и культурным перекрестком Древнего Востока.

Калидвожаҳо: шаҳрсозӣ, Саразм, истихроҷи маъдан ва металлургия, маҳсулоти металлӣ, конҳо, коркарди металлҳои қадимӣ, савдо

Натиҷаи таҳлили таърихи истихроҷи маъдан ва металлургияи Саразм ироа гардидааст. Ин ёдгори ба ҳайси яке аз марказҳои пеширафтаи истихроҷ ва коркарди маъдан маъруфият дорад. Ҳангоми кофтуковҳои бостонишиносӣ дар шаҳраки Саразм маснуоти бисёр (асбоб, аслиҳа, зевар) аз мис, биринҷӣ, сурб, нуқра ва тилло ёфт шуданд. Дар Саразм инчунин оташидон, устохона, олоти меҳнат ва асбобҳои коркарди металл низ ба даст омадаанд. Дар кӯҳҳои атрофи он мавзёҳои истихроҷ ва коркардҳои қадимаи маъдан ёфт шудаанд. Огози маҳсусгардонии истеҳсоли маҳсулот ба

пайдошавии иерархияи иҷтимоӣ ва хотима ёфтани урбанизатсия мусоидат кард. Таҳлили дажголи гулхани оташдонҳо ва бозёфтҳои зиёди металлӣ аз сатҳи баланди саноати кӯҳӣ ва металлургӣ дар ин маҳал шаҳодат медиҳад. Дар оғози ҳазорсолаи IV-III асосан аз ҳисоби руиди саноати кӯҳӣ ва металлургия, шаҳраки Саразм чорроҳаи асосии тиҷорат ва фарҳангии Шарқи қадим гардид.

Key-words: *urbanisation, Sarazm, mining and metallurgy, metal products, mines, ancient metal processing, trade*

The article is devoted to the history of Sarazm mining and metallurgy. This site is known as one of the early centers of mining and processing of minerals. During the archaeological excavations at Sarazm settlement, many items (tools, weapons, carvings) made of copper, bronze, lead, silver and gold were found. Melting furnaces, workshops, tools and tools for metal processing were also found in Sarazm. Ancient mining sites and mines have been found in the surrounding mountains. The beginning of specialization in the production of goods contributed to the emergence of social hierarchies and the end of urbanization. The resulting analyses of slag from furnaces and numerous metals finds indicate to a high level of mining and metallurgical industry in the settlement. At the turn of the IV-III millennia BC, largely due to the development of mining and metallurgy, Sarazm became the main commercial and cultural crossroad of the ancient East.

Археологические находки являются главным источником для изучения истории возникновения и развития горного дела и металлургии в ранний, бесписьменный период истории человечества. Найдены на памятниках изделия из разных видов металла, орудия труда и приспособлений для металлообработки, следы древних выработок, формы для литья и шлаки позволяют изучить и реконструировать технологию добычи и обогащения рудоносных пород, рассмотреть сам процесс обработки металла и изготовления металлических изделий. В случае привязки всех материалов к конкретному памятнику или группе памятников определённого региона можно всё это соотнести с конкретной культурой. Это хорошо иллюстрируют результаты раскопок на городище Саразм, которые являются показательными для историко-археологического изучения истории горного дела и металлургии всего Согда.

Учёные установили, что накопление горно-геологических знаний идёт с эпохи палеолита [15, с. 10]. Длинный период каменного века завершился знакомством человека с первым металлом – медью. По оценке специалистов, медно-каменный век (энеолит, халколит) начинается в VIII-IV тыс. до н.э. и переходит в бронзовый век. В разных частях Старого Света начинается период использования металлов – сначала меди, затем олова, золота и др. Медь – единственный металл, который встречается в природе в чистом виде, и она часто оказывалась в сборах камней для обработки ещё в каменном веке. Однако если медь встречается в природе в виде слитков, то другие виды металлов приходилось добывать из руды. Позднее люди научились находить месторождения разных металлов, плавить и получать разные составы. Так, при смешивании меди с оловом, свинцом и др. металлами люди научились получать бронзу. Эта схематическая последовательность отражает процесс зарождения и развития древней металлургии – горной добычи и обработки металлосодержащей руды, а далее – выработки металлических изделий (орудия труда, оружия, украшений, различных предметов быта и др.). Освоение способов получения бронзы (сплава меди и олова) стало революционным событием, приведшим к большому технологическому скачку в развитии производительных сил. Примитивная

металлургия имела особенно большое значение для ранних городских центров Центральной Азии, одним из которых был древний Саразм.

Многолетние археологические раскопки Саразма доказали, что этот памятник является древнейшим и крупнейшим городским поселением эпохи палеометалла в Среднеазиатском Междуречье [4, с. 244; 5, с. 37]. С точки зрения географии Саразм располагается в очень благоприятном месте: в плодородной долине реки Зеравшан и в обрамлении богатых металлом гор. Это уникальное сочетание различных условий благоприятствовало зарождению здесь производящего хозяйства: продуктивного древнего земледелия, скотоводства и ремесленных производств [17]. Окружающие Саразм горы богаты полезными ископаемыми, что способствовало их очень раннему освоению.

Исследования в Саразме указывают на важное место металлических (в основном медных и бронзовых изделий) в материальной культуре местного населения. Известно, что ещё до начала раскопок местные жители находили на поверхности и при распашке земли разные металлические предметы. Что и в каком количестве было найдено, остаётся под вопросом: некоторые были использованы в хозяйстве, другие – утеряны. Но одна из находок – бронзовый топор, найденный жителем кишлака Авазали Ашурали Тайлановым, был передан археологам и положил начало археологическому изучению городища Саразм. Чуть позднее среди собранных у местного населения предметов были обнаружены два бронзовых двулезвийных ножа и один кинжал [6, с. 276].

Раскопки Саразма дали большой объём находок материальной культуры древнейшего периода истории Согда. В ходе раскопок обнаружены металлические и каменные изделия, а также многочисленные украшения, изготовленные из драгоценных камней и обработанных морских раковин. В каждом полевом сезоне находили изделия и предметы, изготовленные из меди, бронзы, золота, серебра. В ходе раскопок сезона 1978. г. было найдено значительное количество бронзовых изделий, среди которых шесть ножей и кинжалов – однолезвийный нож и пять двулезвийных кинжалов, изготовленных способомковки [6, с. 273]. В культурном слое Саразма обнаружен бронзовый наконечник копья [7, с. 4]. Для изучения металла, использовавшегося древними жителями Саразма, представляют интерес ещё два наконечника копий. Первый из них был найден в верхнем слое шурфа 10, расположенного в зоне раскопа 2, на глубине 31 см от дневной поверхности. Второй наконечник был найден также в верхнем слое раскопа 3, на глубине 53 см от дневной поверхности. Он был сломан ещё в древности. Оба эти наконечника важны для датировки культурного слоя. Также в слое были найдены небольшие бронзовые изделия, по виду схожие с рыболовными крючками [7, с. 4; 8, с. 278].

В 1981 году археологи провели разведочные и раскопочные работы на всём массиве Дашти Саразм [9, с. 194]. В помещении №2 комплекса, исследованного в 1981 г., у середины восточной стены, на высоте 16 см выше пола второго уровня был обнаружен бронзовый нож [9, с. 194]. В следующем году археологи получили также другие металлические изделия, среди которых двухстороннее заострённое бронзовое шило, два кинжала и крупное чеканенное украшение из золота в виде розетки [10, с. 154]. Коллекция бронзовых ножей и кинжалов Саразма в 1984 г. пополнилась ещё двумя экземплярами. Это литые изделия, дополнительно подправленные ковкой. А. Исаков отмечает: «традиционное в таких предметах ребро посередине лезвия явно прослеживается на ноже. Судя по форме, нож был снабжён коротким черенком. Десятки экземпляров таких ножей на Саразме указывают на то, что форма этих ножей характерна для этого поселения» [11,

с. 154]. Но в 1985 году при раскопках объекта V (рук. С. Бобомуллоев) был найден бронзовый нож совсем иной формы: «...клинок плавно сужается к черенку без каких-либо плечиков и завершается загнутым концом. В целом изготовлен он грубо, очевидно, ковкой, о чём свидетельствует неровная поверхность краёв довольно широкого черенка» [12, с. 98]. Тогда же производилось вскрытие нескольких курганов Саразма, в которых тоже среди находок были металлургические изделия. Так, в одном из захоронений был найден небольшой серебряный флакончик с отогнутым наружу венчиком, имеющий почти цилиндрическую форму, со слегка вытянутой стенкой, донце тоже выпуклое, неустойчивое. Флакон миниатюрный, диаметром 4 см и высотой 5 см. В другом погребении обнаружены: массивное лопатовидное бронзовое зеркало или бритва, золотые и серебряные бусы [12, с. 85-99]. Французские археологи, работавшие на объекте 7, также находили металлургические изделия, среди которых наиболее интересными являются бронзовый нож и печать из свинца [13, с. 218]. Свинцовая печать округлой формы, диаметром 3,5 см, толщиной 0,9 см. На лицевой стороне – четыре подпрямоугольных желобка ёлочного типа. Вершины всех треугольников смыкаются в центре диска печати. Печать изготовлена литым способом.

Число находок не ограничивается приведёнными примерами. В ходе раскопок на Саразме найдено более 150 изделий из металла, среди которых разные виды бронзовых топоров (топорики, тесла-топоры), ножи, булавки, иглы, а также наконечники для стрел и копий с длинным, изогнутым на конце черенком, косметические стержни с утолщением на одном конце и навершием на другом, литые из свинца печати и даже свинцовые слитки, предназначенные для торговли; изящные украшения из серебра и золота и др.

Учёные смогли выделить орудия труда и инструменты, которые мастера Саразма использовали для производства и обработки металлургических изделий. В ходе раскопок на городище Саразм были обнаружены фрагменты литейных форм, плавильные горны, массивные песты и молоты для дробления руды, металлургические изделия в виде топоров, кинжалов, ножей, копий, булавок, рыболовных крючков и украшений.

Особый интерес представляют специальные инструменты, которые составляют 15,63 % от общего количества орудий. Приспособления для расширения металлургических листов и фольги составляют 9,3 %, для выравнивания использовались различные виды молотков (7,97 % от общего числа орудий труда). Для изготовления металлургических украшений использовались специальные формы (9,3 %).

Древние металлурги Саразма применяли в основном литье и ковку. При помощи холодного и теплого способов обработки они могли изготовить все нужные в хозяйстве изделия. Судя по результату анализов находок, саразмийцы выполняли самые разные операции, в том числе: выравнивание фольги, удаление грубых краев, подправку и исправление лезвий и др.

В результате раскопок подтверждено производство этих изделий в самом Саразме. Здесь обнаружены медеплавильные печи и формы для литья изделий. Первые печи были довольно простыми: они были сделаны из глины в виде труб, заглубленных в землю на 30-35 см, толщина стенок достигала 4-5 см, диаметр печи - 20-30 см. В самый ранний период истории Саразма печи сооружались в одном из помещений или во дворе. Для топки использовалась главным образом арча, обильно произрастающая в окрестных горах. По определению учёных, в печах Саразма температура доходила до 1800 градусов [14, с. 62]. Вблизи месторождений и рудников также были печи. В таком случае металл как сырьё

доставляли в Саразм и дальнейшая обработка металла и изготовление из него различных изделий производились уже непосредственно в мастерских поселениях.

Таким образом, крупномасштабное производство и разнообразие металлических изделий и инструментов для обработки металла демонстрируют высокий технический и технологический уровень саразмийских мастеров и специализированный характер ремесла.

Актуальной остаётся и проблема начала добычи полезных ископаемых, их наличие вблизи памятника и вопрос о связи рудников и их пользователей. Раскопки Саразма дали большой ассортимент металлических изделий, и встал вопрос об источнике сырья для древних ремесленников Саразма. Вокруг Саразма найдены старые выработки и рудники, однако только синхронные с Саразмом могли быть источником металла для древних металлургов. Раскопки поселения и наличие здесь материалов, указывающих на их связь с разработкой месторождений, дают право на твёрдую датировку времени их разработки. Аналитическое исследование изделий (медных, бронзовых и др.), найденных при раскопках памятников, с их привязкой к конкретным месторождениям, позволяет датировать рудники и месторождения.

Судя по находкам, возникший в середине IV тыс. до н.э. протогород Саразм в III тыс. до н.э. превращается в крупный центр металлургии и металлообработки. Древние саразмийцы были хорошо осведомлены о богатых месторождениях полезных ископаемых и развивали местное горно-рудное дело. Археологи и геологи обнаружили и зафиксировали в окружающих Саразм горах (Зеравшанский и Туркестанский хребты) много пунктов древних разработок и пунктов по плавлению металлов. Во время разведочных поисков специалисты обнаружили старые рудники, где с древних периодов добывали золото, серебро и свинец [2, с. 64-65; 3, с. 155-157; 16, с. 48-51].

Таджикские учёные совместно с французскими коллегами провели разведывательные работы по выявлению полезных ископаемых в верховьях Зеравшана. В 1992-1995 гг. в рамках международного сотрудничества Ф. Сесброн (Орлеанский университет) и доктор Е. Горшков (Институт геологии АН Таджикистана), совместно с Пенджикентской археологической базой для оценки минералогического потенциала и богатств недр верховьев Зарафшана, ассортимент которых был представлен в Саразме, произвели исследование минеральных ресурсов и старых шахт в регионе Зеравшанского горного массива и обнаружили десятки древних выработок и небольших шахт, где добывались руды и драгоценные камни, а также строительные материалы.

Дальнейшее изучение, анализ и определение были проведены в Университете Орлеана и в минералого-кристаллографической лаборатории Университета П. и М. Кюри (Франция). Результаты этого исследования показали, что находки из раскопов на Саразме совпадают с минеральными залежами из потенциально доступной зоны в его окрестностях [18, с. 3-8].

Изучение совокупности мест плавки руды, обработки металлов и изготовления изделий свидетельствуют о развитии в Саразме нескольких местных производств, связанных с обработкой металлов. Проведённый специалистами анализ находок из разновременных культурных слоёв городища Саразм доказывает не только высокий уровень технического мастерства в энеолите, но и преемственность древних технологических традиций [1, с. 30-39]. Более того, по мнению академика В.М. Массона, наличие богатых рудных залежей, перспективы для горного дела и возможность использования полезных ископаемых стали для поселенцев решающими при выборе

места для Саразма. В первом томе «Истории цивилизаций Центральной Азии» В.М. Массон как автор главы об энеолите и бронзовом веке указывает: «... верховья реки Зеравшан оказались привлекательными из-за близости к рудным месторождениям Ферганы. Во всяком случае, в Саразме имеется довольно большое количество металлических артефактов, и свидетельством накопления богатства является погребение женщины с множеством бус из золота, сердолика и лазурита на шее, руках и ногах. Таким образом, миграция геоксюрских общин на северо-восток дала толчок к формированию нового центра высокоразвитой культуры в советской Средней Азии» [19, с. 232].

Исходя из количества и ассортимента металлических изделий из Саразма, можно утверждать, что протогород был одним из крупнейших в Центральной Азии центров металлургии, плавки металлов и его обработки. Эта производственная специализация обусловила широкие контакты его населения в эпоху энеолита и бронзы [20, с. 90-102]. Саразмийцы отправляли соседним народам медь, бронзу, свинец, золото и серебро. Металлы и изделия из них стали предметом торговли, при этом шёл обмен с близкими и дальними центрами не только сырьём и изделиями, но и технологиями. Металлические изделия из Саразма находят аналогию в материалах памятников Южного Туркменистана, Ирана, Афганистана, Пакистана и Индии [17, с. 5-10].

Таким образом, протогород Саразм, интенсивно исследуемый таджикскими и зарубежными специалистами как один из самых ранних центров добычи и обработки полезных ископаемых, центр металлургического ремесла, является районом традиционных горно-геологических центров металлургии и горно-геологической промышленности. Процесс формирования протогорода и в целом древнейшей цивилизации сопровождался зарождением и начальным развитием металлургического производства. Наличие полезных ископаемых в окрестностях Саразма и начало их добычи и обработки привели к тому, что здесь в IV-III тысячелетиях до н.э. формируется первый большой центр по добыче меди, олова, свинца и других металлов в Среднеазиатском Междуречье. При археологических раскопках на городище Саразм найдено множество изделий из меди, бронзы, свинца, серебра и золота. Было найдено немало ювелирных изделий и украшений, среди которых выделяются 48 золотых бусин, а также двенадцатилепестковая золотая розетка со вставкой из бирюзы. Обнаружены плавильные печи, мастерские, орудия труда и инструменты для металлообработки. В раскопанных мастерских умелые ремесленники Саразма производили украшения и предметы из бронзы, свинца, серебра, золота, стеатита и полудрагоценных камней (бирюзы, агата, лазурита). Начало специализации в производстве товаров способствовало появлению социальной иерархии и завершению урбанизации. Полученные анализы шлаков из печей и многочисленные металлические находки свидетельствуют о высоком уровне горной металлургической промышленности на поселении. А на рубеже IV-III тысячелетий до н.э., во многом благодаря развитию горного дела и металлургии, городище Саразм стало главным торговым и культурным перекрестком Древнего Востока.

Список использованной литературы:

1. Брюнэ Ф., Раззоков А. *О новом понимании энеолита в Центральной Азии. Каменная индустрия Саразма (Таджикистан): первые результаты технологического анализа/Ф.Брюнэ, А.Раззоков //Муаррих. – 2016. - №2 (6). – С.30-39.*
2. Бубнова М.А. *Серебряные рудники Илака и Буттама (к вопросу датировки/М.А. Бубнова //Абуали ибн Сино и его эпоха. – Душанбе, 1980. – С.64-65.*

3. Бубнова М.А. К истории добычи ископаемых в верховьях Зеравшана/М.А. Бубнова //Материальная культура Таджикистана. - Вып.4. – Душанбе, 1987. – С.155-157.
4. Исаков А.И. Саразм (К вопросу о становлении древнеземледельческой культуры Зеравшанской долины)/А.И. Исаков. – Л., 1991. – 244 с.
5. Исаков А.И. Верховья Зеравшана в эпоху энеолита и бронзы/А.И. Исаков: автореф. дис. д-ра ист. наук в форме научного доклада. – Л., 1991. – 37 с.
6. Исаков А.И. Раскопки Косаторошского отряда в 1978 г./А.И. Исаков // АРТ. Вып. 18 (1978). – Душанбе,1984. - С. 263 -273.
7. Исаков А.И. Раскопки третьего сезона на Саразме (1979)/А.И. Исаков // Археологические работы в Таджикистане. Вып.19 (1979). – Душанбе, 1986. – С.4 – 12.
8. Исаков А.И. Отчёт о работе на Саразме в 1980 г./А.И.Исаков //АРТ. Вып. 20 (1980). – Душанбе, 1988. – С. 269-280.
9. Исаков А.И. Разведки и раскопки Саразмского массива в 1981 г./А.И.Исаков //АРТ. Вып.21 (1981). – Душанбе, 1990. – С.186-200.
10. Исаков А.И. Работы Саразмского отряда в 1982 г./А.И. Исаков //АРТ. Вып.22 (1982). – Душанбе, 1990. – С.144-158.
11. Исаков А.И. Исследования Саразмского отряда в 1984 г./А.И. Исаков //АРТ. Вып.24 (1984). – Душанбе, 1993. – С.117-130.
12. Исаков А.И. О работе Международной археологической экспедиции на поселении Саразм в 1985 г./А.И. Исаков //АРТ. Вып. 25 (1985). – Душанбе, 1994. – С.85-99.
14. Исаков А.И., Раззоков А.Р. Отчёт о работах Саразмского отряда в 1986 г./А.И.Исаков, А.Р.Раззоков //АРТ. Вып. 26 (1986). – Худжанд-Душанбе, 2005. – С.213-223.
15. Исаков А.И. Саразм - оғози тамаддуни тоҷикон/А.И. Исоқов. – Душанбе, 2018. – 280 с.
16. Конькова Л.В. Археологические аспекты изучения древней горнорудной деятельности/Л.В.Конькова//Древнейшие этапы развития горно-геологических знаний в Средней Азии. – Душанбе, 1991.
17. Массон М.Е. Из истории горной промышленности Таджикистана/М.Е.Массон – Л., 1934. – 132 с.
18. Besenval R., Isakov A. Sarazm et les debuts du peuplement agricole dans la région de Samarkand //Arts Asiatiques. – 1989. – T.XLIV. – P.5-20. (DOI): 10.3406/arsi.1989/1254).
19. Cesbron F. Les Matériaux minéraux Du Site Archeologique De Sarazm, Tajikistan (Conference du 24 nov.1994) // Bulletin de l'A.M.I.S. – 1996. - #18(2). – P.3-8
20. History of Civilizations of Central Asia. Vol. I: The Dawn of Civilization: Earliest Times to 700 B.C. – Paris, UNESCO, 1992. – 536 p.
21. Isakov A., Kohl P.L., Lamberg-Karlovsky C.C., Maddin R. Metallurgical analysis from Sarazm, Tajikistan SSR//Archaeometry.–1987,#29(1),P.90-102

Reference Literature:

1. Brunet F., Razzokov A. On the New Concept Concerning Eneolith in Central Asia. Stone Industry of Sarazm (Tajikistan): the first Results of Technological Analysis // F. Brunet, A. Razzokov // Chronichler. – 2016, N2 (6) – pp. 30 – 39.
2. Bubnova M.A. Silver Mines of Ilak and Buttam (to the Issue of Dating) // M. A. Bubnova // Abuali ibn Sino and his Epoch. – Dushanbe, 1980. – pp. 64-65.

3. Bubnova M. A. *To the History of Extraction of Mineral in Zeravshan Upper Reaches* // M. A. Bubnova // *Material Culture of Tajikistan*. – Issue 4. – Dushanbe, 1987. – pp. 155-157.
4. Isakov A. I. *Sarazm (To the Issue of Ancient Agriculture Formation in the Zeravshan Valley)* // A. I. Isakov. – L., 1991. – 244 pp.
5. Isakov A. I. *The Zeravshan Upper Reaches in the Epoch of Eneolith and Bronze* // A. I. Isakov : *synopsis of Doctoral dissertation in history in the form of a scientific report*. – L., 1991. – 37 pp.
6. Isakov A. I. *Excavations of Kosatorosh brigade in 1978* // A.I. Isakov // *Archeological Jobs in Tajikistan*. Issue 18 (1978). – Dushanbe, 1984. – pp. 263-273.
7. Isakov A. I. *Excavations of the third Season on Sarazm (1979)* // A. I. Isakov // *Archeological Jobs in Tajikistan*. Issue 19 (1979). – Dushanbe, 1986. – pp. 4-12.
8. Isakov A. I. *Accounting Report about the Work on Sarazm in 1980* // A. I. Isakov // *ART*. Issue 20 (1980). – Dushanbe, 1988. – pp. 269-280.
9. Isakov A. I. *Prospectings and Excavations of Sarazm Massif in 1981* // A.I. Isakov // *ART*. Issue 21 (1981). – Dushanbe, 1990. – pp. 186-200.
10. Isakov A. I. *The Jobs of Sarazm Brigade in 1982* // A. I. Isakov // *AJT*. Issue 22 (1984). – Dushanbe, 1990. – pp. 144-158.
11. Isakov A. I. *Explorations Carried out by Sarazm Brigade in 1984* // A. I. Isakov // *ART*. Issue 24 (1984). – Dushanbe, 1993. – pp. 117-130.
12. Isakov A. I. *On the Work of International Archeological Expedition on Sarazm Settlement (1985)* // A. I. Isakov // *ART*. Issue 25 (1985). – Dushanbe, 1994. – pp. 85-99.
13. Isakov A. I., Razzokov A. R. *The Accounting Report on Sarazm Brigade Jobs in 1986* // A. I. Isakov, A. R. Razzokov // *ART*. Issue 26 (1986). – Khujand-Dushanbe, 2005. – pp. 213-223.
14. Isakov A. I. *Inception of Tajiks' Civilization* // A. I. Isakov . – Dushanbe, 2018. – 280 pp. (in Tajik)
15. Konkova L. V. *Archeological Aspects of Studies in Reference to Mining Activity* // L. V. Konkova // *The Ancientest Stages of Development of Mining-Geological Knowledge in Middle Asia*. – Dushanbe, 1991.
16. Masson M. Ye. *From the History of Mining Industry of Tajikistan* // M. Ye. Masson – L., 1934. – 132 pp.
17. Besenval R., Isakov A. *Sarazm and Commencement of Agriculture Undertaken by People in Samarkand Region* // *Asian Crafts*. – 1989-V. XLIV. – pp. 5-20. (D01): 10.34.06 / arasi. 1989 / 1254. (in French)
18. Cesbron F. *Materials on Mineral Staffs of Sarazm Archeological Site, Tajikistan (Conference. November 24, 1994)* // *Bulletin de l'A. MI5*. – 1996. N18(2). – pp. 3-8.
19. *History of Civilization of Central Asia. Vol. I: The Dawn of Civilization: Earliest Times to B.C.* – Paris, UNESCO, 1992. – 536 pp.
20. Isakov A., Kohl P. L., Lamberg-Karlovsky C.C., Maddin R. *Metallurgical Analysis from Sarazm, Tajikistan SSR* // *Archaeometry*. – 1987, N29 (1), - pp. 90-102.

10 01 00 АДАБИЁТШИНОСӢ
10 01 00 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
10 01 00 LITERARY CRITICISM

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 8
ББК 83.3

МАРҲАЛАИ НАВИ *Мирзоюнус Матлуба (Хочаева), д.и.филол.,*
КАМОЛШИНОСӢ ДАР *профессори кафедраи адабиёти муосири тоҷики МДТ*
ТОҶИКИСТОН *“ДДХ ба номи академик Б.Гафуров” (Тоҷикистон,*
Хучанд)

НОВЫЙ ЭТАП *Мирзоюнус Матлуба (Ходжаева),*
КАМОЛОВЕДЕНИЯ *д.филол.н., профессор кафедры*
В ТАДЖИКИСТАНЕ *современной таджикской литературы ГОУ “ХГУ*
имени акад. Б. Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)

A NEW-STAGE *Mirzoyunus Matluba (Khojaeva), Dr. of*
OF KAMOL STUDIES *Philology, Professor of the department*
IN TAJIKISTAN *of modern Tajik literature under the SEI “KhSU named after*
acad. B. Gafurova” (Tajikistan, Khujand),
E-MAIL: *matluba.khojaeva@gmail.com*

Вожаҳои калидӣ: *Камоли Хучандӣ, камолишиносӣ, Маркази илмии Камоли Хучандӣ,*
фехрист, сарчашмаҳо, таҳия, нашр, наҷӯҳии, матн

Мақола ба таҳқиқи вазъи камолишиносӣ ва рушди он дар Хучанд ихтисос ёфта, дар он осоре, ки аз ҷониби МД “Маркази илмии Камоли Хучандӣ” дар панҷ соли охир таҳия ва нашр шудааст, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф осори интишорнамудаи Маркази илмии Камоли Хучандиро, ки марбут ба шахсияту ҷаҳонбинӣ ва шеърӣ Камол аст, дастабандӣ карда, шаш навъи онро муайян мекунад, ки аз ҷумла китобҳои иттилоотӣ, матни ашъори Камоли Хучандӣ, матн дар заминаи наҷӯҳии, сарчашмаҳо, тарҷумаи ашъори Камоли Хучандӣ ба забонҳои дигар ва наҷӯҳишиномаҳо мебошанд. Дар мақола бурду боҳти муаллифон ва мураббон дар таҳияи китобҳои мисли «Армуғони аҳли дил», «Ишқи минуй», «Дафтари ишқ», «Ҳабдаҳ чаман», «Маводи конференсияи байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: ташаққули адабиётшиносӣ ва равоити адабӣ», «Камол дар оинаи тазкираҳо» «Камол дар оинаи наҷӯҳии», «Камол- устоди бузурги забон», “Китобишиносии Камоли Хучандӣ” ва ғайра нишон дода шудааст. Муаллиф ба хулосае мерасад, ки камолишиносии ватанӣ рушди бесобиқа ёфта, дар чанд соли охир ба марҳалаи сифатан нав ворид шудааст.

Ключевые слова: *Камол Худжанди, камоловедение, Научный центр Камола Худжанди,*
библиография, источники, подготовка к изданию, издание, исследование, текст

Исследуется состояние отечественного камоловедения на современном этапе. Анализируются книги, изданные ГУ “Научный центр Камола Худжанди” за последние пять лет. При классификации этих книг выделяются информационно-

библиографические книги, тексты стихов, тексты в сочетании с исследованием, издание источников, переводы стихов на другие языки, исследования о Камоле Худжанди. Указывается на достижения и недостатки в изданных книгах, в их числе “Подарок влюбленным”, “Лазоревая любовь”, “Любовная тетрадь”, “Семнадцать цветников”, “Материалы международной конференции: Камол Худжанди: формирование литературоведения и литературные связи”, “Камол в зеркале антологий”, “Камол в зеркале исследований”, “Камол – великий мастер языка”, “Библиография Камола Худжанди” и другие. Сделан вывод о небывалом развитии отечественного камоловедения и о начале в нем нового, более качественного этапа.

Key-words: *Kamol Khujandi, Kamol studies, Kamol Khujandi Scientific Center, bibliography, sources, preparation for publication, publication, research, text.*

The article dwells on the study dealing with the state of Kamol studies in Khujand at the present stage. It analyzes the books published by the State Governance Office "Kamol Khujandi Scientific Center" over the past five years. By classifying these books, the author of the article singles out information and bibliographic books, texts of poems, texts in conjunction with the research, publication of sources, translations of poems into other languages, studies on Kamoli Khujandi's works. The article points to the achievements and shortcomings of the published books, including "Gift for Lovers", "Azure Love", "Love Notebook", "Seventeen Flower Beds", "Materials of the International Conference: Kamol Khujandi: Formation of Literary Studies and Literary Ties", "Kamol in the Mirror of Anthologies", "Kamol in the Mirror of Research", "Kamol - the Great Master of Language", "Bibliography of Kamol Khujandi" and others. The author concludes that domestic Kamol studies in the country are a phenomenon of unprecedented development as well as the beginning of a new, more qualitative stage in them.

Камолшиносӣ дар Тоҷикистон дар давраи нав аз таълифоти устод Айни шурӯъ шуда, тадқиқоти Зариф Раҷабов, Абдусалом Дехотӣ, Абдулқодир Мирзоев, Шарифҷон Хусейнзода, Холик Мирзозода, Аълоҳон Афсаҳзод, Назира Қаҳҳорова, Саъдулло Асадуллоев, Абдулманнони Насриддин, Абдучаббори Шоҳаҳмад, Атахон Сайфуллоев, Бадриддин Мақсудов ва чанд нафари дигар дар ин замина арзиши маҳсус доранд. Таъсиси Академияи Камоли Хучандӣ дар соли 1996 ва фаъолияти он таҳти роҳбарии профессор Саъдулло Асадуллоев барои рушди ин соҳаи адабиётшиносӣ мусоидат намуд. Нашри чандин китобу рисолаҳои илмӣ, девони Камоли Хучандӣ, фарҳанги Камоли Хучандӣ, ба таъъ расидани бештар аз дусаду панҷоҳ мақолоти илмӣ дар маҷмӯаҳо маҳсули заҳмати камолшиносон дар садаи бист аст.

Дар охири соли 2014 бо ибтиқори роҳбарияти вилояти Суғд Маркази илмии Камоли Хучандӣ таъсис ёфт, ки ҳайати он бо сарварии доктори илмҳои филологӣ Ф.Насриддинов тарҳи илмии рушди камолшиносиро таҳия намуда муҳимтарин бахшҳои фаъолияти онро фароҳам овардани заминаҳои таҳқиқоти бунёдӣ: таҳияи китобшиносии Камоли Хучандӣ, ҷамъоварии дастхатҳои девони ӯ, фароҳам овардани маълумоти муҳимтарин осори адабӣ, таърихӣ ва ирфонии марбут ба ӯ, шарҳнависӣ, тасҳеҳи илмӣ-интиқодӣ, тадвини «Донишномаи Камоли Хучандӣ» муқаррар намуд. Аз он замон то имрӯз фаъолияти Марказ дар ҳамин заминаҳо хеле пурвусъат чараён дорад ва то имрӯз як силсила китобҳои арзишманд интишор ёфт. Осоре, ки то ин дам рӯйи чопро дид, имкон дорад ба чанд даста тақсим карда шавад:

1. Китобҳои иттилоотӣ, мисли «Муқаддимаи камолшиносӣ», «Китобшиносии Камоли Хучандӣ», «Номномаи «Донишномаи Камоли Хучандӣ»;

2. Матни ашъори Камоли Хучандӣ: «Девон», «Варақи хусн»(Мунтахаби газалҳо);
3. Матн дар заминаи пажӯҳиш: «Мактаби Камол», «Иксири саодат»;
4. Сарчашмаҳо: «Камол дар оинаи тазкираҳо»;
5. Тарҷумаи ашъори Камоли Хучандӣ ба забонҳои дигар: «Армуғони аҳли дил», «Ишқи минуй», «Дафтари ишқ», «Ҳабдаҳ чаман»;
6. Пажӯҳишномаҳо: «Маводи конференсияи байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ», «Камол дар оинаи пажӯҳиш», «Камол- устоди бузурги забон».

Соли 2015 аввалин кори марбут ба Камоли Хучандии ин Марказ бо номи «Муқаддимаи камолшиносӣ» (15) аз ҷоп баромад, ки дар се баҳши он сарчашмаҳои маърифати шоир, таҳқиқоти камолшиносӣ ва китобшиносии муқаддамотии Камоли Хучандӣ зикр шудаанд. Дар баҳши аввали ин китоб зикри номи Шайх Камол дар бештар аз сӣ тазкираву таърихномаҳо ҷой дода шудааст. Дар баҳши дувум мақолоти донишмандон перомунӣ замони зиндагӣ ва рӯзгори Хоҷа Камол, инчунин ҷаҳонбинӣ ва сабки ашъорӣ ба қалам омадааст. Баҳши китобшиносии муқаддамотӣ аз ҷаҳор фасл таркиб ёфта, дар фасли аввал сухан дар бораи нусхаҳои хаттии девони Камол, дар фасли дувум – нашри ашъори Камоли Хучандӣ, дар фасли сеюм - ашъори Камол ба дигар забонҳо ва ниҳоят дар фасли чаҳорум – осори илмии марбут ба Камоли Хучандӣ ҷой дода шудаанд, ки ин ҳама дар маҷмуъ аз собиқаи камолшиносӣ дар ақсои ҷаҳон маълумоти муҳимро манзур мекунад. Бо назардошти он ки матолиби китоб ҳануз хеле нокомил аст, мураттибон онро «Муқаддимаи камолшиносӣ» ном гузоштаанд, ки воқеан дуруст аст.

Китоби дигар «Иксири саодат»(2016)(7) гузидаи абёт, мисраъ ва гуфторҳои ҳақимонаи Камоли Хучандиро фаро гирифта, бо кӯшиши Фаҳриддин Насриддинов ба таърифи расидааст. Аҳамияти ин китоб дар он зоҳир мешавад, ки бори аввал бехтарин абёти ахлоқиву ҳикамӣ ва ирфонӣ Шайх Камолро дар ҷунин шакли зебо ба ду хат - кириллӣ ва форсӣ манзур мекунад. Ҷунин ороиш ва таҳия имкон медиҳад, ки қуллӣ ҳамзабонон дар хориҷи кишвар низ аз он истифода баранд.

Дар китоби «Армуғони аҳли дил» (2016) (1) гузидаи ва тарҷумаи газалиёти Камоли Хучандӣ ҷамъ оварда шудааст. Маҷмуъа гузидаи газалҳои Камоли Хучандиро ба забонҳои олмониву англисӣ, русӣ, урду, ўзбекӣ ва тоҷикиву форсӣ фаро гирифтааст. Дар сарсухани Фаҳриддин Насриддинов, ки «Олам сухани Камол бигрифт» унвон дорад, шухрати оламгирӣ Камоли Хучандӣ дар кишварҳои Шарқу Ғарб ба тариқи мухтасар таҷассум ёфтааст. Муаллиф асноди тазкираҳои муътабар ва ҳифзи девону маҷмуъа ва ҷунгу баёзҷоро, ки аз замони шоир то рӯзгори мо расидаанд, ҷун тайиди мақом ва бузургии ин орифи хучандӣ таъкид мекунад. Яке аз хусусиятҳои хуби ин маҷмуъа он аст, ки дар оғози ҳамаи тарҷумаҳо байти матлаи газали Камоли Хучандӣ оварда шуда, ҷунин равиши қор барои муқоисаи тарҷума бо матни асл имкон медиҳад.

Соли 2016 Маркази илмии Камоли Хучандӣ конфронси байналмилалӣ «Камоли Хучандӣ: ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ»-ро баргузор намуд, ки маводи он дар шакли маҷмуъаи мақолот интишор шуд (13). Ин маҷмуъа 74 мақолаи илмиро дар бар гирифтааст, ки аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ дар робита ба замони зиндагӣ, шахсият, хунари шеърӣ, масоили матншиносӣ, шарҳнигорӣ, татаббуъ, тарҷума, вежагиҳои забон ва ғайра таълиф шудаанд.

Соли 2018 аз ҷониби Муассисаи давлатии «Маркази илмии Камоли Хучандӣ» китоби дигаре бо номи «Ишқи минӯӣ»(3) интишор ёфт. Он тарҷумаи 17 ғазали Шайх Камоли Хучандиро, ки аз ҷониби муҳаққиқ ва мутарҷими маъруф Александр Ҳайзер ба забони олмонӣ баргардонида шудааст, дар бар мегирад. Дар пешгуфтори китоб, ки аз ҷониби роқими ин сутур бо номи «Булбули хушилҳои чаманҳои Хучанд» таълиф шудааст, суҳан аз бузургӣ ва маҳорати камназири шоирии шайх Камол рафта, зикр мешавад, ки «вижагиҳои сабки ашъори Камоли Хучандӣ, пеш аз ҳама, дар мӯҷазбаёнӣ ва маҳорати суҳангустарӣ, маънисозӣ ва мазмунпардозӣ, лутфу зарофат, бозии суҳан, таносуи овой, пурмаъно ва мазомини дугуна ба назар мерасанд»(3, 6). Ба ғайр аз ин муаллиф бар он назар аст, ки «маҳорати қофиябандӣ, истифодаи авзони хушоҳангу марғуб, мусиқии ҷонафрӯз, қаробат бо сурудҳои халқӣ ва бо забони зиндаи халқ аз хусусиятҳои умда ва мутамоизи ғазалиёти Камоли Хучандист» (3, 5).

Мутарҷими ғазалҳо А.Ҳайзер дар пешгуфтори худ муҳтасар аз таърихи тарҷумаҳои олмонӣ ғазалиёти Шайх Камоли Хучандӣ, аз ҷумла тарҷумаҳои Йозеф Ҳаммер-Пургтал ёд мекунад ва аз равиши кори худ дар сари тарҷумаҳои олмонӣ ашъори Хоча Камол маълумот медиҳад. Дар китоб тарҷумаи ҳар ғазал дар канори ашъори тоҷикии Камол ҷой дода шудааст. Дар поварақи ҳар тарҷумаи олмонӣ мутарҷим шарҳи баъзе калимаву иборот ва таъбироти барои хонандаи олмонизабон душворфаҳмо шарҳ додааст. Афзалияти ин тарҷумаҳо дар он аст, ки А.Ҳайзер кори худро бевосита аз забони асл анҷом додааст. Дарвоқеъ, дар адабиёти мо маъмулан тарҷумаҳо ба воситаи баргардони тахтуллафз сураат мегиранд, бинобар ин коре, ки А.Ҳайзер анҷом додаст, бо огоҳӣ аз луғот ва қавоиди забони тоҷикӣ анҷом пазируфтааст, ки қобили ситоиш аст.

Ёдоварӣ бамаврид аст, ки мутарҷим ин китоби худро такмил дода, соли чорӣ панҷоҳ ғазали Хоча Камолро барои чоп тарҷума ва таҳия намуд ва ин китоб бо номи «Дафтари ишқ» (2) аз чоп баромад. Мутарҷим ғазалҳои машҳури Камоли Хучандиро барои тарҷума интихоб намуда, дар китоб онҳоро ба забони асл бо ҳуруфи кириллӣ ва форсӣ канори ҳам ҷой медиҳад. «Дафтари ишқ» - падидаи нодири адабӣ ва фарҳангист, зеро бори аввал ин миқдор ашъори Шайх Камол ба забони олмонӣ интишор ёфт ва он як ангезаи хубе барои рушди камолшиносӣ дар Фарб хоҳад буд.

Дар иртибот бо масъалаи тарҷума бояд гуфт, ки китоби дигари тарҷумаҳои ашъори Камоли Хучандӣ бо номи «Ҳабдаҳ чаман» (9) мунташир шуд, ки он тарҷумаи 17 ғазали Камоли Хучандӣ ва 17 гуфторро ба ҳашт забон: форсии тоҷикӣ, ўзбекӣ, русӣ, урдӯӣ, англисӣ, олмонӣ, арабӣ ва чинӣ фаро гирифтааст. Нуктаи хеле муҳим он аст, ки бори аввал бо супориши Маркази илмии Камоли Хучандӣ тарҷума ба забонҳои англисӣ, арабӣ, чинӣ сураат гирифтааст ва ба андешаи мо, ин корро ҳарчи бештар бояд вусъат дод. Мутарҷимони хубро ба забонҳои гуногун пайдо кардан ва онҳоро барои ин кор ташвиқ кардан ва ҳаққи қаламашонро пардохтан бояд ба расми анъана ворид шавад. Ин навъи кор дар замони шӯравӣ мувофиқи нақшаҳои дурнамо ба роҳ монда мешуд, аммо ҳоло қариб аз байн рафтааст. Масалан, ба забони русӣ, охири тарҷумаҳо қариб панҷоҳ сол муқаддам анҷом дода шудаанд. Бешак, тарҷума ба забонҳои дигар доираи хонандагони шоирро густариш медиҳад ва барои шиноختи бештари ӯ дар паҳнои олам мусоидат мекунад. Бахусус пайдо шудани якчанд тарҷумаи як ғазал имкон медиҳад, ки бештарин ва ба забони асл наздиктарини он баргузида шавад.

Як китоби хеле ҷолиб чи аз назари муҳтаво ва чи сохтор «Мақтаби Камол»(14) аст, ки соли 2019 бо заҳамоти Баҳром Раҳматов ва Шоира Олимова мураттаб шуд.

Дар ин китоб равиши қор ва тарзи танзим бештар ба радоифулашъор шабоҳат дорад. Мураттибон ғазалҳои Камоли Хучандиро аз рӯи тартиби девон ҷо карда, баъди ҳар ғазал ҷавобияҳои онро аз ашъори шоирон ба тартиби хронологӣ танзим намудаанд, чунонки баъзе ғазалҳо як ҷавобия, баъзеи дигар якчанд татаббуъву назира доранд. Дар қанори ҷавобия ва пайравиҳои шоирони маъруф Хаёли, Қотибӣ, Қомӣ, Навоӣ, Ҳилоли, Мушфиқӣ ва дигарон ашъори шоирони қамолшиносӣ, ҳамчунин тазминҳои ҷавобияҳои шоирони муосир низ ҷой гирифтаанд. Гузашта аз ин, як бахши китобро муҳаммасҳо ишғол кардаанд. Дар бахши охири ин китоб ашъори шоироне ҷой дода шудаанд, ки дар васфи Камоли Хучандӣ гуфта шудаанд. Ин китоб аз назари равиши илмӣ ҳам хеле қобили таваҷҷуҳ аст. Аввал ин ки, он пешгуфтори муфассале ба қалами Баҳроми Раҳматзод бо номи «Камоли Хучандӣ ва шеъри форсӣ-тоҷикӣ» дорад, ки дар он вежагиҳои сабки Шайх Қамол, муносибати шоирони муосираш ба ӯ, пайравии шоирони асри пасин, намоёндогони сабки байнобайн, шоирони сабки ҳиндӣ ва сабки бозгашти адабӣ ба ӯ, Қамол ва шоирони муосир хеле мудаллал сурат гирифтааст. Ҳам дар ҳавошии мақола-пешгуфтор ва ҳам дар хошияи тамоми бахшҳои китоб мураттибон ба сарчашмаву манобеъ ишора кардаанд ва ниҳоят, дар поёни китоб феҳрасте мураттаб шудааст, ки беш аз 160 адабиёти муштамил бар девону қулӣёт, тазкираву таърихномаҳо ва нармафзорҳоро дар бар мегирад.

Силсилаи китобҳои қамолшиносӣ, ки ҷопи даҳ қилди онро Маркази илмӣ Камоли Хучандӣ дар нақша дорад, аз китобҳои бехтарин дар шиноختи рӯзгор ва андешаҳои Шайх Қамол аст, ки то имрӯз ҷаҳор китоби он интишор ёфт. Қилди аввал «Қамол дар оинаи тазкираҳо» (10) унвон гирифта, бо кӯшиши Иззатбек Шехимов ва Зоҳирҷон Юсупов таҳия шудааст. Ин китоб бар мабноси матни 77 сарчашма, ки зикри номи Камоли Хучандӣ дар онҳо ҷой дорад, матраҳ шудааст. Он ҷи дар «Муқаддимаи қамолшиносӣ» мавриди истифода буд (беш аз 30 маъҳаз), дар ин китоб бознигарӣ шуда ва дар сурати зарурат ислоҳ пазируфта, матолиби китобҳои арабӣ ва туркӣ аз ҷониби мутахассисон тарҷума шуда, ба китоб ворид гардиданд. Як нуқтаи муҳим он аст, ки бар зами сӣ маъҳазии пешина 47 сарчашмаи дигар илова гардид, ки дар ин миён «Дастур-ул-қотиб фӣ тайини-л-маротиб» - Шамсиддин Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ, «Силсилату-л-орифин ва тазкирату-с-сиддиқин»-и Муҳаммад ибни Бурҳониддини Самарқандӣ, «Қашқул»-и Шайх Баҳой, «Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз»-и Муҳаммад Судии Буснавӣ, «Маҳзану-л-ғароиб»-и Аҳмад Алихони Санделавӣ, «Сафинаи Хушгӯ»-и Биндробан Доси Хушгӯ, «Тӯри маънӣ»-и Муншӣ Аҳмад Ҳусайн Сехри Кокуравӣ, «Тазкираи Ҳусайнӣ»-и Мирҳусайн Дӯсти Санбаҳлӣ ва ғайра мебошад, ки бархе аз онҳо бори аввал дар адабпажӯҳии тоҷик ба муомилоти илмӣ ворид шудаанд. Як ҷиҳати бисёр писандидаи ин қор он аст, ки ба шарофати гирдоварии матолиби марбут ба Камоли Хучандӣ қандин китобу манобеи муҳиму нодир, ки дастрасӣ ба онҳо хеле мушкил буд, ба аҳли илму адаб шиносонида шуданд. Албатта, ҳарчанд ки дар унвони китоб «Қамол дар оинаи тазкираҳо» гуфтаанд, бархе аз ин манобеъро наметавон тазкира ном бурд. Воқеан ҳам дар миёни сарчашмаҳо на танҳо тазкираҳо, балки «Дебӯчаи қадимтарин нусхаи хаттии Девон»-и Камоли Хучандӣ (маҳфуз дар китобхонаи Остони Қудс), шарҳҳо (масалан, «Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз»), таърихномаҳо («Ҳабибу-с-сияр»-и Хондамир, «Таърихи Роқим»), фарҳангномаҳо («Фарҳанги аъломи улуми ақлии инсонӣ») низ ҷой доранд, ки матолиби тазкирамонандро дар бораи Камоли Хучандӣ фаро гирифтаанд.

Бояд гуфт, ки ин китоб на танҳо оғози силсилаи китобҳои камолшиносӣ, балки оғози марҳалаи наву чиддие дар шинохти Камол, шахсият ва андешаҳои ўст, зеро дар таҷрибаи адабиётшиносони тоҷик бори аввал аст, ки ин миқдор манобеи муътабар як ҷо ҷамъ оварда шуда дар ихтиёри мухлисон қарор гирифтааст. Таҷрибаҳое, ки то ин дам ҷой доштанд, қорҳои муқаддамотӣ буда, бо он ки роҳро барои таҳияи ин китоб ҳамвор кардаанд, дар қиёс бо он хеле ноқомил ба назар мерасанд.

Нуктаи дигар дар мавриди пешгуфтори ин китоб бояд гуфта шавад. Сарсухани китоб бо номи «Симои Камол дар сарчашмаҳои куҳан» ба қалами Б.Раҳматзод таълиф ёфтааст. Муаллиф пеш аз ҳама нуктаҳои меҳварии тамоми сарчашмаҳоро ҷудо ва тасниф карда, сипас дар бораи ривоёти заифу беасос, баррасӣ ва шарҳи шеърӣ Камол дар манобеи куҳан ва ниҳоят роҷеъ ба сарчашмаҳои нави шинохти шоир, ки дар ин китоб истифода шудаанд, изҳори назар мекунад. Ёдовар шудан ба маврид аст, ки пешгуфтори ин китоб ва чандин китобҳои дигари камолшиносӣ, ки аз ҷониби Б.Раҳматзод навишта шудааст, воқеан ҳам сирф таҳассусӣ ва ҳирфай буда, назари сарсариву шитобзада ва такрори фикри дигарон нест, балки андешаҳеост мӯшиқонаву жарфбинона ва назарҳеост таҳлиливу тоза.

Китоби дигари ин силсила «Камол дар оинаи пажӯҳиш»(11) ном дорад ва бо сабаю эҳтимоми номзади илмҳои филологӣ Субҳони Аъзамзод рӯи қор омадааст. Китоб бо назардошти зиёд будани мақолоти пажӯҳишгарон дар ду ҷилд ба нақша гирифта шудааст. Таҳияи ин китоб имкон додааст, ки шумори зиёди пажӯҳишҳо оид ба зиндагиву осори Камоли Хучандӣ ба аҳли таҳқиқ пешниҳод шавад. Ин аст, ки бо талош ва эҳтимоми мураттиб муҳимтарин матолиби нақди Камоли Хучандӣ дар пажӯҳишҳои ғарбиву шарқӣ аз оғоз то солҳои 60-уми асри бист гирд омадааст. Дар ҷилди дувум дар назар аст, ки мақолоти илмӣ солҳои 1960-1990 ҷамъоварӣ ва тадвин гардад.

Бо вучуди мушкилии дастрасӣ ба бархе пажӯҳишҳои ғарбиву шарқӣ ва дар ихтиёр надоштани баъзе аз сарчашмаҳо дар китоби зеро назар мадорики пурбаҳои илмӣ ва матолиби судманди камолшиносӣ ҷамъ оварда шудааст. Худи мураттиб низ таъкид намудааст, ки на ҳамаи пажӯҳишоти ин марҳала пайдо ва ба китоб ворид карда шудаанд. Воқеан ҳам, бо он ки китоб «Нақди Камоли Хучандӣ дар пажӯҳишҳои ғарбиву шарқӣ» ном гирифтааст ва мураттиб дар пешгуфтори бисёр пурбори худ асомии ховаршиносони маъруфи Ғарбро, ки дар таълифоташон аз Камоли Хучандӣ ёд кардаанд, мисли Д'Эрбло, Иосиф Ҳаммер, Иоҳанн Фридрих Козегартен, Натаниэл Блэнд, Арминий Вамбери, Ҳерман Этте, Эдуард Браун, Ян Рипка зикр мекунад, танҳо аз таълифоти се нафари охир истифода мекунад, ки сабабаш ҳам пеши мо равшан аст. Таълифоти ин донишмандон ханӯз ба забони русӣ ё тоҷикӣ (форсӣ) тарҷума нашуда ё дастрас нестанд ва ин қор фурсату заҳмати бештареро тақозо дорад, ки ин нуктаро муаллиф низ таъкид кардааст ва мо низ умедворем, нашрҳои дигари китоби ҳозир бо вуруди ин матолиб боз ҳам қомилтар мешаванд. Шояд дар китоби сеуми ин ҷилд ҷой додани тамоми таълифоти ғарбиён ва тарҷумаҳои онҳо мувофиқи мақсад бошад.

Ҷолиб аст, ки иттилооти дастрасшуда аз рӯи қаламрави ҷуғрофии пажӯҳиш, вобаста ба замони таълифашон дар ҷанд бахш дастабандӣ шудаанд.

Китоб бо муқаддимаи муфассал, ки ба қалами Субҳони Аъзамзод тааллуқ дорад, оғоз мешавад ва қисматҳои «Камоли Хучандӣ дар ховаршиносии ғарбиву шарқӣ», «Камолшиносӣ дар Тоҷикистон», «Камоли Хучандӣ дар китобҳои дарсии «Адабиёти тоҷик», «Камоли Хучандӣ дар номаҳо», «Шарҳу тафсири камолшиносӣ» ва «Шарҳу тавзеҳот»-ро фаро гирифтааст. Роҷеъ ба муқаддима метавон гуфт, ки муаллиф ба қадри имкон тамоми дастовардҳои камолшиносиро на танҳо марҳала ба марҳала номбар мекунад, балки аз бозёфтҳои тозаи ин самт, қалавишу лағжишҳое, ки дар ин

пажӯҳишҳо роҳ ёфта буданд, инчунин дар бораи баҳсу мунозираҳое, ки перомуни баъзе концепсияҳо ва тезисҳои илмӣ сар задаанд, маълумот медиҳад. Чунончи, аз дастовардҳои ховаршиноши шаҳри рус И. С. Брагинский зимни панҷ мақолаи ӯ, ки дар ин китоб ҷой гирифтаанд, ёд карда, муаллиф хидматҳои ӯро дар таҳқиқи иҷтимоии ашъори Камоли Хучандӣ, ки ҷустуҷӯҳои илмии он солҳо бар ҳамин равиш бунёд гирифта буд, таъкид мекунад.

Дар баҳши нахустини китоб – «Камоли Хучандӣ дар ховаршиношии ғарбиву шарқӣ» навиштаҳои аҳли таҳқиқи ғарбиву шарқӣ В. В. Григорьев, Ҷерман Эте, Шиблии Нуъмонӣ, Агафангел Кримский, Эдуард Браун, Алиакбари Деххудо, Евгений Бертелс, Иосиф Брагинский, Ян Рипка, Саид Нафисӣ, Эҳсони Ёршотир, Зайнулобиддини Муътаман, Азизи Давлатободӣ, Забехулло Сафо, З. В. Пономарева, З. А. Черных ва М. Сурно гирдоварӣ шудаанд. Ин қисмат пажӯҳишҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабии поёни асри нуздаҳ то нимаи асри бистро дар бар мегирад. Дар омади сухан бояд гуфта шавад, ки дар баҳши тавзеҳот мураттиб беш аз 160 байти шохидро, ки дар мақолоти донишмандон иқтибос шудааст, бо наشري охиринаи девони Камол (5) қиёс карда, тафовути онҳоро муайян мекунад, ки ин ҳам аз таҳаввули кори матншиносии осори шоир дарак медиҳад.

Дар баҳши дигари китоб «Камолшиносӣ дар Тоҷикистон» корҳои таҳқиқии камолшиносии варзидаи тоҷик Садриддин Айни, Бобочон Ғафуров, Абдусалом Дехотӣ, Шарифҷон Хусейнзода, Абдулғанӣ Мирзоев, Ҷалол Иқромӣ, Набиҷон Сатторов ҷой дода шудаанд. Дар қисмати севум, ки навиштаҳои муаллифи китобҳои дарсии «Адабиёт» Шарифҷон Хусейнзодаро дар бар мегирад, дар баробари баёни тарҷумаи ҳоли Камоли Хучандӣ ба ҳунари шоирӣ ва сабки эҷоди ӯ тавачҷуҳ зоҳир шудааст.

Баҳши «Камоли Хучандӣ дар номаҳо» шонздаҳ номаи хубу шавқоварро, ки дар фосилаи солҳои 1939-2020 аз ҷониби аҳли илму адаби тоҷику рус ва миллатҳои дигар навишта шудаанд, шомил аст.

Қисмати «Шарҳу тафсири камолшиносӣ» ба баррасии осори камолшиносии солҳои 1845-1960 ихтисос ёфта, мақолоти ҷудоғона, пораҳо аз рисола ва мақолаҳо, пешгуфтори пажӯҳишҳо оид ба Камоли Хучандӣ ва девонҳои шоир, қайду эзоҳи таҳиягарони осори пажӯҳиширо дар бар гирифтааст, ки ин навиштаҳо дар нақду баррасии осори пажӯҳишии садаи 19 то солҳои 60-уми асри ХХ арзиши хоси илмӣ доранд.

Дар хотима муҳимтарин матлабҳои, ки ниёз ба тавзеҳ ва тасҳеҳ доштаанд, аз ҷониби мураттиби китоб шарҳ ёфтааст. Маъмулан дар китобҳои илмии бунёди ва пас аз матнҳои интиқодӣ дар ҳавошӣ ва ё дар охири китоб шарҳу тавзеҳи мураттибон оварда мешавад, ки дар ин китоб низ ҳамин шеваи хуби илмӣ ба қор рафтааст. Қисмати шарҳу тавзеҳот худ метавонад заминае барои ҷандин мақолаи арзишманди дигар бошад, зеро дар аксари матолиби он масъалаҳои баҳсталаб, концепсияҳои илмӣ, нуқтаи назарҳои мухталиф, кашфиётҳои илмии донишмандон тавзеҳ ёфта, қариб дар ҳамаи маврид диду назари муаллиф, мулоҳизаҳои инфиродии ӯ низ ба қалам омадаанд. Ин шеваи қор арзиши асари мавриди назарро боз ҳам бештар қардаст.

Ва ниҳоят, дар китобҳое, ки бори иттилоотии зиёд мекашанд, хуб аст, агар дар қанори шарҳу тавзеҳот феҳрасти номҳои ашхос, кутуб ва ғайра замима шавад, зеро ин китоб бештар дархури адабпажӯҳон ва камолшиносон аст ва мавҷудияти ҷунин феҳраст қори муҳаққиқро хеле осон хоҳад қард.

«Камол дар оинаи пажӯҳиш» бо иттилоии густарда ва далоили зиёд роҷеъ ба аҳвол ва осори Камоли Хучандӣ паҳлӯҳои зиёди зиндагӣ ва осори Хоҷа Камолро равшан месозад. Ин китоб бо муҳтавои пурбор, иттилоӣ ва санаду далелҳои қобили

таваҷҷуҳ оид ба Камоли Хучандӣ давраи аввали шинохти Камоли Хучандиро дар адабиёти навин мунъакис намуда, дар пешрафти камолшиносӣ мусоидат хоҳад кард.

Чилди сеюми силсила «Китобномаи Камоли Хучандӣ» (12) унвон гирифта, он ҳам шакли такмилёфтаи бахше аз «Муқаддимаи камолшиносӣ» аст, ки бо заҳмати кормандони Маркази илмии Камоли Хучандӣ ва китобхонаи оммавии вилояти Суғд таҳия шудааст. Китоб феҳрасти осор, мақолаҳо, сарчашмаҳои камолшиносӣ ва нашрҳои ашъори шоирро фаро гирифтааст. Дар сарсухани он номзадҳои илмҳои филологӣ Баҳром Мирсаидов ва Баҳром Раҳматзод моҳияти таҳияи чунин китобро шарҳ дода, аз мушкилоти ҷоғузори ва танзими мавод сухан ба миён овардаанд. Китоб дар маҷмӯъ 1529 манбаъро дар бар гирифта, дар ҷаҳор бахш мураттаб шудааст. Дар бахши аввал сарчашмаҳои зикр шудаанд, ки аз асри XIУ, аз замони зиндагии шоир то садаи XX таълиф шуда, дар онҳо дар бораи Камоли Хучандӣ маълумот ҷой дорад. Дар бахши дувуми китоб «Камоли Хучандӣ дар таҳқиқи ховаршиносон» (ба забонҳои хоричӣ) таҳқиқот ва тарҷумаҳои камолшиносони хоричӣ ҷамъ оварда шудааст. Дар бахши сеюм, ки «Камолшиносӣ дар мамолики Шарқ» ном дорад, таҳқиқоти донишмандони Эронӣ Арабистон, Ҳиндустону Покистон, Афғонистону Туркия ва кишварҳои дигар ҷой дода шудааст. Бахши охири китоб «Камоли Хучандӣ дар таҳқиқи олимони тоҷик» ном дошта, осори олимони ва адибони тоҷикро дар бар гирифтааст. Ҷои шак нест, ки чунин китоб барои тамоми пажӯҳишгарони осори Камол басо муфид ва зарурист, зеро, аз як тараф, барои таълифи тадқиқоти нав ангега медиҳад, аз ҷониби дигар, барои огоҳ будан аз собиқаи таҳқиқ дар мавзӯи интиҳобшуда ва эҳтирос аз такрор мусоидат менамояд. Танҳо ба сифати пешниҳод дар нашрҳои дигар гуфтан мумкин аст, ки ҳини танзим шумори бахшҳо бояд бештар бошанд, зеро дар дохили «таҳқиқот» на танҳо тадқиқот, балки осори адабӣ, публисистӣ, тарҷума ва ғайра низ ба назар мерасанд, ки дурустии номгузории бахшҳо зерини шубҳа мегузоранд.

Дар чилди чоруми силсила «Камол - устои бузурги забон»(4) мақолоти забоншиносон марбут ба ҷанбаҳои савтӣ, лексикӣ, сарфӣ, наҳвӣ, фразеологӣ гирдоварӣ шудаанд. Чунонки дар муқаддимаи ин китоб зикр мешавад, то ин дам ҷаҳор рисолаи илмӣ-таҳқиқотӣ аз ҷониби забоншиносон А.Абдуқодиров ва А.Давронов, Ш.Ҳайтова, М.Мирмуҳаммадова, М.Собирова таълиф шудаанд, ки масоили мухталифи забоншиносии осори Шайх Камолро ба доираи таҳқиқ кашидаанд. Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Фирӯза Қодирова 28 мақолаи марбут ба вежаҳои забони Камоли Хучандиро дар ин маҷмӯа ҷой медиҳад, ва ба қавле барои пур кардани матолиби забоншиносии осори Шайх Камол кӯшиши судманд ба анҷом мерасонад.

Ба ғайр аз асарҳои мазкур ду китоби дигарро низ Маркази илмӣ интишор кардааст, ки дар камолшиносӣ ҷойгоҳи вежадоранд ва бо масъалаҳои матншиносии ашъори Камоли Хучандӣ алоқаманданд. Инҳо «Варақи ҳусн» (мунтахаби ғазалҳо, 2018) (8) ва «Камоли Хучандӣ. Дево» (2020) (6) мебошанд, ки дар заминаи муқобала бо дастхатҳои нодир ва тасҳеҳи мутуне, ки пештар интишор ёфтаанд, ба ҷоп расидаанд. Баррасии ҳусну қубҳи ин ду китоб масъалаи ҷудоғона аст, ки ин мақола имкони ғунҷоиши онро надорад. Гузашта аз ин, таҳияи ҷопи интиқодӣ дар заминаи нусхаҳои қори бағоят сангин аст ва баррасии он низ вақту фурсату ҳавсала ва донишу огоҳии комилро тақозо дорад.

Дар қанори ин фаъолияти густарда Маркази илмӣ Камоли Хучандӣ наشري мусалсали мақолоти марбут ба Камоли Хучандиро дар фаслномаи “Камоли Хучандӣ” низ ба роҳ мондааст. Чунонки дар муқаддимаи “Китобшиносии Камоли

Хучандӣ” таъкид мешавад, то ин дам 22 шумораи фаслномаи “Камоли Хучандӣ” интишор гардидааст, ки дар онҳо “76 мақолаи донишмандони ватаниву хориҷӣ, 12 матни марбут ба Камол ва шарҳи комили 10 ғазали шоир дастраси алоқамандон гардидааст” (12, с. 15).

Дар зодгоҳи шоир ба муносибати 700-солагии бузургдошти ӯ дар Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров шумораи вежаи маҷаллаи илмӣ “Оинаи пажӯҳишгоҳ”(№3), маҷмӯаи мақолоти илмӣ “Ёдкарди Камоли Хучандӣ”, “Камол Худжанди в России: исследования и переводы”, “Тухфаи чон”(Шарҳи 40 ғазали Камоли Хучандӣ) , инчунин дар донишгоҳҳои дигари вилоят низ маҷмӯаҳои мақолот ба таъб расиданд.

Хулоса, як назар ба китобҳое, ки дар солҳои охир оид ба шинохти Камоли Хучандӣ, шахсият ва ҷаҳонбиниву шеърӣ ӯ таълиф шудаанд, аз рушди бесобиқаи ин шоҳи адабиётшиносӣ дар Тоҷикистон ва махсусан аз саҳми “Маркази илмӣ Камоли Хучандӣ” дар зодгоҳи шоир дарак дода, марҳилаи сифатан нави камолшиносиро дар кишвари мо тайин ва тасдиқ мекунад.

Пайнавишт:

1. *Армуғони аҳли дил. Гузида ва тарҷумаи ғазалиёти К.Х. – Хучанд: Ношир, 2016.-236 с.*
2. *Дафтари ишқ. Мунтахаби ғазалҳои Камоли Хучандӣ ба забони олмонӣ. – Хучанд: Ношир, 2020. – 172 с.*
3. *Ишқи минӯӣ. Тарҷумаи ғазалҳои Камоли Хучандӣ ба забони олмонӣ.- Хучанд: Ношир, 2018. -48 с.*
4. *Камол - устоди бузурги забон. Маҷмӯаи мақолоти марбут ба муҳимтарин масоили забони ашъори Камоли Хучандӣ. Таҳия, тадвин ва пешгуфтори Фирӯза Қодирова. Силсилаи китобҳои камолишиносӣ. Ҷилди 4. – Хучанд: Хуросон, 2020. – 272 с.*
5. *Камоли Хучандӣ. Девои ба ҳуруфи тоҷикӣ ва форсӣ . Таҳияи А. Суруш.–Хучанд: Хуросон, 2015.–1292 с.*
6. *Камоли Хучандӣ. Девои. Таҳияи Баҳром Раҳматов ва Оқилбой Оқилов.–Хучанд: Хуросон, 2020.*
7. *Камоли Хучандӣ. Иксии саодат. Ба кӯшиши Фаҳриддин Насриддинов –Хучанд: Хуросон, 2015.–1292 с.*
8. *Камоли Хучандӣ. Варақи ҳусн. Мунтахаби ғазалҳо. Муқаддима, таҳия, тавзеҳ ва нусхабадали Баҳром Раҳматов ва Оқилбой Оқилов –Хучанд: Хуросон, 2018.– 520 с.*
9. *Камоли Хучандӣ. Ҳабдаҳ чаман. Тарҷумаи 17 ғазали Камоли Хучандӣ ва 17 гуфтор дар бораи ӯ ба 8 забон. Мураттибон Баҳром Раҳматов ва Фирӯза Қодирова – Хучанд: Хуросон, 2020.*
10. *Камол дар оинаи тазкираҳо. Таҳия ва тавзеҳи Иззатбек Шехимов ва Зоҳирҷон Юсупов. Силсилаи китобҳои камолишиносӣ. Ҷилди 1. – Хучанд: Хуросон, 2020. – 300 с.*
11. *Камол дар оинаи пажӯҳиш. Нақди Камоли Хучандӣ дар пажӯҳишҳои гарбиву шарқӣ (аз оғоз то солҳои 60-уми садаи бист) Баргардон, таҳия, таҳқиқ, пешгуфтор ва шарҳу тавзеҳоти Субҳони Аъзамзод. Силсилаи китобҳои камолишиносӣ. Ҷилди 2/1. – Хучанд: Хуросон, 2020. – 568 с.*
12. *Китобномаи Камоли Хучандӣ. Феҳристи осор, мақолаҳо, сарчашмаҳои камолишиносӣ ва наирҳои ашъори шоир. Таҳияи кормандони МД “Маркази илмӣ Камоли Хучандӣ” ва китобхонаи вилоятии оммавии ба номи Тошхоҷа Асирӣ. Силсилаи китобҳои камолишиносӣ. Ҷилди 2/1. – Хучанд: Хуросон, 2020. – 488 с.*
13. *Маводи конференсияи байналмилалӣ “Камоли Хучандӣ: таъшаққули адабиётшиносӣ ва равобитти адабӣ”(Хучанд, 28-29 октябри соли 2016). – Хучанд: Ношир, 2016.- 616 с.*

14. *Мақтаби Камол. Таҳия ва танзими Баҳром Раҳматов ва Шоира Олимова.* - Хучанд: Ношир, 2019. - 528 с.
15. *Муқаддимаи камолиносии Таҳияи Баҳром Раҳматов ва Иzzатбек Шехимов.* - Хучанд: Ношир, 2015. - 504 с.

Reference Literature:

1. *Gift for Lovers. Selections and Translations of K.Khujandi`s Ghazals.* - Khujand: Publisher, 2016. - 236 pp.
2. *Love Notebook. Selections and Translations of K.Khujandi`s Ghazals into German.* - Khujand: Publisher, 2020. - 172 pp.
3. *Heavenly Love. Translation of K.Khujandi`s Ghazals into German.* - Khujand: Publisher, 2018. - 48 pp.
4. *Kamol Being a Great Master of Language. Collection of Articles on the most Important Linguistic Issues Beset with Kamoli Khujandi`s Poetry. Preparation, compilation and introduction of Firuza Kodirova. A series of books on Kamol studies.* - V.4. - Khujand: Khuroson, 2020. - 272 pp.
5. *Kamoli Khujandi. Divan in Tajik and Persian. Prepared by A. Surush.* - Khujand: Khuroson, 2015. - 1292 pp.
6. *Kamoli Khujandi. Divan. Text preparation by Bakhrom Rakhmatov and Okilba Okilov.* - Khujand: Khuroson, 2020.
7. *Kamoli Khujandi. Potion of Happiness. Under the editorship of Fakhridin Nasriddinov.* - Khujand: Khuroson, 2015. - 1292 pp.
8. *Kamoli Khujandi. Beauty Page. Selected Ghazals. Introduction, preparation, commentaries and Variant Reading of Bakhrom Rakhmatov and Okilboy Akilov* - Khujand: Khuroson, 2018. - 520 pp.
9. *Kamoli Khujandi. Seventeen Flower-Beds. Translation of 17 ghazals of Kamoli Khujandi and 17 comments concerning him in 8 languages. Compiled by Bakhrom Rakhmatov and Firuza Kodirova* - Khujand: Khuroson, 2020.
10. *Kamol in the Mirror of Anthologies. Edited and commented by Izzatbek Shekhimov and Zohirzhon Yusupov. A series of books on Kamol studies.* - V.1. - Khujand: Khuroson, 2020. - 300 pp.
11. *Kamol in the Mirror of the Researches. Criticism of Kamoli Khujandi in Western and Oriental studies (from the beginning to the 60-ies of the XX-th century). Translation, compilation, research, introduction and comments by Subhon Azamzod. A series of books on Kamol studies.* VV.2/1. - Khujand: Khuroson, 2020. - 568 pp.
12. *Kamoli Khujandi`s Bibliography. Catalogue of works, articles, sources on Kamol studies and publications of poetry. Compiled by the staff of the SI "Kamoli Khujandi Scientific Center" and the Regional Public Library named after Toshkhoja Asiri. A series of books on Kamol studies.* - VV.2/1. - Khujand: Khuroson, 2020. - 488 pp.
13. *Materials of the International Conference: "Kamol Khujandi: Formation of Literary Studies and Literary Ties", (Khujand, October 28-29, 2016).* - Khujand: Publisher, 2016. - 616 pp.
14. *Kamol School. Prepared and compiled by Bakhrom Rakhmatov and Shoira Olimova.* - Khujand: Publisher, 2019. - 528 pp.
15. *Introduction to Kamol Studies: prepared by Bakhrom Rakhmatov and Izzatbek Shekhimov.* - Khujand: Publisher, 2015. - 504 pp.

УДК 8
ББК 83.3

**ТАҲҚИҚ ДАР ШИНОХТИ
ДЎСТОНИ КАМШИНОХТИ
КАМОЛИ ХУЧАНДИ**

*Насриддинов Фахриддин Абдуманонович, д. и. филол.,
профессори кафедраи забон ва адабиёти тоҷики
МДТ «ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров (Тоҷикистон,
Хучанд)*

**МАЛОИЗУЧЕННОЕ
БЛИЖАЙШЕЕ ОКРУЖЕНИЕ
КАМОЛА ХУДЖАНДИ**

*Насриддинов Фахриддин Абдуманонович, д. филол. н.,
профессор кафедры таджикского языка и
литературы ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафурова”
(Таджикистан, Худжанд)*

**SCANTILY STUDIED MILIEU,
WHICH SURROUNDED
KAMOLI KHUJANDI IN REAL
EARNEST**

*Nasriddinov Fahriddin Abdumanonovich, Dr. of
Philology, Professor of the department of Tajik language
and literature of the SEI "KSU named after acad. B.
Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: fahr79@mail.ru*

Калидвожаҳо: Камоли Хучандӣ, Хоча Маҳмуди Шошӣ, Муҳаммади сонии Кучачӣ, Мавлоно Муҳаммади Мушириқӣ, Мавлоно Муҳаммади Халилӣ, Начмуддини Торумӣ, дӯстон, камолишиносӣ

Дар мақола роҷеъ ба маърифати дӯстони камшинохтаи Хоча Камоли Хучандӣ (шоиру орифи асри XIV) таҳқиқот анҷом ёфтааст. Дар таҳқиқ ба омӯзиши рӯзгори он идда аз дӯстони шоир, ки бо вучуди бо ӯ пайванди қавӣ дошта, дар камолишиносӣ баррасии алоҳида наёфтаанд, тавачҷуҳ гардидааст. Дар ин замина, шахсияти Хоча Маҳмуди Шошӣ, Мавлоно Муҳаммади Мушириқӣ, Мавлоно Муҳаммади сонии Кучачӣ, Мавлоно Муҳаммади Халилӣ ва Мавлоно Начмуддини Торумӣ омӯхта шудаанд. Таҳқиқ бо таъя бар манобеи муътамад ва таъкид бар дӯстии шоир бо ин афрод сурат гирифтааст.

Ключевые слова: Камол Худжанди, Ходжа Махмуд Шаши, Мухаммад Сони Куджаджжи, Мавлоно Мухаммад Мушфики, Мавлоно Мухаммад Халили, Наджмуддин Торуми, окружение Камола Худжанди, камоловедение

Предпринята попытка изучения ближайшего окружения Ходжа Камола Худжанди (поэта и мистика XIV в). Особое внимание уделено изучению жизни и деятельности друзей поэта, с которыми Камол был тесно связан и творчество которых до сих пор в камоловедении не становилось предметом отдельного исследования. Изучение окружения Камола Худжанди играет большую роль в более глубоком исследовании жизненного пути, мировоззрения, мистического статуса и места поэта в формировании науки и культуры XIV века. На основе сведений из достоверных источников и наследия Камола Худжанди предложены сведения о жизни и творческой деятельности Ходжи Махмуда Шаши, Мавлоно Мухаммада Мушфики, Мавлоно Мухаммада Сони Куджаджжи, Мавлоно Мухаммада Халили, Мавлоно Наджмуддина Торуми. Знакомство с жизнеописанием ближайшего окружения поэта позволяет пролить свет не только на некоторые эпизоды жизни Камола Худжанди, но и уточнить историю сочинения его отдельных произведений.

Key words: Kamol Khujandi, Khodja Mahmud Shashi, Mukhammad Soni Khudjadji, Mavlono Mukhammad Mushfiki, Mavlono Mukhammad Khalili, Nadjmuddin Forumi, Kamoli Khujandi's Milieu, Studies Related to Kamol

The author takes an endeavor to study the milieu which surrounded Kamol Khujandi (poet and mystic of the XIV-th century) in real earnest. Special attention is paid to the lives and activities of the poet's friends with whom Kamol was closely connected and whose creation hasn't been a subject of separate research in the studies related to him. The study of the milieu in question plays a great role in a more profound exploration of the poet's life way, outlook, mystical status and place in the formation of the science and and culture of the XIV-th century. Proceeding from the data based on authentic origins and Kamol Khujandi's heritage, the author adduces information about the lives and creative activities of the poet's contemporaries, such men-of-letters as: Khodja Makhmud Shashi, Mavlon Mukhammad Khalil, Nadjmuddin Forumi. Familiarization with the life description of the poet's nearest milieu affords to shed light not only upon several episodes from Kamol Khujandi's life, but to specify the history of composing of his certain literary productions either.

Таҳқиқ дар маърифати дӯстони Камоли Хучандӣ чиҳати омӯзиши амику ҳамаҷонибаи рӯзгор, ҷаҳонбинӣ, мақоми ирфонӣ ва ҷойгоҳи шоир дар ташаккули илму фарҳанги он аҳд хеле судманд мебошад. Дар девони шоир, тазкираҳо, табакоту донишномаҳо, манокӣбу таърихномаҳо ва дигар манобеи муҳим бо номи даҳҳо нафар бармехӯрем, ки бо Ҳоҷа Камоли Хучандӣ пайванду дӯстӣ доштаанд. Ба мисли Муҳаммадширини Мағрибӣ, Ассори Табрэзӣ, Маозии Табрэзӣ, Маъҷарии Самарқандӣ, Начмуддини Торумӣ, Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ, Алоуддини Гилқор, Ҳоҷӣ Осуд, Акраи Мисгар, Сайиди Роғӣ, Халили Очку, Бӯбақри Рубобӣ, Лолои Бухорӣ, Шайхзода Нурӣ, Муҳаммади Мушрикӣ, Муҳаммади Халилӣ, Хусрави Фаххор, Рафеи Довудӣ, Ҳоҷа Алишох, Ҳоҷа Шайх (Муҳаммади Сонии Кучачӣ), Ҳофизи Барбатӣ, Шайх Муҳаммад ва ғ. Дар камолшиносӣ аҳволу осори ин афрод ва асноди дӯстии онҳо бо Камоли Хучандӣ, ба истиснои чанд нафари маъруф, ханӯз таҳқиқи хоса напазируфтааст. Ба ин мӯҷиб, бо таҳқиқи мавзӯё метавон дар камолшиносӣ ба асноди тоза дастрасӣ пайдо намуд.

Ин ҷо чун фатҳи боби мавзӯё нахуст ба таҳқиқи аҳволу осори он идда дӯстони Камоли Хучандӣ, ки бо вучуди бо шоир пайванди қавӣ доштан, дар камолшиносӣ баррасии алоҳида наёфтаанд, тавачҷух менамоем.

1. Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ – орифи номвари тоҷик, ки бо Камоли Хучандӣ дӯстӣ дошт. Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ аз табори урафои номӣ ба дунё омадааст. Таърихи таваллудаш равшан нест. Падари ӯ Ҳоҷа Шихобуддини Шошист (14, ҷ.2, с.389), ки бо се ё ҷаҳор пушт ба ҷадди бузурги худ Ҳоҷа Муҳаммади Номии Бағдодӣ мепайвандад (23, с.101). Насаби Ҳоҷа Маҳмуди Шоширо то Абӯбақри Сиддиқ (рз) пайваستاанд (2, с.35). Аз гузориши Муҳаммад ибни Бурҳониддини Самарқандӣ бармеояд, ки асли Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ аз Бағдод будааст. Чун Ҳоҷа Қаффоли Шошӣ (ваф. 395/1004) ба Бағдод мерасад, Муҳаммади Номӣ ба сафи шогирдони ӯ ворид гардида, ба Шош меояд ва он ҷо мондагор мешавад (23, с.101-102). Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ писари кӯчаки Ҳоҷа Шихобуддини Шошӣ (14, ҷ.2, с.389) ва домоди Ҳоҷа Довуд ибни Хованди Тахур ибни Шайх Умари Боғистонӣ мебошад. Ҳоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор (тав. 806/1440 – ваф. 895/1498), ки аз пешвоёни тариқати нақшбандияи асри XV аст, писари ӯст.

Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ чун аксари орифон аз зироат касби рӯзӣ менамудааст. Ба ин мӯҷиб, гоҳ «Ҳоҷа Маҳмуди Кишоварз» низ хонда шудааст (2, с.34).

Ҳоҷа Маҳмуди Шошӣ аз ирфон «шурбе тамом ва ҳаззе вофир дошта»-аст (14, ҷ.2, с.389).

Соли даргузашташ дар манобеъ зикр наёфтааст. Он чи мусаллам бошад, ин аст, ки ӯ дар оғози асри XV зинда будааст.

Тибки навиштаи Абдурраҳмони Ҷомӣ, Хоҷа Камоли Хучандӣ «чанд гоҳ дар Шош мебуда» (31, с.609). Мулоқот ва суҳбати Хоҷа Камоли Хучандӣ бо Хоҷа Маҳмуди Шошӣ, ба занни голиб, дар ҳамин фурсат сурат пазируфта ва, зоҳиран, муддатҳо дар ҳалқаи орифон бо ҳам будаанд. Мавлоно Ҷомӣ марбут ба пайванд ва дӯстии ҳарду чунин нақлро овардааст: «Хоҷа Убайдуллоҳ, адомаллоҳу бақоаҳу, мефармуданд, ки: «Вай (яъне, Камоли Хучандӣ – Н.Ф.) чанд гоҳ дар Шош мебудааст. Волиди ман мегуфт, ки вай дар он муддат, ки он чо буд, ҳайвонӣ намехӯрд. Як бор аз вай илтимос кардем, ки: «Чӣ шавад, ки таоме, ки дар он гӯшт бошад, хӯрда шавад?» Маро гове буд, бағоят хубу фарбех. Хидмати Шайх бар вачҳи тийбат фармуд, ки ҳар гоҳ, ки ту гови худро бикӯши, мо гӯшт бихӯрем». Ман, бе он ки вайро вуқуф бошад, говро бикӯштам ва аз он таоме муҳайё сохтам. Ба чихати хотири ман аз он гӯшт бихӯрд» (31, с.609).

2. Хоҷа Муҳаммади сонии Кучачӣ – ориф ва бузургмарди асри XIV, ки бо Камоли Хучандӣ дӯстӣ дошт. Муҳаммади сонии Кучачӣ аз хонадони соҳибфазли кучачониҳои Табрез буда, ба “Хоҷа Шайх” низ маъруф аст. Зоҳиран, дар рубӣи аввали асри XIV ба дунё омадааст. Ӯро барои тафовут бо ҷадди аълояш – Мавлоно Шайх Муҳаммади Кучачонӣ ибни Хоҷа Сиддиқ “Шайх Муҳаммади сонии Кучачӣ” мехонанд. Силсилаи насаби ӯ ба тариқи зайл бо ӯ ба як асл мепайвандал: “Хоҷа Шайх Муҳаммад ибни Хоҷа Иброҳими сонӣ ибни Хоҷа Аҳмадшоҳ ибни Хоҷа Иброҳими аввал ибни Хоҷа Сиддиқ” (13, ҷ.2, с.41, 539).

Хоҷа Муҳаммади сонии Кучачӣ шайхулисломӣ аъзами аҳди салотини элқонӣ – малик Ашраф, султон Увайс ва султон Хусайн буд ва хосу ом ба ӯ эътиқод меварзиданд. Салотини элқонӣ ӯро падар мехонданд (13, ҷ.2, с.538). Марҷаи хавосу авомӣ Табрезӣён буд. Дар Табрез хонақоҳи боравнақе дошт, ки дар он ҳамеша “самоъву сафо муҳайё будӣ ва фаршу рӯшноӣ мураттаб” (22, с.291). Мувофиқи навиштаи Ибни Карбалой, “камоли рутбаи вай мартабате дошта, ки салотини рӯзгор аз вай ба ҳисоб будаанд” (13, ҷ.2, с.41). Аз бадрафтории малик Ашраф муддате дар Димишқу Шом ва Бағдод зиндагӣ намудааст. Дар Миср обрӯю эҳтироми баландеро соҳиб будааст (11, с.289). Подшоҳи Моридин аз рӯи эътиқоду ихлос духтари худро ба никоҳи ӯ дармеоварад (14, ҷ.2, с.41). Фарзандону авлоди ӯ дар аҳди Темури Ғурақонӣ шайхулисломии Табрезу ҳаволии онро дар уҳда доштаанд.

Хоҷа Муҳаммади сонии Кучачӣ, афзун бар сармояи ғании маънавӣ, аз сармояи моддӣ низ бархурдории хоса дошта ва хайру саховати ӯ хама чо машҳур будааст. Дар Табрез, Бағдод, Шом ва дигар шаҳрҳо аз сармояи худ мадорис, масочид, хонақоҳу зовияҳо бино намудааст (13, ҷ.2, с.41, 539). Тӯмори вақфномаи “Абвобу-л-бир(р)”-и ӯ дар ин замина матолиби зиёдеро то имрӯз маҳфуз доштааст (ниг. 13, ҷ.2, с.537-540).

Хоҷа Муҳаммади сонии Кучачӣ ба Хоҷа Камоли Хучандӣ эҳтироми хоса дошт. Вақте ки Хоҷа Камол ба Табрез меояд, мавсуф барои ӯ хонақоҳу мадрасаи олие бино менамояд. Ибни Карбалой ин воқеаро чунин ба қалам оварда: “Табрезӣён аз вазъву шариф ва аҳоливу адонӣ ва бузургу кӯчак дар камоли итоат ва инқиёду эътиқод нисбат ба мушорун илайҳи (яъне, Камоли Хучандӣ – Н.Ф.) будаанд. Чунонки султону аозими-л-машоихи ва-с-судур Хоҷа Шайх Муҳаммади сонии Кучачӣ, ал-машҳур ба «Хоҷа Шайх», раҳимахуллоҳ, чихати ҳазрати Шайх хонақоҳе ва мадрасае дар ҳаволии иморати Хоҷа Алишоҳ сохтаанд, чунонки гунбаду баъзе аз он иморат ҳанӯз боқӣ аст. Ва таклифи бисёр намудаанд ба истиқрори эшон дар он чо. Қабул нанамудаанд ва фармудаанд, ки «сари Камол ба гунбади фалак фуруд намеояд, мехоҳед, ки фиреб хӯрда ба ин гунбад сар фуруд оварад?!» (13, ҷ.1, с.502).

Хоҷа Камоли Хучандӣ дар қитъаи зерин шояд ба ҳамин хонақоҳ ишора дошта бошад:

*Чавоби гуфтаҳои мо ба Табрез,
Ки мегӯянд ёрон гоҳу бегоҳ.
Ба настиву баландӣ менамояд
Ба пеши байти Каъба байти чуллоҳ.
Ту гӯӣ хонақоҳи Хоҷа Шайх аст
Ба ҷанби масҷиди Хоҷа Алишоҳ.*

Хоҷа Муҳаммади сонии Кучачӣ шоири соҳибдевон низ будааст. Бино ба қавли Давлатшоҳи Самарқандӣ, девони ӯ дар он ошон дар Ироку Озарбойҷон машхуру мақбул будааст (22, с.291). Девонашро даҳ ҳазор байт донистанд. Муҳаммадалии Тарбият иттилоъ дода, ки девони ӯро, ки соли 787/1385 таҳрир шуда буд, дар китобхонаи Рошид Афандӣ дар Истамбул дидааст (11, 290). Дар шеър “Кучач” таҳаллус менамудааст. Намунаи ашъори ӯ дар манобеъ мазкур аст (ниг. 22, с. 290; 21, ҷ.3, с.1377; 11, с. 289; 24, ҷ.3, с.1090 ва ғ.). Муаллифи “Зубдату-л-афкор” навишта, ки ба сабаби тааллуқи хоса ба султон Увайс, пас аз кушта шудани ӯ (784/1382) дигар шеър нагуфт (ниг. 8, ҷ.10, с.14889). Иддае аз шуарои он рӯзгор дар ситоишу манқабати ӯ шеър сурудаанд, ки ашъори Ибни Насӯҳ ва “Даҳ нома”-и ӯ намунае аз онҳост (24, ҷ.3, с.1113-1114).

Эътибори баланд ва нуфузи Хоҷа Муҳаммади сонии Кучачӣ салотини элқониро ба харос андохта буд. Ҳамин ангега сабаб мегардад, то дар Бағдод ба шаҳодат расонида шавад. Ҷасади ӯро дар қанори равзаи Имом Козим (рх) ба хок месупоранд (13, ҷ.2, с.41). Бояд қайд намуд, ки дар манобеъи қадим соли вафоти ӯ дақиқ зикр наёфтааст. Дар китобҳои муосир бошад, соли 778/1376 таърихи вафоти ӯ қайд гардидааст (11, с.289; 24, ҷ.3, с.1090; 8, ҷ.10, с.14889; 29, ҷ.2, с.761 ва ғ.). Аммо аз гузориши Ибни Карбалой равшан мегардад, ки қатли ӯ дар Бағдод пинҳонона аз ҷониби Аҳмади Ҷалоир (ҳукм. 784-813/1382-1410) сурат гирифтааст (13, ҷ.2, с.41). Ҳамчунин, шавоҳиди матни вақфномаи “Абвобу-л-бир(р)”-и Хоҷа Муҳаммади сонии Кучачӣ, ки дар аҳди султон Ҳусайни Ҷалоир марқум гардидааст, ба зинда будани ӯ дар солҳои 782 ва 784/1380 ва 1382 далолат менамояд (ниг. 13, ҷ.2, с.537-540).

3. Мавлоно Муҳаммади Қаттобии Табрезӣ – дӯсти Хоҷа Камоли Хучандӣ, ки аз орифон ва хушнависони он рӯзгор буд. Дар марочеъ ба сурати “Мавлоно Шамсиддин Муҳаммади Қаттобии Мушриқии Табрезӣ” низ зикр меёбад. Дар сулук шогирди Муҳаммадширини Мағрибӣ мебошад. Хаттотиро аз Мавлоно Саъдуддини Табрезӣ омӯхтааст (13, ҷ.1, с.371). Дар ин санъат шогирдони зиёде парваридааст. Мавлоно Фаҳруддин Ҷаъфарӣ Табрезӣ ва Мавлоно Шайхобуддин Абдуллоҳи Таббоҳ, ки ҳар ду пешвои хаттотони Хуросон буданд, шогирдони ӯ мебошанд. Фарзандони орифу хушнависи ӯ – Абдурраҳими Хилватӣ ва Хоҷа Абдулҳай низ назди ӯ устод гардидаанд. Санади хати устодони хушнависи Озарбойҷону Хуросон тавассути писараш Абдурраҳими Хилватӣ ба ӯ мепайвандад.

Мавлоно Муҳаммади Қаттобии Табрезӣ орзу дошта, ки дар Табрез аз дунё даргузарад. Ба ҳамин сабаб, барои худ дар айёми ҳаёт қабре тадорук дид, аммо он ҷо мадфани писараш Хилватӣ гардид. Он тавр ки омада: «Мадфани шарифи ҳазрати Хоҷа (Абдурраҳими Хилватӣ – Н.Ф.) қабре аст, ки Мавлоно Шамсиддин Муҳаммади Мушриқӣ дар айёми ҳаёт ҷихати худ тартиб дода буд...» (13, ҷ.1, с.87).

Мавлоно Муҳаммади Қаттобии Табрезӣ соли 812/1409 дар сарзамини Ҷалаб, зимни сафари ҳаҷ вафот намуд ва ҳамон ҷо ба хок супорида шуд. Он гуна, ки Хилватӣ навишта: «Волиди ин фақир – Абдурраҳими Хилватӣ – Шайх Шамсиддини Қаттобии Мушриқии Табрезӣ, ки вафот ёфта буд, дар маҳрусайи Ҷалаб дар санай иснато

ашарата ва самонумиата (яъне, 812 – Н.Ф.), дар айёми салтанати Қаро-Юсуфи Туркмон дар Озарбойҷон ва ҳамон ҷо мадфун гашта» (13, ҷ.1, с.83).

Ҳашри Табрзӣ, зоҳиран, аз рӯзгори Мавлоно Муҳаммади Қаттобии Табрзӣ иттилои дақиқ надоштааст. Зеро мазори ӯро «дар ҳазираи Бобо Мазид» (воқеъ дар Табрз – Н.Ф.) навишта ва таърихи ҷавҳи ӯро номаълум хондааст (30, с.110).

Бояд таъкид намуд, ки Мавлоно Муҳаммади Қаттобии Табрзӣ дар ирфон машраби олий доштааст. Ба ҳамин мӯҷиб, аз «куммали авлиё» хонда шудааст (13, ҷ.1, с.84). Ибни Карбалой ҳикоятро дар мавриди мақоми ирфонии ӯ нақл намудааст (13, ҷ.1, с.83-84). Муҳаммадқозими Табрзӣ ба мақоми ирфонӣ ва пайванди ӯ ба шарияту тариқат таъкид намудааст (27, с.103).

Бешак, ҷаҳони фикрӣ ва мақоми ирфонии Мавлоно Шамсиддин Муҳаммади Қаттобӣ боис гардидааст, то ӯ ба Ҳоча Камоли Хучандӣ улфату иродат дошта бошад.

Воқеаи ду писари худ – Абдурраҳими Хилватӣ ва Ҳоча Абдулхайро дар хурдсолӣ, дар моҳи шафиқи рамазон назди Шайх Камол фиристодани ӯ дар манобеъ нақл ёфта (13, ҷ.1, с.86-87), ки ин далели гуёи дӯстии ӯ бо Камоли Хучандӣ мебошад. Ҳамчунин, зоҳиран яке аз ҷаҳор Муҳаммади номвар, ки меҳмони Шайх Камол шуданд, ӯст (ниг. иқтибоси баъдӣ).

4. Мавлоно Муҳаммади Халилӣ, ки аз наводири рӯзгори худ буд. Ҳашри роҷеъ ба дӯстии ӯ бо Ҳоча Камол чунин матлабро нақл намудааст: «Рӯзе Мавлоно Муҳаммади Мағрибӣ ва Мавлоно Муҳаммади Мушриқӣ ва Мавлоно Муҳаммади Ассор ва Мавлоно Муҳаммади Халилӣ ба суҳбати касирулбехҷати Шайх (манзур, Камоли Хучандӣ – Н.Ф.) рафтанд ва Шайх худ бинафсиҳи мутаваҷҷеҳи табх шуданд. Яке аз муридони гуфта, ки шумо бо ёрон ба суҳбат машғул бошед ва ин хидмат ба бандаручӯ фармоед. Шайх фармуда, ки фалаки даввор ҳаргиз сонӣ аз ин ҷаҳор Мавлоно Муҳаммад ба арсаи рӯзгор наёварда, ки имрӯз меҳмони мананд. Худ меҳом, ки аз шарафи ин хидмат баҳравар шавам. Баъд аз тақдими маросими табх, машғули суҳбат мешавад...» (30, с.64).

Ҳашри Табрзӣ, илова бар зикри мусоҳибаи ӯ бо Ҳоча Камол, дар зикри азизоне, ки дар мазори «Бобо Мазид» мадфунанд, аз ӯ ёд намуда, аз ҷумлаи ягонагии аср ва нодирагии даҳраш хондааст. Он ҷо, ки навишта: «Ҷамъи касир ва ҷамъи ғафир аз авлиё ва машоих ва атқиё ва сулаҳову фузало дар ҳазираи Бобо Мазид¹ мадфунанд. Аз он ҷумлаанд: Мавлоно Исроқи Воиз ва Мавлоно Муҳаммади Халилӣ ва Дарвеш Пирмуҳаммади Қорӣ Шодиободӣ ва Мавлоно Шайх Муҳаммади Қорӣ... Ҷамоати мазур ҳар як ягонаи аср ва нодираи даҳр будаанд» (30, с.110-111). Дар «Равзоту-л-чинон» низ ин матлаб зикр гардидааст (13, ҷ.1, с.96). Ибни Карбалой аз Мавлоно Муҳаммади Халилӣ ном шахс, ки дар ҳушнависи ягонаи рӯзгори худ будааст, дар ҷанд маврид маълумот додааст (13, ҷ.1, с.85, 96, 98, 193). Тибқи гузориши Ибни Карбалой, ин Мавлоно Муҳаммади Халилӣ фарзанди Мавлоно Ҳасани Халилӣ мебошад, ки ӯ яке аз ҳофизони Қуръон ва қорӣни бебадили Табрз будааст ва аз аиззай рӯзгори худ ба шумор мерафтааст (13, ҷ.1, с.193).

5. Мавлоно Начмуддини Торумӣ, ки аз орифону донишмандони номвари асри XIV ва ибтидои асри XV буд ва бо Камоли Хучандӣ дӯстӣ дошт. Падари ӯ Шайх Шарафуддини Нурии Торумӣ аз урафои баландовозаи Табрз буд ва хонақоҳу тадрисгоҳи боравнақеро соҳиб буд. Начмуддини Торумӣ дар маҳзари падари худ тарбият ёфт ва камолоти илмиро ҳосил намуд. Аз хурдӣ дар арбаинот ба падари хеш

¹ Бобо Мазид – лақаби ориф ва қутб, ки номи ӯ Мавлоно Муҳаммад будааст. Соли 620/1223 даргузаштааст (30, 107-108). Мазори «Бобо Мазид» аз ҷумлаи маконҳои муҳтарами Табрз мебошад ва он ҷо авлиёи зиёд мадфунанд (13, 111).

хамроҳӣ менамуд. Шайх Сафиуддин Исмоки Ардабилӣ (ваф. 735/1334) муддате дар хонакоҳи Шарафуддин ба арбаиннишинӣ мепардозад ва он ҷо нафаси Начмуддини хурдсолро гарм меёбад ва ба падараш аз ояндаи дурахшони писараш башорат медиҳад (27, с.126).

Мавлоно Начмуддини Торумӣ пас аз он ки дар Табреш аз улуми зохириву ботинӣ огоҳии кофӣ ба даст меорад, ба Ардабил ба хидмати Шайх Сафиуддини мазкур меравад. Он ҷо дақиқи ирфонро фаро мегирад. Аз Сафиуддин иршодномаро ба даст оварда, ба Табреш бозмегардад.

Дар ин айём, мувофиқи навиштаи Муҳаммадқозими Табрешӣ падари Начмуддини Торумӣ ба поёни умри хеш расида будааст. Чун ӯ дармегузарад, Начмуддин «дар зовияи падар аз ҷиҳати иршоди ибод, ақди маҷолиси насоеҳу мавоиз» (27, с.127) мебандад ва ба раҳнамоии муридони мепардозад.

Санади иршоди Мавлоно Начмуддини Торумӣ тавассути устодаш Шайх Сафиуддин то Алӣ ибни Абӯтолиб мепайвандад, ки Ҳашри Табрешӣ тамоми онро овардааст (30, с.53).

Мавлоно Начмуддини Торумӣ ба Макка ҷиҳати адои ҳаҷ сафаре доштааст. Дар ин сафар писари Шайх Сафиуддин – Шайх Садруддин бо ӯ ҳамроҳ будааст ва дар кӯҳи Мино воқеоте каромотгуна аз эшон ба вуқӯъ омадааст (27, с.127).

Абдурраҳими Хилватӣ дар зикри каромот ва ҳолати ӯ матолиберо ба қалам овардааст (13, ҷ.1, с.222-223).

Мавлоно Начмуддини Торумӣ, афзун бар он ки дар ирфон машраби олий дошт ва аз саромадони урафои рӯзгори худ ба ҳисоб мерафт, дар илми зоҳир ва фунуни адабӣ, баҳусус фанни иншо, устод ва беназир буд.

Тарҷумаи тазкираи Муҳаммади Кучачӣ ва дигар осор, ки аз ҷониби ӯ сурат гирифтааст, аз камоли хунари ӯ дар фанни иншо дарак медиҳад. Ибни Карбалой навишта: «Вай донишманд буда ва тазкираи ҳазрати Хоча Муҳаммади Кучачиро, қуддиси сирруҳу, ки Мавлоно Ҳасани Палосӣ, раҳимахуллоҳ, ба арабӣ навишта, Мавлоно Начмуддин ба иборати форсӣ тарҷума намуда. Филвоқеъ, тарҷумаи хубе карда» (13, ҷ.1, с.223).

Номи асли ва комили ин тазкира «Тухфату аҳли-л-бидоёт ва ҳадийяту аҳли-н-ниҳоёт» аст. Тарҷумаи ин тазкира дар соли 811/1408 ба ишораи Шайхулислон Муғисаи Кучачӣ дар Табреш сурат гирифтааст (13, ҷ.2, с.533).

Мавлоно Начмуддини Торумӣ тарҷумаи «Комилу-т-таворих»-и Ибни Асирро низ дар камоли фасоҳат анҷом дода будааст. Зеро Хондамир навишта: «Аз донишмандони давраи Гӯраконӣ ва мулозимии Мирзо Мироншоҳ буд. Ва ба дастури ин шоҳзода китоби «Комилу-т-таворих»-и Ибни Асирро аз арабӣ ба форсӣ тарҷума кард» (ниг. 8, ҷ.13, с.19762). Ҳамчунин, навиштаанд, ки «дар фанни иншо ва илми имло бемисли замони худ буд... «Комилу-т-таворих»-и Ибни Асирро аз луғати арабӣ ба забони форсӣ тарҷума кард ва камоли фасоҳату балоғат дар он китоб ба ҷой овард» (19, с.102).

Хоча Камоли Хучандӣ ва Мавлоно Начмуддини Торумӣ ба ҳам дӯстиву иродат доштаанд. Аз ҳамин ҷост, ки дар манобеъ қитъае аз Камоли Хучандӣ дар шаъни ӯ нақл гардидааст. Он қитъа ба тариқи зайл аст:

*Муниши чархрову туро, эй фариди аср,
Бо он ки ҳарду наҷм гирифтанд торуме.
Бошад тафовуте зи замин то ба осмон,
З-он наҷм то ба рутбати он Наҷми Торумӣ.*

(7, с.427; 13, ҷ.1, с.223; 30, с.52; 27, с.127)

Мавлоно Начмуддини Торумӣ, зоҳиран, умри дароз ёфтааст. Таърихи вафоти ӯ дар манобеъ наёмадааст. То соли 811/1408 дар қайди ҳаёт буданаш равшан аст.

Мавлоно Начмуддини Торумӣ дар Сурхоби Табрез дар канори мазори падараш ба хок супорида шудааст (13, ҷ.1, с.223; 30, с.52; 27, с.127).

Ҳамчун ҳосили таҳқиқ ва пешниҳод ба камолшиносон зикри нуктаҳои зерин бамаврид ба назар мерасад:

а) Таҳқиқи рӯзгору осори дӯстони Камоли Хучандӣ ва табиини асноди марбут ба пайванду ошноии онҳо бо шоир аз самтҳои пурсамари камолшиносист;

б) Дар омӯзиши шахсияти афроде, ки бо Камоли Хучандӣ мусоҳибат доштаанд, то ҳол таҳқиқи амиқ сураат нагирифтааст ва ҳанӯз манобеи муҳим омӯхта нашудааст;

в) Аз баррасии мавзӯ, илова бар маърифати аҳволу осори дӯстони Камоли Хучандӣ, дар мавриди ҷаҳонбинӣ, мактаби фикҳӣ, пайванди шоир ба манобеи кудсӣ (Қуръон ва ҳадис), мақоми иҷтимоӣ, вазъи илму адаб ва фарҳанг дар он аҳд санадҳои тоза ва ҷолиб ба даст меояд;

г) Камолшиносӣ дар масъалаи омӯзиши амиқи дӯстону ҳамнишинони Камоли Хучандӣ ҳанӯз дар ибтидои роҳ қарор дорад. Бо таваҷҷуҳ ба мавзӯ метавон дар камолшиносӣ пажӯҳишҳои тоза ва мондагорро анҷом дод;

ғ) Дар таҳқиқи мавзӯ нусхаҳои ҳатти то ҳол истифоданашудаи ашъори Камоли Хучандӣ ва заҳрияву ҳошияҳои онҳо, осори муҳими илмиву ирфонӣ асрҳои XIV-XV, ки бо забони арабӣ навишта шудаанд, шарҳу таълиқот ва ҳавошии осори суҳанварон ва орифон, баёзу ҷунг, кашқулу манокӣб, таърихномаву сафарномаҳо ва ғ. хеле судманд мебошанд. Аммо аксари ин гурӯҳи манобеъ аз назари камолшиносон дур мондаанд.

Итминон дорем, ки минбаъд бо таваҷҷуҳи муҳаққиқон мавзӯи ёдшуда таҳқиқи фарох мепазирад ва дар пажӯҳишоти бунёдии аҳволу афкори Камоли Хучандӣ асноди тозаи илмӣ ба даст меояд.

Пайнавишт:

1. *Абдулманнони Насриддин. Ҳоҷа Аҳрори Валӣ ва осори ирфонии ӯ. Куллияти осор.– Ҷ.7.– Хучанд: Ношир, 2013.– С.14-23.*
2. *Аҳрорӣ, Фарҳод. Аҳвол ва осори Ҳоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор.–Ҳирот, 1385.*
3. *Бидлисӣ, Шарафуддин. Шарафнома/Тасҳеҳи Виляминов Владимир.–Техрон: Асотир, 1377.*
4. *Ботурхон Хилъатпури Валихоҷа. Ҳоҷа Аҳрори Валӣ.–Самарқанд: Сугдиён, 1992.*
5. *Бухорӣ, Салоҳ ибни Муборак. Анису-т-толибин ва уддату-с-соликин.–Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1383.*
6. *Гупомавӣ, Қудратуллоҳ. Натоҷу-л-афкор.–Бомбай, 1336, ҷоми сангӣ.*
7. *Девони Камоли Хучандӣ /Тасҳеҳи Азизи Давлатободӣ.–Техрон: Созмони ҷоп ва интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1375.*
8. *Деҳхудо, Алиакбар. Лугатнома.–Техрон: Муассисаи интишорот ва ҷопи Донишгоҳи Техрон, 1334-1345, иборат аз понздаҳ ҷилд.*
9. *Доиратулмаорифи бузурги исломӣ.–Техрон: Маркази доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1373*
10. *Донишномаи забон ва адаби форсӣ/Ба кӯшиши Исмоил Саодат.–Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1393.*
11. *Донишмандони Озарбойҷон/Ба қалами Муҳаммадали Табият.–Техрон: Китобхонаи Фирдавсӣ.*
12. *Ислом энциклопедия. Зухрурдин Ҳуснуддинов.–Ўзбекистон миллий энциклопедияси: Давлат илмий нашриёти, 2004.*

13. Карбалой, Хусайн. Равзоту-л-чинон ва чанноту-л-чанон/Тасҳеҳи Чаъфар Султони Куррой.–Табрез, 1383.
14. Кошифӣ, Фахриддин Алӣ ибни Хусайн. Рашаҳоту айни-л-ҳаёт/Тасҳеҳи Алиасгари Муиниён.–Техрон: Бунёди накӯкор, 1356.
15. Лоҳурӣ, Фуломсарвар. Хазинату-л-асфиё. Чоти Ҳинд, бидуни соли нашр.
16. Маноқибӣ Шайх Маслиҳатдини Хучандӣ/Тасҳеҳи Фахриддин Насриддинов//Фаслномаи илмӣ-адабии Камоли Хучандӣ, №1(1)2015.–Хучанд: Ношир, 2015.– С. 145-168.
17. Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳриствораи китобҳои форсӣ.–Қ.3.–Техрон: Маркази доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1382.
18. Мухлисбону Кадырова. Жития Ходжа Ахрора.–Тошканд, 2007.
19. Навоӣ, Абдулҳусайн. Ричоли китоби «Ҳабибу-с-сияр».–Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1379.
20. Ризоқулихон ибни Муҳаммад Ҳодии Ҳидоят. Риезу-л-орифин/Муқаддима, тасҳеҳу таълиқоти Абулқосими Родфар.–Техрон: Пажӯҳишигоҳи улуми инсонӣ, 1385.
21. Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим.–Техрон: Суруш, 1389.
22. Самарқандӣ, Давлатишоҳ. Тазкирату-и-шуаро.–Хучанд: Маркази илмӣи Камоли Хучандӣ, 2015.
23. Самарқандӣ, Муҳаммад ибни Бурҳониддин. Силсилату-л-орифин ва тазкирату-с-сиддиқин/Таҳқиқ ва тасҳеҳи Эҳсонulloҳи Шукруллоҳӣ.–Техрон: Маркази асноди Маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1388.
24. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон.–Қ.4.–Техрон, 1364.
25. Саховӣ, Шамсудин Муҳаммад. аз-Завъу-л-ломеъ лиаҳли-л-қарни-т-тосеъ.– Бейрут: Дору-л-чил.
26. Табодиконӣ, Шамсуддин Муҳаммад. Тасниму-л-муқаррабин /Тасҳеҳи Сайидмуҳаммад Таботабои Бехбаҳонӣ.–Техрон: Маркази асноди Маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1382.
27. Табрезӣ, Муҳаммадкозим ибни Муҳаммад. Манзару-л-авлиё/Ба кӯшиши Мирҳошими Муҳаддис.–Техрон, 1388.
28. Торумӣ, Мавлоно Начмуддин. Тазкираи Хоҷа Муҳаммад ибни Сиддиқи Кучачонӣ.–Техрон: Хонақоҳи Аҳмадӣ, 1367.
29. Хайёмпур. Фарҳанги суҳанварон.–Табрез: Талоя, 1372.
30. Ҳашири Табрезӣ. Равзаи атҳор/Тасҳеҳи Азизи Давлатободӣ.–Табрез, 1371.
31. Чомӣ, Абдурраҳмон. Нафаҳоту-л-унс мин ҳазароти-л-қудс/Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти дуқтур Маҳмуд Обидӣ.–Техрон: Иттилоот, 1370.
32. Шайх Озарӣ. Чавоҳиру-л-асрор. Дастхати шумораи 1916, Китобхонаи Миллии Тоҷикистон.
33. Шервонӣ, Зайнулобидин. Бустон-с-сиёҳа.–Техрон, 1315.

Reference Literature:

1. Abdulmannoni, Nasriddin. Khodja Ahror Vali and his Mystical Heritage. Collection of Compositions. – V. 33. – Khujand: Publisher, 2013. – pp. 14-23.
2. Akhrori, Farhod. The Life and Creation of Khodja Ubaidullakh Ahror. – Khivot, 1385 – hijra
3. Bidlisi, Sharofuddin. Sharafnoma. Preparation by Vladimir Vilyaminov. – Tehron: Asotir (Legends and Myths). 1377, hijra
4. Boturkhon, Khilatpuri Valikhodja. Khodja Ahror Vali. -Samarkand: Sughdiyov, 1992
5. Bukhori, Salokh ibni Muborak. Anisu-t-tolibin ba uddatu-s-solikh. – Tehran: Association of Propaganda of the Monuments of Culture. 1383 hijra
6. Gupomavi, Kudratullokh. Notoidju-l-afkor. – Bombay, 1336, lithographic edition. 1336 hijra

7. *Divan by Kamol Khujandi. Under the editorship of Aziz Davlatobodī. – Tehran. 1375 hijra*
8. *Dekhudo, Aliakbar. Dictionary. In 15 volumes – Tehran: Tehran University Publishing House. 1334-1345 hijra*
9. *The Big Islamic Encyclopedia. – Tehran: Big Islamic Encyclopedia Centre. 1373 hijra*
10. *The Encyclopedia of Persian Language and Literature// Under the editorship of Ismoil Saodat. – Tehran: The Academy of Persian Language and Literature, 1393 hijra*
11. *Scientists of Azerbaijan. Compiler: Mukhammadali Tarbiyat. – Tehran: Firdawsi Library*
12. *Islam. Encyclopedia. Zuhuruddin Khusnuddinov. Uzbek National Encyclopedia.: State Scientific Publishing-House, 2004*
13. *Karbaloi, Khusain. Ravzotu-l-chinon va djannotu-l-janon. Under the editorship of Djafar Sultoni Kurroi. – Tabrez, 1383 hijra.*
14. *Koshifi, Fahriddin Ali ibni Khusayn. Rashkhotu aini-l-khayot / Under the editorship of Ali-asgari Muiniyon. – Tehran, 1356*
15. *Lohuri, Gulomsarvar. Khazinatul-asfiyo. Indian edition (the year being not indicated).*
16. *The Sacred Life of the Sheikh under the Name of Maslihaddin Khujandi. Under the editorship of Fahriddin Nasriddinov. Scientifico-Literary Quartely “Kamoli Khujandi. 2015, N1(1). – Khujand: Publisher, 2015. – pp. 145 – 168.*
17. *Munzavi, Ahmad. The Catalogue of Persian Books. – V.3. Tehran: Big Islamic Encyclopeida Centre. 1382 hijra*
18. *Kadyrova, Muhlisabonu. The Sacred Life of Khodja Ahror. – Tashkent, 2007*
19. *Navoi, Abdul Khusayn. The Characters of the Book “Habibu-s-siyar”. – Tehran. Association of Propaganda of the Monuments of Culture. 1379 hijra*
20. *Rizokulikhon ibni Mukhammad Khodii Khidoyat. Riyozu-l-orifin: Preface, recension, appendices: Abulkosim Rodfar. – Tehran: Research Centre of the Humanities*
21. *Rozi, Amin Ahmad. Seven Climates. Tehran: Herald, 1389 hijra*
22. *Samarkandi, Davlatshokh. Tazkiratu-sh-shuaro. – Khujand: Kamoli Khujand Scientific Centre. 2015*
23. *Samarkandi, Mukhammad ibni Burkhoniddin. Silsilatu-l-orifin va tazkiratu-s-siddikin. Research and amendments: Ekhsunullokhi Shurrulokhi. – Tehran, 1388*
24. *Safo, Zabehullokh. The History of Iranian Literature. – V.4. – Tehran, 1364 hijra*
25. *Sakhovi, Shamsudin Mukhammad. Az-Zavu-l-lame liahlil-karnit-tose. – Beirut: The Tree of Knowledge*
26. *Tabodikoni, Shamsuddin Mukhammad. Tasnimu-l-mukarabbin // Under the editorship of Sayidmukhammad Tabotaboi Behbahoni. – Tehran, 1382 hijra*
27. *Tabrezi, Mukhammadkozim ibni Mukhammad. Manzaru-l-avliyo // Under the editorship of Mirkhoshim Mukhaddis. – Tehran, 1388 hijra*
28. *Torumi, Mavloni Nadjmuddin. Tezkirez by Mukhammad ibni Siddik Kujajonii. – Tehran 1367*
29. *Khayompur. Men-of-Letters. Encyclopedia. – Tabrez: Vanguard. 1372 hijra*
30. *Tabrezi, Khashri. Ravzai Athor // Amendments by Aziz Davlatobodī. – Tabrez, 1371 hijra*
31. *Djomi, Abdurrakhmon. Nafahotu-l-uns min Khazaroti-l-kuds // Preface, recension and appendices by Dr. Makhmud Obidi. – Tehran: Tidings, 1370 hijra*
32. *Sheikh Ozari. Djavohiru-l-asror. Manuscript dated by 1916. National Library of Tajikistan.*
33. *Shervoni, Zaynulobidin. Rustonu-s-siyoha. – Tehran, 1315 hijra*

УДК 82

ББК 83.3(о)9

**ОИД БА ЯК ТОБИШИ
МАЪНОИИ КАЛИМАИ “ТОЗӢ”
ДАР “ШОҲНОМА”-И
ФИРДАВСӢ**

Юлдошев Абдулло Курбонмаматович,
н.и.филол., дотсенти кафедраи
таърихи адабиёти тоҷики ДМТ
(Тоҷикистон, Душанбе)

**О СМЫСЛОВЫХ
ОТТЕНКАХ СЛОВА «ТОЗИ» В
«ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ**

Юлдошев Абдулло Курбонмаматович,
к.филол. н., доцент кафедры истории
таджикской литературы ТНУ
(Таджикистан, Душанбе)

**THE ISSUE CONCERNED WITH
SEMANTIC SHADE OF MEANINGS
OF THE WORD “TOZI” IN
“SHAHNAME” BY FIRDAWSI**

Uldoshev Abdulla Kurbonmamatovich, candidate
of philological sciences, Associate Professor of
the department of the history of Tajik literature
under the TNU (Tajikistan, Dushanbe)
E-MAIL: romish2004@inbox.ru

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, Бартольд, Хитой, тай, Яман, тозӣ, Афросиёб,
Омӯ, Омул, бон, Тибет

Дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ калимаи “тозӣ” ба се маъно корбаст шудааст: чун сифтаи феълӣ аз масдари “Тохтан” ба маънои “тозанда”, чун сифат ба маънои зоти махсуси асб: ва чун этноним ба маънои “бадавӣ”, “саҳронишин”. Баъзе ҷанбаҳои этималогияи калимаи тоҷик низ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Баромади вожаи “тоҷик” аз номи қabilaи арабии “тоӣ” ва ҳамрешаи калиаи “тоҷ” будани вожаи “тоҷик” бо далелҳои қотей рад карда шудааст. Мулоҳиза дар бораи аз калимаи “да”-иши”-и хитой ба маънои “да-дур” ва “ши-гарб” гирифта шудани вожаи “тоҷик” ҳарчанд бе ҷоя ба назар намерасад, вале далелҳои беитареро тақозо мекунад. Дар мақола таъкид гардидааст, ки дар баъзе мавридҳо дар “Шоҳнома” калимаи “тозӣ” наметавонад маънои “араб”-ро дошта бошад. Дар бахшҳои ба истилоҳ асотирии “Шоҳнома” Афросиёб бо “лашқари тозиён” набард мекунад ва онҳоро шикаст медиҳад. Дар ин ҷо сухан дар бораи рӯйдодҳои пеш аз давраи Ҳахоманишиён меравад, ки дар зехни халқҳои эронӣ боқӣ мондаанд. Афросиёб подшоҳест, ки ҳаргиз бо арабҳо ба набард ворид шуда наметавонист, зеро барои арабҳо ҷангидан ӯ бояд Эроншаҳри таърихиро забт мекард. Бино ба шаҳодати сарчашмаҳои арабҳо дар қаронаҳои соҳили ҷаби Фурот бодиянишинӣ мекарданд. Ҳаде зада шудааст, ки дар ин маврид сухан дар бораи тоҷиконе меравад, ки дар паҳнои шимолу ғарби Сирдарё маскун буданд. Мисоли дигар ба фаслҳои таърихии “Шоҳнома”, ба давраи подшоҳии Хусрави Анӯшервон мансуб аст. Тозие дар минтақаи Гургон ба шоҳанишоҳ аз гонатгарии туркон шикаст мекунад. Ин марди тозӣ низ араб буда наметавонад, зеро дар охири асри V ба арабҳо дар поёноби Фурот ноҳияе ба ҷаронидани чорво вогузор шуда буди бас.

Ключевые слова: Фирдоуси, “Шахнаме”, В.В. Бартольд, Китай, тай, Йемен, този,
Афрасиаб, Амударья, Амул, бон, Тибет

В “Шахнаме” Фирдоуси слово “този” использовано в трех значениях. Это слово в форме “тозон” и “тозиён”, будучи причастием, употреблено в значении “бегущий”. Оно как прилагательное использовано как название особой породы лошади, известной как арабская.

Однако более всего оно использовано как имя существительное, указывающее на арабов. Такое применение слова “този” вызвано образом жизни арабских племен, которые, как известно, были кочующими. Затронуты также некоторые аспекты этимологизирования слова “точик”. Дано обоснованное возражение против увязки происхождения слова “точик” с названием арабского племени “тай” и словом “тодж” в значении “корона”. Предполагая возможное китайское происхождение слова “точик” от китайского “да-ши” в смысле “дальний западный сосед”, высказано мнение, что эта версия нуждается в дополнительном подкреплении. Исследование, по сути, посвящено тому, что в некоторых случаях в “Шахнаме” слово “този” употреблено не в смысле “араб”. В так называемой мифологической части “Шахнаме” легендарный царь Турана Афрасиаб вступает в бой с “тозиён” и наносит им поражение. Здесь речь идёт о доахеменидском пласте исторической памяти иранских народов. Афрасиаб никак не мог воевать с арабами. Для этого ему надо было завоевать исторический Ираниахр. Что касается арабов, то в источниках не отмечено кочевания арабских племен к северу от левого берега реки Евфрат. Предполагается, что в этом случае речь может идти о таджиках, населявших просторы к северо-западу от Сырдарьи. Другой пример относится к исторической части “Шахнаме” - к периоду царствования Хосрава Ануширвана. Некий “този” в районе Гургана обращается к шахиншаху с просьбой защитить земли его народа от набегов тюрков. Этот “този” также не может быть арабом, так как в конце V века нашей эры арабам было дозволено пасти скот лишь в низовьях Евфрата.

Keywords: *Firdawsi, “Shahnamee”, Bartold, China, Thai, Yemen, tozi, Afrasiyab, Amu-Darya, Amul, Tibet*

In Firdawsi’s “Shahname” the word “tozi” is used in three meanings. This word in the form “tozon” and “toziyon” being participle, is used in the meaning of “running”. It is used as an adjective in the sense of a special breed of horse, known as Arabic. However, most of all it is used as a noun referring to Arabs. This use of the word “tozi” is caused by the way of life of the Arab tribes, which, as we know, were nomadic. The article also touches on some etymologizations of the word “Tojik”. The author reasonably objects to linking the origin of the word “Tojik” with the name of the Arab tribe “Tai” and the word “toj” in the meanings of “crown”. Assuming a possible Chinese origin of the word “Tojik” from the Chinese “da-shi” in the sense of “distant western neighbor”, the author believes that this version needs additional reinforcement. The article is essentially devoted to the fact that in some cases in “Shahname” the word “tozi” is not used in the sense of “Arab”. In the so-called mythological part of “Shahname” the legendary king of Turan Afrasiyab enters the battle with the “Toziyons” and defeats them. Here we are talking about the pre-Achaemenid stratum of the historical memory of the Iranian peoples. Afrasiyab could not fight Arabs. To do this, it had to conquer the historic Iranshahr. As for the Arabs, the sources do not mark nomadic movement of Arab tribes to the north of the left bank of the Euphrates River. It is assumed that in this case we can talk about the Tajiks who inhabited the expanses to the north-east of the Syr-Darya. Another example relates to the historical part of “Shahname” during the reign of Khosrau Anushirvan. A certain “tozi” in the area of Gurgan appeals to the shahinshah with a request to protect the lands of his people from the raids of the Turks. This “tozi” could not be an Arab either, since at the end of the 5th century AD Arabs were allowed to graze cattle only in the lower reaches of the Euphrates.

Дар бобати этноними “точик” дар адабиёти илмии муътабар тахмин нагуфтаан расм нашудааст. Қавм, ки бесохибтар буд, бояд муросо кунад, ки бузургони маърифат ва сарсупурдагони илм чунин гуфтаанд? Ҳатто чунин донишманди

камназир монанди аллома Владимир Бартольд. Стереотипе, ки дар ватанҳои мо “тозик\точик” гуфта аввал арабро мегуфтанд, сипас мусулмонро шикастан саҳт душвор аст. Агар маҳол набошад. Донишмандони тоҷик хеле кӯшишҳо кардаанд, ки шикананд. Корманди пешини Институти забон ва адабиёти Академияи илмҳо Шомухаммад Ҳайдарӣ ҳама он кӯшишҳоро дар китобе гирд овардааст (15).

Аллома Бартольд аз стереотипи мазкур ба ҳар ҳол пуштибонӣ мекунад ва дар мақолае, ки барои “Энциклопедияи ислом” навишта буд, овардааст, ки “ин калима аз номи қabilaи арабии тай сохта шудааст” (469). Ин ҷо метавон бо қамоли боварӣ гуфт, ки дар баёни ин мулоҳизаи аллома қалам лағжидааст. Калимаи “тай” ҳамеша бо “то”-и ҳуттӣ навишта мешавад, “тозик\точик” ҳамеша бо “то”-и қарашат. Дар ин хусус мо низ ҳанӯз соли 1985 навишта будем (16,120). Мулоҳизаи дигари Бартольд, ки калимаи “точик” наметавонад аз калимаи “точ” баромада бошад, месазад мавриди пуштибонӣ қарор гирад (4, 470).

То дигар мавзӯи пайванди этноними тоҷик бо номи қabilaи тай қoим намонад, мо таъкид мекунем, ки ба ҳама ҳисобҳои дақиқтари илмӣ садди (обанбори) Маъриб дар ҷанубрӯяи Яман то соли 572 мелодӣ вайрон нашуда буд. Қabilaи тай, ки дар бодияҳои Маъриб ҳаёти тозӣ (бадавӣ) мебуд, пас аз хароб шудани садди Маъриб ба тарафи шимоли нимҷазираи Араб кӯч бастааст. Муносибати эронӣ бо арабҳо дусад-сесад сол пеш аз ин шакл гирифта буд. Дигар ба гувоҳии устод Рӯдакӣ аз қabilaи тай сифати нисбӣ дар сиғаи “тозӣ” (чунончи аз Рай-Розӣ) сохта намешавад. Далел, устод Рӯдакӣ шоири тавонои араб Абу Таммом Ҳабиб ибни Авсро Тоӣ гуфтааст на “Тозӣ”: “В-арчи Чарирам ба шеърӯ Тоиву Ҳассон” (7,57).

Бино ба маълумоти бахши таърихии “Шоҳнома” ва сарчашмаҳои румӣ нахуст бархӯрди эронӣ бо арабҳо дар замони подшоҳии Шопури Ардашер (240-270) сурат гирифта буд. Узайна амири Тадмур (Палмира) ҳангоми бозгашти музаффаронаи Шопур аз набарди Рум ба лашкари ӯ ҳамла мекунад ва шикасте ҳам мерасонад (4,165; 129). Дигар, шоҳаншоҳии Сосонӣ дар симои Мунзириҳо аморати тобее (вассал) дар паҳноҳои дашти Кӯфа ҳам дошт. Мунзириҳо аз қabilaи ямани лаҳм буданд. Ҳассониҳо, ки вассали Рум буданд, низ қabilaи яманӣ буданд. Онҳо танҳо ба замони Хусрави Парвиз (591-628) хоста буданд, ки ба хоки Сосонӣ барои ғанимат ҳамла кунанд. Хулоса, қabilaи тай дар муносибатҳо бо эронӣ то асрҳои VI ҳеҷ нақше надошт, пас аз он низ инчунин. Бинобар ин гуфтан, ки калимаи тоҷик аз номи қabilaи тай метавонад хезад, ба доираи таомули илмӣ набояд гунҷад.

Метавон дар асоси садҳо байти “Шоҳнома” таъкид кард, ки “тозӣ”-и Фирдавсӣ, агар чун этноним оварда шуда бошад, маънои бадавиро дорад, яъне бодиянишин (кӯчманчӣ), бо баъзе истисноҳо, ки ин мақола ба онҳо бахшида шудааст. Бино ба шаҳодати сарчашмаҳо эҳтимол дар замони Сосонӣ ба забони паҳлавӣ ҳам арабҳо тозӣ мегуфтанд. Чунончи, ба саволи Хусрави Парвиз, ки ин марди ҷангнавози араб чӣ мегӯяд, солори бор ҷавоб дода буд, ки “Усруд гӯяд ба тозӣ”(3,180)...

Ба фази захматҳои Дабири Сиёкӣ ва Мирзо Шукуров метавон таъкид кард, ки этноними “тоҷик” дар нимаи якуми асри XI дар шеъри Унсурӣ ба маъние, ки имрӯз ҳам дорад, баралоина зикр шудааст:

Зи Чину Мочину якрӯя то лаби Чайхун,

Зи турку тоҷику аз туркамону гузу хазар (8,180).

Кӯшишҳои муҳаққиқон, аз ҷумла, С. Назарзода, ки ба далелҳо, на ба мулоҳизаҳо, поя мегиранд, таъкид мекунанд, ин этноним ба ҳамин маънӣ пештар низ вучуд доштааст. Чунончи дар сангнавиштаи соли 624 -и мавзеи Яковланги Афғонистон

этноними тоҷик ба таври возеҳу равшан ҳаққокӣ шудааст. Дар яке аз сиккаҳои Ҳайтолиён, ки Ҳелмут Хумбох хондааст, ҳамин этноним дар сифаи “шоҳи тоҷикон” нақш ёфтааст (9, 423).

Зиёда аз ин бино ба назари муҳаққиқони оини Бон, аз ҷумла Кузнецов Б.И., дар сарчашмаҳои тибетӣ ақидае қоим аст, ки ин оин аз кишвари Тагзиг ба Тибет расидааст (5,6). “Тагзиг”-ро маъмулан “тоҷик” хондаанд. Ин топоним ба ақидаи муҳаққиқон бори нахуст дар санадҳои тибетии асри VIII таъкид шудааст (5,21). Дар ин мулоҳиза, ки асосҳои устувори хаттӣ дорад, барои мо муҳим он аст, ки кишвари баромади оини Бонро дар ғарби Тибет чойгир кардаанд ва ин кишвар бо номи халқи мо ёд шудааст.

Он, ки роҳ аз ватанҳои таърихӣ мо то Кошғар ва аз Кошғар то Тибет роҳи серомаду рафт буд, исбот намеҳадад. Масалан, яке аз обидони буддони хитой ба мақсади зиёрати маъбадҳои буддоӣ то Ҳинд ва дар Ҳинд аз соли 629 маҳз бо ҳамин роҳ то Фарғона ва аз Фарғона то Тирмиз ва аз Тирмиз то ба Балх... рафта буд (8,6). Роҳ дар замони ислом бино ба шаҳодати адабиёти ҷуғрофӣ классикии араб аз Бағдод то қаронаи водии Фарғона шаҳри Ўзганд фарсах ба фарсах нигошта шудааст. Аз Ўзганд роҳ ба воситаи ағабаи Саритошу водии Олою ағабаи Ирқиштам то ба Кошғар мерасид. Тибет бо Уйғуристонӣ асримиёнагӣ ҳамсарҳад буд.

Гуфта гузаштем, ки дар “Шоҳнома” калимаи “тозӣ”, агар чун этноним оварда шуда бошад, голибан маъноӣ бадавиро дорад, яъне бодиянишин (кӯчманҷӣ). Аз ин реша Фирдавсӣ дар шакли “тозиён” ва “тозон” сифати феълӣ ба маъноӣ “давида” ҳам сохтааст. Чунончи:

*Бишуд тозиён то ба Халлуҳ расид,
Ба нанг аз каён сар шуда нопадид (13,9).*

Ҳамчунин калимаи “тозӣ” дар “Шоҳнома”, ба маъноӣ сифати асп ҳам омадааст, яъне аспи бедад ё аспи зоти арабӣ. Чунончи:

*Аз аспони тозӣ ба зарринситом,
Варо буд бевар, ки бурданд ном (14,58).*

Ва аммо бо камоли эҳтиёт метавон мулоҳизаҳои пешниҳод кард, ки дар камо беш панҷоҳ ҳазор байти “Шоҳнома” калимаи тозӣ ҳамчун этноним ҷое-ҷое ба маъноӣ араб наомадааст. Чунончи:

1. Хотираи таърихи халқҳои эронӣ набардҳои пайвастаи Эрону Туронро нигоҳ доштааст ва ин падида дар сифаи афсонаомез дар худойномаҳо ва ниҳоят дар “Шоҳнома” инъикосе ёфтааст. Дар яке аз ҷунин набардҳо ба замони подшоҳии Нузар Виса сипаҳсолори Афросиёб чун писари худро кушта мебинад, ба ҷанги сипаҳсолори Нузар Қорани писари Кова меравад, то қасос бигирад. Мо сари тафсилоти ин печи сюжет дар нигориши Фирдавсӣ таваққуф намекунем, вале меҳодем ба як нукта ишора кунем. Виса пеш аз он, ки аз паҳноҳои Турон ба ҷанги Қоран равад:

*Саворони тозӣ сӯи Нимрӯз,
Гусӣ карду худ рафт гетифуруз (12, 133-134).*

Дар ин байт бешубҳа калимаи тозӣ этноним аст ва ба ҳеҷ далел наметавон гуфт, ки ба қабилаҳои араб далолат кунад. Қабилаҳои араб тақрибан то ибтидои ҳазораи якуми мелодӣ дар паҳноҳои Эроншаҳр ҳузуре ва нуфузе надоштанд.

2. Дар баҳши подшоҳии Кайковус, дар қиссаи “Тоҳт овардани Афросиёб бар Эронзамин” Фирдавсӣ менависад:

*Бишуд тунд Афросиёб аз миён,
Баровехт бо лашқари тозиён*

ва дар натиҷа:

*Шикаст омад аз турк бар тозиён
Зи ҷустӣ фузунӣ сар омад зиён (12, 134).*

Дар ин ду байт этноними “тозиён” ба эхтимоли қавӣ наметавонад ба қавми араб далолат кунад, зеро ба замони нимафсонавии Кайковус арабҳои аднонӣ чандон дар сахнаи таърих набуданд ва ҷои ҷанги Афросиёб ҳафтсад-ҳаштсад фарсах шимолу шарқтар аз Начду Ҳичоз буд. Он, ки ҷои ҷангро дар баъзе пажӯҳишҳо Ҳомоварон мегӯянд Ҳомоваронро то ба подшоҳии Ҳимяри Яман мебранд, ба мантиқи афсона ҳам рост намегирад. Арабҳо дар ибтидои асрҳои аввали мелодӣ то қаронаҳои рости дарёи Фурот расида буданд ва тақрибан то замони Сосониён (соли 224) маълумоте нест, ки вучуди кӯчии қabilaҳои арабро дар пахноҳои қаронаи чапи Фурот (Саводи Ироқ) собит кунад. Ҷӣ расад ба пахноҳои чапи рӯди Сир ва ё рӯди Омӯ. Дар ин печи сюжети набардҳои пайвастаи Эрону Турон эрониён шикасти дардовар меҳӯранд:

*Сипоҳ андар Эрон пароканда шуд,
Зану марду кӯдак ҳама банда шуд (13, 15).*

3. Дар баҳши подшоҳии Кайхусрав дар сиёқи ороштани лашкар ба муқобили боз ҳам Афросиёб шоҳаншоҳ раво медонад, ки лашкар аз ҳисоби размандағони Руму Ҳинд ва тозиён тақвият дода шавад:

*Далерони гарданкаш аз тозиён,
Бисечидан ҷангу шери жиён (13, 94-95).*

Дар ин бобат месазад, таъкид кард, ки ҷангҳои подшоҳони эронӣ бо Афросиёб бештар мояи адабиёт (ҳамоса) ҳастанд, на таърих. Ё хотирае аз рӯйдодҳои пешин мебошанд, ки дар зехно боқӣ мондаанд ва сипас дар худойномаҳо инъикос ёфтаанд. Ва ин ҷо низ метавон мулоҳиза пешниҳод кард, ки “тозиён”-и воқеӣ, ё тахайюлии Кайхусрав низ ба қавми араб пайванди мантиқӣ надорад. Арабҳо ҳамсоияи Эрон, Рум ё Ҳинд набуданд ва ба замони нимафсонавии Кайхусрав тавони ҷангидан дар садҳо фарсах дуртар аз бодияҳои худ надоштанд. Кайониён дар ҳамосасароии эронӣ подшоҳоне мебошанд, ки то зуҳури Куруши Кабир гӯё подшоҳӣ мекарданд. Ҳамзамон бо зуҳури сулолаи Ҳахоманишӣ дар асри VII пеш аз мелод арабҳои қаҳтонӣ (яманӣ) дар ҷанубу шарқи нимҷазираи араб давлатҳои Сабаъ ва Маин доштанд, ки онҳо дар ҳеҷ пайванде бо Эрони бостон набуданд.

Чун ҳама ривоятҳои вобаста ба Кайониён мояи ҳамосасароӣ мебошанд на таърих, кӯшиши исбот кардани далолати воқеии калимаи “този” дар ҷанд мисоле, ки овардем, маънӣ надорад. Бо ин ҳама, эхтимоли араб набудани ин тозиён қавитар ба назар мерасад.

4. Дар баҳши подшоҳии Анӯшервон ҷое метавон ба истифодаи калимаи “този” дучор омад, ки ба эхтимоли қавӣ маънии “араб”-ро надорад.

Анӯшервон дар минтақаи Омули Мозандарон ба марди тозие вомеҳӯрад. Анӯшервон чун:

*“Зи ҳомун ба кӯҳе баромад баланд,
Яке тозие барнишаста саманд»-ро мебинад.*

Марди този ба шоҳаншоҳ аз ғоратгариҳои туркон шикоят мекунад, ки одатан аз роҳи Хоразм тохту тоз мекарданд. Он мард аз подшоҳ тақозо мекунад, ки чун:

*“Сипоҳ оваридӣ бад-ин ҷойгоҳ,
Бигардон бад аз мову барбанд роҳ (14, 94-95).*

Дар бораи наҷоди марди фарёдхоҳ, ки Фирдавсӣ “този”-яш гуфтааст, метавон бо боварӣ мулоҳиза пешниҳод кард, ки ин “този” ба ҳеҷ ваҷҳ араб ба маънои бадавӣ (кӯчманҷӣ) намебошад. Ба он далел, ки:

То замони Анӯшервон ва ба замони Анӯшервон арабҳо ба самти шимолу шарқ ва шимолу ғарб фаротар аз саводи Ироқ нарафта буданд ва ҳатто дар саводи Ироқ (миёндуби Байнаннаҳрайн) ҳам чандон набуданд. Он, ки дар замони оғози

подшоҳии Шопури II қабилаҳои араб чануби Эроншаҳро ғорат мекарданд ва ҳатто Тайсафунро ҳам ғорат карда буданд, дар сарчашмаҳо, аз ҷумла дар тарҷумаи “Таърихи Табарӣ”-и Абӯалии Балъамӣ инъикос ёфтааст (1, 496). Ба вучуди кӯчии қабилаҳои араб дар Байнанныҳрайн як ишораи Табарӣ далолат мекунад. Подшоҳи вопасини аморати Кинда Ҳорис ибни Амр (бобои саромади шоирони араб Имруу-л-кайс) чун сусти ва бетадбирии шоханшоҳ Кубодро дарк менамояд, ҳеҷ коре намекунад, ки тоифаҳои дуздони араб аз Фурот нагузаранд. Дар рӯёруи амри воқеъ Кубод розӣ мешавад, ки шаш тассучро (ноҳияро) аз канораи рости дарё дар поёноби Фурот ба ихтиёри Ҳорис вогузор кунад (2, 31-32).

Сарчашмаҳо маълумотеро доир ба вучуди қабилаҳои араб дар асри VI дар андаруни Эроншаҳр ва хосса паҳноҳои шимолии ин сарзамин фаро нагирифтаанд.

Ва агар ба мулоҳизаи аллома В.В.Бартольд эътибор бидиҳем, ки “ба сифати марзи ғарбии истиқомати тоҷикон хати байни Астаробод (Гургон) ва Язд оварда мешавад” (2, 470), метавон ҳадс зад, ки дар ин ҷо «тозӣ»-и Фирдавсӣ шояд ба маънии этноними “тоҷик” омада бошад.

Шарқтар аз хати рости Астаробод дар соҳили чанубии баҳри Хазар ва Язд, ки дар маркази ҷуғрофии Ҷумҳурии Ислонии Эрон ҷойгир аст, ба ақидаи В.В. Бартольд, дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX минтақаи истиқомати қавми тоҷик доништа мешуд.

Пас дар кадом ҷой метавонем гуфт, ки дар асри VI (асри подшоҳии Анӯшервон) дар ин паҳно қавми дигар зиндагӣ мекард? Хосса қавми араб? Ва хосса он “тозӣ”-и Фирдавсӣ, ки агар кӯчманчиаш ғуем, аз қавми турк, ки низ кӯчманчӣ буд, аз Анӯшервон дод хостааст.

5. Боз ҳам ба замони подшоҳии Анӯшервон ҳоқони Чин, ки ба қавли Фирдавсӣ дар Суғд буди Анӯшервон дар Гургон, меҳоҳад ба Эрон ҳучум кунад, то:

Ҳама хоки Эрон ба Чин оварам,

Ҳама тозиёро ба дин оварам (14,232).

Дар нашри интиқодии Москва ин байт бо андаке тағйир омадааст, ки хусусияти ҷавҳарӣ надорад. Мо дар бораи кадом дин овардани тозиён чизе намеғуем, зеро ин ҳоқон ҳоқони Чин нест, ҳоқони турк аст, ки ҳар ду чандон дине ҳам надоштанд. Сухан бешубҳа дар бораи ба итоат даровардани қавме меравад, ки ҳоқон “тозиён”-аш мегӯяд. Мантиқан ҳоқон, ки дар Суғд буд ва меҳост ба Эрон лашкар кашад, наметавонист таҳдид кунад, ки гузашта аз Эрон арабҳоро ба дине оварад. Ин ҷо мантиқан сухан метавонад дар бораи қавми эронии тоҷик равад.

Ба назар мерасад, ки дар паҳноҳои Хитой таърихӣ, этноними “тоҷик” лафзи бегона набуд. Ба ҳар ҳол ин этноним ва инчунин лингвоними “тоҷикӣ” то ва дар аҳди империяи муғулии Юан (1271-1368) дар муомила буд. Ва ҷои баҳсе нест, ки ин лингвоним бори нахуст дар сарчашмаи уйғуриё во меҳӯрад, ки дар асри XI навишта шудааст, дар “Қутадғу билик” (Дониши бахтовар)-и Юсуф Хос Ҳочибӣ Балосоғунӣ (1028-1101). Ин китоби пандомез, ки эҳтимол ба илҳом аз “Шоҳнома” соли 1069 дар Қошғар таълиф ёфтааст, то ҷое, ки фонетикаи забони қадимаи уйғурӣ имконият медиҳад, дар баҳри мутақориб ҳам гуфта шудааст. Дар байти 73-юми муқаддимаи достон Юсуф Хос Ҳочиб менависад:

Арабча тэчикчэ китболар окуш,

Бизин тилмизгэ бу йумгы уқуш.

Ба тоҷикиву ҳам арабро забон,

Фаровон бувад инчунин достон.

Забони маро ин бувад судманд,

Нахустин китоби насиҳат ва панд. (14,120).

Дар ин иқтибос ҷолиби диққат пеш аз ҳама он аст, ки Юсуф Хос Ҳочиб тоҷикро баробари араб зикр кардааст. Араб нагуфтааст. Ҳамин тариқ, мо метавонем бигӯем,

ки дар пахноҳои Хитой номи забони моро “точикӣ” ҳам мегуфтанд. Ва номи халқи моро ба талаффузи худашон да-ши мегуфтанд, ки агар тарчумаи айни кунем, маъноӣ “хамсоия ё қавми дури ғарбӣ”- ро дорад. Да- дур, ши-ғарб...

Пайнавишт:

1. Балғамӣ, А. Таърихи Табарӣ. - Техрон, 2001. - Ҷ.1: 825 с.
2. Бартольд В.В. Сочинения. Том 2, часть 1. - М., 1963. - С. 449-469.
3. Ибни Қутайба. аш-Шеър ва-ш-шуаро. - Бейрут, 1964. - 900 с.
4. Кристенсен Артур. Эрон дар замони Сосониён. - Техрон, 2019. - 710 с.
5. Кузнецов Б.И. Древний Иран и Тибет. - СПб, 1998. - 138 с.
6. Назарзода С. Дуруди ваҳдату созандагӣ. Хайдарӣ Ш. Номвожаи тоҷик, 6 саҳ.
7. Рӯдакӣ. Девон. - Душанбе, 2015. - 334 с.
8. Сюань-Цзян. Записки о западных странах эпохи Великой Тан. - М.: Восточная литература, 2012. - 466 с.
9. Табарӣ. Таърих. - Ҷ.2. - Қоҳира, бидуни соли нашр. - 239 с.
10. Унсурӣ. Девон (ба тасхехи Дабири Сиёқӣ). - Техрон, 1985. - 514 с.
11. Фирдавсӣ. Шоҳнома. - Ҷ.1. - Душанбе, 1964. - 468 с.
12. Фирдавсӣ. Шоҳнома. - Ҷ.2. - Душанбе, 1987. - 319 с.
13. Фирдавсӣ. Шоҳнома. - Ҷ.5. - Душанбе, 1965. - 492 с.
14. Фирдавсӣ. Шоҳнома. - Ҷ.8. - Душанбе, 1990. - 613 с.
15. Хайдарӣ, Ш. Номвожаи тоҷик. - Перм, 2015. - 454 с.
16. Юлдошев А. Роҷеъ ба маънии “тезҳикче”. // Садои Шарқ. - 1985. - №1. 3 саҳ.

Reference Literature:

1. Balami, A. *The History of Tabari*. - Tehran, 2001. - L.1: - 825 pp.
2. Barthold VV *Essays. Volume 2, part 1*. - Moscow, 1963. - pp. 449 - 469.
3. *Ibn Qutaybah. ash-Sheer wa-sh-shuaro*. - Beirut, 1964. - 900 pp.
4. *Christensen Arthur. Iran in the Epoch of Sassanids*. - Tehran, 2019. - 710 pp.
5. *Kuznetsov BI Ancient Iran and Tibet*. - Saint-Petersburg, 1998. - 138 pp.
6. *Nazarzoda S. Song to Unity and Creativity. Haidari Sh. Tajik name*, - 6 pp.
7. *Rudaki. Divan*. - Dushanbe, 2015. - 334 pp.
8. *Xuanzang. Records on Western Countries of the Great Tan Epoch*. - M.: Oriental Literature, 2012. - 466 pp.
9. *Tabari. The History*. - V. 2. - Cairo, non-dated. - 239 pp.
10. *Firdawsi. Shahname*. - V.1. - Dushanbe, 1964. - 468 pp.
11. *Firdawsi. Shahname*. - V.2. - Dushanbe, 1987. - 319 pp.
12. *Firdawsi. Shahname*. - V.5. - Dushanbe, 1965. - 492 pp.
22. *Firdawsi. Shahname*. - V.8. - Dushanbe, 1990. - 613 pp.
23. *Haidari, Sh. Tajik Name*. - Perm, 2015. - 454 pp.
24. *Yuldoshev A. About the Meaning of "tezhikche"*. // “Sadoi Sharq” (The Voice of the Orient). - 1985. - №1. - 3 pp.

УДК 80/81

ББК 81

**ОСОБЕННОСТИ
ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ ОБРАЗОВ
ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ НА
ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ В РОМАНЕ
ШАРЛЯ ДЕ КОСТЕРА «ТИЛЬ
УЛЕНШПИГЕЛЬ»**

**ВИЖАГИҲОИ БОЗОФАРИНИИ
ОБРАЗҲОИ ШАҲСИЯТҲОИ
ТАҒРИХӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ
ДАР РОМАНИ ШАРЛ ДЕ КОСТЕР
“ТИЛ УЛЕНШПИГЕЛ”**

**PECULIARITIES OF PERCEPTION IN
REGARD TO THE IMAGES OF
HISTORIC PERSONALITIES IN THE
NOVEL “TILL ULENSPIGEL” BY
CHARLES DE COSTER IN THE TAJIK
LANGUAGE**

Мурувватиён Джамила Джамол,
к. филол. наук, научный сотрудник отдела
современной литературы Института
языка и литературы им. Рудаки НАН
Республики Таджикистан (Таджикистан,
Душанбе)

Мурувватиён Цамила Чамол,
н.и.ф., корманди илмии шӯъбаи адабиёти
муосири Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон (Тоҷикистон,
Душанбе)

Muruvvatiyon Djamila Djamol, candidate of
philological sciences, scientific officer of
modern literature department under the
Institute of language and literature named after
Rudaki attached to the National Academy of
Sciences of Tajikistan, (Tajikistan, Dushanbe)
E-MAIL: Alikaxan@mail.ru

Ключевые слова: роман, художественный перевод, творчество, оригинальный текст,
Шарль де Костер, Сотим Улугзода

Исследуются особенности перевода на таджикский язык портретной характеристики Филиппа II в романе Шарля де Костера «Тиль Уленшпигель». На конкретном материале сделана попытка раскрыть способы воспроизведения образов этого романа на таджикский язык, рассмотрены вопросы мастерства переводчика, проведено сравнение образов Филиппа II с образом султана Махмуда Газневида из собственного романа Сотима Улугзода «Фирдоуси» (1988). Рассмотрены смысловые отличительные изменения, произошедшие в портретной характеристике героев романа, в частности короля Филиппа II, при его воспроизведении на таджикский язык. Проведен небольшой анализ образа Филиппа II в романе Ш. де Костера и его передачи на таджикский язык. Выявлен стиль описания в сравнении с образом султана Махмуда Газневида в романе Сотима Улугзода «Фирдоуси». Проведен сравнительный анализ творческих принципов показа исторических личностей, общих настрой, нравственное отношение к изображаемой действительности Шарля де Костера и Сотима Улугзода, живших в разное время. Изложена мысль о том, что художественный перевод дает возможность талантливому писателю-переводчику творчески воспринять художественное мастерство автора оригинального текста и качественно приумножить его. Детальный анализ особенностей перевода данного романа наглядно демонстрирует эволюцию переводческих принципов Сотима Улугзода.

Калидвожаҳо: роман, тарҷумаи адабӣ, эҷодиёт, матни асли, Шарл де Костер, Сотим Улуғзода

Вижагиҳои тарҷумаи тоҷикии тавсифи портрети Филиппи II дар романи Шарл де Костер "Тил Уленшпигел" баррасӣ шудааст. Дар асоси маводи мушаххас тарзҳои таҷдиди образҳои ин роман ба забони тоҷикӣ, масъалаҳои маҳорати тарҷумон ба риштаи таҳлил кашида шудааст, муқоисаи образҳои Филиппи II бо образи султон Маҳмуди Ғазнавӣ аз асари Сотим Улуғзода "Фирдавсӣ" (1988) сурат гирифтааст. Тағйироти маъноии фарқкунанда, ки дар тавсифи тимсоли қаҳрамонони роман ба мушоҳида расидаанд, аз ҷумла дар тавсифи шох Филиппи II ҳангоми таҷдиди он ба забони тоҷикӣ тадқиқ шудаанд. Таҳлили тавсифи Филиппи II дар романи Ш.де Костер ва интиқоли он ба забони тоҷикӣ сурат гирифтааст. Сабки тавсиф дар муқоиса бо образи султон Маҳмуди Ғазнавӣ дар романи Сотим Улуғзода "Фирдавсӣ" ошкор карда шудааст. Таҳлили муқоисавии принципҳои эҷодии тавсифи шахсиятҳои таърихӣ, рӯҳияи умумӣ, муносибати ахлоқӣ ба воқеияти мавриди тавсифи Шарл де Костер ва Сотим Улуғзода, ки дар давраҳои мухталиф ҳаёт ба сар бурдаанд, ба субут расидааст. Таъкид гардидааст, ки тарҷумаи бадеӣ ба нависанда -тарҷумони боистеъдод имкон медиҳад маҳорати адабии муаллифи матни аслиро идрок қунад ва сифатан афзоиши диҳад. Таҳлили муфассали вижагиҳои тарҷумаи романи мавриди тадқиқ аз таҳаввули принципҳои тарҷумони Сотим Улуғзода шаҳодат медиҳад.

Key words: novel, belles-letters translation, creation, original text, Charles de Coster, Sotim Ulugzoda

The article is devoted to the study of the peculiarities of the translation into the Tajik language of the portrait characteristics of the image of Philip II in the novel by Charles de Coster "Till Ulenspiegel". Proceeding from this material, the author of the article makes an endeavour to reveal the ways of reproducing the images of this novel into the Tajik language and the issues of translator's skill, he compares the images of Philip II with that one of Sultan Mahmud Ghaznavid from Sotim Ulugzoda's own novel "Firdawsī" (1988). Distinctive semantic changes that occurred in the description of the portrait characteristics of the heroes of the novel, in particular, King Philip II, when reproduced in the Tajik language, are considered. A cursory analysis is carried out between the description of the image of Philip II and that one transferred into the Tajik variant. The style of description in comparison with the image of Sultan Mahmud Ghaznavid in the novel "Firdawsī" by Sotim Ulugzoda is elicited. A comparative analysis of the creative principles of describing historic figures, general atmosphere, moral attitude to the depicted reality of Charles de Coster and Sotim Ulugzoda, who lived in different times, is carried out. Comprehending the creative laboratory of Charles de Coster, S. Ulugzoda the author of the article expounds the idea that literary translation enables a talented writer-translator to creatively perceive the artistic skills of the author of the original text and to increase them qualitatively. Detailed analysis of the peculiarities of the translation of this novel clearly demonstrates the evolution of the translation principles of Sotim Ulugzoda.

Переводы произведений с русского языка на таджикский имеют вековую историю, однако положительный опыт таджикских переводчиков до сих пор не обобщен. Между тем серьезный подход к этому вопросу позволит выявить феноменальность многих творческих личностей, занимавшихся и занимающихся не только созданием художественных произведений, но и художественным переводом. Такой подход более объемно и объективно представит эволюцию художественной культуры XX века в

Таджикистане, значительно активизирует критическую мысль, акцентирует внимание литературной общественности на трудах переводчиков, откроет неизведанные глубины их внутреннего мира, мировоззрения, даст ответ на многие вопросы, способствующие решению актуальных проблем таджикской литературы.

Бесспорно, есть необходимость в научном осмыслении и обобщении огромного практического опыта, накопленного в таджикской литературе в сфере перевода на протяжении целого века. Исследование отдельных вопросов, связанных с развитием процесса перевода художественной прозы в таджикской литературе, в свою очередь, позволит четче обозначить проблемы теории и практики перевода на современном этапе, как в литературоведческом аспекте, так и в общепилологическом, что даст возможность признать таджикское переводоведение как установившуюся научную дисциплину, достигшую определенных положительных результатов. Огромное влияние на развитие и совершенствование техники перевода не только в собственно филологическом, но и в философско-эстетическом плане оказал Сотим Улугзода. Им успешно переведены произведения мировой классики: роман Э.Л. Войнич «Овод» (1931; новый перевод-1982); повесть Билль - Белоцерковского «Жизнь зовет» (1953), роман Братьев Тур «Очная ставка» (1937), драма Н. Погодина «Человек с ружьем» (1940), комедия К. Гольдони «Слуга двух господ» (1944), комедия А.С. Островского «Без вины виноватые» (1945), роман «Мать» (1948) и пьеса «Егор Булычев и другие» М. Горького (1953), трагедия У. Шекспира «Гамлет» (1970), комедия Мольера «Лекарь поневоле» (1972), романы «Дон Кихот» Сервантеса (1974), «Легенда об Уленшпигеле» Шарля де Костера (1976), драма «Борис Годунов» (1939) А. Пушкина, десятки рассказов А. Чехова, М. Горького, других писателей Европы, отмеченные печатью мастерства, великолепием воссоздания оригинала, высокой культурой исполнения. Изучение переводческого наследия С. Улугзода расширит наши представления о процессах, происходивших в таджикской и русской литературе, о взаимодействии национальных культур. Обращение автора к роману и драме объясняется тем, что в становлении и развитии современной таджикской литературы и культуры роман и драма сыграли особую роль и остаются в числе ведущих литературных жанров. В таджикском литературоведении до сих пор нет работ, специально посвященных изучению переводческих принципов и практики Сотима Улугзода. Нет также и трудов, где были бы рассмотрены частные вопросы переводов С. Улугзода, дана оценка его переводам с точки зрения современных требований к художественному переводу. Круг профессиональной деятельности и интересов члена-корреспондента АН Таджикской ССР с 1951 года Сотима Улугзода довольно обширен: он был переводчиком, критиком, литературоведом, драматургом, писателем. Многие аспекты его литературного наследия, состоящего из рассказов, пьес, романов, уже изучены литературоведами, учеными в весомых монографиях, диссертационных исследованиях, но его имя как переводчика лишь упоминалось время от времени в газетных и журнальных статьях, заметках, кратких биографических очерках. Среди биографов С. Улугзода – М. Шукуров [13], И.С. Брагинский [2], Л. Демидчик [3], А. Сайфуллоев [9], А. Набави [6], Х. Шарифов [12], К. Юсуфов [15], Х. Отахорова [7], М. Раджабов [8], Ш. Солехов [10], С. Бакоева [1], Э. Сироджиддин [14].

Объектом исследования данной статьи являются фрагменты портретной характеристики короля Филиппа II в романе Шарля де Костера «Тиль Уленшпигель» и особенности их перевода на таджикский язык. На конкретном материале мы попытаемся

раскрыть способы воспроизведения образов этого романа в переводе Сотима Улугзода на таджикский язык, вопросы о мастерстве переводчика, произвести сравнение образов Филиппа II с образом султана Махмуда Газневида из собственного романа Сотима Улугзода «Фирдоуси» (1988).

В переводе неповторимых портретов из романа Ш. де Костера С. Улугзода проявил себя как опытный художник – портретист, качественный перевод которого в полной мере подчеркнул уникальность каждого героя. Однако нам важно понять, какие отличительные смысловые изменения произошли в портретной характеристике героев романа, в частности короля Филиппа II, при их воспроизведении на таджикский язык. Параллельно мы проведем небольшой анализ образа Филиппа II в романе и его передачи на таджикский язык, а также сравним стиль описания с образом султана Махмуда Газневида в романе Сотима Улугзода «Фирдоуси».

С применением сравнительно-типологического анализа двух известных исторических личностей - Филиппа II и султана Махмуда Газневида - мы выявим многогранность Сотима Улугзода как художника, в творчестве которого успешно синтезированы богатые традиции художественного описания таджикской классической литературы и средства изображения другой культуры, наиболее выразительные формы изображения в мировой классической литературе. Наш интерес к характеру этих двух исторических личностей и к проблеме воссоздания в переводе неслучаен - в научных исследованиях нередко высказывалось мнение о том, что на творчество Сотима Улугзода заметное влияние оказали переводы произведений западноевропейских писателей.

Шарля де Костера и Сотима Улугзода, живших в разные времена, объединяют: творческий принцип описания исторических личностей, общий настрой, нравственное отношение к изображаемой действительности. Иными словами, перевод дает возможность талантливому писателю-переводчику творчески воспринять художественное мастерство автора оригинального текста и качественно приумножить его. Долгие годы упорного изучения творчества русских, испанских, французских и английских драматургов и романистов не прошли бесследно для высокообразованного, талантливого художника Сотима Улугзода. В их произведениях писателя волновали гуманистические идеи, человеколюбие, революционный дух романтиков, широта художественного освоения действительности. В Костере его привлек патриотизм и нравственная близость. Создавая образ Филиппа II, «чье появление на свет сопровождалось зловещими предзнаменованиями для Фландрии», Костер в ярких красках, с использованием всех средств художественной образительности показал немощность короля, который не может совладать даже с собственным телом, о чем свидетельствует достаточно объемный пример:

Перевод Н. Любимова:

«В землю был вбит столб, а к столбу подвешена маленькая славненькая мартышка, присланная его высочеству в подарок из Индии, с тем чтобы она своими резвостями его забавляла. Внизу еще дымились непрогоревшие дрова, в чулане стоял мерзкий запах палёной шерсти.

Зверек так мучился, издыхая на огне, что при взгляде на его маленькое тельце казалось, будто это не тельце существа, в котором только что билась жизнь, но какой-то кривой, узловатый корень. Рот, широко раскрытый точно в предсмертном крике, был полон кровавой пены, мордочка мокра от слез.

- Кто это сделал? – спросил император.

У воспитателя язык прилип к гортани. Оба молчали, сумрачные и возмущенные. Внезапно в заднем темном углу кто-то как будто кашлянул. Его величество оглянулся и увидел инфанта Филиппа – тот, весь в черном, сосал лимон.

- Дон Фелипе, - сказал император, - подойди и поздоровайся со мной.

Инфант, не шевелясь, смотрел на него испуганным и недобрый взглядом.

- Это ты сжег обезьянку? – спросил император.

Инфант потупился.

-Если ты способен на такое зверство, то имей, по крайней мере, мужество в этом признаться, - молвил император.

Инфант не проронил ни слова. Император выхватил у инфанта лимон и, зашвырнув, бросился на сына с кулаками, сын от страха обмочился, но архиепископ остановил императора и сказал ему на ухо:

- Его высочество в один прекрасный день станет великим сожигателем еретиков.

Император усмехнулся, и они вышли, оставив инфанта один на один с обезьянкой. Но далеко не одни обезьяны умирали тогда на кострах» [4, 37].

Перевод С. Улугзода:

«Дар он чо сутуне диданд, ки дар замини майдон нишонда шуда буду маймунбачае бар он овехта. Маймунбачаро аз Хиндустон барои волохазрати шоҳзода тухфа фиристода буданд, то ки бо ишваҳои худ дили ўро хуш кунад. Дар зери сутун ахгари оташ ханўз сурх ва буи бади мӯи сӯхта ба долон печида буд.

Чонвар сӯхта бо азоб чон меканд, чисми хурдтараки вай ба махлуки зинда монандӣ надошт, балки пораи чарми тобхӯрдаву қазиргашта ва куббаҳо баровардаро ба хотир меовард.

Даҳонаш гуё бо охири фаръеди чонкани калон кушода ва пур аз кафки хунин буд, ба фукаш қатраҳои калон-калони ашк мешориданд.

- Ин кори кист? – пурсид император.

Мураббӣ ба ҷавоб додан чурбат накард, дуяшон дар ҳолати хомӯши хирарую газабнок меистоданд.

Баногоҳ дар он хомӯши аз пушти сари дуяшон, аз гӯшаи торик овози сулфамонанде шунида шуд. Император нигоҳ кард шоҳзодаро дид.

Падараш гуфт:

- Дон Филипп, наздик биё ва бо ман салом кун.

Шоҳзода калимае бар забон наронд.

- Модоме ту чандон бераҳм будай, ки ин корро кардӣ, пас чандон далер ҳам бош, ки икром шави, - гуфт император.

Шоҳзода калимае бар забон наронд.

Он гоҳ император аз дасти писараш лимуро рабуда ба замин партофт ва Филиппро задани шуд. Архиепископ аълохазратро боздошта, оҳиста гӯшаки кард:

- Валохазрат бо сӯзонидани бидъаткорон ном хоҳад баровард.

Император табассум кард, баъд дуяшон шоҳзодаро бо маймунаш гузошта рафтанд.

Дертар махлуқҳои дигар ҳам, локин на маймуно, дар оташ сӯзонидани шуданд» [5, 42].

Как показывает сравнение двух текстов – оригинального с переводом- Сотим Улугзода опустил не только слова, которые, по его мнению, являлись семантически избыточными с точки зрения смыслового содержания. Таким путем он сократил общий объем текста, хотя, как нам думается, это было излишне, так как именно словами: «у **воспитателя язык**

прилип к гортани», «инфант, не шевелясь, смотрел на него испуганным и недобрым взглядом», «сын от страха обмочился», Костер старательно помещает образ Филиппа в ситуации, которые говорят о его физической немощи, что делает его пленником собственной злости, о чем сообщает предложение: «Инфант, не шевелясь, смотрел на него испуганным и недобрым взглядом», «бросился на сына с кулаками, сын от страха обмочился», отсутствующее в тексте перевода на таджикский язык. Костер преднамеренно показывает беспощадную и холодную одержимую личность. Не случайно автор оригинального текста использует слова «один на один» в предложении «Император усмехнулся, и они вышли, оставив инфанта один на один с обезьянкой», чтобы таким образом, кроме уже названных негативных качеств Филиппа II, показать и жестокость императора Карла V, его одержимость идеей сделать сына достойным самого себя. Однако в компрессии Улугзода мы видим попытку игнорировать в процессе перевода некоторые семантически избыточные слова, которые, на его взгляд, не несут важной смысловой нагрузки, и комплексно восстановить в переводе их значение, как, например:

Перевод Н. Любимова:

«У воспитателя язык прилип к гортани. Оба молчали, сумрачные и возмущенные».

Перевод С. Улугзода:

«Мурабби ба чавоб додан чурьат накард, дуяшон дар холати хомуши хирарую газабнок меистоданд».

Описание «язык отнялся» играет стилистическую роль эмоционального усилителя, имеющего соответствующий перевод: «забонаш лолу карахт шуд», однако Улугзода описал этот момент как «чурьат накард», т.е. «не осмелился». В любом случае перевод Сотима Улугзода представляет характер Филиппа II в мрачных тонах, как того требует оригинальный текст.

Для того, чтобы понять стиль Улугзода в описании портретных характеристик, мы привели в пример образ султана Махмуда Газневида из его собственного романа «Фирдоуси»:

«Фаррухӣ шоҳро ба куштани ҳазорон мардуми Рай даъват мекунад. Дар бораи ӯ нақл мекарданд ва Фирдавсӣ шунида буд, ки дар яке аз рӯзҳо Муҳаммад писари султон дар шикор саҳроро аз хуни охувон сурх карда ва Фаррухӣ аз дидани чашми зори охуе, ки дар тапиши чонкани будааст, ба ёди чашми сиёҳи ёраш афтада чандон гиристааст ки Муҳаммад ба вай раҳмаш омада барояш чанд охуи зинда фиристода будааст. Наход ин ҳамон шоири нозуктаъбаъи раҳмдил бошад?!». [11, 213]

Дословно данный текст можно перевести таким образом:

«Фаррухи призывает шаха к уничтожению тысяч людей Рея. И это тот, кто, судя по рассказам, дошедшим до Фирдоуси, проливал горькие слезы, увидев черные глаза олененка, павшего от стрел султанского сына – Мухаммада, залившего на охоте оленьей кровью все поле. Разжалобившись от слез Фаррухи, Мухаммад отправил ему в подарок несколько живых оленей. И неужели это тот самый утонченный, чувствительный поэт?!». (Подстрочный перевод наш. – М.Дж.)

В тексте нет прямого описания портрета султана Махмуда Газневида, но первое предложение «Фаррухи призывает шаха к уничтожению тысяч людей Рея» красочно повествует об одной из пагубных сторон характера султана – тяге к войне.

Приемы описания в этих двух похожих эпизодах, где показаны самодурство и жестокость, аналогичны в использовании художественных методов.

Сравним их. В романе «Тиль Уленшпигель» возмущение повествователя видом мучений зверька, издыхающего на огне, от того, что **«рот, широко раскрытый точно в предсмертном крике, был полон кровавой пены, мордочка мокра от слез»**, выражается в повышенной эмоциональности (**«Император выхватил у инфанта лимон и, зашвырнув, бросился на сына с кулаками»**), яркости и обилии деталей (**«маленькое тельце»**, **«билаась жизнь»**, **«в предсмертном крике»**, **«полон кровавой пены»**, **«сын от страха обмочился»**). Возмущение, ярость, негодование повествователя чувствуются в грустно-язвительном тоне (**«Император усмехнулся, и они вышли, оставив инфанта один на один с обезьянкой»**; **«Но далеко не одни обезьяны умирали тогда на кострах»**). В романе Сотима Улугзода неторопливый тон (отсылка к историческому факту: **«И это тот, кто, судя по рассказам, дошедшим до Фирдоуси»**), лирический подтекст (**яркие эпитеты: «проливал горькие слезы, увидев черные глаза олененка, навиего от стрел султанского сына»**) формирует образ автора - человека, наделенного даром сочувствия, возмущенного тем, что поэт призывает шаха к уничтожению тысяч людей Рея. Тема жестокости, душевной черствости, двуличия (**«И неужели это тот самый утонченный, чувствительный поэт?!»**) и приемы их описания выражают не только своеобразие повествовательной манеры Шарля де Костера и Сотима Улугзода, но и схожесть двух творческих индивидуальностей.

Итоги сравнительного анализа показывают, что художественная специфика переводов Сотима Улугзода обусловлена особенностями поэтики и стиля его как писателя, и анализ этих переводов представляется весьма актуальным для современной теории и практики художественного перевода. Фактически перевод для Улугзода-писателя предназначен для овладения им как переводчиком приемами художественного опыта классиков мировой литературы, что представляет собой особое явление в истории художественного перевода в таджикской литературе. Судя по анализу, влияние произведений западноевропейских писателей чаще ощущается на духовно-эстетическом уровне.

Пример самодурства из романа «Тиль Уленшпигель»:

Перевод Н. Любимова:

«Выискав переход потемнее, он садился, вытягивал ноги и так сидел часами. Если кто-нибудь из слуг нечаянно наступал ему на ногу, он приказывал высечь его и с наслаждением слушал, как тот кричит, но смеяться никогда не смеялся.

На другой день он устраивал ту же ловушку в каком-нибудь другом темном переходе – садился и вытягивал ноги. Дамы, вельможи и пажи, проходя или пробегая мимо, натыкались на него, падали и ушибались. Ему это доставляло удовольствие, но смеяться он никогда не смеялся». [4, 32]

Перевод С. Улугзода:

«Вай дар қаср доим гузаргоњои торикро мелуост ва дар он льоњо худро ба кунље гирифта пояшро дароз карда менишаст. Соатњо поида менишаст, то хизматгоре гузарату нохост ба пои ў пешпо хўрда ғалтад. Хизматгорро ба гуноњи ғалтиданаш тозиёна мезаданд, шохзода аз зарби тозиёна дод гуфтани ўро шунида шодї мекард. Аммо нель гоњ намехандид.

Рўзи дигар вай дар гузаргоњи дигаре пояшро дароз карда, њамин навъ дом нињода менишаст. Бонувон, дарбориён, пешхизматоне, ки аз назди вай бо шитобу ладал мегузаштанд, ба пояш дармонда меғалтиданд, лат мехўрданд.

Бо њамин вай дилашро хуш мекард, локин намехандид». [5, 35]

Описание самодурства в романе «Фирдоуси»:

«Шоҳ Маҳмуд ӯро ранчонд, сахт ранчонд, он ситамгари аз одамияту мурувват беҳабар меҳоҳад ӯро ба пой фил андозад, аммо шоир дар ҳаққи ӯ чизе хоҳад гуфт, ки ҳаргиз ҳеҷ шоире дар ҳаққи ҳеҷ подшоҳе нагуфтааст. Гуфтаи ӯ то абад ҳамчу санади бадномии шоҳ хоҳад монд, зеро

Ки шоир чу ранчад бигӯяд ҳичо,
Бимонад ҳичо то қиёмат бачо». [11, 242]

«Шах Махмуд обидел его, сильно обидел, этот тиран, лишенный человечности и благородства, желает бросить его под ноги слона, но поэт скажет о нем такое, что ни один поэт еще не сказал ни об одном падишахе. Его слова останутся в истории как худшая характеристика шаха:

Если рассердится поэт, то напишет сатиру,
И сохранится эта сатира до Страшного суда»
(Подстрочный перевод наш. – М.Дж.)

Кажущееся влияние является лишь поверхностным – это не заимствование на уровне сплетенных элементов, образов, идей – их и в таджикском народном творчестве предостаточно, главное влияние заключается в поэтике изложения.

В романе «Фирдоуси» автор правдиво изобразил типическую действительность периода правления султана Махмуда Газневида, полную тревог и драматических событий, исследование которых указывает на их творческое сходство с некоторыми костеровскими приемами. Данное утверждение говорит о том, что Сотим Улугзода действительно выбирал для перевода произведения авторов, которые были близки ему по духу, мастерству, самобытности, по разработке сюжета. Разработка характеров героев филологического романа «Фирдоуси» высвечивает высшую степень самостоятельности автора, которая, собственно, и определяет его самобытность. Творческое родство С. Улугзода и Ш. де Костера можно наблюдать и в конкретных стилистических особенностях при описании действия или образа.

Образ Филиппа II, короля Испании, Сотим Улугзода показал как образ знаковой фигуры, выражающей ключевые противоречия своего времени. Он весьма успешно сохранил дух Испании XVI века, верно показав личностные качества монарха, его негативный облик в правлении страной. Писатель смог найти приемы композиционного построения в раскрытии сюжета, которые сочетают в себе традиции древних сказов и легенд с оригинальными находками современной мировой литературы.

Данный перевод не только отвечает принципам современной теории перевода, но и полностью передает содержание оригинального произведения, индивидуальный стиль и позицию автора. Анализ текстов показал, что в своей работе Сотим Улугзода опирался на потенциальные возможности таджикского языка и всячески стремился расширить эти возможности, пополнить его богатство. По качеству перевода выявляется его стремление избавиться от выцветших, потерявших свежесть слов и выражений, внести в переводческое дело новые творческие приемы. Говоря об особенностях его перевода, следует заметить, что он интересен смелым обращением переводчика с художественным текстом в процессе перевода, новыми яркими оборотами, наполненными свежестью звучания и емкостью смыслового содержания. Деятельность Сотима Улугзода в сфере художественного перевода составляет отдельную творческую лабораторию, где была создана его собственная литературная школа.

Список использованной литературы:

1. Бакоева, С.А. Концепция историзма в творчестве Сотима Улугзода: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Бакоева Сайрам Абдусатторовна; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАН Респ. Таджикистан]. - Душанбе, 2010. - 26 с.
2. Брагинский, И. С. Исследования по таджикской культуре [Текст]: (К проблеме межлитературных связей народов Сов. Востока) / И.С. Брагинский; АН Тадж. ССР. – М.: Наука, 1977. - 288 с.
3. Демидчик, Л.Н. Сотим Улугзода// Эълози сухан /Л.Н. Демидчик – Душанбе: Адиб, 1992. — 165 с.
4. Костер, Шарль де. Легенда об Уленшпигеле и Ламме Гудзаке, об их доблестных, забавных и достолавных деяниях во Фландрии и других краях / Пер.с фр. Н. Любимова: Вступ.ст. Л. Андреева. – М.: Худож.лит., 1988. – 398 с.
5. Костер Шарль де. Достони Уленшпигель ва Ламме Гудзак ва саргузашти ачоуби дилоравонаи нуришону шарафи онҳо дар Фландрия ва мамлакати дигар. /Тарҷ. С. Улугзода. – Душанбе: Ирфон, 1975. - 395 с.
6. Набави, А. Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон: маҷмӯаи мақолаҳо / А. Набиев. – Душанбе: Ирфон, 1987. — 160 с.
7. Отахорова, Х. Некрасов дар забони тоҷики. -. Дар кит.: Паёми бародарӣ. - Душанбе: Дониш, 1972. - с. 78-84.
8. Раҷаби, М. Сотим Улугзода абармарди набард ва андеша/М. Раҷабӣ. – Душанбе: Деваитиҷ, 2004. – 172 с.
9. Сайфуллоев, А. Проблемы взаимодействия литератур \ А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1976. — 138 с.
10. Солехов, Ш. Адабиёт ва шинохти он: Маҷмӯаи мақолаҳо / Ш. Солехов. – Душанбе: Ирфон, 2009. — 345с.
11. Улугзода, С. Фирдавси: Роман. – Душанбе: Адиб, 1988. - 272 с.
12. Шарифов, Х. Достони Фирдавсии шоир //Дар китоби Худой Шарифов. Озурдагон ва умедворон: Душанбе: Сино, 2001. - с. 136-150.
13. Шукуров, М. Опыт русского реализма и таджикская реалистическая проза. В кн.: Истоки, формирование и развитие социалистического реализма в литературах Советского Востока. – Ташкент: Фан, 1976. - С.153—157.
14. Эмомалӣ, С. Таҷассуми бадеии таърих дар насри Сотим Улугзода (солҳои 60-80-уми асри XX) [Текст]: автореф. дис. д-ра филол. наук / С. Эмомали. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2018. - 11 с.
15. Юсуфов, К. Сотим Улугзода ва повести тарҷумаиҳолии ӯ «Субҳи ҷавони мо» /К. Юсуфов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 127 с

Reference Literature:

1. Bakoyeva S.A. Conception of Historism in the Creation of Sotim Ulugzoda. Synopsis of candidate dissertation in philology: 10.01.03 // Bakoyeva Sayram Abdusattorovna. – Dushanbe. 2010. – 26 pp.
2. Braghinsky I. S. Researches on Tajik Culture (To the Issue of Interliterary Ties between the Soviet Orient Peoples) // I.S. Braghinsky; Tajik SSR Academy of Sciences. – Moscow: Science, 1977. – 288 pp.

3. Demidchik L. N. *Sotim Ulugzod* // L. N. Demidchik. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 1992. – 165 pp.
4. Coster, Charles de. *The Legend about Ulenspiegel and Lamme Gudzak, their Valiant, Amusing and Remarkable Deeds in Flanders and other Lands* // Translation from French by N. Lyubimov. Introductory article by L. Andreev. – M.: *Belles-Letters.*, 1988. – 398 pp.
5. Coster, Charles de. *The Legend about Ulenspiegel and Lamme Gudzak and their Wonderful Adventures Covered with Glory and Honour*. Translated by S. Ulugzoda. – Dushanbe: *Cognition*, 1975. – 395 pp.
6. Nabiyev A. *Portrayal of Man's Inner World: Writer and his Time: Collection of Articles*. A. Nabiyev. – Dushanbe: *Cognition*, 1987. – 160 pp.
7. Otahonova H. *Nekrasov in the Tajik Language*. – *In the Book: Fraternal Message*. – Dushanbe: *Knowledge*, 1972. – pp. 78-84.
8. Radjabi, M. *Sotim Ulugzoda as an Outstanding Personality of Thought* // M. Radjabi – Dushanbe: *Devashtich*, 2004. – 172 pp.
9. Sayfulloyev A. *The Problems of Interaction between Literatures* // A. Sayfulloyev. – Dushanbe: *Cognition*, 1976. – 138 pp.
10. Solekhov Sh. *Literature and the Knowledge of it. Collection of Articles* // Sh. Solekhov. – Dushanbe: *Cognition*, 2009. – 345 pp.
11. Ulugzoda S. *Firdawsi: Novel*. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 1988. – 272 pp.
12. Sharifov H. *The Legend about the Poet Firdawsi* // *In the book: Hudoy Sharifov. The Harassed, but not Losing Hope*. – Dushanbe: *Sino*, 2001. – pp. 136 – 150.
13. Shukurov M. *The Experience of Russian Realism and Tajik Realistic Prose*. – *In the book: Sources, Formation and Evolution of Socialist Realism in the Literatures of the Soviet Orient*. – Tashkent: *Science*, 1976. – pp. 153-157
14. Emomali, S. *Artistic Objectifying of History in Sotim Ulugzoda's Prose (the 60-th - the 80-th of the XX-th Century): Synopsis of Doctoral dissertation in philology* // S. Emomali. – Dushanbe: *Tajik National University*, 2018. – 11 pp.
15. Yusufov K. *Sotim Ulugzoda and his artistically Translated Narrative "The Dawn of our Youth"* // K. Yusufov. – Dushanbe: *Knowledge*, 1968. – 127 pp.

УДК 821.0

ББК 83.3 (0) 9

**«НАЧДИЁТ»-И АБЎМУЗАФФАРИ
АБЕВАРДИ ВА АРЗИШИ
АДАБИИ ОН**

**«НАДЖДИЯТ»
АБУМУЗАФФАРА АБЕВАРДИ И
ЕГО ЛИТЕРАТУРНАЯ
ЦЕННОСТЬ**

**ABUMUZAFAR AL-ABEWARDI'S
"NAJDIYAT" AND ITS LITERARY
VALUE**

Ризоева Парвина, унвонҷӯи кафедраи
филологияи араби МДТ «ДДХ ба номи акад.
Б. Гафуров» (Тоҷикистон, Хучанд)

Ризоева Парвина, соискатель кафедры арабской
филологии ГОУ «ХГУ им. акад.
Б. Гафурова (Таджикистан, Худжанд)

Rizoeva Parvina, applicant of the department of
Arabic philology under the SEI "KhSUnamed after
acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: prizoeva@mail.ru

Калидвожаҳо: «Ироқиёт» ва «Наҷдиёт»-и Абӯмузаффари Абевардӣ, Наҷд, қабилаи Узро, Мамдӯҳ Ҳаққӣ, Муҳаммад ибни Абдураҳмон ар-Рубайиъ, суннатҳои қадимаи адабиёти араб, санъатҳои бадеӣ, вожаҳои форсӣ

Дар мақола қисми дуҷумлаи девони шоири арабисарои аҳди Салҷуқиён Абӯмузаффари Абевардӣ мавсум ба «Наҷдиёт» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар натиҷаи таҳқиқи асарҳои муҳаққиқони муосир, аз қабили Мамдӯҳ Ҳаққӣ, Муҳаммад ибни Абдураҳмон ар-Рубайиъ ва Я. Стеткевич сабабу заминаҳои «Наҷдиёт» унвонгузорӣ гардидани ин қисми девон муайян гардидааст. Зикр гардидааст, ки қофияҳои қасидаҳои дар он гирдоварӣ гардида, ки тамоми ҳарфҳои алифбои арабиро дарбар мегиранд, фарзияро оид ба сохта будани газалиёти «Наҷдиёт» тақвият мебахшад. Таъкид гардидааст, ки қисми мазкури девон дар ҷиҳилолагии шоир бо хоҳиши дӯстонаш дар пайравӣ аз суннатҳои қадимаи адабиёти араб сароида шуда, мавзӯи Наҷд дар он хусусияти рамзӣ дорад ва аз қабилаи Узро сарчашма мегирад. Истифодаи бамавриди вожаҳои форсӣ дар бархе аз ашъор ба ҳисси баланди меҳанпарастии шоир далолат мекунад. Корбурди моҳиронаи санъатҳои бадеӣ ва фасоҳати балогати манзумаҳои он бошад, гувоҳӣ медиҳанд, ки воқеан ҳам, «Наҷдиёт»-и Абӯмузаффари Абевардӣ газалиёти дар айни камолоти ҳунари сурудаи шоирро фаро гирифтааст. Таъкид гардидааст, ки пажӯҳиши илми «Наҷдиёт»-и Абӯмузаффари Абевардӣ ҷиҳати таъйин сохтани арзиши адабии ашъори шоир ва сабабу услуби шеърӣ ӯ аҳамияти калонро доро мебошад.

Ключевые слова: «Иракият» и «Надждият» Абумузаффара Абеважди, Наджд, племя узра, Мамдух Хакки, Мухаммад ибн Абдурахман ар-Рубайиъ, древние традиции арабской литературы, фигуры речи, персидские слова

Рассматривается «Надждият» - вторая часть дивана арабоязычного поэта эпохи Сельджукидов Абумузаффара Абеважди. В ходе изучения исследовательских трудов современных учёных Мамдуха Хакки, Мухаммада ибн Абдурахман ар-Рубайиъ и Я. Стеткевича определены факторы, побудившие поэта присвоить данное название своему произведению. Упоминается, что в рифмах касид, собранных в произведении, задействованы почти все буквы арабского алфавита. Данный факт говорит в пользу гипотезы об искусственности газелей «Надждията». Утверждается, что поэт сочинил данную часть дивана по просьбе

друзей в подражание древним традициям арабской литературы, а тема Наджда в ней имеет символический характер и восходит к племени узра. Уместное использование персидских слов в некоторых стихотворениях свидетельствует о высоком чувстве патриотизма, а искусное употребление художественных средств выражения, фигур речи и стилистических оборотов в «Наджияте» Абу-музаффара Абеварди свидетельствует, что он действительно содержит газели, созданные в период творческой зрелости поэта. Выявлено, что научные изыскания, посвящённые «Наджияту» Абу-музаффара Абеварди, имеют огромное значение в определении литературной ценности его стихотворений и стиля.

Key words: *Abumuzaffar al-Abewardi's "Iraqiyat" and "Najdiyat", Najd, Uzro tribe, Mamduh Haqqi, Muhammad ibn Abdurrahman al-Rubayi', ancient tradition of Arabic literature, figures of speech, Persian words*

The article considers the work "Najdiyat" – the second part of the divan of the Seljuk period of Arab poet Abumuzaffar al-Abewardi. In the course of the study of the modern scholars' works, such as Mamduh Haqqi, Muhammad ibn Abdurrahman al-Rubayi' and J. Stetkevich the reasons that prompted al-Abewardi to give this name to his creative production have been defined. It is mentioned that the rhymes of the qasidas compiled in it embrace almost all the letters of the Arabic alphabet. This fact testifies on behalf of the hypothesis on the artificiality of "Najdiyat"'s gazelles. It is asserted that the poet composed this part of his divan at the request of his friends in imitation to the ancient traditions of the Arabic literature and the theme of Najd being symbolic traces its origin back to Uzra tribe. Appropriate appliance of the Persian words serve as a testimony to high sense of al-Abewardi's patriotism. Skilful usage of figures of speech and stylistic devices prove that "Najdiyat" indeed contains qasidas created during the period of creative maturity of the poet. It is admitted that the scholarly inquiry of the "Najdiyat" is of great importance in defining the literary value of its poems and their styles.

Яке аз шоирони забардасти аҳди Салчукиён Абӯмузаффари Абевардӣб о эҷодиёти ғаноманди худ дар адабиёти арабизабони аҳди мазкур чойгоҳи хосро соҳиб гардидааст. Девони Абӯмузаффари Абевардӣ ба «Ироқиёт» ва «Начдиёт» тақсим шуда, дар қисми бузурги он тахти унвони «Ироқиёт» қасидаҳое чой дода шудааст, ки шоир онҳоро то чихилсолагӣ сароида ва аксарияти он ба мавзӯоти мадҳ ва фахр баҳшида шудааст. Қисми дувум - «Начдиёт» унвон дошта, аз яқсаду ҳафт (107) порчаи манзум ва ғазал, ки аз ҳазор байт изофа мебошад фароҳам омадааст.

Дар робита ба интишороти девони шеърӣи Абӯмузаффари Абевардӣхамин нуктаро бояд қайд намуд, ки нахуст қитъаоти шоир соли 1277/1861 дар Қоҳира ба чоп расонида шудааст [10, 149].

Сипас «Девони Абевардӣ» соли 1317/1900 дар матбааи Усмониyaи Лубнон дар ҳаҷми 383 саҳифа аз чоп баромад, ки ба он қасидаву порчаҳои назмии шоирони дигари дар нусхаҳои қаблӣ мавҷуда низ ворид гаштааст. Нашри мазкур бо кӯшиши Абдулбосит ал-Ансӣ соҳиби рӯзномаи «Иқбол» ва мудири «Матбаат-ул-маориф ва ал-мактабат-ал-ансийя» ба таъб расидааст. Ношир таъйид доштааст, ки ин девон бо камоли диққат ва дар заминаи якҷанд дастхатҳои девони шоир гирдоварӣ гардидаву фарогири тамоми ашъори шоир - «Ироқиёт», «Начдиёт» ва «Вачдиёт» мебошад [2, 383]. Вале Алӣ Чаводи Тоҳир изҳор доштааст, ки дар ин девон на ҳамаи ашъори Абевардӣ гирдоварӣ карда шудааст: «Девони мазкур на ҳамаи ашъори Абевардиро дарбар гирифтааст. Аз ҷумла, на марсияи ба Хусайн сурудаи шоир, ки Ёқут хабар додааст ва на рисои ба Ғаззоли баҳшидаи шоир, ки Сафадӣ дар «ал-Вофӣ 1, 222» ба

қайд овардааст ва на қитъаҳои дигари дар сарчашмаҳои мухталиф сабт гардида дар он ҷой дода нашудааст» [10, 150].

Бояд таъкид дошт, ки шахсияти мусахҳеҳи девони мазкур номаълум монда, ба ҷойи он исми ношир машҳур гаштааст. Бар замми ин, мусахҳеҳ ё ба қудрати худ эътимод надошт, ё дар тадқиқу таҳқиқи нусхаҳо саъйи кофӣ наварзид, ки дар натиҷа ба девони мазкур бидуни омӯзиши амиқ маводи тамоми нусхаҳоро шомил кардааст.

Аз ин хотир, ба ин девон ашъори бегонаи дар сабку услуби нигориш ба эҷодиёти Абӯмузаффари Абевардӣ шабоҳат дошта низ шомил гардидааст, ки он ағлабан ба қалами Абӯисҳоқи Ғаззӣ мутааллиқ мебошад. Байтҳои зерин тасбитгари гуфтаҳои болоӣ мебошад:

[10, 126]:

Қасадтуки ла би-и-ишъри мин арди Ғазза ва лакинна биқавлӣ аннанӣ лаки омил.

Зи сарзамини Ғазза на дар шеър нияти сафари ту кардам, балки бо қавли худ, ки дар ҳақиқат орзуманди туям.

Ё дар ҷойи дигар [10, 127]:

Наваки аш-шатун азмаъуки ар-риҳла мин Ғаззати ила Асқалон

Манзили реҳлатат дар фосилаи дур қарор дорад ва масофаи он зи Ғазза то ба Асқалон аст.

Тавре маълум аст, шахрҳои Ғазза ва Асқалон дар сарзамини Фаластин ҷойгир мебошанд, аммо дар ягон сарчашма маълумот дар хусуси ба ин макон сафар кардани шоири шаҳир зикр нагардидааст. Бар мабной таъйиди Мамдӯх Ҳаққӣ зиёда аз 52 порчаи шеърӣ дар “Девони Абевардӣ”-и ҷопи матбааи Усмонияи Лубнон ба қалами ал-Ғаззӣ мансуб аст [10, 125]:

Девони шеърӣи Абевардӣ, ки аз «Ироқиёт»-у «Начдиёт» фароҳам омадааст, аз ҷониби Умар ал-Асъад мавриди таҳқиққарор дода шудааст. Нашри нахусти он солҳои 1974-1975 дар Димишқ, тавассути «Маҷмаъ ал-луға-ал-арабийя», нашри дувум соли 1987 дар Бейрут, аз тарафи «Муассиса ар-рисола» сурат гирифтааст.

Дар адабиёти араб мақому манзалат, азамату шукӯҳи Начд дар дарозии асрҳо аз ҷониби шоирони араб тараннум гардидааст. То ҷое, ки ҳатто дар сурати дар он иқомат наварзидан ё худ дар масофаи дур қарор доштани нозим низ, он ба тариқи рамзӣ сарчашмаи илҳом ва макони орзуву омолоҳо қарор дода мешуд. Аслан анъанайи баъни ғаму андӯҳ ва майлу иштиёқ нисбати Тихома, Ҳичоз ва беш аз ҳама Начд, ханӯз дар аввалҳои асри VIII аз шоирони қабилаи Узро сарчашма мегирад. Ҳарчанд баъди Хилофати Умавӣ Начд аз ҷиҳати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ мавқеи худро тадричан аз даст медиҳад, аммо ҳамчун падидаи адабиҳатто ба марказҳои навбунёдёфта, аз қабили Димишқу Бағдод тоб меорад.

Аз рӯи нигоштаҳои баъзе муҳаққиқон баъди интишор ёфтани дини ислом дар ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии нимҷазираи Арабистон ҷараёни марказшито ба падид омад, ки ба робитаҳои қадимаи адабии шоири бадавӣ хатар эҷод мекард. Сокини бодия, бо вучуди огоҳӣ аз ҳар ваҷаби замини аҷдодии худ, ҳар як қитъаи матрук ё ба урдугӯх мувофиқи он, ҳар як буттаву хораш, аз ҷаҳони берун аз сарҳадҳои навоҳии кӯчманчигияш танҳо сатҳӣ хабардор буд [8, 116].

Ҳамин тариқ, шоири бадавӣ, замони васеъ гаштани худудҳои империя, аз сарзамини аҷдодӣ берун меравад ва пазмони ин мавзёҳо ва шефтаи ин номҳо мегардад. Баҳри суҳанварони асрҳои минбаъда ҷойҳои номбурда танҳо арзиши мавҳуми рамзӣ касб намуданд. Зимнан, шоирони аҳди Аббосӣ низ дар эҷодиёти худ Начдро тавсиф намудаанд, ки дар шумори онҳо метавон Шариф ар-Разӣ, Абӯисҳоқи Ғаззӣ, Носихуддини Арҷонӣ ва Туғроии Исфаҳониро номбар кард. Ҷиҳати муайян

сохтани вижагиҳои корбурди Начд дар ашъори шоирони мавсуф метавон ба эҷодиёти онҳо мурочиат намуд. Аз ҷумла, дар ашъори ар-Разӣ муҳаббату пазмони шоир ба Начд дар абёти зерин таҷаллӣ гардидааст [6, 517]:

**Я қалбу ма анта мин Начди ва сакиниҳи
Халафту Начдан вараа Мадлачи-с-сари
Раҳат навазибу мин қалбӣ татаббаъаху ӯала бақаяя лубанати ва автори
Я рокибани таъала ва ақзайа ватарӣ ва хабарони ан-Начдин биахбари
Ҳал рафазат қоъуху алваъсаи ам матарат чамилату талҳа зата ал-бани ва алғари.**

Эй қалб, ту зи Начд ва сокинони он нестӣ ва ман Начдро дар паси шаҳри Мадлач дар сафари шабонгаҳ тарк бинмуда рафтам.

Орзуву омор қалбамро дар татаббӯи бозмондаи хоҳишу мақсадҳояш тарк бинмуд.

Пас, эй саворагон, биед ва орзуямро амалӣ гардонед, пас бароям дар хусуси Начд мужда расонед.

Оё дашти регзораи ба бӯстон мубаддал гашт, ё борон борид, ба буттазорҳои ақоқиё, боғу ҳам гор.

Дар пайвастагӣ ба ин, таҷассуми Начд дар ашъори Туғрои Исфаҳонӣ ба таври зайл сурат гирифтааст [10,168]:

**Ақулу лаҳу ва анзои алмиҳар талаиҳу қад ванинун мин асифар
Туъиззу аха алурайби фама биНачдин лана ухра аллайали мин қарор
Ататмаъу фи шамили арорин Начда ва ҳал баъда алғашияти мин арар.**

Ба ӯ меғӯям, ки байталҳо ва шутурҳо аз сафар лоғару хаста шуданд.

Бародари Урайб тавонмандӣ ёфт, пас моро дар Начд шабҳои дигар қароргоҳе набвад.

Магар баъд аз ин шои бешарафӣ ту дар орзуи бӯи хуши арори Начд ҳастӣ?)

Абӯмузаффари Абевардӣ дар «Начдиёт»-и худ ба услуби Шариф ар-Разӣ дар «Ҳичозийёт» татаббӯъ намудааст, ки охири бо асари мазкури худ шуҳратёб гаштааст. Мавзӯи меҳварии он атрофи пазмонӣ ва андӯҳи шоир нисбати Ҳичоз ва аҳли он давр мезанад. Арбоби таҳқиқ ҳатто муттафиқ бар онанд, ки Абевардӣ дар эҷоди ғазал аз ар-Разӣ ва дар сароидани фаҳр аз Мутанаббӣ илҳом гирифта, дар пайравӣ ба онҳо мазмунҳои зебо офаридааст (4, 108; 7, 397).

Бино ба андешаи баъзе муҳаққиқон Абӯмузаффари Абевардӣ чанд муддат дар Начд қарор дошт ва аз ин лиҳоз девонаш ба «Начдиёт» мавсум гардидааст. Аз ҷумла, Мамдӯх Ҳаккӣ дар ин хусусус чунин тазаккур намудааст: «Вақте суҳан дар бобати забони ашъори Абумузаффари Абевардӣ меравад, метавон гуфт, ки дар Начд сукунат қардани шоир дар забони ӯ нақши муассире гузоштааст, зеро Начд чойи ба ҳам омадани қабिलाҳои араб маҳсуб меёфт. Забони Начд аз софтарин ва ширинтарин лаҳҷаҳои араб буда, ба забони қаблаи Қурайш шабоҳат дорад. Бинобар ин, Абевардӣ аз шириниву хушоҳангии забони Начд фаровон истифода бурдааст» [11, 110].

Фузун бар ин, муҳаққиқи номбурда қиссаи ба духтари начдӣ ошиқи шайдо гаштани Абумузаффари Абевардиро ҳақиқати ҳол хонда, дар робита ба он чунин гуфтааст: «Дар ин ҷо касеро вохӯрд, ки ӯро мафтун сохтаву қалбашро ба асорат гирифт ва онро баҳри ишқи аввал боз намуд. Шоир ин маъшуқаашро муддати мадид васф мекард, ҳарчанд хотираҳои пур аз сӯзу гудози ӯ дар бораи Начд то зинда буданаш аз ёдаш зудуда нагардид ... » [11, 102].

Аммо гумони ғолиб он аст, ки қиссаи ошиқи духтари начдӣ гардидани Абӯмузаффари Абевардӣ танҳо бофтаи тахайюлотӣ пажӯҳишгарони баъдӣ буда,

истифодаи исмҳои гуногуни занонаи арабӣ дар ашъори шоир танҳо як навъ рамз мебошад. Дар ҳақиқат, дар девони нозим топоними Начд қариб чихил маротиба ёдовар шудааст [1, 2, 295]:

Ман ли би Начдин ва айямун биҳа салафат ма тала аҳдун бимадиҳа сива хучач

Дар Начд маро касе бувад, ки рӯзҳо бо ёди ӯ сипарӣ шуд ва танҳо дар хучҷатҳо айёми сипаригашта давоми умри худ пайдо кард

Ё чойи дигар [3, 47; 1, 1, 480]:

***Назарту ва лиладами навафиха фи албара би шарқи Начдин я Ҳузайму ҳанин
Ила хафарати мин Нумайир кааннаҳа дибоун қаҳилат ул-мадамиғи айн.***

Назар кардам ва мар шерони сапеди дардманд, аё Ҳузайм, пазмони машириқзамини Начд гаштам.

Ба суйи занони шармгини қабилаи Нумайир, гӯиё онҳо оҳувони сиёҳчашианд, ки дидагони пурашк доранд.

Бо вучуди ин ҳама изҳори пазмониву муҳаббат бар ин сарзамини кӯҳанбунёд, дар сарчашмаҳо далелҳои мӯътамаде чой дода шудааст, ки қобили тардид будани андешаи мазкурро исбот мекунад. Ҳамзамон, дар муқаддимаи нусхаи махтутӣ «Начдиёт» ҳуди Абӯмузаффари Абевардӣ сабаби тадвин шудани онро хоҳиши дӯстонаш Абӯҳасан ал-Улаймӣ ва Абӯмиғвор ал-Музарӣ мехонаду рамзӣ будани унвони мазкурро чунин таъйид менамояд: «Баъдан дӯстонам Абӯҳасан Ҳузайм ал-Улаймӣ аз Калб ибни Вабара ва Абулмиғвор Саъд ал-Музарӣ аз Кинона ибни Ҳузайма аз насиби латифу малех ҳаловат мебурданд ва чун талабгори роҳу тариқати хушҳолӣ он назмеро ихтиёр карданд, ки Начд аз вай ба чунбиш ояд. Ба хоҳири он ки пояҳои шараф ва мақоми ҳардуи онҳо иртифоъ ёбад, аз ман хоҳиш карданд, то ман низ дар пайравӣ ба ин услуб ашъор эҷод намоям. Ман ба ҳар дуи дӯстам гуфтаҳои Абӯсаид ал-Асмаиро ба бародарзодааш ёдрас намудам, ки насиб қалбро маҷрӯҳ мекунад ва шарҳ додам, ки шеъри латиф бояд ҳадяи орзуҳо бошад. Дӯстонам исрор карданд, пас чорае ҷуз амалӣ сохтани умедҳои эшон пайдо накардам. Ин ҳазор байт аз насибро дӯстонам «Начдиёт» ном гузоштанд ва маҳз онҳо аввалин ровихое мебошанд, ки дар нашраш саҳмгузор гаштанд ... » [3, 4].

Далели дигар қофияҳои манзумаҳои «Начдиёт» ба шумор мераванд, ки ҳамаи ҳарфҳои алифборо дарбар гирифта, ба сохта будани порчаҳои лирикии мазкур далолат мекунанд.

Мусаллам аст, ки «Начдиёт» баъд аз «Ироқиёт», ки қисми ҳаҷман калонтари девон маҳсуб меёбад, рӯйи қор омадааст. Дар муқаддимаи фавқуззикр муаллиф ишора кардааст, ки баръакси мадҳияҳои тағаззулоти мазкур на дар айёми шубоб ва на баҳри дилхушӣ назм гардидааст. Бино ба қавли Муҳаммад ибни Абдурраҳмон ар-Рубайиъ ишораи боло бурҳони возеҳи он аст, ки ин қисми девон тақрибан дар чихилсолагии Абумузаффари Абевардӣ сароида шудааст (7, 394).

Бояд тазаққур дод, ки ба исми ал-Улаймӣ ва ал-Музарӣ дар ҳусни матлаи ашъори «Начдиёт» зиёд ишора рафтааст, ки аз эҷоди тахайюли шоир будани ин абёт гувоҳӣ медиҳад. Чунончӣ [1, 2, 168]:

Шачвӣ Абу Ҳанаиш маҷид фи баъиҳи тул

Фараа ва дано миннӣ фақулту лаҳу анта варию аззинди маъмул

Андӯҳи маро Абӯҳанаиш, ки қудратманду тавоно аст, бидид

Ба ман наздик шуд, пас ба ӯ бигуфтам, ки ту имдоди деринтизорӣ.

[1, 2, 196]

Ҳал вақфатун бичануби алқоъи таҷаммаъана ам ла мақил биҳаза ассафсафу ассабиҳи

Фартад лана манзилан я Саъду насубиҳи фалайса лӣ билҲима соҳибин ва ахин.

Оё истгоҳ дар ҷануби водӣ моро баҳам овард, ё дар ин дашти шӯрзамин макони истироҳат мавҷуд нест?

Баргард ба манзил, аё Саъд, ӯро бармегардонем, ки ба таҳқиқ дар Ҳимо дӯсте ва ё бародаре маро набвад.

[1, 1,516]

Тааммалту рубъа ал Маликия бил Ҳима фаазрайту дамъӣ ва арракаибу вуққафу Ва адҳа Ҳузайму масъадан лӣ ғала албука ва амса Абулмиғвару саъдун юъаззифу.

Ман дар сарзамини мансуб ба қабилани Банӣ Молик, воқеъ дар Ливо тааммул намудам ва дар канори уштурҳо истода ашк рехтам.

Ва дар чоштгоҳ омад ёри ман Ҳузайм, то маро вақти гиря дилбардорӣ кунад, ва дар шабонгоҳ дӯстам Абулмиғвор Саъд маломаткунон омад.

Бино ба андешаи донишмандон ишқи Абӯмузаффари Абевардӣ нисбати зани муайяне аз аҳли Начд низ аз ҳақиқат дур аст, зеро дар «Начдиёт» исми қариб бист маҳбуба, аз қабилани Умм Абон, Умайма, Даад, Рубоб, Райё, Умм Солим, Суъдо, Суод, Салмо, Сулаймо, Алва, Умм Амр, Лайло, Умм Молик, Нуввор ва ғ. зикр гардидааст. Аз ин лиҳоз, ғазалиёти мафтункунандаи шоир арзиши боз ҳам баландтарро касб намуда, қудрати ӯ дар тасвири дақиқи эҳсосоти қалб, изтиробии руҳ ва набзи ҷон мӯчиби таҳайюру таҷҷуби ҳар муҳлиси эҷодиёти Абӯмузаффари Абевардӣ мегардад.

Дар «Начдиёт» баъзе топонимҳои мутааллиқ ба Начд, ки аз ҷониби шоирони моқабл низ бисёр ситоиш гардидааст, чандин маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст, ки дар шумори онҳо метавон ал-Ҳима, Ҳазан, ар-Райён, Борик, ас-Сарима, Олич, Узайб, Зарийя, ал-Ҷизъ, ал-Ливоъ, ан-Нақо ва ғайраро номбар кард. Бо вучуди ин, бояд таъкид дошт, ки дилбастагиву меҳри Абевардӣ нисбат ба Начд ва аҳли он на танҳо дар «Начдиёт», балки дар «Ироқиёт» низ мунъакис гардидааст. Масалан [1, 1, 333]:

Тааллафту бисавийяти наҳва Начдин фабата фуадуху алиқан биваҷди Ва қад халасат илайҳи буайда ваҳнин саба асарат ғала лагабин биранди Фаҳаҷа ҳанинуҳу иблан тарабан такафкафу зарбуҳа ҳалақату қаддин Ҳасуна ғала ал-Ироқи тураба Начдин фала алақат марасиҳа биварди.

Гардиши кардам барои истиқомат дар наздикии Начд, то ин ки зи муҳаббату дилбастагӣ қалби ӯ моил шавад.

Ба зудӣ ӯро хастаҳолӣ фаро гирифт ва боди шарқӣ дар сой бар ранд (растанӣ дар Начд) бархӯрд.

Андӯҳаш ба мисли шутурҳои беқароре, ки зи рафтан ӯро ҳалқаҳои миёнбандани бозмедоранд, дар талотум шуд

Ташиқгарони раҳи Ироқро дар хоки Начд, бандарҳояшон ҳангоми вуруд надурахшиданд.

Ё худ [1, 1, 486]:

Сақа дораҳа мин мунҳана ал-ачраъи алфард аҷашишу намуму албарқи муртаҷиза аррағди

Фабата яҳйа билҳайа ғарасатиҳа из ҳадарат фиҳа нуама лисамаҳа

Фала зала яксуҳа аррабиъу ва шаиъан тариффу ҳавашиҳа ғала ғулма Начди

Ва яфъиму гудранан каанна яда ассаба тачурру ғалайҳа раффрафу аннасрати ассарди.

Ба назди хонааш чорӣ шуд аз хамгашти замини регзор, барқи бо раъд гулдурросзанандаро овозаши гирифтааст.

Эҳё хоҳад кард бо борон саҳни ҳавлияширо, гар дар он боди чануб чодараширо поён фарорад.

Ҳанӯз ҳам ўро баҳор накҳати худ паҳн бинмуда меӯшонад, канораширо болои кӯҳҳои Начд бичунбонад.

Ҳавзҳо зи об лабрес карда бишаванд, ки гӯё дастӣ сабо ба наздашонболи насри паҳнгаши таробиеварад.

Шоиастаи таъкид аст, ки «Начдиёт» аз чиҳати корбурди саноеи бадеӣ дорои арзиши баланди адабӣ мебошад ва ҳар байти он аз завқи нотакрори шоир шаҳодат медиҳад. Порчаи зерин, масалан, саршор аз муҳаббати самимии шоир нисбати ватани маҳбубаш буда, истифодаи вожаҳои форсӣ ва исмҳои чуғрофӣ, ки ба сарзамини аҷдодияш мутааллиқ мебошанд, аз қабилӣ «фирдавс», Арванд, Ҳамадон, Мовашон ба шеъри арабӣ равониву гувороии вижа бахшидаанд: [1, 2, 202]

**Сақа Ҳамадана ҳайя музнатин яфиду атталақата минҳа аззаману
Бирағдин кама чарчара ал-Арҳабийю ва барқин кама басбаса алафъавону
Фасафаҳа ал-Муқаттаму биъса албадилу набиҳан ва Арванду наъима ал-макана
Ҳия алчаннату алмуштаҳа тайибуха ва лакинна фирдавсаҳа Мавашану
Тара арзаҳа ва ҳасаҳа алҷуману фаалваҳа амваҳаҳа каъабир.**

Абр ба Ҳамадон бороне рехт, ки замон аз рехтани он манфиат мебинад.

Тавассути раъде, ки мисли ал-Арҳабӣ* гулдуррос мезад ва барқе, ки мисли мори афъӣ чашмак мезад.

Нишеби кӯҳи ал-Муқаттам** ивази ноарзанда аст ба шахси фозил, Арванд*** бошад, макони пурнеъмат аст.

Он чаннатест, ки хубиву хушбӯйии марғуб дорад, лек фирдавси он Мовашон **** аст.

Лавҳаҳои обаши мисли абир аст, мебинӣ заминаширо, ки сангрзаҳои он марвориданд.

Тавре мебинем, манзумаи боло молмоли оҳанги ватанпарастӣ буда, дар муқоисаи манзараҳои водии ал-Муқаттам бо соҳилҳои дарёи Арванд ва тарҷех додан ба охирон, то андозае ғояҳои шуубӣ низ садо медиҳанд. Афзун бар ин, дар байти дувум Абӯмузаффари Абевардӣ хини тавсифи дурахши барқ онро ба нигоҳи мори афъӣ монанд кардааст. Истифодаи санъати талмеҳ дар ишорат ба ал-Арҳабӣ, ки шахсияти таърихӣ будааст, хувайдо мегардад. Дар байти панҷум оби дарёи водии Мовашон ба абир ва сангрзаҳои он ба марворид ташбеҳ дода шудаанд.

Корбурди моҳиронаи санъати кинояро дар мисоли зайл дида мебароем:

[1,2, 234]

**Райян аллати ухтира лаҳа бизи алараки марбаъу
Ғарса алвишаҳин валакинна ассивару мушаббаъу.**

Накҳате, ки баҳри ӯ ихтиёр шудааст, бошишигоҳест, дорои дарахтони арока.

Шикамҳои гурусна, камарбанди шумо сераст.

Ин чо шоир аз борикии миён киноя мекунад, зеро дар забони арабӣ ибораи غرثى ҳамкамари борик, ҳам шиками гуруснаро ифода мекунад, мурод аз «камарбанди сер» бошад, макони он, яъне миён аст.

«Начдиёт» инчунин саршор аз санъати тазод ва муқобала аст, ки Абӯмузаффарӣ Абебардӣ онро хеле бамаврид истифода намудааст: [1, 2, 198]

***Ва ллайлу янфи дия ассабаҳи зулматаҳу
Каъабисин ма анаса ламубтасамин.***

*Нури сабоҳ зулмоти шабро меронад, ки мисли шахси тирарӯи ба табассум кардан
унснагирифта аст.*

Ё чойи дигар: [1, 2, 268]

Ва заламу аишабаи аҳсану ғиндӣ мин машибин юзалилни бидияъ.

Зулмати чавонӣ бароям афзалтар аст аз қуҳулоте, ки дар рӯшноӣ сипарӣ мегардад)

Дар мисраҳои навбатӣ аз «Начдиёт» «шамшерҳо» ба «чехраҳо» ташбеҳ дода шудаанд ва шоир ишора бар он мекунад, ки шамшерҳо то ҳол аргувонӣ нагаштаанд: [1, 2, 225]

Ара суюфаҳум байдан каавҷуҳиҳим фама лиъуюниҳим муҳамарратан гадабан

*Шамшерҳояшонро ба мисли чехраҳояшон сафед дидам, аммо чаимонашон аз
шиддати ғазаб сурх мебошанд.*

Дар байти зерин ҳам истифодаи санъати маънавии истиора ва ҳам санъати лафзии такрор ба чашм мерасад: [1, 2, 291]

***Фала тара луълуъан мин мабсамин насақан ҳатта тара луълуъан мин мадмаъи
бададан***

Намебини марвориди даҳонро, ки шаддашуда бошад,

Балки марворидеро мебинӣ, ки аз чаимон бирезад.

Яъне калимаи «марворид», ки ин ҷо ду бор такрор шудааст, дар мисраи якум ба чойи дандон ва дар мисраи дуюм ба чойи сиришк омадааст. Агар байти мазкурро аз тасвири бадеӣ фориг созем сухани муқаррарии «ёрам баҳрам на табассум, балки гири мекунад» ба даст меояд.

Ё чойи дигар такрори калимаҳои «оташ» ва «об»-ро мебинем, ки хеле зебо корбаст шудаанд: [1, 2, 291]

***Ваннару билмаъи татфа фалҳумум лаҳа фӣ алқалби нарун бимаъи алъайни
талтаҳибу***

*Оташро бо об хомӯш мекунанд, аммо изтироберо, ки дар қалби ман аст, оташе
ҳаст, ки бо оби чаимон аланга мегирад.*

Аз омӯзиши «Начдиёт»-и Абӯмузаффарӣ Абебардӣ метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки воқеан ҳам, он ғазалиёти дар айни камолоти ҳунари сурудаи шоирро фаро гирифтааст. Таҳлилу омӯзиши девони мазкур нишон медиҳад, ки мавзӯи Начд дар он хусусияти рамзӣ дошта, ашъори дар он гирдоварӣ гардида дар пайравӣ аз суннатҳои қадимаи адабиёти араб суруда шудааст. Пажӯҳиши илмӣ «Начдиёт»-и Абӯмузаффарӣ Абебардӣ чихати таъйин сохтани арзиши адабии ашъори шоир ва сабку услуби шеърӣ ӯ аҳамияти калонро доро мебошад.

Тавзеҳот:

**Язид ибни Қайсал-Арҳабӣ аз ақобири Форс, саҳобагони Алӣ ибни Абӯтолиб, ки бо
шӯҷоат дар саҳнаи набард ва суханони муассираш шӯҳрат доштааст*

** *кӯҳ дар Қоҳира*

*** *дарёе, ки Эронро аз Ироқ ҷудо месозад ва дар мамолики араб таҳти унвони
Шаттулараб низ маъруф аст*

**** *водӣ дар Эрон*

Пайнавишт:

1. Ал-Абивардѹ, Абѹлмузаффар Мухаммад ибн Аҳмад ибн Исҳоқ. Дивану ал-Абиварди. Таҳқиқ аддуктур Умар ал-Ас'ад. Димишқ, Матбу'а маҷма' ал-луға ал-арабиѹа, 1974, ададу муҷалладот 2
2. Ал-Абивардѹ, Абѹлмузаффар Мухаммад ибн Аҳмад ибн Исҳоқ. Дивану ал-Абиварди. Таҳқиқ Абдулбосит ал-Ансий. – Лубнан: Маҷма' ал-Усманийя, 1899. -383 с.
3. Ал-Абиварди, Абѹлмузаффар Мухаммад ибн Аҳмад ибн Исҳоқ. Начдият ал-Абвардѹ а. <http://librarycatalog.bau.edu.lb/cgi-bin/kooha/orac-search>. (12:57)
4. Ал-Ас'ад, Умар Мухаммад. Ал-Мутанаббѹи ас-сағир. - Қидда: Маҷалла Қоми'а Малик Абудлазиз, -1978. №2 С- 101-116
5. Брукелман, Карл. Таъриху ал-адаби ал-арабѹи. Нақалаҳу ила ал-арабѹи аддуктур Абдулҳалим ан-Наҷҷар. –ал-Қоҳира: Дар-ул-маъариф, 1977.-ч 6-392 с
6. Ар-Ради, аш-Шариф. Дивану аш-Шариф ар-Радѹи. Мулаҳизат: шориҳ- Юсуф аш-Шукрѹи. –Байрут: Дар-ул-ҷайл, 1415.-632 с.
7. Ар-Рубайи', Мухаммад ибн Абурраҳман. Ма'а ал-Абивардѹи фѹи Начдиятиҳи. Маҷаллат Қоми'ат ал-Имам Мухаммад ибн Са'уд ал-Исломи, 1980, № 10, С. 387- 410.
8. Стеткевич, Ярослав. Зефиры Наджда: поэтика ностальгии в классическом арабском насиве/Ярослав Стеткевич. – Чикаго: Университет Чикаго Пресс, 1993. – 319 с.
9. Ат-Тугрой, Абу'исмо'ил. Таҳқиқ Алѹи Қавод Тоҳир ва Яҳйа ал-Қабурѹи. –Қатар: Дар ал-кутуб ал-қатарийя, 1984.-453 с.
10. Тоҳир, Алѹи Қавод. Аш-Шиг'рул арабѹи фѹи-л-Ироқ ва билоди-л-Аҷам фи-л-асри ал-Салҷуқѹи. Байрут-Лубнан: Дар ул-раид ул-арабѹи, 1385. -560 с.
11. Ҳаққѹи, Мамдуҳ. ал-Абивардѹи мумассил ал-асри-л-хомис фѹи барлуман фикр ал-арабѹи. – Димашиқ: Дар ул-яқза ал-арабиѹа литаълиф ва-тарҷума ва-н-нашир, 1974. -309 с.

Refrence Literature:

1. Al-Abevardi, Abulmuzaffar Muhammad ibn Ahmad ibn Iskhok. Divan of Abulmuzaffar al-Abevardi/ Abulmuzaffar al-Abevardi /researched by Umar Muhammad Abdulkarim al-As'ad. – Damascus: Matbuat majma' al-lughah al-arabiya, 1973. - 545 pp.
2. al-Abevardi, Abulmuzaffar. Divan of Abulmuzaffar al-Abevardi/ Abulmuzaffar al-Abevardi/editor-in-chief Abdulbosit al-Ansi. – Lebanon: Matbaa al-Uthmaniya, 1317/1900. – 383 pp.
3. Al-Abevardi, Abulmuzaffar. Najdiyat of Abulmuzaffar al-Abevardi.
4. As'ad, Umar Muhammad. Junior Mutanabbi/ Umar Muhammad al-As'ad//Bulletin of the University of Umar ibn Abduaziz. – Jiddah: Madjalla Djomic Malik Abduaziz, 1978. - №2. - pp. 101-116.
5. Brockelman, Karl. History of Arabic Literature/ Karl Brockelman/ the translation of Abdulhalim an-Najjar. – Cairo: The Tree of Knowledge, 1977. - 6 volumes. – V. 5. – 392 pp
6. Al-Radi, al-Sharif. Divan of al-Sharif al-Radi/ al-Sharif al-Radi/Glossary by Yusuf Shukri. – Beirut: Dar-ul-jayl, 1415. – 632 pp.
7. Al-Rubayi', Muhammad ibn Abdurrahman. With al-Abevardi through his “Najdiyat”/ Muhammad ibn Abdurrahman ar-Rubayi'// Bulletin of Islamic University of Imam Muhammad ibn Saud. – Riyadh, 1980. -№10. - pp. 387 - 410.
8. Stetkevich, Yaroslav. The Zephyrs of Najd: Poetics of Nostalgia in Classical Arabic Nasib/ YaroslavStetkevich. – Chicago: The University of Chicago Press, 1993. – 319 pp.
9. Tahir, Ali Javad. Arabic poetry in Iraq and Countries of Ajam in the Epoch of Seljuks/Ali Javad Tahir. – Beirut-Lebanon: Dar al-raid al-arabi, 1985. - 560 pp.

10. *al-Tugrai, Abuismail. Divan of al-Tugrai/ Abuismail al-Tugrai/ researched by Alijavad Tahir and Yahya al-Jaburi. – Qatar: Dor-ul-kutub-al-qatariya, 1986. - 453 pp.*
11. *Haqqi, Mamduh. al-Abewardi – Representative of the Fifth Century in the Parliament of the Arabic Thought/ Mamduh Haqqi. – Damascus: Dar-ul-yakza-al-arabiya li-t-ta'lifva-t-tarjumava-n-nashr, 1974. – 309 pp.*

УДК 80/81

ББК 81

**МУЛОҲИЗАҲО ДОИР БА
НАШРИ КИРИЛИИ
ДОСТОНИ “ХУМОЙ ВА
ХУМОЮН”-И ХОЧУ**

Самеев Абдумавлон, котиби масъули маҷаллаи илмӣ-назариявии “Ахбори ДДҲБСТ”; Тоҷибоев Шарифҷон Ғайбуллоевич, н.и.ф., дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров” (Тоҷикистон, Хучанд)

**НЕКОТОРЫЕ
ЗАМЕЧАНИЯ ОБ
ИЗДАНИИ ПОЭМЫ
“ХУМОЙ И ХУМОЮН”
ХОДЖУ КИРМАНИ НА
КИРИЛЛИЦЕ**

Самеев Абдумавлон, ответственный секретарь научно-теоретического журнала “Вестник ТГУПБП”; Таджибаев Шарифджон Ғайбуллоевич, к.филол.н., доцент кафедры таджикской классической литературы ГОУ “ХГУ им. акад. Б.Ғафурова” (Таджикистан, Худжанд)

**SOME REMARKS ON
THE TEXTOLOGY OF
THE POEM <<HUMOY
AND HUMOYUN>> BY
KHODJU KIRMANI THE
CYRILLIC SCRIPT**

Sameyev Abdumavlon, secretary-in-charge of the scientific-theoretical journal <<Bulletin of TSULBP>>; Tadjiboyev Sharifjon Gaibulloevbch, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of classical Tajik literature under the SEI «KhSU named after acad. B. Gafurov» (Tajikistan, Khujand), E-MAIL: sameev_51@mail.ru

Тақриз ба достони “Хумой ва Хумоюн”, ки ба “Хамса”-и Хочуи Кирмонӣ дохил мешавад: Хочуи Кирмонӣ. Хамса. Таҳияи матн ва таълиқоти Б.Раҳматов, О.Оқилов, Ш.Олимова.-Хучанд: Хуросон, 2017.-880с.

Рецензия на поэму «Хумой и Хумоюн» Ходжу Кирмани, входящую в «Хамсе» («Пятерицу»): Ходжу Кирмони: Хамсе. Подготовка текста и комментарии Б. Рахматова, О. Окилова, Ш. Олимовой. – Худжанд: Хуросон, 2017. – 880 с.

Review to the poem “Humoy and Humoyun” included into “Khamse” (“Pentad”) by Khodju Kirmoni. Preparation of the text and commentaries: B. Rahmatov, O. Okilov, Sh. Olimova. – Khujand: Khuroson, 2017. – 880 pp.

Калидвожаҳо: матнининосӣ, таърихи адабиёти тоҷики асри XIV, эҷодиёти Хочуи Кирмонӣ, достони “Хумой ва Хумоюн”, қиёс, нақди адабӣ

Тақриз ба наири достони “Хумой ва Хумоюн”-и шоири маъруфи асри XIV Хочуи Кирмонӣ, ки ба “Хамса”-и ӯ дохил мешавад. Матни кириллии достонро кормандони муассисаи давлатии “Маркази илмӣи Камоли Хучандӣ” (Хучанд, Тоҷикистон) ба наир омода сохтаанд. Зикр гардидааст, ки то наири наири мазкур мухлисони назм аз имкони ошноӣ бо “Хамса”-и Хочуи Кирмонӣ, ки дар таърихи адабиёти тоҷик баъди Амир Хусрави Деҳлавӣ (асри XIII) шоири дувуми ба “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ ҷавоб навишта ба шумор меравад, маҳрум буданд. Муқоисаи муфассали достон, ки ба хуруфи кириллӣ баргардон шудааст, бо матни наири адабиётшиносони маъруфи тоҷик Камол Айнӣ (Техрон, 1367) ва ҷони Саид Ниёзи Кирмонӣ (Техрон, 1370) сураи гирифта, норасоӣ, камбудӣ афтодагиҳои наири мавриди тақриз зикр шудааст.

Ключевые слова: текстология, история таджикской литературы XIVв., творчество Ходжу Кирмани, поэма «Хумой и Хумоюн», сличение, литературная критика

Рецензия на издание поэмы «Хумой и Хумоюн» выдающегося поэта XIV века Ходжу Кирмони, входящей в его «Хамсе» («Пятерицу»). Текст на кириллице подготовлен к

публикации сотрудниками государственного учреждения «Научный центр Камола Худжанди» (г. Худжанд, Таджикистан). Отмечается, что до этого издания любители поэзии были лишены возможности познакомиться с «Хамсе» Ходжу Кирмани, который после Амира Хусрава Дехлави (XIII в.) является вторым поэтом, написавшим полный ответ на «Хамсе» («Пятерицу») Низами Ганджеви. Произведено тщательное сличение поэмы, переложенной на кириллицу, с двумя её текстами на арабской графике, изданными в Иране известным таджикским литературоведом Камолом Айни (Тегеран, 1367 г.(х)) и иранским ученым Саидом Ниязом Кирмони (Тегеран, 1370 г.(х)). На этой основе выявлены пропуски, недостатки и упущения в рецензируемом издании.

Key words: *textology, history of the Tajik literature of the XIV-th century, creation of Khodju Kirmani, poet <<Humoy and Humoyun>, collation, literary criticism*

It is our view for the edition of the poem <<Humoy and Humoyun>> written by the outstanding poet of the XIV-th century Khodju Khirmani included into his <<Khamse>> (<<Pentad>>). The text in Cyrillic script is prepared for publication by the officers of the state institution <<Khamol Khujandi Scientific Centre>> (Khujand, Tajikistan). It is underscored that before this edition lovers of the poetry were deprived of any opportunity to get familiarized with Khodju Kirmani's <<Khamse>>. Khirmani is the second poet after Amir Khusrav Dehlavi (XIII c.) who wrote a full answer to <<Khamse>> (<<Pentad>>) by Nizomi Ghandzhevi. The author of the article carried out a thorough collation of the poem transposed into Cyrillic script, with two its texts in Arabic script edited in Iran by Tajik literary critic Kamol Aini (Tehran, 1367 hijra) and Iranian scholar Said Niyaz Kirmoni (Tehran, 1370 hijra). Being proceeded from this ground, omissions, drawbacks, missing sequences were elicited by the authors of the article.

Баъд аз “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ, ки воқеан навоариё дар адабиёти форсу тоҷик махсуб меёфт, суннати хамсанависӣ ривоч гирифта, ба як мактаби бузурги суҳанварӣ мубаддал гардид. Низомӣ панҷ маснавии хешро, барҳақ, “навгул”, “сухани нав”, “хайкале аз қолиби нав”, “дурре аз баҳри нав”, “бахори нав”, “сеҳре дигар”, “тозаарӯс”, “абёти нав”, “ғавҳари носуфта”, “кони нав”, “бикрони пардагӣ”, “тарзи нав”, “навои ғариб” номидааст ва дар ин арзёбихояш заррае зиёдаравӣ накардааст. Абдурраҳмони Ҷомӣ, ки се қарн пас аз Низомӣ зиндагӣ ва эҷод кардааст, тасдиқ менамояд, ки: “Он қадар латоифу дақоиқу ҳақоиқ, ки дар китоби “Панҷ ганҷ” дарҷ кардааст, касеро муяссар нест, балки мақдури навъи башар нест” (9, 460).

Дар ҷавоб ба маснавиҳои “Хамса”-и Низомӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ва халқҳои дигар достонҳои мутааддиде ба миён омаданд, ки худ овардани номгӯи онҳо фурсату имконоти дигареро тақозо менамояд. Аммо, аксар муҳаққиқон бар онанд, ки бехтарин “Хамса”, ки дар таърихи адабиёти форсӣ дар ҷавоб ба маснавиҳои панҷгонаи Низомӣ навишта шудаанд, ба қалами Амир Хусрави Дехлави, Ҳочуи Қирмонӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Хотифӣ, Ашрафи Мароғӣ, Доии Шерозӣ... тааллуқ дорад, ки то ба қарибӣ дар Тоҷикистон ба ҷуз “Хамса”-и Амир Хусрав ва Ҷомӣ осори дигари панҷгона ба ҷоп нарасида буд.

“Хамса”-и Ҳочуи Қирмонӣ аз зумраи асарҳои муваффақи хамсароӣ дар адабиёти классикии форсу тоҷик махсуб меёбад, ки муаллифи он дар баробари идомаи суннати хамсанависӣ ибтикорӣ навоариҳое дар мавзӯ ва шакли маснавиҳои “Хамса”-и хеш нишон додааст. Масалан, достонҳои “Ҳумой ва Ҳумоюн” ва “Гул ва Наврӯз” аз нигоҳи мавзӯӣ қомилан нав буда, то Ҳочу дар назми классикии форс-тоҷик собиқа надоштанд. Гузашта аз ин дар шаклу сохтор ва ҷанбаҳои хунариву

зебоишинохтии достони аввал навоариҳои зиёде ба назар мерасанд, ки онҳо дар мақолаи муҳаққиқи достони "Ҳумо ва Ҳумоюн" М, Ашӯрова зикр шудаанд(2). Ҳочу дар маснавиҳои "Ҳамса" бо корбурди санъатҳои сухан ва аносири бадеи асари худро зинат бахшида, омилҳои тасвири бадеиро ҷиҳати муассиру матлуб гардидани афкораш корбаст намудааст. Аммо ба сабаби интишор наёфтани "Ҳамса"-и Ҳочу ба ҳуруфи кириллӣ хонандаи тоҷик аз ин навоариҳои суханвари Кирмонӣ бенасіб монда буд. Гузашта аз ин то ба имрӯз, дар танқиди адабии тоҷик, ғайр аз мақолаҳои алоҳидаи Камол Айнӣ ва маълумоти умумии китобҳои дарсӣ оид ба таърихи адабиёт омӯзиши алоҳидаи аҳволу осори Ҳочуи Кирмон ва "Ҳамса"-и ӯ сураат нагирифтааст.

Боиси хурсандӣ ва шоистаи тақдир аст, ки бо ташаббуси Муассисаи давлатии "Маркази илмии Камоли Хучандӣ" дувумин ҷавобия ба "Панҷ ганҷ"-и Низомӣ "Ҳамса"-и суханвари асри XIV Ҳочуи Кирмонӣ, ки дар тақомули минбаъдаи маснависароии форсӣ таъсири амиқе гузоштааст, ба ҷоп расид. "Ҳамса"-и Ҳочуро ходимони илмии ин муассиса Баҳром Раҳматов, Оқилбой Оқилов ва Шоира Олимова таҳия ва соли 2017 дар нашриёти "Хуросон" ҷоп намудаанд.

Чунон ки аз муқаддимаи китоб бармеояд, таҳиягарон "Ҳамса"-и Ҳочуро аз рӯи нусхаи Саид Ниёзи Кирмонӣ ба ҷоп омода намудаанд. Маълум аст, ки кори таҳияи матн хеле заҳматталаб буда, баргардони он аз хатти арабиасоси форсӣ ба кириллӣ ин заҳматро ба маротиб меафзояд. Муаллифи сарсухани китоби мазкур Б.Раҳматов дар мавриди равиши баргардон ва мушкилиҳои таҳияи матн менависад, ки "зимни таҳияи матн бар мо ошкор шуд, ки ҳарчанд мусахҳеҳи мазкур дар асоси ҷаҳор нусхаи хаттӣ кори худро анҷом дода, «Ҳамса»-ро ба шакли ҳарчи комилтар манзури алоқамандон кардааст, на дар ҳама мавқеъ тавониста амонати илмиро риоят кунад. Аз ин рӯ, зарурат афтод, то мо баъзе мавридҳо бар нусхаи дигаре ниёз дошта бошем ва шубҳаҳои худро бар асоси он рафъ намоем. Дар ин асно, нусхаи хаттии «Ҳамса», ки таҳти рақами РАК 001-1818 дар китобхонаи Ганҷбахши Покистон ниғаҳдорӣ мешавад, коргар омад"(6, 20).

Дар воқеъ, таҳиягарони матн дар кори баргардон ва тавзеҳи матни "Ҳамса"-и Ҳочу мутаҳаммили заҳмати зиёд шудаанд, то матни таҳиянамудаашон камхато ва аз лиҳози сикҳатии ифода ва таносуби маъно дуруст бошад. Нуктаи дигари шоистаи ин нашр он аст, ки таҳиягарон хатталмақдур бар он кӯшидаанд, ки маънои калимаву иборот ва истилоҳотро дар повараки китоб нишон диҳанд, ҳарчанд ки дар ин кор гоҳе авқот чандон муваффақ нашудаанд. Ба ҳамин тариқ, дар "Ҳамса" бештар аз 2000 тавзеҳ мавҷуд аст, ки мифтоҳеанд баҳри боз намудани дари маънӣ.

Аммо мутолааву баррасии достони "Ҳумой ва Ҳумоюн" –и "Ҳамса"-и Ҳочу, ки чанд сол инҷониб перомуни он таҳқиқ анҷом медиҳем, моро ба ин натиҷа овард, ки бо вучуди таҳаммулу тааммули ҷиддии таҳиягарон дар матни кириллии маснавиҳои панҷгонаи суханвари Кирмонӣ ағлоти имлоиву мантиқӣ соя андохта, аз ҳусни асар каме костаанд. Аз ин рӯ, мо дар ин навиштор баъзе аз он камбуду костагихоро мансуб ба достони "Ҳумой ва Ҳумоюн" иброз медорем, ки то дар нашрҳои минбаъдаи ин асар ба кор оянд.

Бояд гуфт, ки то имрӯз достони "Ҳумой ва Ҳумоюн" аз ҷониби Камол Айнӣ(4) ва Саид Ниёзи Кирмонӣ(5) бо ҳуруфи форсӣ ба ҷоп расидааси. Достони "Ҳумой ва Ҳумоюн"-и Ҳочу чун "Ҳамса"-ааш бори аввал ба хатти кириллӣ ҷоп шудааст. Аз ин сабаб ҷиҳати нишон додани ҳусну кубҳи матни кириллии достон он бо нусхаҳои Камол Айнӣ ва Кирмонӣ муқоиса гардид.

Нахустин ноҳамгунӣ, ки байни ин се нашр ба ҷашм аён шуд, гуногунии шумораи абёти достон аст. Теъдоди абёти достони "Ҳумой ва Ҳумоюн" дар нашри Кирмонӣ,

ки абёти он дар хошия рақамбандӣ шудааст, 4435 байт мебошад. Муқоисаи наشري хучандӣ ё кириллии достон, ки аз рӯи матни чопи Кирмонӣ сурат гирифтааст, бо чопи Камол Айнӣ собит сохт, ки теъдоди абёти наشري Камол Айнӣ ҳафт байт бештар аст, яъне он 4442 байтро дар бар гирифтааст. Азбаски аз рӯи анъана теъдоди абёти достонҳо бо рақами панҷӣ ё даҳӣ ба охир мерасад, рақами 4442 ба назари роқимони сутур мӯътамад нанамуд. Дар ҳақиқат муқоисаи наشري кириллӣ бо нусхаи Кирмонӣ нишон дод, ки ду байт ҳангоми баргардон бо сабаби номаълум аз мадди назари мураттибони чопи кириллӣ дур мондааст. Пас, метавон бо дилпурӣ гуфт, ки наشري Камол Айнӣ 4440 байтро шомил аст. Сабаби фарқ кардани шумораи абёти чоп ё нусхаҳои мухталифи достон мавзӯи баҳси алоҳида аст.

Алҳол абётеро, ки ба чопи Кирмонӣ ва, табиист, ба чопи кириллии достони “Ҳумой ва Ҳумоюн” ворид нагардидаанд, мавриди тадқиқ қарор медиҳем. Албатта, дар бисёр маврид, нусхаҳои гуногуни достонҳо аз лиҳози шумораи абёт байни ҳам фарқ доранд. Маъмулан, пеш аз ҳама муҳаққиқон кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки ба нусхаи аслии достон мансуб будан ё набудани абёти илҳоқиро муайян кунанд.

Дар нусхаи кириллӣ, дар фасли ба мадҳи султон Алоуддин Абӯсаид Баҳодурхон баҳшида, баъди байти

*Ба каш дар кашад моҳи Нахшаб ба бом,
Ба яғмо барад шоҳи Чинро ба Шом (6,344)*

дар нусхаи Камол Айнӣ байти зайл омадааст:

*Ба мағриб сипоҳаш чу созад набард,
Кунад хушк дарёи Чинро зи гард (4, 11)*

Дар фасли ба мадҳи вазир Ғиёсуддин Муҳаммад баҳшида, баъди байти

*Ҷанобаи маҳатти риҳоли ҷалол,
Замираи маҳабби риёҳи камол*

дар наشري Камол Айнӣ байти зерин омадааст:

*Зухал посбоне бар айвони ӯ,
Қамар маиғале дар шабистони ӯ (4,12)*

Ин ду фасли мазкур ба мадҳи шоҳу вазир баҳшида шудааст ва табиист, ки ба тақозои мундариҷаи фаслҳо шоир санъати муболиға ва, асосан, муболиғаи ғулув ва таърифу тавсифоти болохонадорро ба кор бурдааст. Афтодан ё набудани абёти мавриди назар усулан ба маънои фаслҳо ва занҷираи маъноии абёт халале ворид намесозад.

Дар ҷаҳор мавриди дигар, ки афтодани абёт дар наشري хучандӣ ба назар расид, кор ранги дигар мегирад. Тавачҷӯх мекунем ба ду байте, ки аз фасли “**Дар накӯҳиши рӯзгор ва талаби шароб аз соқӣ**” аз наشري кириллӣ афтодааст. Дар наشري кириллӣ омадааст:

*Бидеҳ, соқӣ, он хусравонӣ қадаҳ,
Ки дилро бияфзояд аз вай фараҳ.
Ки бар боми нуҳқуббаи бесутун,
Тавон шуд, гар аз худ тавон шуд бурун (6,350).*

Дар нусхаи Камол Айнӣ баъди абёти боло байти зер омадааст:

*Мурод аз қадаҳ бодаи сармадист.
В-аз он бода мақсуди мо беҳудист (4,17).*

Комилан возеҳ аст, ки ин се байт маҳз дар якҷоягӣ томияти маъно пайдо мекунанд. Дар таъйиди илҳоқӣ набудани ин байт далели дигаре меорем. Фасли “Дар накӯҳиши рӯзгор ва талаби шароб аз соқӣ” сохтори ба худ хос дорад. Он аз 90 байт

иборат буда, даҳ банди нӯхбайтиро дар бар мегирад¹. Дар оғози ҳар банд як байти мурочиат ба соқӣ меояд. Дар банди мавриди баҳс теъдоди абёт ҳашттост.

Дар ҳамин фасл дар нашри кириллӣ пеш аз байти:

*Ки чун бигзарад умр, чун бигзарӣ,
Аз ин бозмониву ҳасрат х(в)арӣ (6, 352)*

як байти мурочиат ба соқӣ аз матн афтодааст, ки он дар чопи Кирмонӣ ва Камол Айнӣ мавҷуд аст:

*Бидеҳ, соқӣ, он гавҳари кони чон,
Майи отаиш, оби ҳайвони чон (4, 277; 5, 19).*

Афтодани байти мазкур архитектоникаи "Сокинома"-ро, ки аз ҷониби Ҳочуи Кирмонӣ муназзам ва мураттаб тарҳрезӣ шуда буд, вайрон намудааст.

Дар фасли "Рафтани шоҳзода Ҳумой бо Бехзод ба талаби Ҳумоюн" байти зерин дар нашри Кирмонӣ нест ва, табиист, ки дар нашри кириллӣ низ наомадааст:

*Ба роҳе, ки ӯ баргузаитӣ, дигар,
Ба киштӣ тавонист кардан гузар (4 40).*

Агар байти моқаблро хонем, иртиботи маъноии ин ду байт комилан возеҳ мегардад:

*Ба ҳар манзиле, ки фуруд омадӣ,
Ту гӯӣ зи чаишаи ду руд омадӣ (6, 374).*

Яъне шоҳзода Ҳумой дар фироқи Ҳумоюн дар ҳар манзил чунон гирия бисёр мекард, ки оби дидаи ӯ ба дарё мубаддал мегашт ва роҳравону мусофирони баъди ӯ ба ин манзил омада маҷбур мешуданд манзили мазкури зери об мондари бо киштӣ убур кунанд. Зимнан лозим ба таъкид аст, ки дар тасвири гирия ошиқ Ҳочуи Кирмонӣ тасвири комилан тоза ва хеле ҷолиби таъсирбахш офаридааст, ки бори дигар иқтидори фавқулодаи шоирии ӯро исбот мекунад.

Дар фасли "Ақд кардани Ҳумой ва Ҳумоюн ва ба якдигар расидан ба тариқи ҳалол" дар чопи кириллӣ омадааст:

*Санавбархиромони пардасарой,
Чу сарви хиромон ситода ба пой.
Ки соғар мағар ҷоми гетинамошт,
Ки бар дастӣ Ҷамшеди гетикӯшошт (6, 546).*

Агар байти зеринро аз нашри Камол Айнӣ (4, 212) байни ду байти боло гузорем, маъноии шеър томият пайдо мекунад ва мантиқаш комил мегардад:

*Чу хуни суроҳӣ даромад ба ҷӯш.
Баровард мурғи суроҳӣ хурӯш:*

Вақте Феҳршоҳ дар нахчиргоҳ ба хидмати Ҳумой мерасад ва аз асб пиёда шуда замани хидмат мебӯсад, Ҳумой аз ӯ мепурсад:

*Маликзода шабрангро пеш ронд.
Ду чаишаи дар авсофи ӯ хира монд.
Бигӯ к-"аз кучоиву номи ту чист?"*

¹ Муҳаққиқи маъруфи жанри сокинома Ш.Сӯфиев дар китоби "Сокинома дар низоми адабиёти форсу тоҷики садаҳои XVI-XVII" таъкид кардааст, ки фасли "Дар нақӯҳиши рӯзгор ва талаби шароб аз соқӣ "-и достони "Ҳумой ва Ҳумоюн" аз даҳ банди шонздаҳбайта, яъне 160 байт иборат аст. (Сӯфиев Ш. Саки-наме в системе таджикско-персидской литературы XVI-XVII веков.-Душанбе, 2011.-224с. (с. 61). Дар чопи кириллӣ, нашри Кирмонӣ ва нашри Камол Айнӣ ҳар банд аз нӯх байт аст ва ҷамбулҷамъфасл 90 байтро ташкил мекунад.

Бад-ин марзи фархунда коми ту чист?!” (6,396).

Дар нашри Кирмонӣ ва Камол Айнӣ байни ин ду байт як байти дигар омадааст:

*Бад-ӯ гуфт, к-“Эй раиқи сарви сихӣ,
Фурӯзон зи ту фарри шоҳаншаҳӣ”.*

Бе ҳеҷ шубҳа, ин байт маъно ва мантиқи абёти болоро пурра ва комил мекунад.

Дар матни кириллии “Ҳумой ва Ҳумоюн” баъзе кӯтоҳию нодурустфаҳмиҳо рафтаанд, ки ҳусни китобро то ҷое халалдор мекунанд. Навоқиси китобро ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. **Риоя накардани ҷой ва мавқеи бандаки изофӣ**, ки аз хатоҳои бисёр иштихорёфта дар баргардони матн аз алифбои арабӣ ба кириллӣ ба ҳисоб меравад.

а) *Нагузоштан ё ҳазфи бечои бандаки изофӣ*. Дар абёти поён ҷамаи калимаҳое, ки ба зераш хат кашидем, бояд бо изофа қироат шаванд:

*Абулфатҳ қаҳфи башар Маҷди дин.
Сари сарфарозон рӯи замин (6,483).*

*Яке гуфт: “Қумрӣ ба фасли баҳор.
Баровард дам субҳ бонги ҳазор” (6,447).*

Дар мисраи дувуми байти болоӣ мантиқан ба ҷои “баровард дам”- “барорад дами” хондан лозим аст, ки ин андешаро нусхаи Камол Айнӣ(4,113) таъйид менамояд. Дар абёти поёнӣ низ дар вожаҳои ишорагардида, ки бо ҳазфи изофа омадаанд, илова намудани изофат зарур аст:

*Чу диданд дар бурҷ некаштарӣ,
Қирон карда бо ҳам Маҳу Муштарӣ (6,482).*

*Чу товус хур пар барафрохтем,
Ба бурҷи сипеҳр ошён сохтем (6,482).*

*Май пухта дар ҷӯшу мо сӯхта,
Зи дил шамъи маҷлис барафрӯхта (6,496).*

*Лаби ҳуфраи он шакарлаб кучост?
Сари ҷох он моҳи Нахшаб кучост? (6,525)*

б) *Бемавқеъ гузоштани изофа*. Дар абёти зерин калимаҳое, ки таъкид шудаанд, бояд бе изофа хонда шаванд.

*Чу султони сайёра ханҷар гирифт,
Ҷаҳони кӯҳ то кӯҳ лашикар гирифт (6,482).*

*Гавазнон чу лоф аз палангӣ зананд,
Ба сарпанча бо шери чангӣ зананд (6,476).*

Дар мисраи дуюм ба ҷои “бо шери чангӣ” бояд “бо шер чанге” хонда шавад, ки ин андешаи моро ҳам нусхаи Айнӣ(4, 142) ва ҳам нусхаи Кирмонӣ (5, 384) таъйид менамоянд.

Дар мисраи якуми байти зерин ибораи “кӯҳле алам” бояд “кӯҳлӣ алам” ба маънои “парчами сурмаранг ё сиёхранг” ва вожаи “қасри” бидуни изофа, яъне қаср хонда шавад:

*Зада бар нуҳум қасри кӯҳле алам.
Уторид зи бомаи шикаста қалам (6,353).*

2. Дар баъзе мавридҳо мураттибони матн дар хондани ҳаракот, яъне садонокҳои кӯтоҳи калимаҳо, ки дар алифбонии ниёгон ишораи ҳарфӣ надоранд, ба иштибоҳ роҳ додаанд:

*Ҳанӯзаи ба гулбарг раӣҳон наруст,
Ҳанӯзаи ҳазар оби Ҳайвон наҷуст (6,422)*

Дар мисраи дувум ба ҷои "ҳазар" "Ҳизир" хондан лозим аст. Зимнан "оби Ҳайвон" бо "ҳ"-и хурд навишта мешавад.

*Ба зӯр ар кушӣ в-ар ба зорам кушӣ,
Бикуш ё бикаш чун маро дилкашӣ(6,463)*

Ҳам қофия ва ҳам фирқаи аввали мисраи ду ва ҳам таҷнисҳои ноқиси кушӣ-кашӣ, бикӯш-бикаш дар охири мисраи аввал "кашӣ" қироат карданро тақозо менамоянд.

*Чунон баркашид асбро танг-танг,
Ки дар чанбаши омад ба фарсанг санг (6,479)*

Дар мисраи ду ба ҷои чанбаш, ки маънои паҳлӯ, тараф, нисбат ба, назди, дар қатори (7, 772)-ро дорад, бояд чунбиш хонда шавад.

*Агар булбул аз бонгу зорӣ нахуфт,
Гули саврӣ аз бонги сорӣ нахуфт(6,543)*

Номи гул "сурӣ" аст ва ин вожа бо калимаи "сорӣ" мутаҷонис (таҷниси зоид) мебошад.

3. Қисми зиёди хатою иштибоҳҳои, ки дар баргاردони матни кириллӣ ба назар мерасад, ба сабаби **нодурӯст қироат кардани кардани калимаҳо, диққат надодан ба таносуби мантиқи калом** ба вуҷуд омадаанд. Ба мисолҳои зерин таваҷҷӯҳ кунед:

*Ки май донад аз файласуфони ҳай,
Ки Чамшиед кай буду Ковус кай?(6,350; 5,275)*

Дар мисраи аввал ба ҷои "май донад" бояд "медонад" қироат шавад, ки он гоҳ маънӣ равшантар мешавад.

*Фиканда бару чилу дебои лаъл,
Рикобаи зи ёқуту заррин-и наъл. (6,362; 5,286)*

Дар поварақ мураттибон вожаи чилл-ро чунин маънидод кардаанд: "Чалл(?)-бодбони киштӣ"(6, 362). Дар асоси шарҳи мазкури вожаи чилл/чалл маъно баровардан аз мисраи якум имконнопазир аст. Ба назари мо, мисраи якумро дар пайравӣ ба варианти дар нашри Камол Айнӣ омада: "Фиканда бар ӯ чулли дебои лаъл" хондан лозим(4,28), ки дар ин маврид чулл зи дебо, рикоб зи ёқут, наъли заррин ҳамоҳангию таносуб пайдо мекунанд.

Дар байти зер аз вожаи "суфра", ки ғалат хонда шудааст, маънои матлуб ҳосил намудан ғайриимкон аст:

*Зи дилгармӣ аст ин дами сарди ту,
Зи суфра-ст ин гунаи зарди ту (6,400; 5,319).*

Дар рукни зарби байт омадани ибораи "ранги зард" бояд таваҷҷӯҳи таҳиягаронро ҷалб менамуд. Ранг зард, ки бошад, бояд натиҷаи амали "сафро" бошад, на ин ки "суфра". Ва алалхусус, ки суфра(سفرة) дар алифбонии ниёгон бо син навишта мешавад, аммо дар нусхаи Кирмонӣ ин вожа бо сод омадааст. Пас ба ҷои суфра овардани сафро(صفرا) саҳеҳ аст. Барои бештар бовар ҳосил намудан ба идомаи байти мавриди таҳлил назар мекунем, ки омадааст:

*Дилат себи симин таманно кунад,
Турунҷат, вале дафъи сафро кунад(6, 400).*

Аз ин байт равшан мешавад, ки воқеъан "сафро" бе он ки ба таносуби калимаҳои маъно эътибор дода шавад, хато "суфра" хонда шудааст. Аслан, сафро,

ки талха низ гӯянд, моеест талх ва зардранг, ки дар халтачаи захра гун мешавад. Ва Ибни Сино гӯяд: “Чун сафро бувад, рангҳои зард намоёнд, ва чун савдо бувад, рангҳои сиёҳ(8,218).

Мантиқи мисраи аввали байти зер:

*Чами вақтӣ аз чом мехоҳ ком,
Ки чуз бар кафи Чам ҳаром аст чом(6,539-540; 5,437)*

дар кироати зерин комилтар мегардад:

Чами вақтӣ, аз чоми май хоҳ ком.

Дар байти зерин ибораи “ҳони бӯстон” бояд “хокбӯсони” хонда шавад.

*Салотин гадоёни ин даргаҳанд,
Шаҳон ҳони бӯстони ин хиргаҳанд(6, 407; 4,324).*

Дар байти поён мураттибон вожаи ҳисн-ро ҳусн хондаанд, ҳарчанд калимаи аввал бо сод ва дувум бо син навишта мешавад. Гузашта аз ин баъди дар байти мобаъд хондани вожаи қалъа бояд бемантикии истифодаи калимаи “ҳусн”-ро эҳсос мекарданд:

*Ба ҳомун нагун дарфитод аз фароз,
Ҳам андар замон шуд дари ҳусн боз.
Маликзода чун қалъа дар боз дид,
Ба айвону коҳаш алам даркашид.(6,412; 5,329)*

Ба калимаи барзах дар мисраи дувуми байти зер диққат диҳед:

*Шакар дар лабу сеҳр дар чашми маст,
Қамар барзаҳу шӯр дар зулфи наст(6,456;5,367)*

Дар хошия шарҳи калимаи барзах омадааст: чизе, ки дар миёни ду чизи ба ҳам муқобил воқеъ бошад; ишора ба миёни ду зулф қарор гирифтани рӯй. Ҳам дар чопи Кирмонӣ ва ҳам дар чопи Камол Айнӣ(4,122) возеҳан ба ҷои калимаи “барзах”-“бар рух” омадааст ва бидуни ҳеч гуна барзах мантиқ ва таносуби каломи байт фаҳмо аст: шакар-лаб, маст-чашм, қамар-рух.

*Ки: “Эй қоматат сарви озодагон,
Маҳи меҳрхон, шоҳи шоҳзодагон.(6,456;5,368)*

Ибораи “маҳи меҳрхон”-ро “маҳи моҳрухон” қироат кунем, маънои байт комилан возеҳ мегардад.

*Ба сӯфороҳе, ки бармекашид,
Тутуқҳои чархӣ фуру медарид.(6,475; 5,384)*

Маънои вожаи “суфороҳ”-ро дар фарҳангҳои дастрас пайдо накардем. Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ(8,2, 288) калимаи сӯфор бо шарҳи зерин омадааст: “**Сӯфор**”-1. Чоки буни тир, ки дар чиллаи (зеҳи) камон гузошта мешавад; 2.Сӯроҳ, сӯроҳи сӯзан, сӯфори мижгон-тири мижгон, мижғони тирмонанд”. Дар байти боло ба маънои яқум омадааст: сӯфори оҳ-тири оҳи ё чоки тири оҳ. Калимаи мавриди назар бояд “ба сӯфори оҳе” хонда шавад, яъне тири оҳ, ки Ҳумоюн ба осмон равона мекард, пардаҳои чархро медарид.

*Кашидам сари зиндаро дар каманд,
Паризодро барқушудам зи банд.(6,489;5,395)*

Дар матни наشري Кирмонӣ ба ҷои “зинда” “Занд” омадааст ва Ҳумо дар номааш ба Фағфур ишора мекунад, ки ӯ Паризодро аз банди Занди чодугар начот додааст.

Буридараҳанҷоми гетинавард.

Ҳавоии шабхези офоқгард. (6,504;5,408)

Мураттибон иборайи "бариди раҳанҷом"-ро ғалат "буридараҳанҷом" хондаанд.

Ба бӯстон бари обро мӯкашон,

Сӯи барға оро-и дар рӯи қашон. (6,504;5,403)

Агар ба ҷои вожаи "барға", ки дар "Фарҳанги бузурги суҳан" ҳафт маъноӣ он зикр гардидааст ва ягонтояш ба таносуби каломӣ байт дархур нест, калимаи "бирқа"-ро ба маъноӣ ҳавз, обанбори рӯпӯшида, сардоба гузорем, мантиқи байт барқарор мешавад. Зимнан ҳам дар ҷои Қирмонӣ ва ҳам Камол Айни вожаи "бирқа" омадааст.

Даромад баҳори мусибат ба мавҷ,

Баромад бухори фаҷиат ба авҷ. (6,527;5,414)

Мураттибони матни кириллӣ диққат надодаанд, ки калимаи "баҳор" дар байти боло бо ҳо-и ҳуттӣ аст ва онро биҳор (ҷамъи баҳр) хондан лозим аст.

Даромад ситоху баромад ба моҳ.

Сухайли сутурону гарди сиёҳ. (6,527; 5,427)

Ҳам дар матни нашри Қирмонӣ ва ҳам дар матни Камол Айни суҳайл бо син омадааст, ки номи ситораи маъруф Сухайли Яман ё Сухайли Ямонӣ-Конопус мебошад ва бинобар ин дар мисраи дувум сухайли сутурон иборайи комилан бемантик аст. Дар ин ҷо бояд вожаи "суҳайл"(бо сод) истифода шавад, ки маъноӣ "шиҳа"-ро дорад. Зимнан Камол Айни (3,193) дар поварақ дар нусхабадал онро зикр кардааст.

Чу хур байрақ аз бурҷи маҳ барфарохт,

Зи маҳ таршатласкулаҳ барфарохт. (6,533; 5,436)

Мутаассифона, мураттибони матни кириллӣ вожаи булаҷаби "таршатласкулаҳ"-ро шарҳ надодаанд. Дар нашри Қирмонӣ ба ҷои "таршатласкулаҳ" "таркатласкулаҳ" омадааст. Дар нашри Камол Айни(4,199) "Зи нӯҳтаркатласкулаҳ" зикр шудааст, ки тарзи саҳеҳи вожа ҳакин аст ва маъноӣ байтро низ возеҳу равшан мегардонад. Дар "Фарҳанги бузурги суҳан" омадааст: "Тарк-ҳар як аз баҳшӯи мусовӣ, ки дар доман, кулаҳ, гунбад, ҷодир ва монанди инҳо ба ҳам васл мешаванд"(1.3, 170). Ба тариқи мисол Ҳасани Анварӣ ибораҳои гунбади ҳашттарк, домани шашттаркро овардааст. Дар байти боло, ба назари мо, мисраи дуюм бояд "Зи нӯҳтаркатласкулаҳ барфарохт" қироат шавад, яъне кулаҳаш аз атлас ва нӯҳтарка буд.

Қуҳанпири деҳқону мири тараб,

Ҷигаргӯшаи хӯша, бинтулинаб(6,541; 5,438)

Дар нашри Қирмонӣ "байтулинаб" омадааст. Мураттибон "байтулинаб"-ро чунин шарҳ додаанд: "Манзур ду донаи ангур аст". Лекин тавзеҳ надодаанд, ки "ҷигаргӯшаи хӯша" бо "ду дона ангур" чӣ муносибат дорад? Дар нашри Камол Айни (4,207) вожаи "бинтулинаб" омадааст, ки комилан возеҳ, мантиқӣ ва мутаносиб аст. «Бинтулинаб» ё "духтари раз номидани шароб анъанавӣ дерин дар таърихи назми мост, ки то оғози асри бист роиҷ будааст.Туғрал дар байти матлаи соқиномааш мегӯяд:

Биё, соқӣ, эй муқтадои тараб,

Биё, эй ту домоди байтулинаб.

Ҳофиз мегӯяд:

Арӯси дилкашӣ, эй духтари раз,

Вале гаҳ-гаҳ сазовори талоқӣ.

Ибораи “чигаргӯшаи хӯша”, яъне фарзанди хӯша низ ин иддаоро таъйид мекунад.

4. **Мураттибони наشري кириллӣ бо сабабҳои номаълум дар бисёр мавридҳо калимаҳои абётро бо калимаҳои дигар иваз кардаанд ё бандакчонишинҳои афъолро тағйир додаанд**, ки дар натиҷа мазмуни шеър халалдор шудааст. Чи тавре ки дар боло зикр гардид, мураттибон дар пешгуфтори китоб дар бораи равиши кор сухан ронда, таъкид кардаанд, ки кори онҳо асосан баргардони матни тасҳеҳкардаи Саид Ниёзи Кирмонӣ буд ва танҳо дар мавридҳои зарурӣ нусхаи хаттии “Хамса”-и китобхонаи Ганҷбахши Покистонро мавриди истифода қарор додаанд(6,19-20). Дар достони “Хумой ва Хумоюн” танҳо дар як маврид як байт аз нусхаи хаттии мазкур (6, 380) барқарор карда шудааст. Дар абёте, ки мо дар поён меорем ва онҳо бо матни наشري Кирмонӣ фарқ мекунанд, дар чопи кириллӣ ишорае ба сабаби ворид сохтани тағйирот ба назар нарасид.

а) ба ҷои як калима овардани калимаи дигар:

Ту дар дард агар мурдаӣ, зиндаӣ,

Чу дар банди хешӣ, аз он бандаӣ. (6,390; 5,309)

Дар нусхаи Кирмонӣ дар мисраи аввал ба ҷои “дард”-“банд” омадааст ва мантиқи байт, таносуби ин байт бо абёти ғавқ ва мобаъд ҳамин калимаро талаб мекунад. Дар нусхаи Камол Айнӣ низ банд омадааст.(4,55)

Ғами сайди мо хур, ки дардат мабод,

Сияҳрӯиву рӯи зардат мабод. (6,400; 5,319; 4,66)

Ҳам дар нусхаи Кирмонӣ ва ҳам Камол Айнӣ дар мисраи аввал ба ҷои “сайд”-“дард” омадааст ва он дуруст аст. Шамсаи Ховарӣ ба Хумой мууроҷиат карда мегӯяд:

Дилам чун фитодаст дар қайди ту,

Ту сайди Хумоюну мо сайди ту.

Ғами дарди мо хур, ки ки дардат мабод,

Сияҳрӯиву рӯи зардат мабод (6,400)

“Дард”-и Шамсаи Ховарӣ ҳамон васли Хумой аст.

Зада фарқ бар фарқи кӯҳсор тег,

Равон ғашта тӯфони обӣ зи мег. (6,471; 5,379)

Дар наشري Кирмонӣ ва Камол Айнӣ дар мисраи аввал ба ҷои калимаи фарқ-барк омадааст, ки дуруст аст ва ҳочат ба далелу бурҳон надорад.

Чунин дод посух, қ-“Эй арҷманд,

Чӣ соӣ ба пайваста печон каманд. (6,478; 5,386)

Дар нусхаи Кирмонӣ ва Камол Айнӣ (4,145) дар мисраи ду ба ҷои вожаи “пайваста”-“пиласта” ба маънои “соид, миёни оранҷ ва банди даст” омадааст(7.2, 60) ва ба мантиқи байт созгор мебошад. Каме поёнтар омадааст:

Агар теги гурранда гардӣ ба ҷанг,

Мақун тез дандон ба сайди паланг (6,478; 5,386)

Дар нусхаи Кирмонӣ ва Камол Айнӣ (3,145) ба ҷои тег дар мисраи якум “шер” омадааст, ки ба таносуби калом мувофиқат дорад.

Гузорандаи нома-володамир,

Чу фориг шуд аз нақши чиниҳарир. (6,494; 5,400)

Бешубҳа дар мисраи якум бояд володабир бошад. Ба назар мерасад, ки ин хатои техникӣ аст. Ба ҳар ҳол дар нусхаҳои Кирмонӣ ва Камол Айнӣ “володабир” омадааст.

Аё номвар пайки бе пову сар,

Ва ё номабар мурғи беболу сар. (6,503; 5,408)

Дар нашрҳои Кирмонӣ ва Камол Айнӣ (4,170) дар мисраи ду ба ҷои сар-пар омадааст. Дар акси ҳол таносуби калом (бе пою сар-бе болу пар) вайрон мешавад.

б) тағйир додани шакли афъол:

Бигӯӣ ҳадисе чу рои ту рост,

Калиди дари ганҷи маънӣ турост. (6,356; 5,281)

Дар нашрҳои Кирмонӣ ва Камол Айнӣ (4,170) дар оғози байт “бигӯям” омадааст ва дуруст аст, зеро ба маънои “бигӯӣ маро ҳадисе” аст.

Ту гуфтӣ зи бас шуққаҳои дурафи,

Бигӯшид гардун ҳарири бунафи. (6,441;5,354)

Дар ҳар ду нашри зери дасти мо буда, дар аввали мисраи якум “ту гӯӣ” омадааст ва ин аз лиҳози талаботи грамматикаи забони тоҷикӣ ва таносуби байти мазкур бо абёти моқабл саҳеҳ аст.

Мар афтодагонро тӯӣ дастгир,

Чу афтид корам, кунун даст гир (6,480; 5,387)

Дар мисраи дувум ба ҷои афтид бояд афтод бошад ва дар нашрҳои Кирмонию Камол Айнӣ (4,147) чунин ҳам ҳаст.

Дар бисёр байтҳо аз ҷониби мураттибон иваз шудани пешояндҳо ва ба ҷои "и"-и изофӣ омадани вов-и атф ба мушоҳида расид. Ҳаҷми мақола ба овардани абёти шоҳид имкон намедихад, бинобар ин дар поён бо овардани ду-се мисол иктифо меварзем:

Ба оини расми Фаридуну Ҷам,

Ба айвони Фағфури Чин зад алам (6,425)

Дар мисраи дувум ба ҷои ба дар ҷопҳои Кирмонӣ ва Камол Айнӣ бар омадааст.

Бурун кард он хатту гетикушоӣ,

Намудоре аз ҷоми гетинамоӣ (6,492).

Дар нусхаҳои Кирмонӣ ва Камол Айнӣ ба ҷои хатту –хатти омадааст.

Рухаш дода аз боги Ризвон нишон,

Сари зулфи шӯрида аз по кашон (6,398-399).

Дар нусхаҳои Кирмонӣ ва Камол Айнӣ “Сари зулфи шӯрида дар по кашон” омадааст ва дурусташ ҳамин аст.

Эҳтимол баъзе аз хонандагон ин эродҳоро, яъне иваз шудани пешояндҳоро хатои ҷиддӣ ҳисоб накунад ва кирои гап нашуморанд. Барои исботи нодурустии чунин ақида як мисол меорем. Дар саҳифаи 404 ҷопи кириллӣ байти зерин мазкур аст:

Ман аз Шому дар Чини зулфи ту қайд,

Ту аз Чину оварда аз Шом сайд.

Аввалан ҳам дар нашри Кирмонӣ ва ҳам дар нашри Камол Айнӣ дар мисраи дувум ба ҷои “Ту аз Чину...” “Ту дар Чину...” омадааст(5,322; 4,70). Сониян, маҳз пешоянди дар нисбат ба аз ба мантиқи байт ва таносуби калом созгор аст: Ҳумо аз Шом, вале дар чини (дар мисраи аввал чин бояд бо ҳарфи хурд навишта шавад) зулфи Ҳумоюн гирифтгор аст. Ҳумоюн бошад “дар Чин” истода, “аз Шом” сайдро ба пой худ овардааст. Ибораҳои “аз Шом” ва “дар Чин” –и мисраи аввал ва “дар Чин” ва “аз Шом”-и мисраи дувум лутфи сухани шоирро муассиртар мекунад. Гузашта аз ин як ҳичоро дигар қардан, баъзан боиси комилан тағйир ёфтани маъно мегардад:

Набудӣ даме бо шаробу каоб,

Кабобаи дили решу ашкаш шароб. (6,515; 5,417)

Дар мисраи аввал ба ҷои “бо” бояд “бе” биёяд.

*Вале бар Ҳумоюн-бути хиргаҳӣ,
Набудани парвои шоҳанишаҳӣ (6,382; 5,303)*

Агар дар мисраи якум ба чоӣ “бар” –“бе” хонем мантиқи байт дуруст мешавад. Зимнан дар нашрҳои Кирмонӣ ва Камол Айни “бе” сабт шудааст.

Дар имлои навишти номҳо, махсусан номи чирмҳои осонӣ, ки бояд тибқи қоида бо ҳарфи калон навишта шаванд, дарҳам-барҳамиҳои зиёде мушоҳида мешавад, махсусан агар онҳо омоним бошанд Тир-тир, Моҳӣ-моҳӣ, Чадӣ (буз)-буз, Гови гардун-гов, Харчанг-харчанг. Масалан дар мисраи якуми байти зер калимаи “Моҳӣ” ва калимаи “Моҳ” бояд бо ҳарфи калон навишта шавад, зеро номи бурҷ ва қисми осмонист:

*Чу аз бурҷи Моҳӣ бурун рафт моҳ,
Маҳи Наҳшаб аз чаҳ баромад ба гоҳ (6,379).*

Дар мисраи сеवуми абёти зер вожаи “тир” бояд бо ҳарфи хурд навишта шавад, зеро манзур тири камон аст:

*Гумонам чунон буд, к-аз шоҳи сарв,
Ба пайкон дарорам хиромонтазарв.
Валекин чу Тирам бурун шуд зи шаст,
Хато гашту дар шоҳбозе нишаст (6, 392).*

Дар абёти зер калимаи Тир ҳатман бояд бо ҳарфи хурд навишта шавад:

*Чу оҳуи мастон шуда шергир,
Зи обрӯ камон карда в-аз гамза Тир (6,395).
В-агар з-он ки мӯ мешикофад ба Тир,
Ба мӯе камонабруваши бармагир (6,424).
Ба оғни туркони пархошгар,
Равон гашт бо теғу Тиру сипар (6,474)*

Чунин иштибоҳҳо дар матни китоб хеле зиёданд ва онро дар саҳифаҳои 353, 364,372, 387, 389, 394, 399, 408, 411, 478, 483,484, 487, 503, 529 ва ғайра дидан мумкин аст.

Дар наشري кириллӣ шарҳи калимаю ибораҳои эзоҳталаб дар поварақи ҳар саҳифа омадааст. Аз як тараф, ин тарзи овардани луғот қори хонандаро осон мекунад, зеро ӯ ҳар дафъа барои фаҳмидани маъноӣ вожаҳои нофаҳмо ба охири китоб муроҷиат намекунад. Аз қониби дигар, ин тарз мушкилии дигарро ба миён меорад: агар калимаи душворфаҳм такрор шуда бошад, дар мавриди дувум ё сеум хонанда шарҳи вожаи матлубро ёфта наметавонад. Масалан дар достони “Ҳумой ва Ҳумоюн” дар саҳифаи 463 маъноӣ вожаи “барҳӣ-фидо, қурбонӣ” дар поварақ шарҳ дода шудааст. Ин калима бори дувум дар саҳифаи 505-и достон дар байти зерин омадааст: Мадеҳ обрӯи ман охир ба бод/Ки қон барҳии хоки роҳи ту бод(5,505) Хонанда маҷбур мешавад, ки китобро аз нав варақгардон карда, калимаи матлубро аз поварақ ёбад. Бинобар ин, ба назар чунин мерасад, ки бо вучуди ноқулай будан, ба охири китоб мувофиқи тартиби алифбой замима намудани луғоту тавзеҳот ба мақсад мувофиқтар аст. Махсусан агар ҳаҷми асар, мисли “Ҳамса”-и Хочу бузург бошад. Дар баъзе мавридҳо, калимаҳои ки хонандаи мутавассит намефаҳмад, шарҳ дода нашудаанд. Як мисол меорем:

*Шаби тира тира зи мушкин шабаи,
Лаби чом хандон зи майгун лабаи. (6,547-548)*

Гумон аст хонандагони мутавассит маъноӣ вожаи “тира”-и дувумро бо то-и муаллаф(طيره), ки маънояш шарманда, хичил аст(8, 364), донанд.

Фасли “Рафтани Хумой ва Хумоюн ба суманзори Нӯшоб ва базм оростан.” бо байтҳои зерин оғоз ёфтааст:

*Зи айвон чу бархост овои кӯс,
Ба Кайвон баромад хурӯши хурӯс.
Сапеда ба сурхӣ биёрост рӯй,
Ниҳон кард дар зери бугтоқӣ мӯй. (6,536)*

Маълум аст, ки шоир субҳидамро тасвир кардааст, яъне рафтани шаб ва дамидани субҳро. Дар повараки нашри кириллӣ калимаи “бугтоқӣ” чунин шарҳ дода шудааст: “Бугтоқӣ”-навъе зиннати тиллоии марвориддӯзӣ ва ё музайян бо дигар ҷавохироти қиматест, ки шоҳзодаву хонумҳои муғул ба кор мебурданд ва интиҳои он то ба рӯи замин кашида мешуд”.

Аввалан, ҳам дар нашри Кирмонӣ (5, 434) ва ҳам дар нашри Камол Айнӣ (4,203) вожаи мавриди баҳс “бугтоқ” (бо то-и муаллаф) зикр шудааст. Дар фарҳангҳои муосири ба мо дастрас вожаи “бугтоқӣ” умуман наомадааст. Дар “Вожаёб”-и Абулқосими Партав вожаи “бугтоқ” чунин шарҳ ёфтааст. “Бугтоқ (бо то-и манкута) (туркӣ) кулоҳ”. (7,317). Дар “Бурҳони қотеъ” омадааст: “Бағтоқ бар вазни чахмоқ; кулоҳро гӯянд ва ба маънии фараҷӣ ҳам гуфтаанд; ва ба ин маънӣ ба ҷои фавқонӣ то-и хуттӣ ҳам омадааст” (3.1,184). Дар ҳамин фарҳанг вожаи “бағалтоқ” омадааст: “Бағалтоқ- тоқӣ ва кулоҳ ва фараҷиро гӯянд; ва баргустувонро ҳам гуфтаанд (3.1,185). Соҳиби “Бурҳони қотеъ” ин ду вожаро дар алоҳидагӣ ҳам бо то-и манкута ва ҳам бо то-и хуттӣ овардааст. “Бағалтоқ-1. Навъи либос; қабои бидуни остин; Бағалтоқу дастору рахте ки дошт/ Зи боло ба домони ӯ даргузошт. Саъдӣ” (1.2,995). Хулласи калом “бағалтоқ” ва “бағтоқ”/“бугтоқ” ҳам бо то-и фавқонӣ ва ҳам бо то-и муаллаф ба ду маъно истифода мешавад: 1. Кулоҳ; 2. Або, фараҷӣ. Комилан возеҳ аст, ки дар байти мавриди баҳс ба маъноии кулоҳ омадааст.

Бо ибрази ин чанд эрод умедворем, ки таҳиягарони матн дар кори ба ҷоп омода намудани нашрҳои нави “Хамса”-и Хочу ба онҳо бо дидаи эътибор назар меӯзанд ва ин амали моро харгиз ба боз кардани забони эътирозу таън талаққӣ намедиханд.

Ин мулоҳизоти иҷмолӣ, ки танҳо дар асоси яке аз панҷ маснавиҳои нашри кириллӣ “Хамса”-и Хочуи Кирмонӣ изҳор доштем, собит менамояд, ки имрӯз замоне фаро расидааст, ки матни илмиву интиқодии ин асар таҳия гардад. Барои анҷоми ин кор аллақай замина гузошта шудааст. Ҷопи “Хумой ва Хумоюн” ва “Гул ва Наврӯз” аз “Хамса”-и Хочу ба саъю эҳтимоми Камол Айнӣ, “Хамса”-и Хочу бо тасҳеҳи Ниёзи Кирмонӣ ва нашри кириллӣ ин асар аз ҷумлаи қорҳои аввалия дар роҳи таъбу нашри ин асар мебошад, ки роҳро барои ҷопи илмиву интиқодии ин асар ҳамвор намуд. Танҳо моро лозим аст, ки нусхаҳои дигари хаттӣ “Хамса”-и Хочуро, ки дар ганҷинаи китобхонаҳои дунё маҳфузанд, ба даст орем ва дар асоси муқобалаву муқоисаи матншиносии чанд нусха ин корро анҷом диҳем. Дар замони пешрафти фановариҳои ҷадиди муҳобиравӣ, ки кори интиқолу дастрас намудани нусхаҳои хаттиро низ то ҳаде осон намуд, ба даст овардани нусхаҳои хаттӣ кори чандон душвор нест. Фақат ҳавсалаву тааммулу таҳаммул ва диққату хушу фиросат даркор аст, ки ин амали неку мондагорро хатталимкон тезтар ба анҷом расонем.

Пайнавишт:

1. Анварӣ, Ҳасан. *Фарҳанги бузурги суҳан. Техрон: Суҳан, 1381.- 1532с.- 2 ҷ.*
2. Ашӯрова, М.М. *Визагиҳои сохторӣ ва мундариҷавии “Хумой ва Хумоюн”-и Хочуи Кирмонӣ//Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ.-2016.-№ 3(48).-С.135-138.*

3. Бурҳон, Муҳаммадҳусайн ибни Халафи Табрзӣ. Бурҳони қотей. Бо саъй ва эҳтимомӣ Муҳаммад Муин. Дар 5 мучаллад. Ҷ.1.-Техрон: Амири кабир, 1357.-550с
4. Қирмонӣ, Ҳоҷу. Ҳумой ва Ҳумоюн. Бо тасҳеҳи Камол Айнӣ / Ҳоҷуи Қирмонӣ. – Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1347. -255с.
5. Қирмонӣ, Ҳоҷу. Хамса. Бо тасҳеҳи Саид Ниёзи Қирмонӣ/Ҳоҷуи Қирмонӣ.-Қирмон: Нақши чаҳон, 1370.- 802 с.
6. Қирмонӣ, Ҳоҷу. Хамса. Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов, Оқилбой Оқилов ва Шоира Олимова/Ҳоҷуи Қирмонӣ.- Хучанд: Хуросон, 2017.- 880 с.
7. Партав, Абулқосим. Вожаёб. ҷ.1.-Техрон: Асотир,1377.-730с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд.-М.: Советская энциклопедия, 1969.- Ҷ.2. -948 с.
9. Ҷомӣ, Абдурахмон. Осор. Ҷ.7.-Душанбе: Адиб. 1989.-542с.

Reference Literature:

1. Anvari, Hasan. *Big Interpretation Dictionary*. Tehran: Word. 1381 hijra. – 1532 pp. – V.2
2. Ashurova M. M. *Structural and Containable Peculiarities of “Humoy and Humoyun” by Khodju Kirmoni // Scientific Notes. Series of Humanitarian and Social Sciences*. 2016, N3 (48) – pp. 135-138
3. Burhon, Muhammadhusayn ibni Halafi Tabrezi. *Resolute Burhon. Under the editorship of Mukhammad Muan. Mukhammad Muin. In five volumes. V.1. – Tehran: The Great Emir. 1357 hijra. – 550 pp.*
4. Kirmoni, Khodju. *Humoy and Humoyun. Under the editorship of Kamol Aini. Khodju Kirmoni. – Tehran: Publishing-house of the Iranian Cultural Foundation. – 1347 hijra. – 255 pp.*
5. Kirmani, Khodju. *Khamsa. Under the editorship of Said Niyozzi Kirmoni // Khodju Kirmoni. – Kirmon: World Pattern, 1370 hijra – 802 pp.*
6. Kirmoni, Khodju. *Hamsa. Preparation of the text and commentaries: Bahrom Rahmetob, Okilboy Okilov, Shoiria Olimova. – Khujand: Khuroson, 2017. – 880 pp.*
7. Partav Abulkosim Vojayob. V.1. – Tehran: Asotir (legends, myths, fables) – 1377 hijra – 730 pp.
8. *Tajik Language Dictionary (since the X-th – up to the Beginning of the XX-th Centuries). In two volumes. – Moscow: Soviet Encyclopedia. 1969. V.2. – 948 pp.*
9. Djami, Abdurakhmon. *Compositions V.7. – Dushanbe: Man-of-Letters. 1989. – 542 pp*

10 02 00 ЗАБОНШИНОСӢ
10 02 00 ЯЗЫКОЗНАНИЕ
10 02 00 LINGUISTICS

**10 02 20 СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ, ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ И
СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

10 02 20 COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

УДК 80/81

ББК 81

**КОРБУРД ВА ВЕЖАГИҲОИ САРФИИ
ПЕШВАНДҲОИ СИФАТСОЗ ДАР
ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИКИИ ҚАРНҲОИ
XVIII ВА XX**

Ашрапов Баҳодурҷон Пулотович,
унвонҷӯи кафедраи грамматикаи
забони арабии МДТ «ДДХ ба номи
акад. Б. Гафуров» (Тоҷикистон,
Хучанд)

**ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ПРЕФИКСОВ, ФОРМИРУЮЩИХ
ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ, И ИХ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ТАДЖИКСКОМ
ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ XVIII-XX веков**

Ашрапов Баҳодурҷон Пулотович,
соискатель кафедры грамматики
арабского языка ГОУ «ХГУ им. акад.
Б. Гафурова» (Таджикистан,
Худжанд)

**GRAMMATICAL PECULIARITIES OF
ADJECTIVAL PREFIXES AND THEIR
USAGE IN THE TAJIK LITERARY
LANGUAGE REFERRING TO THE XVIII-
TH AND THE XX-TH CENTURIES**

Ashrapov Bahodurjon Pulotovich,
applicant of the department of Arabic
grammar under the SEI “KhSU named
after acad. B. Gafurov” (Tajikistan,
Khujand)

E-MAIL: bahodur.ashrapov@mail.ru

Калидвожаҳо: забони адабии ҳозираи тоҷикӣ, пешванд, «Тӯҳфат-ул-хонӣ»-и Муҳаммадвафои Карминағӣ, пешвандҳои сифатсоз, таҳлили қиёсӣ, дараҷаи корбурд, вежагиҳои сарфӣ

Дараҷаи корбурд ва вежагиҳои сарфии пешвандҳои сифатсоз дар забони адабии тоҷикии қарн XVIII дар “Тӯҳфат-ул-хонӣ”-и Муҳаммадвафои Карминағӣ ва дар қарни XX дар асарҳои “Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро”, “Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ”, “Фуломон”-и С. Айни мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Собит гардидааст, ки унсурҳои вожасозии осори муқоисашаванда аз вачҳи истеъмол баъзеашон сермаҳсул ва баъзе дигарашон каммаҳсул мебошанд. Пешванди **ба-** дар осори мавриди қиёс каммаҳсултар ба назар расид, ҳол он ки он дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ яке аз унсурҳои вожасозии сермаҳсул ҳисобида мешавад. Дар осори устод С.Айни [3; 4; 5] унсури калимасозии **бо-** ба ҳайси яке аз пешвандҳои каммаҳсул баромад мекунад, дар ҳоле ки ин пешванд ҳам дар забони адабии муосири тоҷикӣ ва ҳам дар забони адабии тоҷикии қарни XVIII дар сохтани сифатҳои нав сермаҳсул мебошад.

Пешвандҳои **бе-** ва **но-** дар осори муқоисашаванда яке аз унсурҳои воҷасози муштарак ва сермаҳсул зоҳир гардида, онҳо аз дигар ҳиссаҳои номии нутқ сифатҳои аслии месохтааст. Маъмулан, дар забони давраҳои омӯзиши пешвандҳои **бар-** ва **дар-** аз нигоҳи қорбурду истифода ба гурӯҳи пешвандҳои каммаҳсул дохил мешаванд.

Ключевые слова: *современный литературный таджикский язык, «Тухфат-ул-хони» Мухаммада Вафо Карминаги, префиксы, формирующие прилагательные, сравнительный анализ, степень применения, грамматические особенности*

Осуществлено сравнительное изучение грамматических особенностей и степени применения префиксов, формировавших прилагательные в XVIII веке, в книге “Тухфат-ул-хони” Мухаммада Вафо Карминаги и в XX столетии в произведениях С.Айни “История интеллектуальной революции в Бухаре”, “Герой таджикского народа Тимурмалик. Восстание Муканны”, “Рабы”. Установлено, что в зависимости от частоты использования некоторые словообразующие элементы из сравниваемых произведений являются продуктивными, а некоторые - малопродуктивными. Префикс **ба-** в сравниваемых произведениях является малопродуктивным, в то время как в современном литературном таджикском языке он считается одним из наиболее продуктивных словообразующих элементов. В произведениях С. Айни словообразующий элемент **бо-** выступает в качестве малопродуктивного префикса, в то время как в современном литературном таджикском языке и в литературном языке XVIII века он активно применялся и применяется для образования прилагательных. В сравниваемых произведениях префиксы **бе-** и **но-** демонстрируют многофункциональность и продуктивность, поскольку образуют прилагательные от именных частей речи. Как правило, в языке рассматриваемого периода префиксы **бар-** и **дар** с точки зрения использования относятся к группе малопродуктивных префиксов.

Key words: *modern literary Tajik language, prefix, "Tuhfat-ul-khoni" by Muhammadwafu Karminagi, adjectival prefixes, comparative analysis, degree of application, grammatical peculiarities*

The article dwells on the usage and grammatical peculiarities of adjectival prefixes and degree of application of the latter which formed adjectives referring to the XVIII-th and the XX-th centuries. Such works are taken comparison as "Tuhfat-ul-khoni" by Muhammadwafu Karminagi, productions by S.Aini appertaining to the XX-th century: "The History of Intellectual Revolution in Bukhara", "The Hero of the Tajik Nation Timurmaliq", "The Revolt Headed by Mukanna", "Slaves". It is established that respective of the frequency of usage some word-combinational elements of the correlative literary productions are considered to be productive prefixes and some of them non-productive ones. The prefix **ba-** in the correlative literary productions is non-productive, while in the modern literary Tajik language it is considered to be one of the most productive ones. In S.Aini's literary productions the word-forming element **ba-** acts as a non-productive prefix, while the relevant prefix is actively used in the formation of adjectives both in the modern literary Tajik language and in the literary language of the XVIII-th century. It is underscored that the prefixes **be-** and **no-** demonstrate multifunctionality and productivity, as they form an adjective from nominal parts of speech in the correlative literary productions. As a rule, the prefixes **bar-** and **dar-** from the point of view of usage refer to the group of non-productive prefixes in the language of the periods under consideration.

Мусаллам аст, ки яке аз роҳҳои асосӣ ва пурмаҳсули ганомандии забони тоҷикӣ ба воситаи ванд (аффикс)-ҳо сохтани калимаҳои нав ба ҳисоб меравад. Аз аҳамияти вежа бархурдор будани мавзӯи мавриди назарро забоншиноси рус Н.М.Шанский ханӯз солҳои 60-уми асри гузашта зикр карда, ба хулосае омада буд, ки «бе калимасозӣ забон таркиби луғавӣ дошта наметавонад. Маҳз аз ин ҷиҳат аҳамияти муҳими калимасозӣ дар системаи умумии забон муайян мегардад» [17, с.253].

Ин мулоҳизаҳои Н.М.Шанскийро маводи фактологӣ мо ҳам исбот менамоем. Дар асоси усули эҳсоӣ ва қиёсӣ мо тасмим гирифтём, ки дар мақолаи хеш корбурд ва вежагиҳои сарфии пешвандҳои сифатсози “Тӯҳфат-ул-хонӣ»-и Муҳаммадвафои Карминағӣ (а.ХVIII)-ро дар муқоиса бо “Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро”, “Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ” ва “Фуломон”-и С.Айнӣ (а.ХХ) ба риштаи таҳлил кашида, аз рӯи вазифаашон онҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо намоем.

Зимнан, қайд кардан лозим аст, ки дар забони давраҳои муқоисашаванда пешвандҳои сифатсози забони адабии ҳозираи тоҷикӣ, аз қабилӣ **ба-, бар-, бе-, бо-, дар-, но-** ва **фурӯ** мавриди истифода қарор гирифтаанд, аммо аз нигоҳи дараҷаи вожасозӣ на ҳамаи онҳо мақоми яхела доранд. Агарчи гурӯҳе аз пешвандҳои фавқ дар калимасозӣ фаъол бошанд, вале гурӯҳи дигаре дар иҷрои ин вазифа кам истифода шудаанд.

Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтём, ки вачҳ ва дараҷаи истифодаи унсурҳои вожасозии мавриди баҳсро дар ҷадвали поён бо тариқи ихтисораҳои махсус ишора кунем: номи асарҳо - А [«Тӯҳфат-ул-хонӣ»]; Б [«Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро»]; В [«Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ»]; Г [«Фуломон»] ва дараҷаи корбурд – К [каммаҳсул]; С [сермаҳсул].

Пеш-ванд-ҳо	Микдори сифатҳои сохта	Мавриди истифодаи унсурҳои луғавӣ	Дараҷа
<i>ба-</i>	А) [6]; Б) [6]; В) [2]; Г) [3]	А) [9]; Б) [8]; В) [2]; Г) [3]	А) [К]; Б) [К]; В) [К]; Г) [К]
<i>бо-</i>	А) [44]; Б) [6]; В) [8]; Г) [8]	А) [122]; Б) [9]; В) [8]; Г) [14]	А) [С]; Б) [К]; В) [К]; Г) [К]
<i>бар-</i>	А) [8]; Б) [1]; В) [2]; Г) [6]	А) [18]; Б) [2]; В) [2]; Г) [20]	А) [К]; Б) [К]; В) [К]; Г) [К]
<i>бе-</i>	А) [53]; Б) [38]; В) [24]; Г) [66]	А) [152]; Б) [63]; В) [31]; Г) [137]	А) [С]; Б) [С]; В) [С]; Г) [С]
<i>но-</i>	А) [30]; Б) [10]; В) [8]; Г) [25]	А) [80]; Б) [13]; В) [25]; Г) [60]	А) [С]; Б) [С]; В) [С]; Г) [С]
<i>дар-</i>	А) [1]; Б) [-]; В) [-]; Г) [2]	А) [1]; Б) [-]; В) [-]; Г) [2]	А) [К]; Б) [-]; В) [-]; Г) [К]
<i>фурӯ</i>	А) [1]; Б) [-]; В) [-]; Г) [-]	А) [1]; Б) [-]; В) [-]; Г) [-]	А) [К]; Б) [-]; В) [-]; Г) [-]
<i>то-</i>	-	-	-
<i>Ҳамагӣ</i>	А) [143]; Б) [61]; В) [44]; Г) [110]	А) [383]; Б) [95]; В) [68]; Г) [236]	

Ҳамчунин, муҳаққиқи забони китоби «Бахше аз тафсири куҳан» А.Б. Ҷобиров аз хусуси истифодаи пешвандҳои сифатсоз андешаронӣ намуда, чунин гуфтааст: «Дар асар ҳамаи пешвандҳо, ки дар калимасозии сифат ба кор мераванд, дида намешавад, танҳо ду пешванд – **бе-** ва **но-** истифода шудаанд» [16, с.154]. Муҳаққиқи забони «Ашъори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангурӣ» Х.Н. Табаров дар боби дуҷуми рисолаи худ оид ба вежагиҳои сарфии забони ашъори Ҳоҷӣ Ҳусайн сухан гуфта, танҳо тавассути се

пешванди сифатсоз, аз кабили **бо-**, **бе-**, **но-** сурат гирифтани вожасозиро кайд намудааст [14, с.86; 15, с.20].

Асноди таърихи забони адабӣ ва ҳозира гувоҳӣ медиҳад, ки дар сифатсозӣ пешвандҳои **ба-** ва **бо-** яке аз унсурҳои вожасозии сермахсул ҳисобида шуда, ба тавассути онҳо аз дигар ҳиссаҳои нутқ як силсила сифатҳои аслии сохта мешаванд, ки аз нуқтаи назари маъно ба ягон ҳосият ё аломат соҳиб будани ашӯро мефаҳмонад [8, с.144; 9, с.198; 6, с.123]. Чараёни тадқиқот нишон дод, ки дар осори муқоисашаванда **ба-** нисбат ба **бо-** каммахсултар буда, ба воситаи он Муҳаммадвафои Карминагӣ сифатҳои аслии раъфати **бағоят** 1 маротиба (13); хилвати **баихтисос** 1 маротиба (13); ҳодисаи **баногоҳ** 3 маротиба (13); минои **басангомада** 1 маротиба (13); фатҳе **баандоза** 1 маротиба (13) ва устод С.Айнӣ сифатҳои сохтаи талабаҳои **барушд** 3 маротиба (5); ҷои хушҳавои **бавусъат** 1 маротиба (5); фармони **батафсил** 1 маротиба (5); дасти **бақувват** 1 маротиба (5); мадрасаҳои **батартиб** 1 маротиба (5); маълумоти **батафсил** 1 маротиба (4); каси **башумур** 1 маротиба (3); сатинҳои **бадошт** 1 маротиба (3); нони **бамаза** 1 маротиба (3) дар мавридҳои алоҳида истифода намудаанд: ...баъд аз итмоми шаробу таом ва маҷлиси шелон (меҳмонию ом(м) – Б.А.) маҳфили хос ва **хилвати баихтисос** бино ниҳоданд (13, 221/439); Лекин баъзе талабаи **барушд** ба як назари ҳассосона аз ваҷоҳати муаллимон ба асли масъала пай бурданд (5, с.138).

...дилҳои қавии арбоби часорат чун минои **басангомада** шикастан гирифт (13, 170/338).

Дар ин ҷумла муаллифи асари таърихии а.ХVIII сифати аслии ифодагари монандиро аз рӯи қолаби **пешванд+исм+сифати феълӣ** сохта, барои қавитар гаштани ин тобиши маъноӣ ҳиссаҷаи монандии «**чун**»-ро қабл аз мавсуф ба кор бурдааст, ки дар осори С.Айнӣ ин гуна сифати сохта боре ҳам ба чашм нарасид.

Карминагӣ нисбат ба Айнӣ унсури вожасозии **бо-**ро фаровонтар мавриди истифода қарор додааст. Пасванди мазкур ҳам дар забони адабии муосири тоҷикӣ ва ҳам дар забони адабии тоҷикии а.ХVIII дар сохтани сифатҳои нав сермахсул мебошад. Ҳини таҳқиқу киёси ин мавзӯё аён гашт, ки устод С.Айнӣ дар осори худ [3; 4; 5] пешванди **бо-**ро барои сохтани сифатҳои маҳдудтар ба кор бурдааст, яъне ин унсури вожасоз дар забони адабии тоҷикии а.ХХ яке аз пасвандҳои каммахсул ҳисобида мешавад. Лозим ба қайд аст, ки дар забони тоҷикии қарнҳои пешин ҳам нақши ин пешванд дар калимасозии сифат муассир набудааст. Муҳаққиқи забони «Шоҳнома» А.А. Қутбизода аз хусуси вежагиҳо ва корбурди **бо-** суҳан гуфта, ин унсури вожасозро ба гурӯҳи пешвандҳои сифатсозии каммахсул ҷудо намудааст. Аз рӯи ишораи мавсуф маълум мегардад, ки **бо-** дар забони ҳамоно давра ба нудрат мавриди корбасти аҳли эҷод қарор мегирифтааст [2, с.21]. Маводи ҷамъовардаи мо имкон медиҳад, ки бархе аз ин хусусиятҳоро ба тариқи зайл ироа кунем:

Чун анъана, аз исм сифатҳои сохта созмон ёфтаанд, ки ин вежагӣ дар забони давраҳои омӯзиш маъмул ва роиҷ мебошад: *мардуми боғурур* (13, 114/225); *одамони бочуръат* (4, с.172); *курнуши боэҳтиром* (13, 32/60); *саги бономус* (3, с.104); *амири босаодат* (13, 34/64); *бинандагони босавод* (5, с.73): Ох, он рӯз ҷӣ гуна рӯзи **болаззат** аст (3, с.244); ...шоҳи Тӯрон бо аъёну муқаррабон роҳати филҳолро ба адами иқболи **боомол** мубаддал сохта... (13, 56/107). Дар ҷумлаи дуҷум муаллифи асар [13] бо ёрии пешванди номбурда аз исми арабии ҷамъӣ таксир ҳамагӣ як даъфа унсури луғавии наво сохтааст, ки дар дигар осори муқоисашаванда [3; 4; 5] ин гуна сифати сохта ба назар нарасид.

Чумъаи дигар ҳокони сурайёчаноб фатху нусрат дар рикоб ба сӯи Хузур наҳзат фармуда буд ва кӯчи он **манзили боҳаво** мазриби автоди хиёми зафарэҳтишом шуд (13, 263/523). Ба назар чунин менамояд, ки Карминагӣ дар ин чумла пешванди **бо-**ро ба вазифаи **бар-** мавриди истифода қарор додааст, ки **мазмуни хушбоду хаво** дар забони адабии муосир ҳам **бо-** ва ҳам **бар-** маънои «дорои»-ро медиҳад, зеро дар забони ҳозира сифати сохтаи «**суфаи барҳаво**» [8, с.144] мавҷуд аст.

Муҳаммадзафои Карминагӣ сифатҳоро ба тавассути пешванди **бо-** бештар аз исмҳои месозад, ки бо калимаҳои дигар сифати мураккаб месозанд: *амири бовиқор* (=соҳибвиқор), ки бино бар ҳисоби эҳсоии мо ҳафт маротиба қорбасти шудааст (13, 32/60); *ҷамоаи бошарорат* (=пурашарор) (13, 94/186): Баъд аз вусули ҷопарон ба суддаи эътибори **амири бовиқор** ва шунидани хабари мусибатфазо камоли таъсиру рӯқат бар ботини комёби истило ёфт (13, 43/81).

Ноғуфта намонад, ки Карминагӣ ба тавассути пешванди номбурда унсурҳои луғавии нави нодир сохтааст, ки онҳо имрӯз мустаъмал нестанд: ...маҳфили хосро бо нудамои закотинати байзофитрат ва зурафои **боибтиҳоҷи** софификрат ороставу мурассаъ гардонид (13, 4/6); ...эхзори таомҳои алвон карданд ва **бисоти боинбисоти** наим барҷида, судури изом мурочаат ба манзили мақоми худ намуданд (13, 272/541). Дар чумлаи охир муаллифи асар сифати аслие сохтааст, ки сифату мавсуф ҳарду аз як решаанд.

Пешванди **бар-** дар забони адабии муосири тоҷикӣ яке аз унсурҳои калимасозии каммаҳсул буда, аз исм, сифат ва зарф сифатҳое месозад, ки ба ягон аломат соҳиббудани ашъро ифода менамоянд [8, с.144]. Муҳаққиқ А.А. Қутбизода қайд мекунад, ки пешванди сифатсозии **бар-** низ яке аз каммаҳсултарин унсурҳои воҷасоз дар «Шоҳнома» маҳсуб мешавад [1, с.69]. Дар осори таърихии «Тӯҳфат-ул-хонӣ» ва «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» ва дар романи бадеӣ-таърихии «Ғуломон» ҳам **бар-** аз нигоҳи корбурду истифода ба гурӯҳи пешвандҳои каммаҳсул дохил мешавад. Мушоҳидаҳо нишон дод, ки тавассути пешванди мавриди назар дар асоси қоида ва қонуни забони тоҷикӣ аз дигар ҳиссаҳои нутқ унсурҳои луғавии нав сохта шудаанд:

- аз **исм**: *файёзи барҳақ* (13, 111/220); *фарзандони баркамол* (3, с.26, 26, 215); *салтанати баркамол* (13, 200/397); *асбоби баркамол* (5, с.57, 158); *бародари бархурдор* (13, 172/342; 210/417); *маълумотҳои бардурӯғ* (3, с.314, 438), *фаалаи бархурдор* (13, 90/178, 92/182, 137/271, 173/343, 192/381, 205/408); *сахари барвақт* (3, с.188, 392): Зикри талиъаи найири дастгоҳи хусрави чамҷоҳ – Нодирқулишоҳи эронӣ, ки ҳазрати Ҷавводи мутлақ ва Файёзи **барҳақ** аз хазонаи (13, 19/33); ...ба билфёъл воқеъ шудани ислоҳот умедашон **баркамол** буд (5, с.158).

- аз **сифати феълӣ** сифатҳое сохта шудааст, ки дар забони адабии муосири тоҷикӣ низ ин вежагӣ роиҷ буда, аммо ин гуна ҳодиса дар осори “Тӯҳфат-ул-хонӣ” ва “Ғуломон” банудрат ба ҷашм расид: *мисраи барҷаста* (13, 4/5); *нақишҳои барҷаста* (3, с.79, 79, 98); *комгори баргузида* (13, 144/286): ...аз ҳасоиси ишфоқи амири **баргузидаи** офоқ маҳфузу баҳравар омада... (13, 128/253); ...монанди мавҷи нозуки об нақшҳои **барҷастаи** занҷирашакле пайдо мешуд... (3, с.79).

Гузашта аз ин, нависанда дар осори худ [3; 12] аз сифати “зиёд” воҳиди луғавии наве сохтааст, ки дар асари муаррих [13] ин ҳодисаи сарфӣ тазоҳур нагардид: *заврақи барзиёд* (4, с.92; 3, с.95, 121, 136, 443, 443): Агар ҷаноби олий андозҳои **барзиёд** андохта бошанд, болшевикон ҳам ба бойҳо контрибусия андохта гирифтаанд (3, с.238).

Пешванди **бе-** дар забони давраҳои мавриди омӯзиш яке аз унсурҳои воҷасози муштарак ва сермаҳсул мебошад, ки он, чун анъана, аз дигар ҳиссаҳои номии нутқ сифатҳои аслии месозад, ки ҳини васл шудан ба асос семантикаи мавсуффо тағйир медиҳад:

а) ба аломати дар асос номбаршуда молик набуданро мефаҳмонад, ки дар аксари маврид аз исм дар ташаккули воҳидҳои луғавии нав ҳиссагузорӣ кардааст: *фирқаи бедин* (13, 85/168, 85/168, 100/197, 102/202, 106/210, 140/277); *канизаки бекас* (3, с.113); *хусрави бесиноҳ* (13, 98/194); *чангҳои дусолаи бенатиҷа* (4, с.166, 185); *раъйи бебок* (13, 66/127); *пурсиши бемаҳал* (5, с.168); Ва аз шиддати хавфу камоли руъб мардуми **бедилро** муданкис (табоҳиафкананда миёни қавм – Б.А.) чун тири тахш (мушак – Б.А.) дар дидаи дилу паҳлуи чигар нишаст (13, 46/87); —Маълум мешавад, ки шумо ҳам монанди мо канизаки бекас будаед? (3, с.133).

б) дар осори мавриди қиёс [13; 11] аз исмҳои мураккаб дар асоси қолаби **исм+асоси феъл** банудрат сифатҳо созмон ёфтаанд: ...як зани фаранҷидори **бечашмбанд** (3, с.216): ...бо гурӯҳе **бесаранҷом** дар оғози ҷидолу мутораҳаи давлати рӯзафзун ҳамдастон гардид (13, 251/500).

Як қатор сифатҳои сохтае вохӯрданд, ки аз нуқтаи назари семантикӣ ифодакунандаи аломати мусбати мавсуфанд: *санияи бекина* (13, 42/79; 3, с.75); *сӯҳбати... бемалол* (5, с.151); *комравоии бемалол* (13, 111/219); *бӯстони беранҷ* (4, с.195); *вақти бетаҳишӣ* (5, 25/46); *шавҳари беғуноҳ* (3, с.218); *муҳаббати бевосита* (13, 170/338); *интизории беохир* (3, с.244); *ҳоли бемаол* (13, 53/101); *тираи беозарм* (13, 44/84, 110/217): Илова бар инҳо зарифу латифасанҷ, сӯҳбаташ сабуку **бемалол** буд (5, с.151); ...лангари истиқомат дар вилояти Кеши дилкаш ва Шаҳрисабзи **беғаш** андохта (13, 146/290). Дар ҷумлаи охир Карминағӣ хамағӣ як маротиба бо ёрии пешванди **бе-** сифати аслии сохтааст, ки мавсуфи он исми хос мебошад, ки ин вежагии сарфӣ дар осори қиёшавандаи устод С.Айнӣ боре ҳам ба назар нарасид.

б) бо баробари аломати молик набудани предметро ифода намудани пешванди **бе-**, боз семантикаи дороии аз ҳад зиёди аломату хислат нисбати мавсуффо зоҳир менамояд: *назароти беандоза б маротиба* (13); *молҳои беандоза* (4, с.107); *андозҳои беандоза* (4, с.116); *ҳашияти беқиёс* (13, 139/276); *навозиши бекарон* (13, 65/125); *мастии бекарон* (4, с.78); *ҳамияти бениҳоят* (13, 30/55), *нусрати беҳисоб* (13, 166/330); *давлати бемисл* (13, 220/437); *амирзодаи беназир* (13, 283/564): Баёни ин матлаб он, ки Синтоб қалъае аст дар матонату истехком **беназир**, дар миёни дара, ки атрофи онро кӯҳсори рафеъ ихота кардааст (13, 218/433); ...устодон ва коргарони моҳири он зулми аз ҳад зиёд ва андозҳои **беандоза** буд (4, с.116). Ҷараёни таҳқиқот нишон дод, ки сифати сохтаи “**беандоза**” танҳо дар асарҳои “Тӯҳфат-ул-хонӣ” ва дар “Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ” истифода гардидааст ва он аз вачҳи корбурд дар таърихномаи Муҳаммадвафои Карминағӣ фаёл ба назар расид, ки мисолҳои болоӣ дол(л) бар ин гуфтаҳост.

Ба ҳамин минвол, Карминағӣ сифати сохтаи **бешуморро** 18 маротиба ба кор бурда, аммо С.Айнӣ танҳо 4 маротиба дар осори қиёшавандаи худ истифода намудааст, ки мисолаш ин аст: Умарои кибор ва вуқалои дарбор бо урвай бисёр ва дастпаймони **бешумор** мутаваҷҷеҳ ба ҷониби мавқаби рифъатмадорӣ шуданд (13, 90/177); ...чунон менамуданд, ки гӯё ҷароғҳои электрикӣ **бешуморро** дар он чо овехта бошанд (3, с.105, 139; 4, с.105; 5, с.142); даромади **бешумор** (5, с.139).

Ҳангоми мавриди таҳқиқ қарор додани пешванди **бе-** ин нуқта мусаллам мегардад, ки Муҳаммадвафои Карминағӣ ба тавассути унсури воҷасози номбурда

сифати наве месохтааст, ки онҳо ифодагари сифоти Худованданд: *сипоси мунъими беқиёс* (13, 139/276, 239/476), *бахшандаи беминнат* (13, 243/484), *бахшандаи беҳамто* (13, 243/484): Ба фазли Эзиди **бемунтаҳо** мавошӣ ва амволи ӯ мутақосир ва дар мароиву баводӣ хайлу галаи ӯ мутағофир (13, 6/10).

Яке аз хасоиси фарқкунандаи мавзӯи мавриди омӯзиш он аст, ки Муҳаммад-вафои Карминағӣ дар мавридҳои алоҳида ба ҳайси унсурӣ луғавии **бениҳоят**, **беғоят** ва **бераъӣ** музоф ва музофун илайҳи [status constructus] арабии **баидунниҳоят**, **биаксалғоят** ва **нокисурраъӣ**ро бамаврид истифода намудааст: ...муқобалаи вусул ва қурби ҷивори дарбори кайвонмадор ба аллофи **беғоят** ва икроми **баидунниҳоят** баҳраманд ва масрур гардида (13, 65/125, 191/379) = ...аз аллофи **бениҳояти** ҳоконӣ инъому ташрифот ёфта, ба ишорати олий ба сӯи мақарри худ шитофтанд (13, 270/537) = ...дар инҳидому индироси он панҷаи болокашида саъйи балеғ ва кӯшиши бедареғ раъӣи **биаксалғоят** расонид (13, 56/108).

в) аз асоси замони ҳозираи феъл сифати асли сохтааст: миншори **бедод**; ҷавони **беозор** (5, с.230; 3, с.169): ...ба хори мамот ба мадади тешаи тазаллум ва миншори (*арра – Б.А.*) **бедод** аз по даровард (13, 41/77); Ин ҳайвонҳои **беозор** ҳам, ки гӯё танҳо аз барои боркашонӣ дар дунё рӯидаанд (3, с.469).

Муҳаммад-вафои Карминағӣ тавассути пешванди номбурда аз исми сохтаи **ҷойгоҳ** унсурӣ луғавии нав сохта, онро шаш маротиба мавриди истифода қарор додааст: *ҳаракати бечойгоҳ* (13, 211/420), *кардаи бечойгоҳ* (13, 147/292), *таассуби бечойгоҳ* (13, 169/335): Аммо таваҳхуми **бечойгоҳ** ба худ роҳ дода, қалъаи Киштудро ба ройгон гузошт ва бо тавобеъ ва лавоҳиқ рӯи часорат ба ҷониби Ургут овард (13, 194/385).

Дар ҳамин асос, Карминағӣ аз зарфи замон ва ҳиссаҷаи монандӣ сифати асли сохта, мавриди истифода қарор додааст, ки онҳо дар осори қиёсшавандаи Айнӣ вонаҳӯрданд: Ва дар ҳар ҳангоме аз ӯ юриши **беҳангоме** дар вучуд меомад ва дар ҳар соате ҷунбишу ҳаракати **бечойгоҳе** аз ӯ содир мегашт (13, 53/101, 175/347, 237/471); Ҷун раъфати бағояти кодири **бечун** дар ҳамийяти бениҳоят амри кофу нун хоҳад (13, 30/55, 87/172).

Гуфтани он муҳим аст, ки нависанда дар романи таърихӣ худ “Ғуломон” аз зарфи макон сифати асли - “**бепоён**” сохтааст, ки он на дар асари таърихӣ муаррих ва на дар дигар осори муқоисашавандаи нависанда мустағмал аст: биёбони **бепоён** (3, с.3, 22, 80, 168, 278); саломии **бепоён** (3, с.58); корҳои **бепоён** (3, с.76): ...инҳо ба тарзи киштиҳое менамуданд, ки дар баҳри **бепоён** шиноқунон гашта бошанд (3, с.97).

Ҷамҷунин, устод С.Айнӣ дар осори хеш [3; 12] ба воситаи **бе-** аз вожаҳои мураккаби дар як қолаб *исм+сифати феълӣ* таркибёфта унсурҳои луғавии наве сохтааст, ки дар асари таърихӣ муаррих [13] ба ҷашм нарасиданд: ҷашмони **бенуршуда** (3, с.4, 113); лабҳои **бехунгардида** (3, с.234): Оқибат лашқариёни зиёд ба шаҳри тамоман сӯхта ва **беодаммонда** соҳиб шуданд (4, с.138).

...ба сабаби бекорхобӣ **беранг**, **бехун** ва **бенамак** шуда мондааст (3, с.464). Дар мисоли мазкур устод С.Айнӣ сифатҳои сохтаи яквазнро тавҷам ва пай дар пай мавриди истифода қарор додааст, ки ин ҳодисаи сарфӣ бори дигар аз сермаҳсулии унсурӣ вожасозии номбурда дарак медиҳад.

Пешванди **но-** низ яке аз унсурҳои вожасозии сермаҳсулии осори таърихӣ гуногунаер ҳисобида шуда, муаллифон бо он бештар сифати асли сохтаанд. Ҷун анъана, аз исм ва феъл сифати феълӣ ва дигар ҳиссаҳои гуногун сифати асли сохта мешавад, ки акси маъноӣ асос, молик набудани мавсуфро ба он ифода мекунад ё ҳолати ашро мефаҳмонад: [5, с.144]

а) аз исм: тариқи **нобакор** (13, 4/5); замини **нобоб** (3, с.96); амри / домани/ дагдааи/ шеваи/ кардаи/ чуръати/ гирудори/ кирдори **носавоб** (3, 21/38, 24/44, 90/177, 133/263, 171/339, 252/501, 289/576, 188/373, 214/425, 269/535, 279/555); султони **нокордон** (4, с.32); воқеаи/ҳодисаи **ногузир** (13, 41/77, 42/79, 44/83, 97/191, 272/542; 270/538); гурӯҳи/мудаббирони **ноҳинчор** (13, 67/129, 25/46); кори **ноҳақ** (13, 137); зумраи **нопушаймон** (13, 136/269); дузди **номард** (3, с.74), ҷамои **ноасас** (13, 167/331); фирқаи **носипос** (13, 168/334); маблағи **ночиз** (3, 93); кенагоси **нооқибат** (13, 151/300); золими **ноинсоф** (5, с.210): Он зумраи **нопушаймон** олоти муҳорабаву асбоби музораба рост карда... (13, 136/269); Ҳавлиам дар як ҷои бисёр **нобоб**... (3, с.260).

б) аз исмҳои арабӣ: вазъи **номаслук** (13, 29/53); ҳаракатҳои **нолоиқ** (4, с.125); ҳаракати **номатбӯъ** (13, 52/99); таворуди **номаҳрам** (13, 144/286); амри/муваҷҷаҳи **номаҳзур** (13, 76/150; 29/54); манфиати **номаълум** (3, с.88): Ба ҳар фавҷи **номазбут** аз хабари мукнату тавон дур буд, лочарам сурати вақоеъро ба пояи сарири амири маъдалатгаҳмир боз намуда, илтимоси мадад хостанд (13, 148/294); ...он шахси **номаълум** сухани Мулло-Наврӯзро бурид (3, с.148).

в) аз сифат: масаррати **номухайё** (13, 142/282); асли мадохилашон **номуайян** (5, с.106); суханони **номулоим** (13, 174/346); овози **нофорам** (3, с.17); ҷои.. **номуносиб** (3, с.361); ҳаракати **ношоиста** (4, с.131, 181, 181); ...эшонро бино бар ҷароими қавиву хисоратҳои **номулоим** ҳеч гуна сурати ислоҳу мулоқот ба давлати абадмуддат мутасаввар набуд (10, 198/393); Аммо он маъмуроне, ки асли мадохилашон **номуайян**, лекин ба қадри тавонистанашон ба тариқи ғайримахдуд аз фуқарову раия бисёр ошуфтанд... (5, с.106).

г) аз асоси замони ҳозира ва феъли модалӣ: фирқаи **нотавон** (13, 56/108); аҳолии **нодон** (5, с.88, 162, 166, 175); афъоли **ношоист** (13, 174/346); одами **нотарс** (13, с.189); мувоҳисаҳои рақиқаи **нодаркор** (13, с.120); фурсати **ноёб** (13, 233/463); зани **нозой** (3, с.88); ду каси **ношинос** (3, с.193); шахси **ношинос** (4, с.87); тифли **норас** (4, с.73): Ва **мардуми нотавон** ва фуқарову масокинро ба ҷилои автон ва ҷудо шудан... (13, 211/420); Лекин ҳамин деҳқонони **нодон** корро вайрон карданд (3, с.222).

ғ) аз сифати феълӣ: **матлаби норасида** (15/25); **думбаи ногудохта** (3, с.22, 23); қусури **ношуда** (13, 186/369); тухмҳои **норасида** (3, с.391); қавми **ношуда** (141/279), меҳмони **нохонда** (4, с.55); Сипоҳи зафарпаноҳ бино бар сурати хайрияти маоризи он **қавми ношуда** дар қурби навоҳии эшон фуруз омаданд (13, 141/279); Аз дарунаш қариб сад дона калону хурд тухмҳои **норасида** баромад... (3, с.391).

д) аз исму зарфҳои сохта: **пайки ногоҳ** (13, 141/280; Ҳамчунин ниг. ба: 89/176, 127/251, 159/315); **марги ногаҳонӣ** (5, с.82); қазои/балои **ногаҳон** (10, 238/474; 186/370); хуруҷҳои **ногаҳонӣ** (4, с.46, 50, 58, 59, 65, 81, 83, 83, 88, 159, 177): Боис бар ин чуръати **ноҷойгоҳи** ӯ он, ки ҳарчанд дар вилояти Эрон ба фармони зафартавҷамон маҳбуси хиросати он мамлакат монда... (13, 111/220); ...хоразмиён ба лашкари ӯ ҳучуми **ногаҳонӣ** наоваранд ва шабохун назананд (12, с.46).

Муаллифи «Тӯҳфат-ул-хонӣ» сифатҳои ба тавассути пешванди **но-** созмонефта, аз қабилӣ «чунуди **номаъдуд** (13, 82/162, 143/284), **аиёи/ҷуюши / гаҳои/ сипоҳи/ номасхур** (13, 183/364; Ҳамчунин ниг. ба: 11/19; 13/24; 149/295), **мавҳабати/ карами/ қаҳри/ ҳазрати / ниъами/нусрати номутаноҳӣ** (13, 8/13, 19/34, 224/445, 233/463; 19/33; 57/110; 103/203; 196/389, 285/568; 211/420)» ва таркиби устувори арабии «**ло йӯъадду ва ло йӯҳсо**»-ро ба як маънӣ истифода бурдааст. Дар «Таърихи инкилоби фикрӣ дар Бухоро» низ таркиби устувори арабии мавриди баҳсу қиёс омадааст. Аммо сифатҳои сохтаи фавқуззикр дар осори устод С.Айнӣ боре ҳам вонаҳӯрданд: Аспу гӯсфанди **ло**

йӯъадду ва ло йӯхсо ба дасти сипоҳи мансур афтода... (13, 302; ҳамчунин ниг. ба: 217/431); **Аз хонаи Аминҷон молу ашъи ло йӯъадду ва ло йӯхсо** тороч шуд... (5, с.85); ...бо хайли ҷунуди вофиру афроди **номаъдуду мутақосир** ва бо кавкабаи ҳашамату саропардаи давлат дар муқобалаи он ҳисор нозил гардид (13, 158/313).

Дар мисоли охир вежагии боризе ба назар мерасад, ки Муҳаммадвафои Карминагӣ пешванди сифатсози **но**-ро бо калимаҳои арабӣ якҷоя истифода намудааст, ки ин воситаи сарфиро калимаҳои сохта ва мураккаби ҳамкомпонент меноманд.

...чалодату қасрати шуҷоат дам ба дам **Қобили ноқобил** ва он ғафлатзадаи ҷохил мардуми худро бар ҷангу ҷидол таҳрис менамуд (13, 68/131). Муаллифи асар дар ҷумлаи фавқ унсури луғавии наве ба воситаи пешванди номбурда сохтааст, ки ҳам мавсуф ва ҳам сифат аз як решаанд ва гузашта аз ин маълум аст, ки мавсуфи он исми хос мебошад.

Ҷараёни таҳқиқот аз он дарак медиҳад, ки дар осори мавриди қиёс ба тавассути унсури вожасози **но**- аз калимаҳои мураккаб созмони сифатҳои аслии нав роиҷ будааст: фирқаи **номаслаҳатбин** (13, 133/264); дузди бекаси **ноӯҳдабаро** (5, с.258): аз субҳ то шом... айши **дурӯзай нопойдорро** аз тозагии рӯху сармоия футӯҳ доништа... (13, 44/84); ...сухани **нотамоммондаи** худашро давом кунонид (3, с.379).

Гузашта аз ин, дар забони осори мавриди қиёси устод С.Айнӣ як силсила сифатҳои созмонёфтаи «**нобошамӣ** (5, с.66; 3, с.19), **ношуданӣ** ва **ноҳоҳам** (3, с.76, 80, 103, 280)» шакл гирифтаанд, ки дар асари таърихӣ муқоисашавандаи а. XVIII ба ҷашм нарасиданд: Ғулумон бо **дили ноҳоҳам** аз ҷо хеста ба дастаҳои каланд ва табар даст заданд (3, с.76); - Орзуҳои **ношуданиро** монед, ака хатирҷигӣ, – гуфт он бандӣ (3, с.244).

Ҷини мавриди таҳқиқ қарор додани пешванди каммаҳсули **дар**- ин нукта мусаллам гардид, ки Карминагӣ танҳо маротибае ба тавассути унсури вожасози номбурда сифати наве дар асоси қолаби **пешванд+пешванди исмсоз+сифати феълӣ** сохтааст; ...хатти қабул бар хошияи китоби саволу ҷавоби эшон накашид ва тӯмори мутававал ва элчиёнро ба рақами истиғнои мададу муованати он тоифаи **дарҳампечид**а ҷашми таманное накушуд (13, 52/100). Ҳамчунин, устод С.Айнӣ танҳо дар романи таърихӣ худ «Ғулумон» бо ёрии унсури вожасози мазкур ду сифат «**даргузар** ва **дарҷӯш**»-ро сохта, онҳоро якдаъфагӣ мавриди истифода қарор додааст. Сифатҳои фавқуззикр дар дигар осори таърихӣ қиёсшаванда дучор нашуданд: Ана ин яроқҳо на ин ки бодҳои **даргузари** биёбониро, балки бодҳоеро, ки монанди «дами» позарезони Ғичдувон оташҳои ҷўянғудозро шўълавар хоҳанд кард... (3, с.256); Дуду ғубори саксавул, бухори ҷойҷўши **дарҷўш** нафаси бошандағони даруни хонаи сиёхро ҳақиқатан сиёҳ ва торик карда буданд (3, с.8).

Муҳаққиқи забони ашъори Ҷофизӣ Шерозӣ М.Д. Калонова дар рисолаи хеш оид ба ин масъала фикри худро ироа намуда, бемаҳсулии пешвандҳои **бар-, то-** ва **дар**-ро қайд кардааст [12, с.66].

Пешванди **фурӯ** сифатсози кӯтоҳшудаи **фурӯд** ба маъни поин мебошад [11, с.91]. Дар таърихномаи «Тӯҳфат-ул-хонӣ» унсури вожасози номбурда яке аз пешвандҳои каммаҳсул ба ҳисоб меравад. Зимнан, муҳаққиқи забони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ роҷеъ ба пешванди **фурӯ** чунин нигоштааст: «Ин пешванд яке аз каммаҳсултарин пешвандҳои сифатсоз дар «Шоҳнома» маҳсуб мешавад. Дар байти зер, таркиби васфи Заҳҳоки **фурӯ**моя, сифати пешванди **фурӯ**моя аз таркиби пешванди сифатсози **фурӯ** ва номи **моя** сохта шудааст:

Фурӯмоя Заҳҳоки бедодгар,

Бад-ин чора бигрифт ҷои падар (Ҷ.1. -С.10)» [1, с.69; 2, с. 21].

Лочарам, қаҳри субҳонӣ ўро ба мақоме расонид, ки он чӣ бо ҳамаи халқ карда буд, ба танҳои ба ў боз намуд ва дар вақти **фурӯмондагӣ** ҳеч касро ба ў мушфиқ ва меҳрубон насохт (13, 267/532). Дар ин мисол унсури луғавии **фурӯмондагӣ** аз рӯи қолаби **пешванд+сифати феълӣ+пасванд** бо усули омехта ташаккул ёфтааст. Бояд қайд намуд, ки Карминагӣ сифати сохтаи мазкурро танҳо як маротиба мавриди истифода қарор додааст. Дар осори устод С.Айнӣ ингуна сифатҳои сохта ба ҷашм нарасиданд.

Дуруст аст, ки дар забони тоҷикӣ пешванди сифатсози **то-** низ ба мушоҳида расида, аммо дар байни баъзе олимони соҳа роҷеъ ба унсури сифатсоз будан ё набудани он шубҳае аст [10, с.72]. Дар осори қиёсшаванда пешванди **то-** боре ҳам дучор нашуд. Ба назари мо ҳам, адами қорбурди ин пешванд ба ҳайси унсури сифатсоз дар осори асрҳои XVIII ва XX то андозае шубҳаи муҳаққиқонро дар мавриди унсури сифатсоз будани **то-** тасдиқ мекунад.

Таҳлили имконоти калимасозии пешвандҳои мазкур дар забони давраҳои мавриди қиёс шаҳодат аз он медиҳад, ки доираи васлшавии ин унсури калимасоз бо воҳидҳои луғавии гуногунмаъно васеъ будааст, яъне онҳо метавонистанд на фақат ба исмҳо, балки ба ҳиссаҳои нутқи дигар, баҳусус феълҳо низ ҳамроҳ шуда, вожаҳои нави сохта ба вучуд оранд.

Пайнавишт:

1. Азам Қутбизода Аббосалӣ. Пешвандҳои сифатсоз дар «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ / Азам Қутбизода Аббосалӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. - 2013. - № 4/1 (56). – Душанбе. – С. 68-74.
2. Азам Г.А. Аффиксальное словообразование имен прилагательных в "Шахнаме" Абулькасыма Фирдоуси: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / Г.А. Азам.- Душанбе, 2013. - 24 с.
3. Айнӣ С. Фуломон. Роман. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2019, - 488 с.
4. Айнӣ С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ. Очеркҳои адабию таърихӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. - 176 с.
5. Айнӣ С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. Куллиёт. Ҷ.14. /Тартибдиҳанда К.С. Айнӣ. – Душанбе: Матбуот, 2005. – 270 с.
6. Бобоева М. Роҳҳои калимасозӣ бо сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯи маводи «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ / М. Бобоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – 2019. – №4. – С.123-128.
7. Бобомуродов Ш., Муъминова А. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик. Дастури таълим / Ш. Бобомуродов, А. Муъминова. - Душанбе, 1983. - 120 с.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе: Дониш, 1985, – 356 с.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология. Фонетика. Морфология. - Душанбе: Ирфон, 1973.-450с.
10. Зоҳидов А. Таъсири забони русӣ ба калимасозии забони адабии тоҷик / А. Зоҳидов.– Хуҷанд: Ношир, 2009. -160 с.
11. Калбосӣ, Ирон. Сохти иштиқоқии вожа дар форсии имрӯз/ Ирон Калбоси. Ҷоти аввал. – Теҳрон: Интишороти муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1371.-222 с.
12. Калонова М.Д. Структурно-семантический анализ словообразования именных частей речи (имя существительное и имя прилагательное) в поэзии Хафиза Ширази: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / М.Д. Калонова. - Душанбе, 2017. – 175 с.

13. Карминагӣ, М. Тӯҳфаи хонӣ. Дастнависи №1426 Институди забон ва адабиёт, шарқишиносӣ ва мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / Карминагӣ, М.
14. Табаров Х. Н. Лексико-морфологические особенности языка поэзии Хаджи Хусайна Кангурти: дис... канд. филол. наук: 10.02.22 / Х.Н. Табаров. - Душанбе, 2011. - 168 с.
15. Табаров, Х.Н. Лексико-морфологические особенности языка поэзии Хаджи Хусайна Кангурти: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.22 / Х.Н. Табаров. - Душанбе, 2011. - 24 с.
16. Ҷобиров А.Б. Вежагиҳои забони китоби «Бахше аз тафсири куҳан»: дис... барои дарёфти дараҷаи илми номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси: 10.02.22 / А.Б. Ҷобиров. - Душанбе, 2018. - 191 с.
17. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию/Н.М.Шанский. - М.:Издательство Московского университета, 1968. -268 с.

Reference Literature:

1. Azam K.A. Adjectival Prefixes in "Shah-Name" by Hakim Firdawsi's /K.A.Azam // Bulletin of the Tajik National University. Series of Philological Sciences. - 2013. - № 4/1 (56). - Dushanbe, - pp. 68 - 74.
2. Azam K.A. Affixal Word-Formation of Adjectives in "Shah-Name" by Abulkosim Firdawsi: synopsis of candidate dissertation in philology: 10.02.22 /G.A. Azam.- Dushanbe, 2013. - 24 pp.
3. Aini, S. Slaves. Novel. - Dushanbe: Children's Literature, 2019, - 488 pp.
4. Aini, S. The Hero of the Tajik Nation, Temurmalik. Muqanna's Rebellion. Literary and Historical Essays. - Dushanbe: Education and Culture, 2013. - 176 pp.
5. Aini, S. The History of Intellectual Revolution in Bukhara. -V.14. / Compiled by K.S. Aini. - Dushanbe: Press, 2005. - 270 pp.
6. Boboeva M. The Ways of Word-Building by dint of Adjective in Tajik and English Languages Based on the Materials of "Reminiscences" by S.Aini / M. Boboeva // Bulletin of the Tajik National University. Series of Philological Sciences. - 2019. - №4. - pp. 123 - 128.
7. Bobomurodov Sh., Muminova A. A Concise Word-Combinational Dictionary of Tajik Literary Language: manual / Sh. Bobomurodov, A. Muminova. - Dushanbe, 1983. - 120 pp.
8. A Grammar of Modern Tajik Literary Language. - Dushanbe: Knowledge, 1985, - 356 pp.
9. Modern Tajik Literary Language. P.1. Lexicology. Phonetics. Morphology. - Dushanbe: Cognition, 1973. - 450 pp.
10. Zohidov A. The Influence of Russian Language on Word-Combinations of Tajik Literary Language / A. Zohidov. - Khujand: Publisher, 2009. - 160 pp.
11. Kalbosi, Iron. The Structure of Word-Combinations in Modern Persian / Iron Kalbosi. The first edition. - Tehran: Publishing-house of the Institute of Cultural Researches and Studies, 1371 hijra. - 222 pp.
12. Kalonova M.D. Structural-Semantic Analysis Beset with Word-Building of Nominal Parts of Speech (noun and adjective) in Hofiz Sherozi's Poetry: candidate dissertation in philology: 10.02.22 /M.D. Kalonova. - Dushanbe, - 2017. - 175 pp.
13. Karminagi, M. "Tuhfat-ul-khoni". Manuscript №1426. The Institute of Language and Literature, Oriental Studies and Written Heritage under the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan / Karminagi K.M.
14. Tabarov, Kh.H. Lexico-Morphological Peculiarities of the Language of Hoji Hussain Kangurti's Poetry: candidate dissertation in philology: 10.02.22 /Kh.N. Tabarov. - Dushanbe, 2011. - 168 pp.

15. Tabarov, Kh.N. *Lexico-Morphological Peculiarities of the Language of Hoji Hussain Kangurti`s Poetry: synopsis of candidate dissertation in philology: 10.02.22 /Kh.N. Tabarov. - Dushanbe, 2011. - 24 pp.*
16. Jobirov A.B. *Linguistic Peculiarities of the Book "Part of the Ancient Commentary": candidate dissertation in philology: 10.02.22 / A.B. Jobirov. - Dushanbe, 2018. - 191 pp.*
17. Shansky H.M. *Essays on Russian Word-Building /H.M Shansky. –M.: Moscow University publishing-house, 1968. - 268 pp*

УДК 80/81
ББК 81

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ
ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ-
ЧИСЛИТЕЛЬНЫМ В ТАДЖИКСКОМ И
РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

Дадобоева Рахбарой Самеджановна,
старший преподаватель кафедры
русского языка ТГУПБП
(Таджикистан, Худжанд)

**ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИЮ
МАӢНОИИ ИБОРАӢОИ ФРАЗЕОЛОӢИ
БО ЧУЗӢИ ШУМОРА ДАР ЗАБОНҲОИ
ТОЧИКӢ ВА РУСӢ**

Дадобоева Рахбарой Самеджановна,
сармуаллимаи кафедраи забони
русии ДДХБСТ (Тоҷикистон, Хучанд)

**LEXICO-SEMANTIC PECULIARITIES OF
PHRASEOLOGICAL UNITS WITH
COMPONENT-NUMERAL IN TAJIK AND
RUSSIAN LANGUAGES**

Dadoboyeva Rahbaroy Samedjanovna, senior
lecturer of the Russian language department
under the Tajik State University of Law,
Business and Politics (Tajikistan, Khujand),
E-MAIL:dadoboeva1971@mail.ru

Ключевые слова: ФЕ с компонентом-числительным, русский язык, таджикский язык, сопоставительный анализ, лексико-семантические особенности

Изучаются лексико-семантические особенности фразеологических единиц со стержневым компонентом-числительным в таджикском и русском языках. Выявлено, что слова со значением числа играют огромную роль в образовании фразеологических единиц. Главное внимание уделено сопоставительному анализу таджикских и русских фразеологизмов с числовым компонентом. На основании анализа множества ФЕ сделан вывод, что русская фразеология включает в свой состав целый ряд фразеологизмов, имеющих очень близкие образные параллели во фразеологии таджикского языка, что свидетельствует о близости русского и таджикского народов. Одновременно отмечено, что в изучаемых сегментах существует целый ряд фразеологизмов, не подлежащих смысловому выравниванию при попытках найти межъязыковые фразеологические эквиваленты и соответствия, что говорит о национальной специфичности сопоставляемых ФЕ.

Калидвожаҳо: муқоиса, аҳамият, таҳлил, чузъ, шумора, ибораҳои фразеологӣ, хусусиятҳои луғавӣ ва маъноӣ.

Хусусиятҳои луғавию маъноии ибораҳои фразеологӣ бо чузъи шумора дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Зимни баррасӣ зикр гардидааст, ки калимаҳое, ки шумораро ифода мекунанд барои ташиқи ибораҳои фразеологӣ забони тоҷикиву русӣ аҳамияти калон доранд. Ба таҳлили муқоисавии ибораҳои фразеологӣ бо чузъи шумора дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ таваҷҷӯҳи хоса зоҳир гардидааст. Фразеологияи рус дар таркиби худ як қатор ибораҳои фразеологие дорад, ки дар ибораҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ мувозиҳои образнок доранд, ки аз наздик будани ин ду забон гувоҳӣ медиҳад.

Key-words: PhUs with component-numeral, Russian language, Tajik language, correlative analysis, lexico-semantic peculiarities

The article dwells on lexico-semantic peculiarities of phraseological units with a pivotal component-numeral in Tajik and Russian languages. It is elicited that words with the meaning of number play a great role in the formation of phraseological units. The main attention is paid to correlative analysis of Tajik and Russian phraseological units with a number-component. Designing on the premise of the analysis related to multitude of PhUs, the author comes to the conclusion that Russian phraseology includes a whole number of phraseologisms having very close imagery parallels in the phraseology of the Tajik language; the fact testifying to the closeness of Russian and Tajik peoples. At the same time it is underscored in the segments under study that there is a whole number of phraseologisms non-labile to sensible alignment by the endeavours to find interlingual phraseological equivalents and accordances; the fact speaking about national specificity of correlated PhUs.

Проблема фразеологии актуальна тем, что и по сей день, несмотря на многочисленные исследования, многие вопросы в ней остаются дискуссионными, и, как писал профессор Х. Маджидов, причина «кроется в сложной природе самих фразеологических единиц» [5, с. 127].

Проблемы таджикской фразеологии были рассмотрены в исследовательских работах видных таджикских учёных А. Мирзоева, Д. Т. Таджиева, Н. А. Масуми, Ш. Н. Ниязи, позже в научных трудах М. Ф. Фозылова, Р. Гаффорова, М. Юсуповой, С. В. Хушеновой, Х. Маджидова, Х. Джалилова, Ф. Зикрияева, Т. Максудова и т.д.

В системе фразеологических единиц современного таджикского литературного языка употребляются компоненты с цифровым значением. Статья представляет собой попытку изучения ФЕ со стержневым компонентом-числительным в таджикском языке в их сопоставлении с русским языком и комплексный анализ ФЕ в лексико-семантическом аспекте.

В таджикском языке имена числительные являются особой частью речи, которая обозначает количество или порядок предметов при счёте и отличается от других частей речи грамматическими особенностями. Таджикское числительное, иными словами, лексика, обозначающая цифры, активно участвует в образовании ФЕ как стержневой компонент. Например: **Сад задани сӯзангару як задани оҳангар** - Як худам даҳтои ин ҳезалаҳоро каллапоча карда мемомам. «Сад задани сӯзангару як задани оҳангар» гуфтаанд. Дар тирдони милтики панҷтира тир шибба бошад, як лак сӯфию имом думаширо хода карда мегурезаду ба чириндиҳо ҷо мешавад [6, с. 154]. **Сад тилло (1.ниҳоят хуб, аз ҳама беҳтар, 2.ганимат аст.)** - Ҳамин тавр, кайф карда гаштагем сад тилло! [8, 14]. Худро ба чор (чаҳор) тараф задан 1. Ба ҳар даре сар задан, 2.бисёр қӯишишу чандала намудан, тақудав кардан, 3.бесаранҷом шудан, беқарор гардидан: Яъне, мувофиқи ваъдае ки раис дода буд, барои дуруст кардани хуччатҳои шубҳаовар ва тайёр кардани хуччатҳои нав, ки дуруст будани мадохилу махориҷи колхозро «оина барин нишон диҳад», худро ба чаҳор тараф зад. Немисҳо худро ба чор тараф зада, мехостанд, ки аз ягон ҷой хатти мудофиави қӯишунҳои давр сахроҳои назди Волга истодамон, сӯрохе кушода, боз ба тарафи шимол пеш раванд. Вай ба ягон бало гирифторм шудани соҳибаширо пай бурда, бесаранҷом шуда, худро ба чор тараф задан гирифт [8, с. 313-314].

В словаре русского языка цифра - это: 1. Знак, обозначающий число. 2. Обычно во множественном числе - показатель, расчет чего-нибудь, выраженный в числах. 3. В грамматике: категория имени и глагола, специальными системами форм (парадигмами) выражающая единичность или множественность [7, с. 445].

Как в таджикском, так и в русском языках имеется огромное количество фразеологизмов, где основным материальным составом (компонентом) является лексика, обозначающая число. В образовании ФЕ в обоих сопоставляемых языках участвуют следующие числительные: як (один), ду (два), се (три), чор (четыре), панч (пять), шаш (шесть), ҳафт (семь), ҳашт (восемь) нух (девять), даҳ (десять), бист (двадцать), си (тридцать), чил (сорок). Эти числительные стали базой для образования остальных: производных, составных, сложных числительных: панҷох (пятьдесят), шаст (шестьдесят), ҳафтод (семьдесят), ҳаштод (восемьдесят), навад (девяносто), сад (сто), ҳазор (тысяча).

Некоторые из них являются активными, другие – менее активными в образовании ФЕ таджикского и русского языков. Отдельные из них в одном из языков употребляются активно, в другом – пассивно.

Собранный материал показал, что при образовании ФЕ в их состав в основном вошли однокоренные числительные. Находясь в составе ФЕ, лексика, обозначающая числительное, часто полностью или частично отходит от своего основного лексического значения и приобретает в целом новые значения, например: сад ба сад (сад фоиз, хамағӣ, комилан, букв. «сто на сто») в значении «**совершенно, вполне, в целом, полностью, целиком, на все сто**». - *Ман чорае андешидаам, ки бо вай сад ба сад дар кори худ комёб хоҳам шуд... Аз сад гулаш як гулаш нашукуфтааст (из ста его цветов ни один ещё не распустился)* в значении «*Он ещё молод, у него всё ещё впереди*» [8, с.13].

Необходимо отметить, что фразеологизмы как определенный тип языковых единиц изучаются специальной лингвистической дисциплиной – фразеологией, а пословицы, поговорки и т.д., являясь паремическими образованиями, исследуются специальной филологической дисциплиной – паремиологией (раздел филологии, посвящённый изучению и классификации паремий — пословиц, пословичных выражений, антипословиц, поговорок, веллеризмов, девизов, слоганов, афоризмов, загадок, примет и других изречений), или паремикой (изучает пословицы, поговорки, изречения).

Лексемы *один/первый* как компоненты устойчивых выражений передают прямые значения количества, а также символические значения, связанные с идеями быстроты действия, события, процесса, неопределенно малого количества, неопределенно далекого или близкого расстояния. Встречаются ФЕ, в составе которых отмечаются сразу два слова, обозначающих числительные: *аз сад гулаш як гулаш нашукуфтааст* (букв. «из ста его цветов ни один ещё не распустился») в знач. «он ещё молод, у него всё ещё впереди»: Хайф аст, чавоне ки аз сад гулаш як гулаш нашукуфтааст, худро бо як беандешағӣ нобуд кунад [8, с. 13]. Фразеологизм *аз сад гулаш як гулаш нашукуфтааст* не имеет в русском языке точного перевода и передаётся в значении «молодой человек, который ещё не наслаждался жизнью». *Як пул тағи сад ман хок* (букв. «деньги под сто манов песка») в знач. «трудно заработать».- *Барои камбағалон ва ҳамаи онҳое, ки аз пушти меҳнати ҳалоли худ рӯз мегузаронанд, «Як пул тағи сад ман хок» буд* [10, с. 203]. В подобных ФЕ таджикского языка числительные *сад* и *як* полностью потеряли основное лексическое значение и в совокупности приобрели семантику «молодой»; *якero сад карда ба касе расондан* {букв. «донести кому либо (превратив) одно (слово) в сто (слов)} в знач. «преувеличить»: *Вай, чун шахси боэътимоди раис ҳарчи ки мешунавид, якro сад карда, зуд ба ақои Олим мерасонду гӯё ба ҳамин ӯро аз «хатар» меогоҳонид* [8, с. 491].

Следует отметить, что семантика ФЕ, в составе которого имеются сразу два слова, обозначающих цифры, неодинакова: *як тану як қон* (букв. «одно тело, одна душа») в знач. «вместе, в союзе»; *бо касе як тану як қон будан* (букв. «быть с кем-л. одним

телом и одной душой») в знач. «быть вместе». – *Охир одамони диёри мо дар ҳарчо, ки бошанд, ҳама як тану як ҷонанд* [8, 494]; *як по дар ин ҷою як по дар он ҷо* (букв. «одна нога здесь, другая там») в знач. *быть в двух местах; быть проворным.* – Александров *чизу чораҳои ба пул арзандаширо аз кон аз ҳавлии дар Исфара будааш кашонда, як по инҷою як по дар он ҷо, на шабҳо хоб дошт ва рӯзҳо ором.* **Як рӯз не, як рӯз** в знач. «когда-нибудь, если не сегодня, то завтра». – *Як рӯз не, як рӯз ба ин ҷо ҳам дастони бузурги одамони замони мо мерасанд, каналҳо мекушоянд* [9, с. 491].

Таджикский фразеологизм **як себу ду тақсим (пора) - хеле ба якдигар монанд, айнан, якхел** означает «похожие друг на друга люди»: *Дар ҳақиқат вай мисли як себу ду тақсим ба Серёжа - ба шавҳари марҳуми ман монанд аст. Аниқ, аниқ бо ҳамон кас як себу ду пора* [5, с. 491]. Таджикский фразеологизм **харбузаи як палак - як хел, як ранг, ба ҳам монанд** - тоже означает «похожие друг на друга люди». – *Э, моне, ҳамаашон харбузаи як палак-дия, - гуфта ҷавоб дод* [9, с. 252].

В русском языке к ним относятся прежде всего фразеологизмы-синонимы негативно-иронического характера, например: **одного поля ягоды, одним миром мазаны, все на одну колодку, одной масти (под одну масть), на один покров** - о людях, обладающих одинаковыми свойствами, качествами (обычно отрицательными). Это обусловлено характером образа, лежащего в основе самого фразеологизма в сопоставляемых языках.

Русский фразеологизм **«из одного теста»** говорят о людях, сходных друг с другом (по характеру, взглядам, отношению к жизни, а также подразумевается, что условия жизни, обстоятельства, вместе пережитые события, общие цели и стремления, а также принадлежность к одной социальной, возрастной (обычно предполагающей наличие определённого жизненного опыта) или половой группе обеспечивают максимально полное взаимопонимание между людьми, обуславливают их сходное восприятие мира, поведение и даже внешнее сходство. Имеется в виду, что лицо или группа лиц ничем не отличается по взглядам, мировоззрению, образу жизни, характеру, манере поведения от другого лица или от другой группы лиц.

Русский фразеологизм **«из одного теста»** соответствует таджикскому фразеологизму **аз як хамир /аз як зот (авлод)**, хоки лойи ҳар дуру аз як ҷо гирифтагӣ//лойи ҳарду аз як ҷой будан и имеет значение «очень похожие». Наглядными выражениями этого значения в обоих языках являются ФЕ экспрессивного характера: *все как один, как один человек, очень похожие.*

Русскому фразеологизму **стричь всех под одну гребёнку**, означающему «уравнивать всех в каком-либо отношении, не считаясь с различиями (обычно отрицательными)», свойственна негативная оценка, усиленная ядерной семой «срезать», которая входит в денотативное значение глагола «стричь» или же (иноск.) — относиться к людям, обращаться с разными лицами одинаково, не принимая во внимание существенную разницу между ними.

В таджикском языке употребляется фразеологизм **хамаро бо як газ чен кардан; ба ҳар мӯ як хел шона задан**, что означает «уравнивать всех в каком-либо отношении, не считаясь с различиями»: *Ҳамаро бо як газ чен накунад, йигити хуб, -гуфта зани дигар ӯро киши-киши медиҳад* [8, с. 577].

Значение однократности, интенсивности в таджикской и русской лингвокультуре ярко воплощается в ФЕ с тождественными смыслами и образами: **бо як нафас - одним духом; бо як нишаст - за один присест; аз як даст баровардан - одним росчерком пера/начатое мастером завершить** [4, с. 218]; **охират якто - один конец; дар сари як миз нишастан - сесть за один стол; бо як қулоҷ - одним махом** и т.д.

Анализ показал, что в обоих языках фразеологизмы с числительным «один» отличаются высокой продуктивностью. М. Фозилов собрал в своём словаре 202 ФЕ с числительным **один**.

Фразеологическое единство **убивать двух зайцев** - «достигать двух целей одновременно» характеризуется яркой внутренней формой (мотивирующим образом) - наглядным представлением о том, что кто-либо действительно убивает двух зайцев одновременно - и соответствует фразеологическому эквиваленту **бо як тир ду (се нишонро) шиқорро задан**: *Зеро ӯ ният дошт, ки ба маркази район рафта, бо як тир ду нишонро ҳоҳад зад. Аввало, дар маҷлиси пахтакорон шиқирок карда, бисёр чизро мефаҳмад, таҷрибаи пешқадамонро меомӯзад, аз тарафи дигар, ба комитети райони комсомол рафта, ҷавоби масъалаҳои сарпеч ва ҳалнашудаашро ёфта мегирад* [9, с. 495]. *Агар ин корро карда тавонӣ, мо бо як тир ду шиқорро задагӣ мешавем...-Яке он, ки ба колхоз зарар мерасад; дуйум он ки кори Ҳасан вайрон шуда, ӯ ба зарарқунандагӣ, ҳеч набошад, ба нодонӣ ном бароварда бадном мешавад,- гуфт дар ҷавоб Қутбия* [8, с. 496].

Со словом **ду-два** в таджикском языке имеются следующие ФЕ: **аз ду ҷаиша об нӯш шудан** в знач. 1. пользоваться двумя местами; 2. обманщик; **ба ду Худо саҷда кардан** в знач. «лицемер, непостоянный»; **ду даст дар киса** в знач. «бездельник»; **ду даст дар бинӣ** в знач. «с пустыми руками»; **ду мағзи дар як киса** в знач. «быть в дружбе, быть неразделимыми»; **бо ду дастии адаб** в знач. «с уважением»; **ду пой худро сахт мондан** в знач. «стоять на своём, не соглашаться в чём-либо».

Компонент **два** встречается во фразеологизмах со сравнительной конструкцией: **як себи ду кафон** (букв. «две половины одного яблока» в знач. «похожи как две капли воды», и «два сапога пара» – «похожи друг на друга»: *«Хозяйка дома выбежала сама на крыльцо ... (Она) походила как две капли воды на Платонова ...»* [3, с. 243]. **Ду кара ду чор // маълум ду кара ду чор** – «дважды два четыре // как дважды два четыре» в знач. «ясно, совершенно просто, запросто»: *Теперь смотри: видишь? - Начальник перевернул бляху, взвесил на руке. - Этим же убить человека - дважды два* [9, с. 63].

Компонент **ду-два** активно участвует в образовании ФЕ таджикского языка: *Аз ду ҷаиша обнӯш шудан, ду даст дар киса, ду дастии хушк; ду мағзи дар як пӯст будан; ду пой аз осмон омадан; бо ду дастии адаб; ду даст дар (ба) бинӣ; ду поро дар як мӯза (кавиш)чо (қава) кардан; бо ду по лангидан; ду пой худро сахт мондан; ду понздаҳ- як си; ду пул-модари пул; ду тану як ҷон; ба ду худо саҷда кардан; ду шох медоштӣ, як оғилро банд мекардӣ; ду ҷаишро чор кардан; ду қалами расо кардан; ду қатра об барин; ду даҳон маслиҳат кардан.*

Таджикский фразеологизм: **харчи мумсик - ду чанд (он) - мумсик ҳамеша сарфа карданӣ шуда, аз он зиён мебинад** используется в значении «скупой платит дважды»: *«Дар вақти боло бароварда фурувардани лампа, хусусан, дар ин вақт, ки барф борида истодааст, агар шишаи лампа шиқанад, харчи мумсик дучандон» мешавад, - гуфтам ман* [1, с. 491].

Необходимо отметить, что ФЕ **аз ду сар** состоит из трёх компонентов: **аз** (из) – предлог, обозначает направление действия откуда-либо, изнутри чего-либо и т.д + **ду** (два) – количественное числительное + **сар** (голова, начало), которое после сращения в неделимую фразеологическую единицу в совокупности выражают значение «безусловно, конечно, обязательно, всё равно, разумеется, понятно, необходимо, непременно, неизбежно» и т.д. Как показывает анализ, М. Фозилов собрал в своём словаре 25 ФЕ с числительным **два**.

В таджикском языке ФЕ с числительным-словом **се-три** немного: **се (як, ду... чанд) даҳон гап** (три (два, несколько) рот разговора) в знач. «несколько слов»; **ду-се (чор, панҷ...)** **рӯз умр мондан** (букв. «осталось два (три) дня жизни») в знач. «жить

осталось мало»; *се тузи худро якбора нас кардан* (букв. «удалить сразу три туза») в знач. «сдаваться». Н-р: *Хулласи калом, ки Ҳамдамча дар назди тазвири Аҳмадхӯча, ба кавли худашон «се тузаширо якбора нас кард». Онҳо бо ҳам созиш карданд ва ...* [8, с. 96] – Одним словом, Ҳамдамча, как твердил сам, сразу сдался, не устояв перед хитростью Ахмадхуджи. Они пришли к согласию и... .

Слово **чор** менее продуктивно при образовании ФЕ таджикского языка. Со словом **чор-четыре** связано образование более чем двадцати ФЕ: *чор абзол (асбоб)* в знач. «все необходимое»; *чор кас бинад сер мешавад* в знач. «признанный всеми, всесторонне развитый человек»; *чорто гап задан* в знач. «чуть-чуть поговорить, поболтать»; *чор тарафат қибла* (букв. «Кибла у тебя на все четыре стороны») в знач. «вольно, скатертью дорога»!

Со значением размышления, раздумья, сомнения связаны ФЕ: **чор тарафро фикр карда гап задан** в знач. «говори подумав; сначала подумай, потом говори; семь раз отмерь, потом отрежь». Следует отметить, что со словом **чор** часто употребляется нумератив-то: -то (та) – это грамматический нумеративный постфикс, который употребляется при обозначении количества предметов.

В целом значение сохранности, со всеми удобствами, обеспеченности выражают следующие ФЕ таджикского языка: *чор ишкели бутун //бо чор ишкели бутун* (букв. «целых четверо оков») в знач. «со всеми удобствами, без проблем»

Семантическое значение *ожидание, сильное ожидание* выражает ФЕ *бо чор чаши мунтазир шудан* (букв. «ждать в четыре глаза») в знач. «сильное ожидание».

Следует отметить, что, когда у представителей таджикского народа рождается ребёнок, часто употребляют ФЕ *чор ишкели бутун //бо чор ишкели бутун*. Н-р: *Худо бо чор ишкели бутун дода бошад*, возможно, здесь имеется в виду здоровый ребёнок (чтобы целы были ноги, руки, глаза и все другие органы). В словаре М. Фозилова насчитывается 24 ФЕ с числительным **четыре**.

Слово **панч-пять** малопродуктивно в образовании ФЕ таджикского языка. Широко употребителен фразеологизм с компонентом **пять** в сравнительной конструкции: *панч панча барин* маълум будан (букв. «как свои пять пальцев») в значении «очень хорошо, обстоятельно знать, превосходно знать».

Значение неодинаковости выражается в ФЕ таджикского языка *панч ангушт баробар нест* (букв. «пять пальцев на руке, и все разные») в знач. «не все одинаковые».

Семантическое значение *умение, мастерство* выражается в ФЕ: *панч-панчаат хунар* (букв. «мастер пяти пальцев») в знач. «мастер своего дела - золотые руки, мастер на все руки».

Значение накопления: *запасать немного денег* (на горе и счастье) связано с ФЕ *панч-шаши танга гундоштан* (букв. «собрать пять-шесть монет») в знач. «чуть-чуть накопить, неопределённость»; ФЕ *панч-шаши танга гундоштан* также означает: «что-то приблизительное, неточное».

Переходим к числу **ҳафт-семь**. У нас сложилось мнение, что в таджикском языке ФЕ с данным стержневым компонентом весьма продуктивны. **Ҳафт-семь** находим во фразеологизмах: *Ҳафт авранг // ситора* в знач. «семь престолов/звёзд»; *дар осмони ҳафтум* (букв. «быть на седьмом небе») в знач. «высота, недоступность».

Заслуживает внимания тот факт, что число **ҳафт-семь** продуктивно в образовании фразеологических выражений во многих языках. Это объясняется рядом причин древнего происхождения: число **ҳафт-семь**, упоминаемое в религиозных мифах, наделено мистическим содержанием. Так, *дар осмони ҳафтум* (букв. «на седьмом небе») в знач. высшего блаженства связано с религиозным представлением о семислойном составе неба.

Необходимо при этом подчеркнуть, что этимология фразеологизма не тяготеет над ним. Независимо от происхождения фразеологизмы приобрели расширенное, обобщенное значение. Например, ФЕ *дар осмони ҳафтум будан* – «быть на седьмом небе» в современной речи не носит отпечатка религиозности. Фразеологизм *китоби ба ҳафт мӯҳр-книга за семью печатями* употребляется со значением чего-то, недоступного пониманию. *Ҳафт нушт* (букв. «семь колен») в знач. «всех (до самых отдаленных) поколений»; *ҳафт шиша* (букв. «семь стёкол») - в знач. «вселенная» и др.

Использование числительного *ҳафт – семь* в ФЕ в том числе связано с античным представлением о семи слоях космических тел, куда входила Земля как один из таких слоев. В этой связи *ҳафт* придаёт содержанию ФЕ оттенок целостности, неделимости. Ср. *ҳафт нушт* (букв. «семь поколений») в знач. «предки, все члены генеалогического дерева»; *ҳафт қабат* (букв. «семь слоев») в знач. «бесподобный; не имеющий аналога».

В русском языке есть ряд фразеологизмов с числительным *семь*. Например: *на седьмом небе; семеро по лавкам сидят; за семью морями; на семи холмах; семи пядей во лбу; видеть седьмой сон, работать до седьмого пота; семь смертных грехов, на семи ветрах*. Русская ФЕ *на седьмом небе* означает «безгранично счастлив, глубоко удовлетворён»: *Сам Рогожин весь обратился в один неподвижный взгляд. Он оторваться не мог от Настасьи Филипповны, он упивался, он был на седьмом небе нный на пересечении всех дорог* (о месте, городе и т. п.): *Бойкий это был перекрёсток, на семи, как гов[2, с. 248].* Русский фразеологизм *на семи ветрах* означает *находящийся, расположе орится, ветрах. Утром немцы являются, ночью наши приходят. А то и наоборот* [9, 226]. Выражение *семеро по лавкам* означает «очень много маленьких детей у кого-либо»: *Изредка Филату удавалось заработать несколько копеек, он и этим был доволен: «Не до жиру, быть бы живу! - шутил неунывающий старик. - У меня не семеро по лавкам»* [2, с. 120]. Русское выражение *семи пядей во лбу* означает «очень умный»: *Будь учёный человек, хотя сам семи пядей во лбу, да попадись к нам в приказ, то переучим его на свой салтык: буде не захочет ходить по миру* [2, с. 125]. Русские ФЕ *семи пядей во лбу* и *семеро по лавкам* не имеют аналогов в таджикском языке. В словаре М. Фозилова насчитывается 15 ФЕ с числительным *семь*.

ФЕ *девятый вал* употребляется в русском языке и в прямом значении - наиболее сильная и опасная волна во время морской бури, и в переносном - символ грозной опасности или наивысшего подъема чего-либо. В обоих случаях именно числовой компонент фразеологизма указывает на максимальный предел подъема волны в шторм или на усиление опасности в жизненной ситуации, что можно рассматривать как проявление символичности девятки. Русская поговорка *Кошку девятая смерть донимает (она живуча)* удивительным образом перекликается с символическим смыслом девятки как числового компонента. М. Фозилев в словаре приводит одну ФЕ с числительным *девять*. С компонентом *дах-десять* образованы следующие ФЕ таджикского языка: *дах ангушт (панча)-ро ба даҳон андохтан//гирифтан //* (класть в рот десять пальцев) в знач. «жадность»; *дах ангушт (панча/дасти) касе хунар будан-* мастер на все руки, золотые руки.

Со словом *дах-десять* имеются такие ФЕ таджикского языка: *дах ангушт, дах даст, даху ду, дах додан* и т.д.:

Ҳама кас ба як хӯю як хост нест

Дах ангушти мардум ба ҳам рост нест.

Не все люди одинаковы по нраву и стремлениям,

Десять пальцев у человека, и все неравны [4, с. 191].

Из других числительных можно назвать *сад-сто*, придающее выражению известную предельность, значительность. Со словом *сад-сто* образованы следующие ФЕ: *сад кунад ҳам...* в знач. «сколько ни сделай, сколько ни старайся» (1. *Сад кунад ҳам* фарзанд фарзанд аст. Модари мушфиқ аз як тараф аз хулку одоби нозеби писараш афсӯс хӯрад, аз тарафи дуйум ба чигарпораи худ- Тимофей раҳмаш меомад. 2. Дӯст надоранд, агар сад кунӣ,

Сад хунар аз ёд чу абҷад кунӣ); *сад тилло* в знач. «очень дорого» (-хамин тавр, кайф карда гаштагем *сад тилло!*); *сад ба сад* в знач. «совершенно»; *ба сад мақом* - в знач. «разными способами» (*Ба сад мақом гирифта гап занам, қабул накард*). В этом примере *ба сад мақом* означает «хотел добиться своей цели разными путями, способами, посредством». Дословно *мақом* означает «уловка, хитрость, каприз»; *аз сад чони касе як чонаш амон намонад* в значении «нет спасения» (Агар вай (номаи инкилоби) аз пеши мо ёфт мешуд, аз сад чонамон як чонамон ҳам саломат намемонд) [8, с. 15].

Встречаются ФЕ, где компонентами структурного состава являются сразу два слова, обозначающие цифры: *аз сад гулаш, як гулаш нашукуфтааст* в знач. «еще молодой»; *сад задани сӯзангару як задани оҳангар* в знач. «каждому своё». М. Фозилов собрал в своём словаре 18 ФЕ с числительным *сто*.

Таким образом, проведенный сопоставительный анализ таджикских и русских фразеологизмов с компонентами-числительными дает возможность сделать следующие выводы: слова, обозначающие числительные, играют огромную роль в образовании фразеологических единиц таджикского и русского языков. Слова, обозначающие числительные, являются стержневым компонентом ФЕ, и, выражая различную семантику, обогащают словарный запас таджикского и русского языков. С другой стороны, в изучаемых сегментах существует целый ряд фразеологизмов, не подлежащих смысловому выравниванию при попытках найти межъязыковые фразеологические эквиваленты и соответствия, что говорит о национальной специфичности сопоставляемых ФЕ.

Список использованной литературы:

1. Айни С. *Асарҳои мунтахаб. Ҷ.1- Душанбе: Ирфон, 1981.-477 с.*
2. Гоголь Н. В. *Мертвые души. Собрание сочинений. В девяти томах. Т. 5. - М.: Русская книга, 1994.-360 с.*
3. Икромӣ Ҷ. *Асарҳои мунтахаб. Ҷ.1- Душанбе: Адиб, 1987.-348 с.*
4. Калонтаров Я.И. *Мудрость трёх народов. -Душанбе: Адиб, 1989.- 428 с.*
5. Маджидов Х. *Фразеологическая система современного таджикского литературного языка. - Душанбе: Деваиттич, 2006.- 407 с*
6. Ниёзи Ф. Вафо. К.2. Роман. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 498 с.
7. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. *Толковый словарь русского языка/ Российская академия наук. Институт русского языка имени В. В. Виноградова. - М.: Азбуковник, 1997.-944 с.*
8. Фозилов М. *Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ. 2-Душанбе: Ирфон, 1964.- 803 с.*
9. Халилов А. *Способы выражения субъективной модальности в современном таджикском литературном языке. - Душанбе: Дониш, 1985.-130 с.*

Reference Literature:

1. Aini S. *Selected Works. V.1. – Dushanbe: Cognition, 1991. – 477 pp.*
2. Gogol N. V. *Dead Souls. Collection of Composition. In nine volumes. V.5. – M.: Russian Book. 1994. – 360 pp.*

3. Ikromi, Djalol. *Selected Works. V.1. – Dushanbe: Man-of-Letters. 1987. – 348 pp.*
4. Kalontarov Ya. I. *Wisdom of three Peoples. – Dushanbe: Man-of-Letters. 1989. – 428 pp.*
5. Madjidov Kh. *Phraseological System of Modern Tajik Literary Language. – Dushanbe: Devashnich. 2006. – 407 pp.*
6. Niyozhi F. *Faithfulness. Book 2. Novel. – Dushanbe: Cognition, 1966. – 498 pp.*
7. Ozhegov S. I., Shvedova N. Yu. *Interpretation Dictionary of the Russian Language // Russian Academy of Sciences. The Institute of the Russian Language named after V. V. Vinogradov. – M.: Azbukovnik (Alphabetic Foundations). 1997. – 944pp.*
8. Fozilov M. *Phraseological Dictionary of Modern Tajik Language. V.2. – Dushanbe: Cognition, 1964. – 803 pp.*
9. Khalilova A. *Ways of Expressing Subjective Modality in Modern Tajik Literary Language. – Dushanbe: Knowledge. 1985. – 130 pp.*

УДК 8
ББК 81.2р-4

**ТАҲЛИЛИ ҚИЁСИИ
ИСТИЛОҲОТИ МУСИҚӢ
АЗ РӮИ АЛОМАТИ
“НОМИ АНСАМБЛҲОИ
МУСИҚӢ” ДАР
ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА
ТОЧИКӢ**

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ
АНАЛИЗ
МУЗЫКАЛЬНОЙ
ТЕРМИНОЛОГИИ ПО
ПРИЗНАКУ “НАЗВАНИЕ
МУЗЫКАЛЬНЫХ
АНСАМБЛЕЙ” В
РУССКОМ И
ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ**

**CORRELATIVE ANALYSIS
OF MUSICAL
TERMINOLOGY IN
PURSUANCE WITH THE
TOKEN “TITLE OF
MUSICAL ENSEMBLES” IN
RUSSIAN AND TAJIK**

Эшматова Илмия Саҳобидиновна, н.и.филол., дотсенти кафедраи забони муосири рус ва забонишиносии умумии МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров”; Саидкаримов Бахтёр Аҳмадхонвич, н.и.т., и.в.дотсенти кафедраи таърих, назария ва методикаи таълими мусиқии ба номи проф. Н.Ф.Ҳақимови МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Эшматова Илмия Саҳобидиновна, к.филол.н., доцент кафедры современного русского языка и всеобщего языкознания ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафуров” Саидкаримов Бахтиёр Аҳмадхонвич, к.и.н., и.о.доцента кафедры истории, теории и методики преподавания музыки им. проф.Н.Г.Хакимова ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)

Eshmatova Ilmiya Sahobidinovna, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Modern Russian Language and General Linguistics under the SEI “KhSU named after acad. B.Gafurov; Saidkarimov Bakhtiyor Ahmadkhonovich, candidate of historical sciences, performer of the functions of Associate Professor of the department of history, theory and methods of teaching of music named after Prof. N. Hakimov under the SEI “KSU named after acad. B.Gafurov (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: bs22433@mail.ru

Калидвожаҳо: таҳлили қиёсии истилоҳоти мусиқӣ, таснифи истилоҳоти мусиқӣ, номи ансамблҳои мусиқӣ, сохти истилоҳоти мусиқӣ дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ, кватрет, квинтет

Таҳлили қиёсии истилоҳоти забонҳои русӣ ва тоҷикӣ аз рӯи аломати “номи ансамблҳои мусиқӣ” сурат гирифтааст. Таснифи истилоҳоти мусиқии мазкур пешниҳод шудааст. Зикр гардидааст, ки қариб чоряки истилоҳоти синфи мавзӯии “номи ансамблҳои мусиқӣ”-ро дар забонҳои русию тоҷикӣ калимаҳои сермаъно (кватрет, квинтет ва ғайра) ташиқил мекунад. Собит шудааст, ки дар забони тоҷикӣ муодилҳои гурӯҳи лексикӣ-семантикии “номи намудҳои ансамбл аз рӯи микдори иҷрокунандагон” тавассути забони русӣ иқтибос шудааст. Азбаски сухан дар бораи иқтибосҳои ҳолис (на танҳо дар сатҳи лексика, балки дар сатҳи семантика низ) меравад, метавон гуфт, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳҳо пурра аз худ шудаанд, гурӯҳҳои лексикую семантикӣ бошанд дар ҳар ду забон амалан айният доранд. Хулоса шудааст, ки истилоҳҳои бисёрчӯзбаи забони русӣ дар забони тоҷикӣ мутаносибан бо истилоҳҳои бисёрчӯзба ифода меёбанд. Баъзан истилоҳҳои дучӯзбаи забони русӣ ба тоҷикӣ бо ибораҳои бисёрчӯзба тарҷума мешаванд.

Ключевые слова: сопоставительный анализ, музыкальная терминология, классификация музыкальной терминологии, название музыкальных ансамблей, строй музыкальной терминологии, таджикский и русский языки, составные термины

Проведён сопоставительный анализ музыкальной терминологии русского и таджикского языков по признаку “название музыкальных ансамблей”. Осуществлена семантическая классификация указанных музыкальных терминов. Утверждается, что почти четвертую часть терминов тематического класса “название музыкальных ансамблей” в русском и таджикском языках составляют полисемичные слова (квартет, квинтет, октет и др.). Доказывается, что в таджикском языке эквиваленты лексико-семантической группы “название видов ансамбля по количеству исполнителей” являются заимствованными через посредство русского языка. Так как речь идёт о чистых заимствованиях (не только на лексическом, но и на уровне семантики), утверждается, что в таджикском языке данные термины полностью освоены, а лексико-семантические группы в обоих языках практически тождественны. Делается вывод, что многокомпонентные обозначения из русского языка в таджикском языке выражаются также составными терминами. Однако бывают случаи, когда двухкомпонентным словосочетаниям в русском языке могут соответствовать наименования более сложной организации в таджикском.

Key words: *correlative analysis of musical terminology, classification of musical terminology, titles of musical ensembles, frameworks of musical terminology in Tajik and Russian, quartet, quintet*

The authors conducted a correlative analysis of musical terminology in Tajik and Russian in pursuance with the token “titles of musical ensembles”. They carried out a musical classification of indicated musical terms. It is asserted that polysemic words (quartet, quintet, octet) make up almost a fourth part of the terms referring to the thematic class “titles of musical ensembles” both in Russian and Tajik. It is proved that in the Tajik language the equivalents of the lexico-semantic group “titles of the types of ensembles according to the number of performers” are borrowed through Russian. As we speak about pure borrowings (not only on a lexical level, but on a semantic either), it is confirmed that in the Tajik language the terms are reclaimed completely and lexico-semantic groups in both languages are identical. The conclusion is made that multicomponental designations of the Russian language in Tajik are also expressed by complex terms. However, there are cases when two-componential word-combinations in Russian correspond to nominations of much more compound structure in Tajik.

Дар ҳар як забон гурӯҳбандии истилоҳҳо на аз рӯи муқаррароти забони мушаххас, балки дар асоси низомбандии соҳаи илме сурат мегирад, ки истилоҳҳои мазкур ба он хизмат мерасонанд. Дар натиҷа парадигматикаи махсус ва ҳамнишинии (пайвастишавии) вижаи калимаҳо арзи вучуд менамояд, ки аз меъёрҳои забон берун намеояд. Ин ҳодисаи забонӣ, махсусан, дар истилоҳҳо-омонимҳои илмҳои мухталиф, масалан **тактеъ** дар адабиётшиносӣ ва мусиқӣ, **нота** (нут) дар истилоҳоти мусиқӣ ва ҷамъиятию сисёсӣ возеҳу равшан зоҳир мегардад.

Чи тавре ки маълум аст, тасниф объектҳои дар низоми муайян муттаҳид сохта, ба фаҳмидани моҳияти онҳо ёрӣ мерасонад. Дар ҳар як илм тасниф мақоми муҳимро ишғол мекунад, зеро он вақте пайдо мешавад, ки зарурати баҳодихӣ ва арзёбии муқаррари маводи тадқиқ, ошкор сохтани тартиби дараҷот ё иерархияи мафҳумҳои илмӣ ва муносибатҳои мутақобилаи объектҳои тадқиқ ба миён меояд.

Дар даҳсолаҳои охир тавсифи идеографии лексика беш аз пеш паҳн шуда истодааст (4, с.62-63), ки мақсади он низомбандии калимаҳо дар асоси ҷанбаи мӯхтавоии онҳо мебошад. Воситаи ноил гардидан ба ин мақсад таснифи мафҳумӣ (мавзӯӣ) аст. “Ниёзмандӣ ба таснифи мафҳумӣ дар он зухур меёбад, ки, аввалан, он таснифи калимаҳоро назаррас осон мекунад ва, сониян, ба истифодаи таксономияҳои

хусусӣ, ки дар илмҳои мухталиф (дар сатҳи мафҳумҳо) таҳия гардидаанд, имконият медиҳад” (7, с.23).

Ҳарчанд низоми истилоҳӣ ба низоммандии мафҳумҳо марбут аст, вале байни онҳо айният вучуд надорад, зеро мафҳумро, ки фикри соҳаи идеалӣ аст, таносуби фактҳои мавриди омӯзиш муайян мекунад, калима бошад, чун унсури забон ҳамеша шаклҳои моддӣ дорад, ки барои ҳар як забон инфиродист. Ҳар забон воқеиятро ба таври худ хос мурағаб муназзам мегардонад ва ин на натиҷаи “дид” ё “тафаккур”-и махсус, балки натиҷаи таъсири таърихи халқ, фарҳанги он, тамоси он бо халқҳои дигар, ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғайра мебошад. Бинобар ин тадқиқоти семантикӣ ҷалби додаҳои экстралингвистиро тақозо мекунад. Ҳангоми тадқиқи лексикаи умумӣ бо вижагиҳои фарҳангӣ таърихӣ ва мардумшиносӣ, дар рафти омӯзиши лексикаи махсус бошад, ба ташкили мафҳуми майдонҳои истилоҳӣ ниёз пайдо мешавад.

Таҳлили истилоҳҳои мусиқии забонҳои русӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад, ки онҳо ягонагии ду зернизоми ташкил мекунад. **Зернизоми аввал истилоҳоти умумии мусикашиносӣ** – истилоҳоти “сатҳӣ”-и ба доираи васеи ҳомилони забон дастрасро дар бар мегирад. Ба ин зернизоми сохтори мусиқӣ, ихтисосҳои мусиқӣ, намудҳои асарҳои мусиқӣ ва ғайра дохил мешаванд. **Зернизоми дувум – истилоҳоти ҳосаи мусикашиносиро** дарбар мегирад, ки аз лиҳози мундариҷа муфассалтару амиқтар, аз лиҳози соҳавият маҳдудтар мебошад. Ба ин зернизоми номҳои қоидаҳои мусиқӣ, ҳамоҳангӣ, низоми садоҳо, унсурҳои низоми нота, тобишҳои услуби иҷро ва ғайра дохил мешаванд.

Дар як мақола мавриди тадқиқ қарор додани истилоҳоти мусиқие, ки ба зернизоми мазкур дохил мешаванд, имконнопазир аст. Гузашта аз ин, таҳлили истилоҳоти як зернизоми низ майдони фарохтареро талаб менамояд. Бинобар ин дар ин мақола тасмим гирифтаем таҳлили муқоисавии истилоҳоти мусиқии “номи коллективҳои (ансамблҳои) мусиқӣ”-ро, ки ба синфи истилоҳоти умумии мусиқии-шиносӣ, яъне зернизоми яқум мансубанд, ба анҷом расонем.

Аломати фарқкунандаи “номи ансамблҳои мусиқӣ” – дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ имкон медиҳад синфи мавзӯии аввалини калимаҳоро ҷудо кунем: дуэт (бадеҳа), трио, квартет, квинтет, секстет, септет, октет, нонет, детсимет; **ансамбль песни и пляски** – ансамбли суруду рақс, **национальный ансамбль** – ансамбли миллӣ, **воинский ансамбль** – ансамбли ҳарбӣ (низоми), **симфонический оркестр** – оркестри симфонӣ, **духовной оркестр** – оркестри нафасӣ, **камерный оркестр** – оркестри камеравӣ, **хор, капелла, смешанный хор** – хори омехта, **однородный хор** – хори ҳамчунин ва ғайра. Агар маҷмӯи истилоҳҳои мазкурро баррасӣ намоем, мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар ЗР (забони русӣ) ва ЗТ (забони тоҷикӣ) тақсими минбаъдаи синфҳои мавзӯӣ ба чор гурӯҳи сурат гирифтааст:

- 1) номи намудҳои ансамблҳо аз рӯи шумораи иҷрокунандагон (дуэт, трио, квартет, квинтет, секстет, септет, октет, нонет, детсимет);
- 2) номи намудҳои ансамбл аз рӯи хусусияти онҳо (ансамбли суруду рақс, ансамбли ҳарбӣ ё низоми, рок-гурӯҳ, поп-гурӯҳ ва ғайра);
- 3) номи намудҳои оркестр (оркестри симфонӣ, оркестри нафасӣ, ҷаз-оркестр ва ғайра);
- 4) номи намудҳои хор (хор, капелла, хори ҳамчунин, хори омехта, хори мардона ва ғайра).

Маълум аст, ки ягон гурӯҳи калимаҳои боло ба қисмҳои дигари аз ин хурд тақсим намешаванд. Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳар як аз чор гурӯҳи лексикӣ-семантикӣ мазкур аломати тафриқавии худро доранд. Зимнан ҳар як аз унсури лексикӣ гурӯҳи дилхоҳ ба аломати интегралӣ “**название музыкального ансамбля**” – номи ансамбли мусиқӣ ҷавобгӯ аст.

Қариб чаҳоряки истилоҳоти ин синфи мавзӯиро дар ЗР ва ЗТ калимаҳои сермаъно ташкил мекунад. Аз ҷумла, ҳамаи унсурҳои гурӯҳи лексикӣ-семантикии (ГЛС) “название видов ансамбля по количеству исполнителей” – “номи намуди ансамбл аз рӯи шумораи иҷрокунандагон” (дуэт, трио, квартет ва ғайра) сермаъноанд. Масалан:

Квартет I. Музыкальное произведение для четырёх инструментов или для четырёх голосов. 2. Ансамбль из четырёх исполнителей (певцов, музыкантов) (11, 2. С.44).

Квартет 1. Он асари мусикӣ, ки барои чор соз ё чор овоз тасниф шуда, кадом дорони партияи хоси худ мебошад. 2. Ансамбле, ки аз чор иҷрогар (ҳофизон ё мутрибон) таркиб ёфтааст (5, с.97).

Квинтет I. Музыкальное произведение для пяти инструментов или для пяти голосов. 2. Муз. Ансамбль из пяти исполнителей (певцов, музыкантов) (11, 2, с.45).

Квинтет 1. Он асари мусикӣ, ки барои панҷ соз ё панҷ овоз тасниф шуда, ҳар кадом партияи хосеро дорост; 2. Дастае, ки аз панҷ иҷрогар (ҳофизон ё мутрибон) таркиб ёфтааст (5, с.97).

Октет I. Музыкальное произведение для восьми инструментов или голосов. 2. Муз. Ансамбль из восьми исполнителей (певцов, музыкантов) (11, 4, с.614).

Октет 1. Он асари мусикӣ, ки барои ҳашт соз ё ҳашт овоз (сароянда) офарида шудааст. 2. Ансамбл иборат аз ҳашт иҷрокунанда (овозхон ё мутриб) (5, с.159).

Моддаҳои луғавии ин гурӯҳи истилоҳот дар ЗР ва ЗТ амалан шабеҳи ҳаманд ва нишон медиҳанд, ки танҳо як варианти лексикӣ-семантикӣ (ВЛС) ҷавобгӯи аломати номбаршудаи интегралӣ аст. ВЛС дигар бошад намуди асари мусиқиро ифода мекунад. Истифодаи ҳар ду ВЛС-ро дар матн муқоиса мекунем.

Таҳлилро аз асосгузори жанри мазкур квартети “Битлз” оғоз намоем. Лозим ба қайд аст, ки дар миёни солҳои 60-ум ансамбл гӯё омехташавии рок-мусиқиро дар оянда ҳис карда, ба сурудҳои худ ворид кардани воситаҳои классикии ифоданокиро оғоз намуд (6, с.64). Сохтор ва матнҳои истифодаи онҳоро муаррифӣ мекунем.

Аз соли 1987 ба квартети муганиён гурӯҳи хурди балетӣ ҳамроҳ шуд (9, с.210).

Квартети торӣ, ки ба он ду скрипка, алт ва виолончел дохил мешаванд, квартети аз ҳама пахшуда аст (6, с.64).

Ба меҳмони бо созоҳои мусиқии худ мерафтанд ва дар намуди ансамбл – дуэт, трио, квартет тағанин мекарданд (6, с.54).

Мисолҳои боло намунаи истифодаи истилоҳоти мусиқӣ дар матни вариантҳои лексикӣ-семантикии онҳо ба маънои “ансамбл” мебошанд. Мисоли поён намоиш медиҳад, ки ҷӣ тавр дар як матн ҳар ду ВЛС дучор мешаванд:

Дар худи ҳамон “Ёддоштҳо” (“Записки”) Глинка дар бораи таҷрибаҳои аввалини таълифи мусиқӣ суҳан ронда, аз серенадаи итолиёвӣ, квартетҳои вокалии F-dur ва g-moll барои сопрано, алт, тенор ва бас бо мушоиати квартети камонӣ – ҳамчунин ба матнҳои итолиёвӣ ёдовар мешавад (2, с.112).

Бе ҳеҷ шаку шубҳа, дар мавриди якум истилоҳ асари мусиқиро ифода мекунад, дар мавриди дувум бошад, коллективи мусиқӣ дар назар аст. Мисоли дигар:

Санъати роялнавосии ӯ [Бах], иҷрои бадеҳии илҳомбахш, сонатаҳо, концертҳо, квинтет боиси маъруфияти ӯ ва меҳру муҳаббати ҳамаи табақаҳои аҳолии Венетсия гардид (12, с.100).

Ҳамин тариқ, маводи ба таҳлил кашида шуда собит месозад, ки маънои лексемаҳо дар матнҳои ЗР ва ЗТ яхела маънидод мешавад. Дар ГЛС мавриди таҳлил як ҷуфти истилоҳи муродифӣ – **трио, терпет** ба назар расид.

Трио 2. Ансамбль из трёх исполнителей (певцов или музыкантов); терцет (11,4, с.412).
Трио 2. Ансамбе, ки аз се иҷроқунанда (се сароянда ё се навозанда иборат аст) (5, с.241).

Терцет 1. Муз. Ансамбль из трёх исполнителей, а также музыкальное произведение для трёх исполнителей; трио (11, 4, с.360). (Ансамбли иборат аз се иҷроқунанда; он асари мусиқӣ (бештар асари овозӣ, бо чӯр шудан ё бе он), ки барои се иҷроқунанда тасниф шудааст ва ҳар кадоме аз иҷроқунандагон партияҳои хос доранд) (5, с.235).

Дар забони тоҷикӣ муодилҳои ГЛС-и истилоҳоти “номи намуди ансамбл аз рӯи шумораи иҷроқунандагон” тавассути забони русӣ иқтибос шудааст. Истилоҳоти мазкур ҳам дар “Фарҳанги русӣ ба тоҷикӣ” (10) ва ҳам дар “Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти санъат” (5) дучор мешаванд. Моддаҳои луғавӣ шарҳи энциклопедияи калимаҳоро дарбар мегиранд ва собит месозанд, ки калимаҳои мазкур дар забони тоҷикӣ низ ду маъно доранд (асари мусиқӣ ва коллективи мусиқӣ). Масалан:

Дуэт муз. – дуэт, бадеҳа. 1. Асари мусиқӣ барои ду соз, ки ҳар кадоме партияҳои мустақил дорад; 2. Як навъи овозхонии дукаса дар опера, оперетта, оратория, кантата (10, с.247); 3. Ансамбли ду ҳофиз (одатан яке марду дигаре зан) ё ду навозанда (5, с.73).

Трио 1. Трио, сегона. 1. Асари мусиқие, ки барои се соз ё се овоз тасниф шудааст ва ҳар кадом партияи мустақилро дорост (10, с.1119); 2. Ансамбле, ки аз се иҷроқунанда (се сароянда ё се навозанда) иборат аст (5, с.241).

Терцет 1. Муз. Терсет. Ансамбле, ки аз се иҷроқунанда (трио, бештар трио овозӣ) иборат аст (10, с.1098); 2. Он асари мусиқӣ, ки барои се иҷроқунанда тасниф шудааст ва ҳар кадоме аз иҷроқунандагон партияи хос дорад (5, с.235). Терсет (ит.terzetto, аз лот. Tertius) – ансамбли вокалӣ иборат аз се иҷроқунандагон ва асари мусиқӣ барои ансамбли ҳайати мазкур; одатан, номер дар опера, кантата, оратория, оперетта. Асарҳои мусиқии мустақил, аз ҷумла, ансамблҳои инструменталӣ барои се навозанда, бисёртар *трио* номида мешавад. Терсети ҳамроҳиқунанда инчунин трисиниум номида мешавад (8, с.544).

Квартет. Квартет 1. Он асари мусиқӣ, ки барои чор соз ё чор овоз тасниф шуда ва ҳар кадом дорои партияҳои хоси худ мебошад (10, с.385); 2. Ансамбле, ки аз чор иҷрогар (ҳофизон ё мутрибон) таркиб ёфтааст (5, с.97).

Квинтет. Квинтет. 1. Он асари мусиқӣ, ки барои панҷ соз ё панҷ овоз тасниф шуда, ҳар кадом партияи хосеро дорост (10, с.386); 2. Дастае, ки аз панҷ иҷрогар (ҳофизон ё мутрибон) таркиб ёфтааст (5, с.97).

Октет. Октет. 1. Он асари мусиқӣ, ки барои ҳашт соз ё ҳашт овоз (сароянда) офарида шудааст (10, с.623); 2. Ансамбл иборат аз ҳашт иҷроқунанда (овозхон ё мутриб) (5, с.159).

Азбаски суҳан дар бораи иқтибоси ҳолис меравад, метавон гуфт, ки дар забони тоҷикӣ (на танҳо дар сатҳи лексика, балки дар сатҳи маъно низ) истилоҳҳо пурра аз худ карда шудаанд. ГЛС бошад дар ҳар ду забон қариб айният доранд.

ГЛС дигар “номи намудҳои ансамбл аз рӯи хусусият” метавонад манбаи дигар амсилаҳои инноватсионии (ансамбли рақсу суруд, ансамбли овозию соӣ, рок-гурӯҳ, поп-гурӯҳ ва ғайра) гардад. Ба ин гурӯҳ истилоҳҳои таркибӣ мансубанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки номҳои мазкур робитаи маъноиро бо калимаи мусиқӣ нигоҳ дошта, ба самти лексикаи умумиестеъмоӣ тамоюл зоҳир мекунанд. Ба назари мо сабаби ин ҳодиса набудани “вижагии” боризи маъноӣ истилоҳҳои мазкур дар ҳар ду забон мебошад. Амалкарди истилоҳҳои номбурдаро дар матн таҳлил мекунем.

Солҳои 60-ум ансамблҳои гитории, бо ном АОС арзи ҳастӣ карданд (12, с.193).

Агар шумо имконияти дарёфт намудан ва гӯш кардани сабтҳои садодихии соҳҳои мусиқии зарбии мардумии африқоиро медоштед, тарҳҳои усулии садсолаҳо инҷониб вучуд доштаи рақсҳои африқоиро медидед, дарк мекардед, ки дар илҳомбахшӣ,

мухаййичӣ, гуногунрангӣ онҳо аз гурӯҳҳои иҷрокунандагони роки муосир бартарӣ доранд. Ва қомилан возеҳ мегардид, ки зарбу усулҳои рок аз онҳо вом гирифта шудаанд (6, с.16-17).

Қайд кардан бамаврид аст, ки асоси рок-ансамблҳоро кватрет ташкил медиҳад. Аммо, ин ҷо, дар муқоиса бо кватрети торӣ-камонӣ, роли скрипкаӣ яқумро гитара-соло, роли скрипкаӣ дувумро – бас-гитара, вазифаи алтро – соҳҳои мусиқии клавишагӣ ва вазифаи виолончелро – соҳҳои мусиқии зарбӣ иҷро мекунанд. Ҳайати зикргардида дар ҳамаи гурӯҳҳои иҷрокунандагони рок мавҷуд аст (6, с.65).

Дар он замон дар қартаҳои овозии гурӯҳи “Битлз” соҳҳои мусиқии бо ном “классикӣ” садо доданд, ки пештар инхисори ансамблҳои камеравӣ ва оркестрҳои симфонӣ ба ҳисоб мерафтанд, масалан скрипка, виолончел (6, с.65).

Дар забони тоҷикӣ ба калимаҳои мавриди таҳқиқ истилоҳоте мувофиқ меоянд, ки сохтори серчӯза, масалан ансамбли суруд ва рақс доранд. Ба ГЛС севум “номи намудҳои оркестр” (оркестри симфонӣ, оркестри соҳҳои нафасӣ, оркестри ҷаз ва ғайра), ҳамчунин истилоҳҳои таркибӣ дохил мешаванд. Истифодаи онҳоро дар матнҳо шарҳ медиҳем. Мисол:

Регтайм пешкисвати оркестрҳои ҷазӣ буд ва муддате ҳамзамон бо онҳо фаъолият доштааст (12, с.93).

Мисол, гурӯҳи “Дип пёпл” кӯшиш кардааст, ки дар эҷодиёти хеш садодиҳии гурӯҳи рок ва оркестри симфониро ба ҳам пайвандад (7, с.13).

Пешкисватони роки аслии ватанӣ на “ҷазмен” ва оркестрҳои рақсӣ буданд, балки, ситорагони барҷастаи назм Вознесенский ва Евтушенко, навозандаву ҳофизон – бардҳо – Висотский ва Галич буданд (9, с.8).

Ба ҳар ҳол, ҳатто оркестри соҳҳои нафасӣ аз лиҳози ҳайат хурдакак низ камаш бист нафар навозанда дорад, дар оркестрҳои ҷазӣ ибтидоӣ бошад ҳамагӣ 5-7 нафар буданду ҳалос (12, с.103).

Набзи канданашавандаи мусикиро гурӯҳи соҳҳои мусиқии бо ном ритм-сексия амалӣ мегардонад. Ба гурӯҳи мазкур соҳҳои мусиқии зарбӣ, бас-гитара ё контрабас, ритм-гитара ва фортепиано дохил мешаванд. Ин гурӯҳ усулан ансамбл ё оркестри ҷазӣ ва эстрадии дилхоҳро аз ансамбл ва оркестрҳои навъи дигар – симфонӣ, нафасӣ ва мардумӣ фарқ мекунонад (3, с.91).

Дар забони тоҷикӣ истилоҳҳо мутубикати серчӯза (маъмулан, аз ду унсур-калима иборат аст) доранд: масалан, симфонический оркестр – оркестри симфонӣ, джазовый оркестр – оркестри ҷазӣ, эстрадный оркестр – оркестри эстрадӣ ва ғайра.

Ва ГЛС охирина, ки мавриди таҳлил қарор медиҳем, синфи мавзӯии калимаҳо “номи намудҳои хор” (хор, капелла, хори занон, хори мардон, хори сеовоза ва ғайра) мебошад. Масалан:

Кантатаҳои ӯ [Римский-Корсаков]: “Свитезянка” барои овозҳои сопрано ва тенори якҷаҳон, хор ва оркестр, “Достони Олеги дилоғ” – баҳшида ба хотираи Пушкин – барои овозҳои тенор, басы якҷаҳон ва хори мардон бо оркестр, ва “Аз Ҳомер”, прелюдия-кантата (1, с.28).

Истилоҳи асосии ГЛС хор дар забони тоҷикӣ вомвожа аст: хор (дастаи сарояндагон) (10, с.1184). Ба моддаи луғавӣ шарҳи истилоҳи замима гардидааст. Истилоҳҳои мусиқии бисёрчӯза ба забони тоҷикӣ бо истилоҳҳои шабеҳи бисёрчӯза тарҷума шудаанд: мужской хор – хори мардона, женский хор – хори занона.

Синфи мавзӯии истилоҳҳои мусиқии “номи ансамблҳои мусиқӣ”, ки мавриди таҳлил қарор гирифт дар ҳар ду забон сохтори ба ҳам монанд доранд.

Амалан хамаи истилоҳҳои якҷузбаи чор гурӯҳи лексикӣ-семантикӣ дар забони тоҷикӣ иқтибосҳои ҳолис мебошанд. Дар моддаҳои луғавии фарҳангҳои дузабона мо бо тафсириҳои энциклопедии тарҷумаи истилоҳоти мазкур дучор мешавем. Мувофиқати истилоҳоти бисёрҷузбаи забони русӣ дар забони тоҷикӣ инчунин дар истилоҳоти таркибӣ, ки қисми зиёди унсурҳои онҳо иқтибосӣ мебошанд, ифода меёбанд: **симфонический оркестр – оркестри симфонӣ, камерный оркестр – ансамбли камеравӣ**. Ибораҳои дучузба дар забони тоҷикӣ мумкин аст бо истилоҳоти сечузба тарҷума гарданд: **струнный оркестр – оркестри созҳои торӣ-камонӣ**.

Пайнавишт:

1. Асафьев, Б.В. *О хоровом искусстве: Сб.статей/Сост. И коммент. А. Павлова-Арбенина.* – Л.: Музыка, 1980. – 216 с.
2. Асафьев, Б.В. *Русская музыка: XIX и начало XX века.* – Л.: Музыка, 1979. – 344 с.
3. Головинский, Г., Ройтерштейн, М. *Книга о музыке: Популярные очерки / М.: Сов. композитор, 1988.* – 220 с.
4. Караулов, Ю.Н. *Общая и русская идеография.* – М., 1976. – 276 с.
5. *Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти санъат.* – Душанбе: сарредаксияҳои илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик. 2003. – 272 с.
6. Мильто, И.П. *Поговорим о музыке: Книга для молодежи.* – Минск, 1989. – 80 с.
7. Морковин, В.В. *Опыт идеографического описания лексики.* – М.: Изд-во Московского университета, 1977. – 166 с.
8. *Музыкальный энциклопедический словарь.* – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 672 с.
9. *Рок-музыка в СССР: Опыт популярной энциклопедии/Сост. Троицкий А.К.-М.: Книга, 1990.* – 384 с.
10. *Русско-таджикский словарь – М.: Русский язык, 1985.* – 1280 с.
11. *Словарь русского языка. – Т. I-IV. – М., 1981-1984.*
12. Чижова, И.А. *Музыка времён.* – Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство, 1990. – 208 с.

Reference Literature:

1. Asafyev B.V. *About Choir Art. Collections of Articles. Compiler and commentator: A.Pavlova-Arbenina.* – L.: Music, 1980. – 216 pp.
2. Asafyev B.V. *Russian Music: the XIX-th and the Beginning of the XX-th Centuries.* – L.: Music, 1979. – 344 pp.
3. Golovinsky G., Roytershien, M. *The Book about Music. Popular Essays // M.: Soviet Composer, 1988.* – 220 pp.
4. Karaulov Yu.N. *General and Russian Ideography.* – M., 1976. – 276 pp.
5. *Russian-Tajik Dictionary on Art Terminology.* – Dushanbe: The Central Editorial Office on the Encyclopedia of the Science of Tajik Nation. – 2003. – 272 pp.
6. Milto I.P. *Let`s Speak about Music: the Book for Youth.* – Minsk, 1989. – 80 pp.
7. Morkovin V.M. *The Experience of Lexicon Ideographic Description.* – M.: Moscow University Publishing-House, 1977. – 166 pp.
8. *Musical Encyclopedic Dictionary.* – M.: Soviet Encyclopedia, 1990. – 672 pp.
9. *Rok-Music in the USSR: Experience of Popular Encyclopedia // Compiler: Troitsky A.K., M.: Book, 1990.* – 384 pp.
10. *Russian-Tajik Dictionary.* – M.: Russian Language, 1985. – 1280 pp.
11. *Russian Language Dictionary. VV. I – IV. – M., 1981 – 1984.*
12. Chizhova I.A. *Music of Times.* – Irkutsk: Eastern-Siberian book publishing-house, 1990. – 208 pp.

**10 02 22 ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ЕВРОПЫ, АЗИИ, АФРИКИ,
АБОРИГЕНОВ АМЕРИКИ И АВСТРАЛИИ**

**10 02 22 LANGUAGES OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES OF EUROPE, ASIA,
AFRICA, NATIVES OF AMERICA AND AUSTRALIA**

**УДК 8
ББК 81**

**ВИЖАГИҲОИ ПОЙДОРМОНИИ
АНОСИРИ ЛУҒАВИИ “БАДОЕЪ-УЛ-
ВАҚОЕЪ” ДАР ҒҶИШҲОИ МУОСИРИ
ТОҶИКӢ**

*Ҳасанзода Абдучамол, д.и. филол.,
профессор, мудири кафедраи забони
тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи
Б. Гафуров” (Тоҷикистон, Хучанд)*

**СОХРАНЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ
ЛЕКСИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ
“БАДОЕ` АЛЬ-ВАҚОЕ`” В
СОВРЕМЕННЫХ ТАДЖИКСКИХ
ГОВОРАХ**

*Ҳасанзода Абдуджамол, д-р. филол. н.,
профессор, заведующий кафедрой
таджикского языка ГОУ “ХГУ им.
акад. Б. Гафурова” (Таджикистан,
Худжанд)*

**PRESERVATION OF THE
PECULIARITIES OF LEXICAL
ELEMENTS OF “BADOE-AL-VAHOYE”
IN CONTEMPORARY LEXICAL
VERNACULARS**

*Hasanzoda Abdujamol, Dr. of Philology,
Professor, head of the department of the Tajik
language under Khujand State University
named after academician B. Gafurov
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: abdujamol58@mail.ru*

Калидвожаҳо: осори ниёгон, вожа, аносири лугавӣ, пойдормонӣ, ғӯишҳои тоҷикӣ (чанубӣ, чанубӣ-шарқӣ, шимолӣ), таҳаввулоту шаклу маъно, мувозӣ, гунаҳо, маънои куҳан, калимаҳои аслии тоҷикӣ ва иқтибосии арабӣ.

Дар мақола масъалаи робитаи забони яке аз осори гаронбаҳои садаи XVI- «Бадоеъ-ул-вақоъ» бо ғӯишҳои муосири тоҷикӣ таҳқиқ шудааст. Муаллиф дар заминаи маводи гаронбаҳои аз асари мазкур гирдовардааш нишон додааст, ки дастае аз унсурҳои лугавии он агарчи аз доираи забони меъёр хориҷ шудаанд, вале дар лафзи мардуми минтақаҳои мухталифи тоҷикинишини ҷумҳурӣ ва кишварҳои хориҷӣ то ҳол ба шакли ба асл наздик ё гунаи таҳаввулфта маҳфуз мондаанд. Дар чараёни баррасии мавзӯ муайян карда шудааст, ки на танҳо маънои мушаххаси калимаву таркибҳои алоҳида, балки бархе аз маони вожаҳои собиқ сермаъно низ дар айни ҳол дар ғӯишҳои ҳозираи тоҷикӣ пойдор мондаанд.

Ключевые слова: “Бадое` аль-вақоъ” Зайниддина Восифи, наследие предков, таджикские говоры (южные, юго-восточные, северные), эволюция формы и семантики, древнее значение, исконно таджикские слова, арабские заимствованные слова

Исследуется связь языка одного из выдающихся произведений XVI века, прекрасного образца средневековой мемуарной литературы, с современными таджикскими говорами. На основе богатого фактологического материала из произведения Зайниддина Восифи убедительно доказывается, что, хотя часть лексических элементов XVI века вышла из рамок нормированного языка, однако в таджикских говорах разных регионов и в таджикоязычных анклавах зарубежных стран они сохранились в формах, близких к ис-

конным, или в измененных вариантах. В ходе анализа установлено, что в современных таджикских говорах сохранились не только конкретные значения отдельных лексических единиц и сложносоставных слов, но и некоторые значения слов, бывших в свое время полисемантическими.

Key-words: "Badoe-al-vahoye" by Zainiddin Vosifi, legacy of ancestors, Tajik vernaculars (southern, south-eastern, northern), evolution of form and semantics, ancient meaning, primordial Tajik words, Arabic borrowings

The author explores the connection of the language of the beautiful paragon referring to the memoir literature of Middle Ages being one of the outstanding works of the XVI-th century with contemporary Tajik vernaculars. Designing on the premise of rich factological material from the work by Zainiddin Vosifi, the author convincingly proves that though a part of lexical elements of the century overstepped the limited norms, however, they preserved in Tajik vernaculars of different regions and Tajik-speaking enclaves of foreign countries in the forms close to primordial ones or in altered variants. In the course of the analysis it has been established that in contemporary Tajik vernaculars there preserved not only concrete meanings of lexical and compound words, but some meanings of words being polysemantic in their time either.

Маълум аст, ки адиб дар чараёни баёни андешаҳои хеш вобаста ба вижагии ҳодисаву воқеаи тасвиркардааш метавонад аз санаду далелҳои мушаххас истифода намояд, ё ба хоҳири дар заминаи таҳайюли баланди эҷодӣ инъикос гардидани ин гуна ҳаводис воситаҳои мухталифи хушобуранги баёнро ба қор барад. Ин аст, ки дар осори адибони гузаштаву имрӯзаи тоҷик аз байни қулли сарвати луғавии забон ва қолабҳои баён ҳамонҳое мавриди истифода қарор мегиранд, ки матлаби муаллифи асарро мушаххасу нишонрас ифода менамоянд. Чунин вижагии қорбурди аносири луғавӣ ва тарзҳои баёни андешаро метавон дар мисоли осоре, чун "Бадоеъ-ул-вақоеъ"-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ба таври возеҳ мушоҳида кард.

"Бадоеъ-ул-вақоеъ" асарест, ки муаллиф зимни мулоҳизаронӣ ду услуби баёнро пеша кардааст: ҳангоми таърифу тавсифи ҳокимон, тарзи зисти онҳо, чаласаҳои барпокардашон нависанда бештар аз аносири луғавии душвори арабӣ истифода карда, силсилаи ташбеҳу истиораҳои печдарпечи мураккабро ба қор мебарад, вале вақте ки ба тасвири ҳақиқати зиндагии мардуми одӣ мепардозад, ё ҳикоятҳоро дар бораи ҳаёту фаъолияти аҳли адаби гузашта, мисли Ибни Сино, Анӯшервон, Улӯғбек, Маҳмуди Ғазнавӣ меорад, тарзи баёнаш содаву раван ва басо оммафаҳм мешавад, ҳатто "ба забони гуфтугӯйӣ монанд мегардад" [21, с. 178; ниг. инч. с. 191].

Дар натиҷаи ҳисоби омории забони асари номбурдаи Восифӣ ошқор карда шудааст, ки дар он услуби душвори баён ҳамагӣ 12, 7 дар садро ташкил дода, боқӣ 87, 3 дар садаш бо тарзи содаву равони ифодаи андеша ба қалам омадааст [19, с. 22].

Як ҳиссаи таркиби луғавии асарро аносири луғавие дар бар мегиранд, ки хусусияти ғӯишӣ дошта, онҳо имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ истифода намешаванд ё маҳдудистеъмоланд, вале дар лафзи мардуми манотиқи мухталифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ё мавзёҳои тоҷикнишини кишварҳои дигар ҳамчун вожаҳои серистеъмол маҳфуз мондаанд.

Дар робита ба мавзӯи баҳс бояд таъкид намуд, ки ошқорнамоии қаламрави дақиқи пайдормонии унсурҳои луғавии дар осори ниёгон, ба хусус "Бадоеъ-ул-вақоеъ" мавҷуда дар ғӯишҳои муносири тоҷикӣ бо сабаби ба таври қомил омӯхта

нашудани вижагиҳои лексикаи кулли маҳаллоти тоҷикнишин ва то ҳол таълиф нагардидани луғатномаҳои комили ғӯишҳои тоҷикӣ аз имкон берун аст. Аз ин рӯ, мо дар ин мақола аносири луғавии асари фавқуззикрро бо ғӯишҳои шимолӣ, чанубӣ ва чанубӣ-шарқӣ қиёс хоҳем кард, вале бояд ба назар гирифт, ки ин гуна калимаву таркибу ибораҳо дар ғӯишҳои дигар, амсоли марказӣ ё лафзи тоҷикони бурунмарзӣ низ шояд гардиши фаъол дошта бошанд.

Таҳлили хусусиятҳои корбурди ин гуна калимаву таркибу ибороти “Бадоеъ-ул-вақоъ” ва қиёсу муқобалаи онҳо бо осори дигари қабл аз Восифӣ ё пас аз ӯ таълифгардида нишон медиҳад, ки иддае аз онҳо хоси забони асари мазкур аст. Ба ҳайси намуна ин ҷо метавон таркиби *шаклу шамоил*ро зикр кард, ки маънои “афту башара, сурату симо; хислатҳои зоҳирӣ ва маънавӣ”-ро дорад. Восифӣ дар чанд маврид таркиби мазкурро ба кор бурдааст: Бинобар он ки Мир илми қиёфатро хуб медонист ва дар саҳифаи *шаклу шамоил* ва авроку атвор ва хасоили ҷаноби Мир Домод далоили балодат ва аломоти ҳамоқат мутолаа карда буд [с.274].

Хурӣ ту ё фаришта, з-он рӯ, ки дар латофат

Ҳадди башар набошад ин *шаклу шамоил* [с.12].

Аз рӯи маводи дар ихтиёрамон мавҷуда метавон ба чунин бардошт расид, ки таркиби мазкурро қабл аз муаллифи “Бадоеъ-ул-вақоъ” шоири асри XV Ҳоҷа Исмати Бухорӣ ва пас аз Восифӣ адиби садаи XVII Нозими Ҳиравӣ истифода намудаанд [9, ҷ.2, с. 562], вале то Восифӣ дар ифодаи маъноҳои: 1.хислатҳои нек; 2.қиёфа, намуди берунӣ аҳли адабе, чун Манучехрӣ, Ҳоконӣ, Низомӣ, Саъдӣ ва дигарон танҳо ҷузъи дуҷумла таркиби фавқуззикр-*шаклу шамоил*ро ба кор бурдаанд [4, ҷ.9, с. 12751]. *Шамоил* гунаи ҷамъи вожаи *шамил* аст [11, ҷ.2, с.623]. Маълум мешавад, ки корбурди таркиби *шаклу шамоил* баъдтар бо сабаби камистеъмол гардидани вожаи *шамил* (мисли шакли танҳои он-*шамил*) ба гардиш ворид гардидааст. Инро метавон чунин собит намуд, ки мо аз аксари фарҳангномаҳо, ҳатто “Луғатнома”-и А. Деххудо шарҳи вожаи *шамил*ро пайдо накардем.

Дар давраи ҳозира ин таркиб агарчи ҳам дар забони адабӣ, ҳам ғӯишҳо дучор меояд, вале бо як хусусияташ аз ҳамдигар тафовут дорад. Ин фарқ дар он зоҳир мегардад, ки дар забони адабӣ [12, с. 737] ва ғӯишҳои шимолӣ корбурди таркиби *шаклу шамоил* то имрӯз идома дорад, вале дар бархе ғӯишҳои дигар вожаҳои таркиби номбурда ҳамчун калимаҳои алоҳида дар ифодаи маъноҳои гуногун меоянд. Чунончи, ҳоло дар Бадахшон *шакл* маънои “тӯмори пешгирикунандаи бемориҳои музмини пӯст” ва *шамойил* маънои “афту андом, намуди зоҳирӣ” (*шамойил*-гш манда нафорида) истифода мешавад [8, с. 901,904].

Дар ғӯиши Хучанд ва атрофи он ба ҷуз таркиби зикргардида инчунин вожаи *шакл* дар ифодаи маънои “афт, қиёфа” дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ *шакл-ат хушк шавад, шакл-ат-а бод хӯрад, шакл-ат-а боди сийо хӯрад, шакл-атон-ба гуфтан гирам* ҳамчун аносири луғавии ифодакунандаи таҳқир зиёд ба кор меравад [5, с. 369].

Аз таҳлил ва қиёси корбурди бархе аз вожаву ифодаҳои асар ва ғӯишҳои муосири тоҷикӣ метавон ба бардоште расид, ки, ба гумони наздик ба яқин, онҳо дар айни ҳол танҳо дар ғӯишҳои алоҳидаи шимолӣ маҳфуз мондаанд. Яке аз чунин аносири луғавӣ таркиби *рафта-рафта* аст, ки маънои “бо мурури замон, тадричан, андак-андак, оҳиста-оҳиста, оқибат”-ро дорад [11, ҷ.2, с. 154; 13, ҷ.1, с. 886]: *Рафта-рафта* кор ба ҷое кашид, ки ҳарчанд он ҷуволро мебурданду мегузоштанд ва он ба китфу сару рӯю гардани ӯ мерасид, аз ҷой намечунбид [с.359]. *Рафта-рафта* гузарам ба Мафрах афтод, ки он доруллуфти Хуросон ва

хароботи шаҳри Хирот аст ва дар томоми рубъи маскун мисли он ишратхона ҳеч раванда ёд намедихад [с.507].

Аллома Деххудо таркиби фавқро киноя аз “тадричан” шарҳ дода, танҳо як байтро аз “Фарҳанги Онандроч” овардааст [4, ҷ.7, с. 10721]. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” *рафта-рафта* ба ҳамон маънои зикргардида шарҳ ёфта, байте аз Мирзо Бедил зикр гардидааст [9, ҷ.2, с. 126].

Таркиби мазкур ба ҳамин маънои тазаккурёфта дар лафзи тоҷикони шимоли Тоҷикистон яке аз унсурҳои фаъоли луғавист: Агар ҳозир пеши ин касалӣ-йа нагирид, *рафта-рафта* шумо-йа саҳт азоб митияд (Конибодом).

Бархе аз чунин унсурҳои луғавиро мо аз фарҳангномаҳои тафсирии гузаштаву имрӯза ва ғӯишӣ пайдо накардем. *Хокпалла* ва *шатра* аз ҷумлаи чунин вожаҳоянд, ки Восифӣ мавриди истифода қарор додааст: Ва он ду лафз ин аст, ки рӯзе ба ҷамъе толибилмон ба сайри Хоҷа Кафшер рафта будем; ҷамъе аз ҷавонон ангеzi бозии *хокпалла* карданд [с.33].

Дар шикам ту гар *шатрае* дорӣ
Даст аз худ гузору бар вай рӣ [с.277].

Ба назари мо, калимаи нахуст ҳоло дар байни мардуми ғӯишҳои алоҳидаи тазаккурёфта дар шакли *хокпалма* ба маънои “мавзеи хокаш мисли орд майдгардида” ва вожаи дуум ба гунаи *шатароқ* дар ифодаи маънои “ҳар чизи мулоимгардида ё обшудаи гандида” гардиш дорад.

Иддае аз чунин вожаҳоро Восифӣ ба чанд гуна истифода намудааст. Масалан, дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” мафҳуми “вожун, чаппа” бо се мувозии айни як воҳиди луғавӣ *бозгуна* \ *бошгуна* \ *бозгун* ифода шудааст: Як рӯз Мавлоно Хофӣ пустин *бозгуна* [дар бар] дошта, дар миёни тӯдаҳои хишт нишаста буда [с.31].

Бошгуна хонае, девору дар монанди ҳам,
Сақфи ӯ дар зери пой асту сутунаш бар забар [с.26].
Кулоҳи хеш ҷаро *бозгун* ниҳод бар сар,
Сари тамасхуру бозӣ надорад ар лола ? [с.116].

Аз таҳлили муқоисавӣ-таъриҳии корбурди вожаи номбурда метавон ба бардоште расид, ки дар гузашта он ба ҷуз гунаҳои зикргардида инчунин дар шаклҳои *вожуна*, *вожгуна*, *божгуна*, *бошгуна*, *пошгуна*, *посгуна*, *бошгун*, *вожгун* низ ба кор рафта, аз байни онҳо гунаҳои *бозгуна* \ *бошгуна* \ *бозгун* ханӯз дар садаи X ба таври фаровон гардиш доштааст. Ба ҷуз ин, Фирдавсӣ дар “Шохнома”-и безаволаш як шакли дигар-*ворунаро* низ мавриди истифода қарор додааст. Лозим ба таъкид аст, ки аз байни шаклҳои ёдшуда гунаи кӯҳани он *ворун* махсуб мешавад, зеро чунин шакл ханӯз дар матнҳои порсии миёна ба мушоҳида мерасад [17, с.154-155].

Ҳоло дар ғӯишҳои шимолӣ бар ивази гунаҳои тазаккурёфта шаклҳои нави *поскуно* \ *посгона* ба ҳамон маънои зикршуда маъмул аст. Баъзан дар эҷодиёти шоирони муосире, чун Лоик дар радифи гунаҳои *вожгун*, *воруна* ба кор рафтани шаклҳои *посгона*, *поскуно* низ дучор меоянд [17, с. 155].

Аз таҳлили чанд вожа маълум гардид, ки онҳо дар асари мавриди таҳлил ва ғӯишҳои муосири тоҷикӣ дар шакли ягона маҳфуз намондаанд: барҳоро мардуми тоҷик ба як гунаи мушаххас, дигареро дар ду ё беш аз он шакл истифода менамоянд. Чунончи, дар ҷумлаҳои зайли “Бадоеъ-ул-вақоеъ” мафҳуми “молидан, судан” бо вожаи *сойидан* ифода ёфтааст, вале дар ғӯишҳои шимолӣ, ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ дар шаклҳои *совидан*, *совида шудан*, *суда шудан* пайдор мондааст: Ва агар сайёҳи ҳаёл

ба дастёрии андеша қадам бар фарози кунгураи вай монад, сараш бар сакфи гунбади ломакон сояд, даҳ мударрис таъйин ёфта буд [с.31].

Гунаи совида шидан, суда шидан ба маънои “хӯрда шудани по” дар гӯишҳои Дараи Мазор, Нӯшори гурӯҳи ваҳиёӣ-раштӣ; ба маънои “монда \ хаста \ шалпар шудан” дар гӯишҳои Кӯлдара, Наврӯҳо, Сари Хосор ва Ховалинги шимоли Кӯлоб мавриди истифода қарор дорад [8, с.624, 630], аммо дар гӯиши Хучанд шакли совидан дар баёни маъноҳои: 1) молідан; 2) ифлос кардан истифода мегардад [17, с.147].

Шумори чунин вожаҳои дар асар ба як шакли мушаххас, вале дар гӯишҳои муосир ба чанд гуна истифодашаванда бо унсури луғавии фавқ маҳдуд намешавад. Мо ин ҷо аз зикри маводи фаровон худдорӣ намуда, танҳо бо ёдовар шудани ду-се далели дигар маҳдуд хоҳем шуд. Ҳавл аз ҷумлаи калимаҳоест, ки маънои “хавф, тарс, ваҳшат; хавлу ҳарос тарсу бим”-ро дорад [11, ҷ.2, с. 475]: Ҳамди беҳадду сипоси беадад ҳазрати қаҳқореро сазад, ки...заҳраи Зухра аз бими вай об гардида буд ва Баҳроми хуношом бар чархи забарҷадфом аз ҳавли вай тарки ҷанговарӣ карда, аз баҳри байъи теги хунрези худ Муштарӣ талаб менамуд [с.670].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ҷаҳор вожаи ҳавл зикр шуда, сеи аввал бо ҳарфи ҳои хуттӣ ва охири бо ҳои ҳавваз зикр гардидааст ва маънои “тарс, бим, ваҳшат, воҳима”-ро доштани ба қайд омадааст. Аз қисми замони корбурди ин калима ба маънои фавқ бармеояд, ки онро чанд муддат қабл шоироне, чун Низомии Ганҷавӣ истифода кардаанд [9, ҷ.2, с. 712].

Имрӯз вожаи мазкур ҳавл \ һавл дар гӯиши Яхчи гурӯҳи раштӣ дар шакли ҳавл \ һавл ба маънои “тарс, бим” ба кор меравад [8, с. 783], аммо дар гӯишҳои шимолӣ агарчи гардиш дорад, вале аз нигоҳи маъно аз якдигар фарқ дорад: дар гӯиши Бухоро ҳавл ба маънои “саросемагӣ, шитоб” истифода мегардад [7, с. 264], дар бархе гӯишҳои дигар, амсоли Конибодом ба ҳамон маънои фавқ маъмул аст.

Иддае аз ин гуна аносири луғавӣ дар “Бадоеъ-ул-вақоъ” ва гӯишҳои муосири шимолӣ танҳо дар як шакли мушаххас, аммо дар гӯишҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ ба панҷ гуна ва маъноҳои мутафовит мавриди истифода қарор доранд. Ҳадафи мо ин ҷо корбурди вожаи ҳоли аст, ки он, ба назари мо, гунаи имолаи ҳоло аст: Фақир гуфтаи, ки: «Агар ҳоли аз ҳавилий [берун] меравем, мумкин нест, ки ба шаҳр дарун тавонем рафт [с.572].

Таҳлили гузаштаи дури ин вожа нишон медиҳад, ки ба гунаи ҳоли мустаъмал гардидани ҳоло ҳанӯз аз даврони Сомониён шурӯъ шуда, то замони муосир идома дорад [17, с.181-182].

Имрӯз калимаи номбурда дар гурӯҳҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии гӯишҳои тоҷикӣ ба гунаҳои ҳоле, ҳоли, холи, оли, оле дучор меояд: дар гӯишҳои Лангар ва Саракенҷаи гурӯҳи ваҳиёӣ-раштӣ ба маънои “ҳоло, ҳозир”, аммо дар гӯишҳои Ёзғанди гурӯҳи ваҳиёӣ-раштӣ ва Даштиҷуми шимолии Кӯлоб ба маънои “баъдтар, дертар” истифода мешавад [8, с. 805], дар гӯишҳои шимолӣ фақат гунаи ҳоли ба маънои “ҳозир” маъмул аст [17, с. 182].

Сурати асли ва сарчашмаи бархе аз чунин унсурҳои луғавиро муайян намудан басо душвор аст. Ин мо сарнавишти вожаи лингаро дар назар дорем, ки маънояшро соҳибони баъзе луғатномаҳо “халта” шарҳ додаанд [11, ҷ.1, с. 722; ҷ.2, 422]: Рӯзе дар сари Пули Моҳон, ки дар якфарсангии шаҳри Хирот аст [ва он маъбарест], ки муштамил аст бар бисту ҳашт тоқ, ки умрҳост, ки Меъмори фалак аз барои рӯди Маҷарра намунаи қолаби як тоқи ҳаёл мекунад ва аз моҳи нав лингаи як пахлуяш рост месозад ва пахлуи дигараш муяссар намешавад [с.165].

Аллома Деххудо *линг*ро “яке аз ду қисмати бор...; ниме аз бор ва он бештар дар хиндувона ва харбуза ва чуғундар ва биринчу гандум ва амсоли он ба кор аст” шарҳ дода, онро муродифи *лунг* хисобидоаст [4, ҷ.12, с. 17466], *лунг*, бино ба шарҳи ӯ, “фӯта; эзор; бастанӣ; чомаи ҳаммом; ...чомае, ки дар рафтани ба гармоба бар камар банданд; порчаи мустатилшакл, ки дар гармоба ба камар банданд пӯшидани суфалои баданро” аст [4, ҷ.12, с. 17461]. М.Ҳасандӯст марбут будани *лунг*ро ба вожаҳои *ланг* ё *линг* таъкид мекунад [15, ҷ. 4, с. 2536]. *Лунг*, зоҳиран, асли ҳиндӣ дошта, ба он калимаи дигари наздикталаффузи *лунгута* (“лунгии хурде, ки онро дарвешону фуқаро ва мардуми бесарупо банданд”) робита дорад.

Ба пиндори инҷониб, сарчашмаи *линг* ҳамон *лунг* ё *лӯнгӣ* буда, баъдан на танҳо дар шакл, балки дар маънои ин вожа таҳаввулот ба вуқӯъ омадааст. Ин аст, ки дар бархе ғӯишҳои тоҷикӣ, монанди Хирманҷои ҷанубии Кӯлоб ва Ҳичбораки гурӯҳи ваҳиёӣ-раштанӣ он дар шаклҳои *лӯнги* \ *лунги* ба маънои “рӯймоли сари занон”, дар илҳами дигар, амсоли ғӯиши Ялдамичи гурӯҳи раштанӣ ба ҳамон гунаҳои тазаккурёфта дар ифодаи маънои “дастурхон, чодар” [8, с. 425], дар ғӯиши Бухоро ба гунаи *линг* [7, с. 47] ва дар ғӯишҳои дигари шимолӣ дар шакли *линг* ҳамчун муродифи вожаи *халта* дар истифода қарор дорад [6, с. 46].

Баръакси чанд вожаи ғӯишӣ, ки имрӯз дар ғӯишҳои ҷанубӣ ё ҷанубӣ-шарқӣ ба таҳаввулоти шаклӣ дучор шудаанд, аммо дар ғӯишҳои шимолӣ бидуни дигаргунӣ ба кор мераванд, боз унсурҳои луғавие низ ба ҷашм мерасанд, ки дар лафзи мардуми шимолӣ Тоҷикистон бо тағйироти овозӣ маҳфуз монда, дар ғӯишҳои ҷанубӣ ё ҷанубӣ-шарқӣ бо ҳамон гунаи қуҳан побарҷо мондаанд. Чун намуна ин ҷо метавон аз вожаи *бехтан* “аз ғалбер (парвезан) гузаронида тоза кардан, элак кардан” [11, с. 194] ёдовар шуд: Аммо баъд, ...аҳли рӯзгор[ро] монанди суроҳӣ хуни ноб аз дидаи хунбор мерехт ва баҳти нагунсор ба ғирболи фалак бар сари он хоксорон гарду ғаму андуҳ ба дасти идбор *мебехт*...[с. 7].

Имрӯз *бехтан*ро соҳибони ғӯишҳои гурӯҳи раштанӣ, монанди Каҳдара, Марғзори Сир дар ифодаи ду маъно: 1. бехтан; 2. маҷ. афтондан (аз имтиҳон) истифода менамоянд [8, с.105], вале соҳибони ғӯишҳои шимолӣ вожаи мазкурро ба гунаҳои *гийехтан* / *гуйехтан* ба маънои “аз ғирбол, элак гузаронидан” ба кор мебаранд [17, с.66].

Лозим ба таъкид аст, ки табдили ҳамсадои “б” ба “г” дар оғози калима ва гузариши садоноки “е” ба “и” дар байни вожа тибқи қонуни овоии забонҳои эронӣ, ба хусус тоҷикӣ рӯй додааст. Чунин таҳаввулотро метавон дар мисоли унсурҳои луғавии дигар, амсоли *бустох* > *густох*, *бунҷишк* > *гунҷишк*, *бибаравад* > *бигаравад*, *баравидан* > *гаравидан*; *фарешта* > *фаришта*, *зештӣ* > *зиштӣ* ва м. инҳо дучор омад [14, с.29, 39].

Аз истифодаи феъли *хорӣ додан* \ *кардан* ба маънои “дашном додан, ҳақорат кардан” маълум мегардад, ки ҳанӯз барвақт илҳам аз вожаҳои арабиасос ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ на танҳо роҳ ёфтаанд, балки дар калимасозиву таркибсозӣ фаъл гардидаанд ва онҳо пас аз гузаштаи чанд сада ба ҳамон гунаи бостонияшон дар лафзи мардуми тоҷик пойдор мондаанд. Масалан, дар порчаи зайли асар шакли *хорӣ додан*, аммо дар байти мансуб ба К. Биноӣ гунаи *хорӣ кардан* истифода шудааст: Дарҳол ӯро аз гиребонаш гирифта ба пеши масҷид, ё ба пеши вакили муллоҳо кашола карда мебаранд, *ӯро хорӣ медиҳанд*, расво мекунанд.

Мекунад хорӣ маро, азбаски кунаш бардарам,

То ба кай хорӣ кунад, мемонаму мебардарам [с.34].

Маълум мешавад, ки шакли *хорӣ кардан*ро ниёгонамон барвақт ба ду маъно: 1. касеро хор доштан, озор додан; 2. дашном додан истифода кардаанд [9, ҷ.2, с. 495; 11,

ҷ.2, с. 451] ва ба чунин маъно ин таркибро баъдан низ иддае аз адибон, мисли С.Айнӣ ба кор бурдаанд [13, ҷ.2, с. 300].

Аз байни гӯишҳои муосири тоҷикӣ мувозии *хорӣ додан* ба маънои “дашном \(\) ҳақорат додан; таҳкир кардан” дар бархе гӯишҳои чанубӣ, мисли Кӯлдараи шимоли Кӯлоб ва лафзи мардуми Бухоро ба кор меравад [8, с. 764; 7, с. 232], дар иддае аз гӯишҳои шимолӣ гунаи *хорӣ кардан* истифода мешавад.

Аз таҳлили чанд унсури луғавӣ аён аст, ки онҳо аз лиҳози мансубияти забонӣ ягона нестанд, дар радифи калимаҳои аслии тоҷикӣ шумори воҳидҳои луғавии арабиасл низ дар аксар маврид ба мушоҳида мерасанд. Чанд калимаи зер низ аз забони арабӣ ба забони ниёғони тоҷикон ворид шуда, бо соҳиб шудан ба вижагиҳои нави овоиву маъноӣ аз дер инҷониб дар осори аҳли илму адаб мавриди истифода қарор доранд. Чунончи, ниёғони тоҷикон калимаи арбиасли *усулро* ба ҳафт маъно истифода кардаанд, ки дар байни онҳо дар ифодаи маънои “ҳаракати мавзунӣ хушоянда, рақс” истифода гардидани он низ ба мушоҳида мерасад [11, ҷ.2, с. 397]: Ин Бобо Чамол харе дошт, ки ўро “Чамандар” ном карда буд ва аз барои вай савте баста буд ва ҳар узве аз аъзои [вайро] ба чизе ташбеҳ карда, ки аҳли фазлу арбоби фасоҳату балоғат ўро таҳсин менамуданд ва онро мусаччаъ ва мусаннаъ сохта, дар оҳанги чоргоҳ ба гиччак ба навъе соз мекард ва он Чамандар *усуле* менамуд, ки ақли уқало ҳайрон мешуд...[с.662]. Фуломи масҳарае буд дар дувоздаҳ мақому бисут чаҳор шуъба ва шаш овозаву ҳафдаҳ [баҳр] *усул*, ки куллиёти мусиқӣ аст, амале баставу сози гиччакро бисёр хуб менавохт...[с.663].

Аз ҷониби аҳли таҳқиқ маълум карда шудааст, ки *усул* чунин маъноро баъди ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтаниаш касб кардааст ва он муродифи “рақси баратал”-и хиндист. Ба чунин маъно мустаъмал шудани онро дар осори пешиниёни Восифӣ, мисли Мавлавӣ, Саъдӣ ва дигарон метавон дучор омад [17, с. 112].

Ҳоло *усул* бидуни тағйири шакл ё бо таҳаввулоти чузъии овоӣ дар як силсила гӯишҳои тоҷикӣ, чун чанубӣ-шарқӣ, мисли гуфтори мардуми Лахш ва Майдонтераки гурӯҳи гӯишҳои ваҳиёӣ-раштӣ [ба гунаи *усъл*² ба ҳамон маъно-8, с. 720], гӯиши Фалғар (феъли *усулидан* “рақсидан”) ва чанде аз гӯишҳои шимолӣ, мисли Хучанд, Истаравшан, Гонҷи гардиши фаъл дорад [17, с. 113].

Дар “Бадоеъ-ул-вақоъ” дар чанд маврид калимаи дигари арабиасли *тамом*, ки ниёгон онро дар ифодаи маъноҳои: 1. ҳама, ҳамагӣ, пурра, комил, саросар; 2. пурра, комил (баъд аз тамом сер шудани шикамаш); 3. басанда, кофӣ; 4. ба поён расидани чизе, оқибат, анҷом, интиҳо мавриди истифода қарор додаанд [11, ҷ.2, с. 303], ҳамчун муродифи вожаҳои *комилан*, *тамоман* ба кор рафтааст: Паҳлавон пеш давиду гуфт: «Шоҳо, ин ҷонвар маро *тамом* ҳалок сохта буд [с.357]. Баъд аз берун рафтан ба гуломи худ фармудааст, [ки] ба куштаниаш қиём намуда, сари ўро бар бом бароварда, дар чоҳи хонаи ман андохт ва ман аз ин амр *тамом* беҳабар ва донои кулли ҳол Холиқи хайру шар(р) [с.397].

Имрӯз низ дар лафзи мардуми манотиқи мухталифи ҷумҳурӣ *тамом* маҳз ба ҳамин маъно пойдор мондааст: дар бархе гӯишҳои гурӯҳи раштӣ, мисли Яхч дар шакли *тамомӣ*¹ [8, с. 658], дар гӯиши Бухоро ба гунаи *батамом*, дар Исфара-*битамом* истифода мешавад [6, с. 47; 7, с. 42].

Маърака низ дар радифи калимаҳои арабиасле қарор дорад, ки имрӯз мардуми тоҷик онро асосан ба маънои баъдан зухуркардааш истифода менамоянд. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” се маънои ин вожа: 1. майдони чанг; корзор, муҳориба; 2. чамъомади мардум барои гузаронидани мусобиқа ё иҷрои коре; 3.

маросими тӯй ё азо [11, ҷ.1, с. 787] қайд гардида, наввожа будани он ба маънои охир таъкид шудааст. Аллома Деххудо маъноҳои: 1. чанггоҳ, чойи корзор; 2. чойи тамошо ва чойи хангомаву ғавгоро доштанаширо ишора намуда, барои маънои аввал дуvozдаҳ байти шохидро аз Н.Хусрав, Муиззӣ, Хоконӣ, Низомӣ, Аттор ва дигаронро ёдовар шудааст, аммо барои маънои дуюм далеле зикр накардааст [4, ҷ.13, с. 18674]. Дар чумлаи зери Восифӣ *маърака* маҳз ба ҳамин маънои дуюм ба кор рафтааст: Амир Муҳаммадамири Юсуф, ки халифаи Шох Исмоил ва Қозӣ Алии Бағдодӣ, ки қозии урдуи Шох Исмоил буданд, расиданду ин *маъракаро* диданд. Қозӣ Алӣ аз Амир Муҳаммад пурсид, ки: “Хонгор, ин чӣ навъ маҷмае ва ин чӣ гуна *маъракаест* ?” [с.166].

Ҳоло ин вожа дар гӯишҳои гурӯҳҳои ваҳиёӣ-раштӣ, шимолии Кӯлоб, гурӯҳи кӯлобии Ҳисор ва Бадахшон дар шакли *мърака* дар ифодаи се маъно: 1. чамъомад; 2. базми хосса; 3. маросими дафни азодорӣ, сӯғ (Бадахшон) [8, с. 439], дар гӯиши Бухоро ба гунаи *мърака* [7, с. 147], дар гӯишҳои дигари шимоли дар мувозии *маърака* танҳо ба маънои “маросими тӯй ва азо” гардиш дорад.

Вобаста ба теъдоди қорбурди вожаҳои навъи мазкур дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” бояд гуфт, ки ҳадафи аслии Восифӣ ҳадди имкон ба фаҳму завқи мардум наздик кардани забони асараш будааст, аз ин рӯ, ӯ кӯшидааст, ки дар аксар маврид ба забони зиндаи халқ, ҳатто ба лаҳҷаи маҳаллӣ рӯ оварда, аз байни анбӯҳи аносири луғавӣ дурдонаҳояшро интихоб намуда, ба василаи онҳо мақсади ҳешро ба самъи хонандааш ба таври осон расонад. Ин аст, ки гоҳо дар радифи шакли адабии вожаҳо гунаи ба истилоҳ гӯишияшонро низ ба гардиш ворид сохтааст. Ба ҳайси далел ин ҷо метавон аз ду шакли як вожа: *гурунҷ* | *биринҷ* ёдовар шуд: Гоҳе ки ин фақирро орзуи *гурунҷи* музаъфар мешавад, донаҳои сими сиришк бар рухсори заъфаронӣ мерезад ва чун шавқи мошу *биринҷаш* ба ранҷ мдорад, панҷаи ҳасрат дар маҳосини сиёҳу сафед мезанад ва дар пеши меҳмон ҷуз шармандагию инфил намекашад ва бар хони танҳой ҷуз тӯъмаи ғуссаву малол намекашад [с.61]. Аз барои фил мошу *гурунҷ* пухтанду дар баркаше пеши фил ниҳоданд [с.357].

Сарчашмаи ҳар ду шакл **vriñji*-и эронии бостон аст. Гузариши ҳамсадои *v*-ро ба *g*- дар мисоли вожаи **vrtaka* > *gurtak* > *gurta* “гурда” метавон нишон дод [15, ҷ.4, с. 2384]. Ҳамин *v*- боз бо роҳи дигари инкишофи овой ба *b*- низ мубаддал шудааст. Ин гуна дигаргунии овино метавон ба ҷуз *биринҷ* боз дар мисоли калимаҳои, чун *варзгарон* > *барзгарон*, *весомон* > *бесомон* ва м. инҳо нишон дод [14, с. 33].

Шакли ба *биринҷ* наздики ин вожа дар аксари забонҳои оилаҳои ҳиндуаврупӣ, туркӣ, сомию ҳомӣ ва м. инҳо то ҳол ба назар мерасад [15, ҷ.1, с. 460].

Аҳли адаби асримиёнагӣ, амсоли Рӯдакиву Фирдавсӣ ба ҷуз ду шакли тазаккурёфта инчунин гунаҳои *гуранҷ*, *гурунҷро* низ мавриди истифода қарор додаанд [17, с. 161-162].

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки имрӯз гӯё ҳар ду шакл байни гӯишҳои тоҷикӣ тақсим шудааст: гунаи *бъринҷ* дар гӯишҳои чанубӣ [8, с. 127], шакли *биринҷ* дар чанде аз гӯишҳои шимоли, амсоли Бухоро, Истаравшан [7, с. 47; 17, с. 162], гунаи *гурунҷ* дар гуфтори мардуми Хучанд, Конибодом ва м. инҳо гардиш дорад [17, с. 162].

Дар гуфтори исфарағиён ин вожа дар таркиби бархе аз воҳидҳои фразеологӣ дар ҳар ду шакл: *биринҷ* ва *гурунҷ* ба кор меравад: *биринҷ|гурунҷ об набардоштан* [6, с. 182].

Дастаи дигари аносири луғавӣ “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-ро вожаҳои фаро мегиранд, ки онҳо ҳам дар шакли меъёрӣ, ҳам гӯишии забони тоҷикӣ ба таври фаъол мустаъмал ҳастанд, фарқи онҳо танҳо дар ин ҷост, ки иддае аз маъноҳои куҳанашон аз доираи забони адабӣ хориҷ шудаанд, аммо ҳамин маънояшон дар лафзи гӯишӣ маҳфуз

мондаанд [6, с. 32]. Чунин унсурҳои лугавӣ аз рӯйи қаламрави истифода ягона нестанд. Бархе аз онҳо ба маънои вижаи худ танҳо дар гӯишҳои шимолӣ гардиши фаъол доранд. *Баровардан* аз чумлаи афъолест, ки дар осори ниёгон дорои шаш маъно, аз чумла “сохтан, бино кардан; таъмир кардан” буд [9, қ.1, с. 149] ва дар чумлаи зайли “Бадоеъ-ул-вақоеъ” ин феъл маҳз ба ҳамин маъно ба кор рафтааст: Рӯзе бо чамъе аз фузалову зурафо бар рӯйи курсии иморта нишаста буданд ва меъморону муҳандисону банноён *бароварди* он иморат менамуданд [с.297].

Ҳоло мардуми Конибодому Истаравшан дар радифи маонии дигар *бароварданро* ба маънои “сохтан, бунёд кардан” бисёр истифода менамоянд [17, с.34-35].

Задан ба маънои “сохтан, бино кардан” низ дар қатори чунин аносири лугавӣ қарор дорад. Барои шакли меъёрии забони тоҷикӣ бегона будани ин маъноро бо ҳамин далел метавон собит намуд, ки дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” бисту ду маънои он тазаккур ёфтааст, аммо корбурди он ба маънои “сохтан” ишора нашудааст [11, қ.1, с. 503]. Дар осори адибони асримиёнагӣ маънои фавкро ифода намудани ин феълро соҳибони фарҳангномаҳо ишора кардаанд [4, қ.8, с. 11265]. Чунончи, дар асари зикргардидаи Восифӣ: Рӯзе ҳамин шахс девор *мезад* ва хуросониرو муздур гирифта буд [с.531].

Ҳоло *задан* агарчи яке аз вожаҳои сермаънои гӯишҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ маҳсуб гардида, мураттибони лугатномаҳои гӯишӣ ба бисту панҷ маъно гардиш доштани онро зикр намудаанд [8, с. 263-264], аммо ба маънои тазаккурёфта омадани он қайд нагардидааст; дар гӯиши Бухоро аз байни шонздаҳ маънои он яке ҳамин “бардоштан, рост кардан” аст [7, с. 98]; дар гӯиши Исфара ин вожа ба маънои фавқ ҳамчун ҷузъи номи маросими хонапӯшӣ дар таркиби иборати *сардевол задан* боқӣ мондааст [6, с. 38].

Бархе аз аносири лугавии мазкур дар гӯишҳои ҷанубӣ дар мувозиҳои мухталиф, аммо дар лафзи шимолиён танҳо дар як шакли мушаххас маҳфуз мондаанд. Восифӣ дар як маврид феъли *даромаданро*, ки дар осори ниёгон ба се маъно, аз чумла “сар кардан, шуруъ кардан; ба коре иқдом кардан” мустаъмал аст [9, қ.1, с. 334; 11, қ.1, с. 418], маҳз ба ҳамин маънои охир истифода намудааст: Максудалии Раққос ҷавоне буд, ки ҳар гоҳ ба рақс *даромадӣ*, хуршеди ховарӣ ва маҳи анварӣ ба гарав рафтӣ ва чун аз рақс бозистодӣ, ҳузори маҷлисро ба гирди сари худ дар гирд ёфтӣ [с.20].

Ҳоло агарчи ин вожа дар гӯишҳои ҷанубӣ дар панҷ шакл: *дъромадан* | *дърумадан* | *дърмадан* | *дурмадан* | *дърумаан* ба кор меравад [8, с. 254], аммо корбурдаш ба маънои мавриди таҳлил дучор нагардид. Дар лафзи сокинони бархе навоҳии шимоли Тоҷикистон феъли тазаккурёфта ба маънои ишорагардида фаровон мавриди истифода қарор дорад.

Иддае аз чунин афъол, ки дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” ба як гуна ба кор рафтаанд, имрӯз дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ бо шакли таҳаввулёфта, вале ба ҳамон маънои мавриди назари мо побарҷо мондаанд, дар ҳоле ки дар гӯишҳои шимолӣ корбурдашон дар ду мувозӣ ба мушоҳида мерасад. Ҳадафи мо ин ҷо феъли *андохтан* аст, ки дорои панҷ маъно буда, яке аз онҳо “сохтан, бино кардан (хона ва иморатро)” аст: иморат андохтан, хона андохтан [11, қ.1, с. 69]. Дар “Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ” чаҳордах маънои ин феъл ишора гардида, маънои панҷумаш “сохтан, бино кардан (хона, иморатро)” қайд шудааст ва барои мушаххас шудани матлаб ибораҳои *иморат андохтан*, *хона андохтан* зикр шудааст, аммо аз осори ниёгон шохиде барои ин маъно дарҷ наёфтааст [10, с. 460-465]. Дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” дар чанд маврид *андохтан* ба маънои “сохтан, бунёд ниҳодан” ба кор рафтааст: Тарҳи боғе *андохтаам* ва ба ниҳоли мева ва ғайра

эхтиёче афтода [с.65]. Баъда ҳозо инҳои ройи мунир он ки ин мухлиси дуоғӯй тарҳи боғе *андохта* ва муддати мадид аст, ки ба воситаи касрати машоғил, ба таъмири он напардохта [с.65]. Ҳазрати Амир Алишер дар сари хиёбони Ҳирот, қариб ба тахти Аллоҳу Акбар тарҳи иморати рабате *андохта* буд [ва] дар [итмоми] он эҳтимом [у] саъйи тамом менамуд [с.297].

Дар ғӯишҳои чанубӣ феъли мазкур дар шакли мухаффафи *дохтан* истифода мешавад. Дар ғӯиши номбурда се вожаи ҳамшакли *дохтан*: *дохтан*¹, *дохтан*², *дохтан*³ ба кор мераванд, ки аз байни онҳо калимаи нахуст дорой дувоздаҳ маъно, вожаи дуум танҳо ба маънои “сохтан, бино кардан” ва унсури луғавии сеюм фақат ба як маъно гардиш дорад. *Доҳтан*² ба маънои тазаккурёфта дар аксари ғӯишҳои чанубӣ (гурӯҳи шимолии Кӯлоб) ва чанубӣ-шарқӣ (гурӯҳи раштӣ), мисли Самсолик, Обигарм, Ховалинг, Яхч, Бадахшон мавҷуд аст [8, с. 241-242].

Дар ғӯиши Бухоро ин вожа дар ду шакл: *андохтан*¹ *анноҳтан* ба панҷ маъно ба кор рафта, дар байни онҳо ба маънои зикрёфта гардиш доштани он қайд шудааст [7, с. 33]. Дар ғӯишҳои дигари шимоли низ ин маънои *андохтан* то ҳол маҳфуз мондааст [6, с. 133].

Як баҳши ин гуна аносири луғавиро онҳое фаро мегиранд, ки бо вучуди сирф эрониясл буданашон имрӯз дар байни мардуми тоҷик ба гунаи туркӣ гардиш доранд. Маҳз ҳамин “чехра”-и туркигунаи онҳо ба иддае аз аҳли қалам асос гаштааст, ки онҳоро ҳамчун вомвожаи туркӣ ба шумор оранд. Лозим ба таъкид аст, ки муаллифи ин сатрҳо дар як мақолаи хеш доир ба чанде аз чунин унсурҳои луғавии “Бадоеъ-ул-вақоеъ”, амсоли *яйлоқ*, *қоқ*, *пачах*, *бугча* ё *бӯхча*, *қанор*, *қатидан* мулоҳизаронӣ карда буд [16, с. 395-407]. Аммо маълум мешавад, ки шумори чунин калимаҳо афзун аз пиндори мост. Тазаккур бояд дод, ки ин навъи аносири луғавӣ аз лиҳози вижагиҳои пойдормонияшон дар ғӯишҳои мазкур ягона нестанд: баъзеяшон бо шакли ба асл наздик пойдор мондаанд, бархе дигар бо таҳаввулоти овоии муайян побарҷоянд, баъзе агарчи дар алоҳидагӣ ба кор намеравад, вале дар таркиби калимаҳои алоҳида маҳфуз мондаанд.

Муҳаққиқ В. И. Абаев дар як мақолаи хеш таъкид кардааст, ки бархе аз вожаҳои кӯхан дар даврони баъдии инкишофи забон дар таркиби калимаҳои алоҳидаи мураккаб ҳамчун ҷузъи муқаррарии онҳо метавонанд боқӣ монанд [2, с. 75-85]. Ба чунин андешаи муҳаққиқ ин нуктаро метавон илова кард, ки чунин вожаҳо на танҳо дар доираи вожаҳои мураккаб, балки дар таркиби калимаҳои сохта низ метавонанд маҳфуз монанд [6, с.31, 32].

Дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” дар ду маврид вожаи *сочиқ* \ *сочуқ* мавриди истифода қарор гирифтааст: Мир ончунон ки така бар асое зада ситода ва ба расми *сочиқ* табақҳои пури зар дар пеш ниҳода [с.474].

Янка қай чун кард Зухра Муштарӣ аз баҳри *сочуқ* як табақ,

Кард пурдур аз кавокиб аз сипехраш чодари ӯ аз сатар [с.632].

Аз таҳлилу муқоиса инчониб ба бардоште расид, ки ин вожа бо феъли *шошидан* робита дошта, аз решаи унсури луғавии мазкур бо афзудашиви бархе аносири ёвар, инчунин таҳти таъсири таҳаввулоти овоӣ калимаи *сочиқ* \ *сочуқ* зухур кардааст, ки тариқи тағйири онро метавон ба таври зайл нишон дод: *шошак* > *чошак* > *чочак* > *чочик* > *чочиқ* > *сочиқ* \ *сочуқ*. Аз маводи таърихи забон маълум аст, ки ҳамсадои “ш” дар мавқеҳои мухталифи вожа, ба хусус оғози он метавонад ба “ч” иваз гардад. Чунин дигаргуниро дар мисоли *шанбар* > *чанбар*, *пахш* > *пахч* [14, с. 35, 38], *шубон* > *чӯпон* ва м.инҳо метавон нишон дод. Зухури гунаи *сочиқ* \ *сочуқ* таҳти таъсири забони арабӣ ва шакли муарраб гирифтани *шошак* ба *вукӯ*

омадааст. Бархе муаррабшиносон собит намудаанд, ки гунаи муарраби вожаҳои дар оғоз ҳамсадои “ш” дошта (мисли *шакар*) бо “с” ибтидо мегарданд [20, с. 135, 138, 161...].

Феъли *шошидан* танҳо маънои “бавл кардан, пешоб кардан” [11, ҷ.2, с. 656]-ро нашошта, ниёгон онро дар ифодаи маъноҳои: “ғоит афкандан, ридан”; “фуру рехтани обу шароб ва амсоли он...”; “заҳида баромадан”; “чакидан”; “об задан, пошидан”; “тар шудан ба об” мавриди истифода қарор додаанд. Маънои аслии *шошидан*, ки дар эронии бостон гунаи *xšāršaka- (аз решаи *xšar- “чорӣ шудан, рехтан”)-ро дошт [15, ҷ. 3, с. 1829], “рехтани об ва ҳар моеъ” аст [4, ҷ. 8, с. 12353].

Дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ” феъли мазкур дар ду қолаби ифода: *шошидан* ва *шоша кардан* истифода шудааст: Ҳосил, [ки]...пуштае ба мушобеҳи гунбади сабзест, маро ба боли он бармеорад ва мегӯяд, ки: “Биё, ки мову ту *бишошем* ва бибинем, ки *шошаи* кадом дуртар меравад” [с.276]. Имшаб дар ин андешаву хаёл бош, чун он пир пайдо шавад ва туро талаб намояд, бо вай гӯй, ки то кай равем, *шоша кунем*, чомаҳобҳои мо зоеъ шуд, пореа зар бидеҳ, то асбоби чомаи хоб рост кунем [с.276].

Ҳоло ин вожа ба ҳамон шакли таҳаввулӯфта дар гӯишҳои чанубӣ ва чанубӣ-шарқӣ дар таркиби унсурҳои луғавии *чоч кардан* “ба чарогоҳ сар додан”, *чочак*¹ “анат. сари пистон, нӯги сина”, *чочак*² “пистонак, маккак”, *чочак*³ “вора” (*чочаки дандун* “вораи дандон”), *чочак*⁴ “анат. забонак, забонча (тағояки гулӯ)”, *чочала* “пахну парешон”, *чочилиқ* \ *чочиқи* \ *чошак* \ *чошалак* (“танга, чормағзу гӯлингу қандалоте, ки шаби акди никоҳ аз сари наварӯсу наводмод пошида мешавад”) маҳфуз мондааст [8, с.850].

Дар бархе гӯишҳои шимолӣ низ вожаи *чочук* ба маънои “пошидани қанд ё шириниҳои дигар” гардиши фаъол дорад. Афзун бар ин мардуми ин минтақа нисбат ба олати кӯдаки нарина калимаи *чӯчок* < *шошакро* ба кор мебаранд.

Бархе аз чунин аносири луғавӣ, ки Восифӣ онро танҳо ба як шакли мушаххас мавриди истифода қарор додааст, дар гӯишҳои тоҷикӣ дар ду мувозӣ ба кор мераванд. Намунаи чунин вожаҳо *букрӣ* аст, ки маънои “пуштхамида, кӯзапушт”-ро дорад [11, ҷ.1, 244]: Мирзо Шоҳғариб, ки яке аз фарзандони Султон Ҳусайн Мирзо буд, дар ҳини хурдӣ аз бақши хиргоҳ афтада, устухони пушту синаи ӯ аз чо рафта, *букрӣ* шуда буд [ва] бағоят хуштабъ буд ва шеърро бисёр хуб мегуфту хуб мешинохт [с.645].

Аз баррасии гузаштаи дури вожаи тазаккурӯфта метавон ба бардоште расид, ки асли онро калимаи ориёии *bhauga* ташкил дода, он, дар навбати худ, аз унсури луғавии *bheug*-и забон-асоси ҳиндуаврупой сарчашма гирифтааст. Ин шакли ориёӣ минбаъд дар забонҳои мухталифи эронӣ ба гунаҳои *bau-g* ва *bau-k* идома ёфт ва имрӯз бо роҳи табдили овозҳои алоҳидаи таркибаш ба шаклҳои туркии *бук* (мунҷонӣ), *бук* / *бақ* (шугнонӣ), *бӯғча* (аксари лаҳҷаҳои шимолӣ), *бӯхча* (гӯишҳои дигари тоҷикӣ), *буккак*, *букқа*, *букқоқ*, *бугӯз* ва *бугма* гардиш дорад [16, с. 401].

Ҳоло ин вожа дар бархе гӯишҳои шимолӣ Кӯлоб, мисли Ёҳсу, Сари Хосор ва Ховалинг дар ду шакл: *бъкри* \ *бъкъри* [8, с. 125], дар гӯиши Бухоро ба гунаи *букра* “конусшакл, махрутшакл” [7, с. 241], дар дигар гӯишҳои шимолӣ дар мувозии *букрӣ* мустаъмал аст.

Ба ин тариқ, гӯишҳои тоҷикӣ дар ҳифозати дастаи калони унсурҳои луғавӣ нақши шоиста дошта, ағлаби онҳо ба гунаи ба асл наздик, ҳиссаи дигар бо таҳаввулоти чузъӣ ё чиддӣ мавриди истифода қарор доранд.

Дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и Восифӣ теъдоди ин навъи аносири луғавӣ фаровон буда, аз таваҷҷӯҳи муаллифи асар ба забони зиндаи халқ шаҳодат медиҳад.

Чунин калимаву таркибхо аз лиҳози мансубияти забонӣ асосан тоҷикӣ буда, дар радифи онҳо иқтибосҳои арабӣ низ ба мушоҳида мерасанд. Маълум мешавад, ки бархе аз чунин вомвожаҳо аллакай дар замони Восифӣ аз ҷиҳати овоиву маъноӣ ба қавоиди забони тоҷикӣ мутобиқат пайдо кардаанд.

Пайнавишт

1. Айни С. Восифӣ ва ҳулосаи “Бадоеъ-ул-вақоъ”. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 335 с.
2. Абаев В.И. Сложные слова-хранители древней лексики // Вопросы языкознания. М.: Наука, -1983.-№ 4. –С.75-85.
3. Восифӣ Зайнуллоҳ Маҳмуд. Бадоеъ-ул-вақоъ. Веросторон М. Диловаров, Содиқова М. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик. 2014.-730 с. Ҳамаи мисолҳо аз ҳамин нашр аст.
4. Деҳхудо А. Лугатнома. Ҷилди 6, 9274 с.; ҷилди 7, 10826 с.; ҷилди 8, 12378 с.; ҷилди 9, 13930 с.; ҷилди 12, 18586 с.; ҷилди 13, 20138 с. / А. Деҳхудо. –Техрон: Муассисаи интишороти ва ҷоти Донишгоҳи Техрон, 1373.
5. Зоҳидов А. Осимова Б. Фарҳанги воҳидҳои фразеологияи лаҳҷаи Хуҷанд. –Хуҷанд: Нури маърифат, 2013. –391 с.
6. Мақсудов Т. Лексика ва фарзеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара. –Хуҷанд: Нури маърифат, 2018. –207 с.
7. Маҳмудов М., Бердиев Б. Лугати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро. –Душанбе: Дониш, 1989, –278 с.
8. Маҳмудов М., Ғ.Ҷӯраев, Б.Бердиев. Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2012. –946 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1, –949 с.; ҷилди 2, –951 с. / Зери таҳрири М.Ш.Шуқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, А.Маъсумӣ. –М.: Советская энциклопедия, 1969.
10. Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А. Зери таҳрири С. Назарзода ва дигарон. –Душанбе: Шарқи озод, 2011. –829 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1, 949с.; ҷилди 2 –944с. / Зери таҳрири Назарзода С., А. Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон. –Душанбе, 2008;
12. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Нашри дувум бо илова, такмил ва ислоҳ. Зери таҳрири Д.Саймиiddинов ва дигарон. –Душанбе: Матбааи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2006. –784 с.
13. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилди 1, – 952 с.; ҷилди 2, –802 с. / М. Фозилов. –Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. 1963- 1964.
14. Хонларӣ. П.Н. Дастури таърихии забони форсӣ. Ба кӯшиши дуктур И. Мусташорниё. Техрон, 1372. –279 с.
15. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решаишнохтии забони форсӣ. Ҷилди 1, 585 с.; ҷилди 3, 2080 с.; ҷилди 4, 2955 с. –Техрон, 1384.
16. Ҳасанзода А. Чанд вожаи туркигунаи эрониясл дар «Бадоеъ-ул-вақоъ»-и Восифӣ//Асолати забон ва маҳорати баён. –Хуҷанд: Ношир, 2018. –С.395-407.
17. Ҳасанов А. Унсурҳои лугавӣ ва сарфию наҳви осори садаҳои X-XIII дар ғӯиши шимолӣ (баҳиши Фарғонаи ғарбӣ). Монография / А. Ҳасанов. –Хуҷанд: Нури маърифат, 2003. –253 с.
18. Ҳодизода Р. Самарқандиён чӣ мегӯянд. Лугатномаи мухтасари ғӯиши форсии Самарқанд. –Маиҳад, 1382. –192 с.

19. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ. – Душанбе, 1985. – 215 с.
20. Шир Э. Вояҳои форсии арабишуда. Тарҷумаи Ҳ. Табибиён. – Техрон: Амири Кабир, 1389. – 290 с.
21. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 2. Забон ва замон. Душанбе: Наириёти муосир, 2020. – 431 с.

Reference Literature:

1. Aini S. *Vosifi and Brief Transposition of “Badoe-ul-vakoye”*. – Dushanbe: Cognition, 1985. – 335 pp.
2. Abayev V. I. *Compound Words as Custodians of Ancient Lexicon // Issues of Linguistics*. – M.: Science, 1983, N4. – pp. 75-85.
3. Vosifi Zaynuddin Makhmud. *Badoe-ul-vakoye*. Preparation by M. Dilovarov, M. Sodikova. – Dushanbe: Central Scientific Editorial Board of Tajik Soviet Encyclopedia. – Dushanbe, 2014. – 730 pp. (all examples being adduced from this edition).
4. Dehhudo A. *Lexicography*. V.6, 9274 pp.; V.7, 10826 pp.; V.8, 12378 pp.; V.9, 13930pp.; V.12, 18586 pp.; V13. 20138 pp. // A. Dehhudo. – Tehran: Publishing-House of Tehran University. 1373 hijra
5. Zokhidov A., Osimova B. *The Dictionary of Phraseological Units Referring to Khujand Vernacular*. – Khujand: Light of Enlightenment, 2013. – 391 pp.
6. Maksudov T. *Lexicon and Phraseology of Isfara Tajik vernaculars*. – Khujand: Light of Enlightenment, 2018. – 207 pp.
7. Makhmudov M., Berdiyev P. *The Brief Dictionary of Bukhara Vernaculars*. – Dushanbe: Knowledge, 1989. – 278 pp.
8. Makhmudov M., Djurayev Gh, Berdiyev B. *The Dictionary of Southern Vernaculars of the Tajik Language*. – Dushanbe, 2012. – 946 pp.
9. *The Dictionary of the Tajik Language*. V.1 - 949 pp.; V.2 - 951 pp. // Under the editorship of M. Sh. Shukurov, V.A. Kapranov, R. Khoshim, A. Masumi. – M.: Soviet Encyclopedia, 1969
10. *Complete Interpretation Dictionary of the Tajik Language*. V.1-949 pp.; V.2 – 944 pp. // Under the editorship of Nazarzoda S. et alia. Dushanbe: Freedom of the Orient, 2011. – 829 pp.
11. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language*. V.1-949 pp.; V.2. – 944 pp. // Under the editorship of Nazarzoda S., Sanghinov A., Karimov S., Sulton M.Kh. – Dushanbe, 2008
12. *Tajik-Russian Dictionary. The second edition with addenda, corrections and alterations*. Under the editorship of D. Saymiddinov et alia. – Dushanbe: Printing-House under Tajikistan Republic Academy of Sciences, 2006. – 784 pp.
13. Fozilov M. *The Dictionary of Phraseological Units*. V.1 – 952 pp.; V.2. – 802 pp. // M. Fozilov. – Dushanbe: Tajikistan State Publishing-House. 1963-1964
14. Hondari P. N. *Historic Grammar of the Persian Language*. Under the editorship of Dr. I. Mustashorniyo. – Tehran: 1372 hijra. – 279 pp.
15. Hasandust M. *Etymological Dictionary of the Persian Language*. V.1, 585 pp.; V.3, 2080 pp.; V.4, 2955 pp. – Tehran, 1384 hijra
16. Hasanzoda A. *Some primordially Iranian Words Being Turkic by their Form in “Badoe-ul-vakoye” by Vosifi // Genuine Mastership of Poetic Speech*. – Khujand: Publisher, 2018. – pp. 395-407.

17. *Hasanov A. Lexical and Grammatical Elements of Literary Productions of the X-th - the XIII-th Centuries in Northern Vernaculars (Western Ferghana). Monograph // A. Hasanov. – Khujand: Light of Enlightenment, 2003. - 253 pp.*
18. *Khodizoda R. What Samarkandians Tell. Concise Dictionary of Samarkand Vernacular of the Persian Language. – Mashhad, 1382 hijra. – 192 pp.*
19. *Sharifov P. Morphological Peculiarities of Vosifi’s “Badoe-ul-vakoye”. – Dushanbe, 1985. – 215 pp.*
20. *Shir E. Arabized Persian Words. Translation by Kh. Tabibiyon. – Tehran: The Great Emir, 1389 hijra. – 290 pp.*
21. *Rakhmon, Emomali. The Language of the Nation Being the People’s Life. Book 2. Language and Epoch. – Dushanbe, 2020. – 431 pp.*

УДК 80/81
ББК 81.2

**ВИЖАГИҲОИ КОРБУРДИ
БАЪЗЕ АЗ ҲИССАЧАҲО ДАР
ОСОРИ АДАБИЁТИ ФОРСИИ
ТОЧИКИИ САДАҲОИ X – XIII**

*Қўргонов Зоҳид Дехқонович, н.и. филол.,
доценти кафедраи забони тоҷикии
МДТ «ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров»
(Тоҷикистон, Хучанд)*

**ОСОБЕННОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЧАСТИЦ
В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЫ X-XIII веков**

*Кургонов Зоҳид Дехқонович,
к.филол. н., доцент кафедры таджикского
языка ГОУ «ХГУ имени акад. Б.Гафурова»
(Таджикистан, Худжанд)*

**PECULIARITIES OF USE OF
PARTICLES IN THE WORKS OF
PERSIAN-TAJIK LITERATURE
REFERRING TO THE PERIOD
OF THE X-TH – THE XIII-TH
CENTURIES**

*Kurgonov Zohid Dehqonovich, candidate of philo-
logical sciences, Associate Professor of the depart-
ment of the Tajik language under SEI “KhSU named
after acad. B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Suhanvar1983@mail.ru*

Калидвожаҳо: унсурҳои ёвари сервазифа, ҳиссаҷаҳо, ҳиссаҷаҳои таъкидӣ – қувватдиҳанда, ҳиссаҷаҳои маҳдудӣ, пешояндҳои аслии сода, пешояндҳои аслии таркибии номии гайриизофӣ, пайвандакҳо, пайвандакҳои пайвасткунанда, тобишҳои маъноӣ

Мақолаи ҳозир, махсусан, ба таҳқиқи вижагиҳои унсурҳои ёвари сервазифаи осори садаҳои X – XIII ва, хусусан, тарзи корбурди ҳиссаҷаҳо дар забони осори ниёгон пайванд гирифтааст. Соҳибмақола бо таъя ба мавод аз осори намояндагони аҳли адаби асрҳои мазкур ва ҳамчунин маъназҳои ҷуғрофиву таърихии садаҳои X-XIII таъкид мекунад, ки бархе аз усулҳои корбурди ҳиссаҷаҳо ва тобишҳои маъноии унсурҳои ёвари сервазифа дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ маҳфуз монда бошанд ҳам, дар мавридҳои алоҳида бо нишонаҳои ҷудоғона дар нутқи хаттии имрӯза аз истифода бозмондаанд. Бархе аз маъноҳои грамматикӣ ҳиссаҷаҳои таъкидӣ – қувватдиҳанда, ҳиссаҷаҳои маҳдудӣ ва ҳиссаҷаҳои инкорӣ дар заминаи осори мансуру манзум бо таъя ба маводи фактологӣ мутааддид ба доираи таҳлили тадқиқ кашида шуда, тафовут ва умумияти онҳо муайян карда шудааст. Ба вазифаи яқдигар истифода шудани ҳиссаҷаҳои номустақили нутқ, ба хусус ҳиссаҷаҳо яке аз ҳодисаҳои маъмули даврони асримиёнагӣ маҳсуб меёбад. Исбот шудааст, ки баъзе аз ҳиссаҷаҳо дар осори ин давр ба вазифаи пайвандакҳои пайвасткунанда, пешояндҳои аслии таркибии номии гайриизофӣ ва г. истифода гардидаанд. Аз таҳлили масъалаи мазкур муаллиф ба бардоште мерасад, ки то ҳол ба маънои истисно (ба вазифаи пешоянди «ба ҷуз») ва пайвандак омадани бархе аз ҳиссаҷаҳо (ҳиссаҷаи «магар») дар сарчашмаҳои илмӣ забониносии тоҷик қайд нашудаанд.

Ключевые слова: многофункциональные вспомогательные элементы, частицы, усиленно-побудительные частицы, ограничительные частицы, исконно-простые предлоги, исконно именно-составные безизафетные предлоги, союзы, соединительные союзы, смысловые оттенки

Анализируются особенности использования многофункциональных вспомогательных элементов, в частности принципы использования частиц в языке персидско-таджикского письменного наследия X-XIII вв. На основе анализа фактологического материала из литературного наследия, а также из географических и исторических источников указанных столетий доказывается, что некоторые принципы использования частиц и смысловых оттенков многофункциональных вспомогательных элементов сохранились в современном таджикском литературном языке. В ходе анализа грамматического смысла усилительно-побудительных, ограничительных и отрицательных частиц на основе богатого иллюстративного материала определены их отличия и общность. Приобретение дополнительных функций, то есть выполнение вспомогательными частями речи функций друг друга, особенно частицами, считается обычным явлением в литературе средних веков. Доказывается, что в произведениях исследуемого периода некоторые частицы выполняют функцию соединительных союзов, исконных именно-составных безафетных предлогов и т.д. Делается вывод, что до сегодняшнего дня в научных языковедческих трудах не зафиксировано случаев использования частиц (частица «магар») в значении исключения (вместо частицы «ба чуз») и союза.

Key-words: polyfunctional auxiliary elements, particles, intensified-incentive particles, limitative particles, primordially simple prepositions, primordially nominal-compound izafetless prepositions, conjunctions, connective conjunctions, shades of meaning

The author analyzes a usage of polyfunctional auxiliary elements, in particular, principles of using particles, in the language of the Tajik-Persian legacy referring to the period of the X-th – XIII-th centuries. Designing on the premise of the factological material from literary legacy, attracting geographic and historic origins related to the centuries in question the author proves that certain principles of using particles and shades of meaning of polyfunctional auxiliary elements have preserved in Modern Tajik literary language. In the course of the analysis of grammatical sense of intensified-incentive, limitative and negative particles the author determines their distinctions and affinities on the basis of rich illustrative material. Acquisition of additional functions, i.e. execution of mutual functions by auxiliary parts of speech is considered as a common phenomenon in the literature of Middle Ages. It is proved that in the works of the period explored some particle execute the function of connective conjunctions, primordially nominal-compound izafetless prepositions and etc. The conclusion is made that up to the present day the cases of usage of particles (particle “magar”) in the meaning of exclusion (instead of particle “ба чуз”) and conjunction haven’t been registered in scientific linguistic works.

Таҳқиқи ҳиссаҷаҳо дар асоси маводи алоҳидаи осори манзуму мансури забони адабии ҳозираи тоҷикӣ аз ҷониби забоншиносон то андозае сураат гирифтааст. Масалан, пажӯҳишҳо дар заминаи осори маводи «Марги судхӯр» ва «Одина» - и устод Айнӣ, романи «Палатаи кунҷакӣ» - и Ф.Муҳаммадиев, ки аз ҷониби забоншиносон Н. Маъсумӣ (7), Х. Ҳусейнов (20) ва профессор Т.Шокиров (22) ба анҷом расидаанд, даъвои ин андеша шуда метавонад. Аммо, то он ҷое, ки медонем, ба чуз рисолаи илмии забоншинос А. Халилов «Ҳиссаҷаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ» (14) то ҳол ягон сарчашмаи марҷаӣ вобаста ба ҳиссаҷаҳо рӯи қор наомадааст. Бинобар ин, дар ин навишта ҳангоми дастабандӣ ва назарияпардозии ҳиссаҷаҳо бевосита ба ҳамин сарчашмаи ручӯӣ қарда шуд. Ҳамчунин бояд гуфт, ки омӯзиши бевоситаи ҳиссаҷаҳо дар заминаи осори садаҳои X-XIII то ҳол ба таври густарда ва

муфассал мушоҳида намешавад, аз ин рӯ мавриди тадқиқ қарор додани он аз манфиат ҳолӣ нест. Муайян ва дақиқ кардани динамикаи таҳаввул ва ташаккули ҳиссачаҳо аз даврони мазкур то имрӯз, бешубҳа, дар ошқор кардани инкишофи манзараи таркиби луғавии забон нақши муҳим мебозад.

Чунонки гуфта омад, таҳаввули маъноии унсурҳои ёвар дар забони тоҷикӣ ҳамгун нест. Масалан, дар забони адабии ҳозира ҳиссачаи таъкидии «ҳатто» хеле серистифода ва серистеъмол аст. Аммо, баръакси ин, маводи гирдоварда собит месозад, ки корбурди ҳиссачаи мазкур дар осори садаҳои X-XIII маҳдуд мебошад: Ва ин зикр ин ҷойгоҳ намоз ҳамеҳаҳад. **Ҳатто** «таворат би-л-ҳиҷоби», яъне ғобати-ш-шамсу, то офтоб фуру шуд (11, с.614). Дар далели мазкур ҳиссачаи «ҳатто» дар баробари таъкид, инчунин барои ифодаи таассуроти иловагӣ низ омадааст.

Яке аз ҳиссачаҳои таъкидӣ – қувватдихандае, ки нисбат ба ҳиссачаҳои дигари ҳамин гурӯҳ дар ин давр серистеъмол буд, ҳиссачаи «ҳам» мебошад. Он барои ифодаи ин маъноӣ грамматикӣ мазкур ҳам дар осори мансур ва ҳам манзум серистифода аст: ...то бӯйҳо бишнавад ва **ҳам** чуфт офарид. Ва дандонро биёфарид, то бад-он таомҳо бихояд ва он **ҳам** чуфт офарид. Ва шикамро биёфарид, то таомҳо дар он кунанд ва он **ҳам** чуфт офарид бо пушт якҷо. Ва дасташро биёфарид, то бад-он амалҳо кунанд ва он **ҳам** чуфт офарид. Ва пояшро биёфарид, то бад-он биёяд ва биравад ва **ҳам** чуфт офарид. Ва авратҳош биёфарид, то бад-он бавлу ғоят кунанд ва он **ҳам** чуфт офарид (11, с.7-8); Ва дигар рӯде **ҳам** аз эдар биравад ва бар миёни ҳадди амали Ботлиқ ва амали Буқаллор бигзарад ва он гаҳ... (19, с.33); Мадҳи амире, ки мадҳ з-ӯст ҷаҳонро, /Зинат **ҳам** з-ӯву фарру нузҳату сомон (10, с.147); Шудам пир бад - ин сону ту **ҳам** худ на ҷавонӣ, /Маро сина пуранҷуху ту чун ҷафтакамонӣ (10, с.321)!; Ту **ҳам** номдорӣ, зи туронсипоҳ /Чаро омадастӣ бад-ин размгоҳ? (13, қ.4, с.28); Ҳар киро он ҳукм бар сар омадӣ, /Бар сари фарзанд **ҳам** теғе задӣ (9, с.114); Ҷаҳон бар аблаке тавсан савор аст, /Лагад хӯрдан аз ӯ **ҳам** дар шумор аст (16, с.122).

Аз мисолҳои оварда маълум мегардад, ки ин ҳиссача бештар барои паси ҳам воқеъ шудани ҳолу амал ва дар қору ҳоле ҳамроҳӣ, шарикӣ доштани касро далолат мекунад. Муоинаи маводи фактологӣ дар ихтиёрбуда, ин нуктаро мусаллам месозад, ки ҳарчанд ҳиссачаи «ҳам» пас аз калимаву таркиб ё ибораҳо ояд ҳам, аммо алоқамандии ин унсур бо воҳидҳои мазкур хеле равшан эҳсос мегардад.

Забоншинос Ф.Ҷалолова ҳангоми баррасии истилоҳоти марбут ба ҳиссача аз ҷониби Ромпурӣ, таъкид мекунад, ки «ӯ (Ромпурӣ – Қ.З.) зери истилоҳи **қоф** калимаи «ки» - ро дар назар дорад, ки аз рӯи вазифа бо ҳиссачаи ҳозираи **ҳам** мувофиқат мекунад» (21, с.58).

Аз баъзе намунаҳои чамъкардаи мо маълум мешавад, ки ба ҷои ҳиссачаи таъкидии «низ» ҳиссачаи «ҳам» - ро гузорем ҳам, маъноӣ меҳварии матн тағйир намеёбад, зеро дар ин маврид ин ду ҳиссачаи таъкидӣ барои маъноӣ грамматикӣ ҳамгун омадаанд: Миркӣ дехест ва андар вай халлуҳиёнанд ва бозаргонон **низ** уфтанд он ҷо (19, с.49); Ва ҳар чизе, ки аз ноҳияти Халлуҳ афтад ва аз ноҳияти Хирҳиз афтад, аз Чигил **низ** хезад... (19, с.50); Дар қафи ӯ хору соя-ш **низ** нест, /Лекатон аз хирс ин тамйиз нест (9, с.65); Чунки он халлоқ шукру ҳамдҷуст, /Одамиро мадҳҷӯй **низ** хӯст (9, с.372).

Айни ҳамин равандро метавон дар муносибати муродифии ҳиссачаи «хоҳ» бо ҳиссачаи «ҳам» низ мушоҳида кард: Зи тӯфони ту хоҳам кард парҳез, /Бар ин дар **хоҳ** биншин, **хоҳ** барҳез (Дар ин дар биншинам ҳам, барҳезам ҳам, аз тӯфони ту парҳез

хоҳам кард. 3, с.229). Ман ҳамафтам ба рав, дар ҳар даме, /**Хоҳ** дар хушкиву **хоҳ** андар намӣ (9, с.260).

Як вижагии корбурди ҳиссаҷаҳои таъкидӣ дар осори давраи омӯзиши мо он аст, ки ҳиссаҷаи «низ» ба шакли «**на** (як ҷузъи пайвандаки пайвастанандаи ҷудоии на ... на мебошад!) **низ**» дар наср нисбат ба назм зиёдтар истифода шудааст. Масалан, дар «Шоҳнома» - и Фирдавсӣ танҳо ба як байт дучор омадем, ки ин қолаб истифода шудааст: На шаб хоб карду на рӯз орамид, /На май хӯрду **на низ** ромиш гузид (13, ҷ.1, с.295).

Ҳамчунин бояд гуфт, ки дар оғози ташаккули давраи нави забони тоҷикӣ ин қолаб дар назм истифода шуда, минбаъд доираи маҳдудро касб кард. Дар осори ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ се маротиба истифода шуда, дар осори устод Рӯдакӣ ягон маротиба ба назар нарасид: На ман расули гунаҳкораму **на низ** шафеъ, /На мар маро ба чунин ҷой ҷои гуфтор аст (2, с.128); Инак, раҳӣ ба миҷгон роҳи ту пок руфта, /Наздики ту на моя, **на низ** ҳеч суфта (2, с.83).

Мутаассифона, байти мазкур дар ин сарчашма такрор омада, ба қалами Ҷуллоби Бухорой мансуб буданаш ишора шудааст (2, с.88).

Аз рӯи ҳисоби мо, қолаби мазкур дар китоби «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ҳашт маротиба, дар китоби «Тазкират – ул – авлиё» ду маротиба ва дар «Сафарнома» - и Носири Хусрав як маротиба ба назар расид: Ва чун ин оят биёмад, он ғаҳ на пайғомбар ва **на низ** ҳеч (ҳатто се ҳиссаҷа истифода шудааст – Қ.З.) мусалмон духтарон ба кофирон надоданд ва на духтарони кофирон ба занӣ карданд (11, с.747); ... ки дида ҷӣ дид ва **на низ** дида забонро донанд, то рози худ бигӯяд, то ҳар ҷӣ нисбат ба ту дорад, дар шавоҳиди улухият маҳв шавад ва ҳадиси маҳв ва факр мегӯянд, инат зулме азим (1, с.558-559); ... ва **на низ** аз кас шунидам, ки гуфт: «Чунон ҷои дигар дидаам» (16, с.15).

Забоншинос Н.Маъсумӣ ҳангоми мавриди таҳлил қарор додани ҳиссаҷаи «боз» дар осори устод Айнӣ таъкид мекунад, ки «Ин калима (ҳиссаҷаи «боз» - Қ.З.) ба маънои такрор дар забони адабӣ ва гуфтугӯӣ баробар умумиистеъмоли мебошад, аммо ба маънои замон (давомият) асосан дар забони зинда характернок буда, тадричан ба нормаи адабӣ даромадааст. Ба ин маънӣ кор фармуда шудани «боз» дар забони адабии ибтидоӣ асри ХХ ниҳоят кам аст» (7, с.293). Баръакси гуфтаҳои Н.Маъсумӣ мисолҳо нишон медиҳанд, ки ҳанӯз ин ҳиссаҷа барои ифодаи замон дар осори классикони мо ба назар мерасад: Ва ибтидои ҳоли ӯ он буд, ки аз кӯдакӣ **боз**, дардзада буд ва талабгор; ва боадаб ва фаросат ва фикрат буд; ва тезфаҳме аҷиб буд (1, с.319).

Аз далелҳои дар дастбуда маълум мешавад, ки ҳиссаҷаи «боз» дар давраи мавриди омӯзиши мо бештар барои ифодаи такрори амал омадааст: Ман мӯйи ҳешро на аз он мекунам сиёҳ, / То **боз** навҷавон шаваму нав кунам гуноҳ (10, с.161); Зиндагонӣ чи кӯтаҳу чи дароз, /На ба охир бимурд бояд **боз**?! (10, с.120); Аз Хуталон омазия, /Ба рӯ табоҳ омазия. Овор **боз** омазия, /Бедил фароз омазия (2, с.15); Пас, Иброҳимро **боз** даст оварданд ва пеши малик бурданд ва Сораро **боз** вай супурд ва бисёре лутф кард ва дилхушӣ дод ва ҳадяҳо бисёр бар эшон арза. Ва ҳеч напазируфтанд ва қабул накарданд (11, с.201); ... бар қутби ҷануб бигзарад ва бар ноҳияти мағриб бигзарад, то **боз** машриқ расад. ... то ба мағриб расад ва ҳамчунин ҳамеравад, то **боз** ба машриқ расад (19, с.10).

Аз рӯи ҳисоби мо, дар китоби «Худуд – ул – олам» ин ҳиссаҷа ҳашт маротиба истифода шуда, барои баёни мафҳумҳои гуногуни грамматикӣ омадааст.

Оид ба вижагиҳои забони осори аҳди Сомониён пажӯҳишҳои мутааддид сурат гирифтааст, аммо, мутаассифона, ба вазифаи якдигар истифода шудани аносири ӯвари сервазифа аз назари муҳаққикон дур мондааст. Аз ин рӯ, омӯхтани чунин

вижагии забони осори ин давр ба ошкор сохтани манзараи грамматикӣ эҷоди суҳанварони аҳди сомони кӯмак хоҳад расонд.

Аз ин рӯ, таҳқиқи тобишҳои маъноӣ ҳиссачаи саволии «магар» дар як рисолаи маҷхулмуаллифи даврони Сомониён – «Худуд – ул – олам мина – л – Машриқ ила – л – Мағриб» аз манфиат ҳолӣ нест. Хушбахтона, нусхаи комили ин асари ҷуғрофӣ аз ҷониби профессор А. Ҳасанзода омода карда шуд, ки то ҳол дар Тоҷикистон бо чунин шакл нашр нашуда буд (19).

Бояд гуфт, ки оид ба вижагиҳои лексикӣ ин рисолаи ҷуғрофӣ аз ҷониби забоншинос А.Ҳасанзода тадқиқоти ҷашмрасе анҷом пазируфтааст, ки ишораҳои муаллиф дар мақолоти алоҳида мундариҷанд (15; 17; 18). Муҳаққиқи мазкур ҳангоми таҳияи матни комили «Худуд – ул – олам» дар муқаддимаи он аз хусуси забони сода ва қобили мулоҳиза доштани ин рисолаи ҷуғрофӣ таъкид варзида, чунин гуфтааст: «Асари мавриди таҳлил бо забони содаву равони порсии дарӣ иншо гардида, вежагиҳои муайяни луғавӣ ва сарфию нахвиरो дорост. Ин аст, ки он кайҳо инҷониб таваҷҷӯҳи муҳаққиқони хоричиву ватанӣ, мисли Ж.Лазар, В.Ф. Минорский, Муҳаммадтақӣ Баҳор, Парвиз Нотили Хонларӣ, Сируси Шамисо, Муҳаммад Ҳусайни Ямин, М.Н.Қосимова, М.Шакурӣ, С.Ҳалимов, А.Ҳасанов ва дигаронро ба худ ҷалб кардааст. Ҳам дар хорича, ҳам Тоҷикистон роҷеъ ба хусусиятҳои забони ин асар рисолаҳои номзадӣ докторӣ дифоъ шудаанд, ки дар онҳо иртиботи забони асари мазкур бо ғӯишҳои ҳозираи тоҷикӣ, корбурди истилоҳоти ҳайвоншиносӣ гиёҳшиносӣ, номҳои ҷуғрофӣ он, вежагиҳои грамматикӣ ва дахҳо масоили дигар баррасӣ гардидаанд» (19, с.7).

Ҳамин тариқ, чунонки гуфта омад, омӯзиши ҳиссачаи номустақили нутқ, маъноҳо ва ба вазифаи ҳамдигарашон истифода шудани онҳо дар рисолаи мавриди таҳлил то ҳол баррасӣ нашудааст.

Дар «Луғатнома» - и доктор Алиакбари Деххудо ҳангоми забти маъноӣ ҳиссачаи «магар» нӯҳ маъноӣ он нишон дода шудааст: 1. Ба вазифаи пешояндҳои аслии таркибии номии ғайриизофии «ба ҷуз; ғайр аз»; 2. Ба вазифаи калимаҳои модалӣ «шояд; бояд; бошад» ва пайвандаки «балки»; 3. Ба вазифаи пайвандаки пайваस्तкунандаи ҷудоии «ё»; 4. Ба вазифаи ҳиссачаи саволии «оё»; 5. Ба вазифаи ҳиссачаи «ҳамоно»; 6. Ба вазифаи ҳиссачаи «гӯё»; 7. Ба вазифаи «қазоро; аз қазо; иттифоқан» 8. Ба вазифаи ҳиссачаҳои маҳдудии «танҳо; фақат»; 9. Ба вазифаи калимаи модалӣ «шояд» (5, ҷ.45, с.1015 - 1019).

Дар «Грамматика...» ҳиссачаи «магар» - ро ба ҳайси ҳиссачаҳои саволии пешмавқеъ дохил карда, хусусияти китобӣ доштани чунин навъи ҳиссачаҳоро таъкид кардаанд (4, с.330 - 331).

Забоншинос Н.Маъсумӣ ҳангоми таҳлили вижагиҳои морфологӣ «Марги судхӯр» - и устод Айнӣ бар он назар аст, ки «Ҷои он (ҳиссачаи оё – Қ.3.) ва ҷои ҳиссачаи мӣ – ро аксар саволи интонатсионӣ ва ҳиссачаи «магар» ишғол мекунад ва ҳамеша бо тобиши махсуси эмотсионалӣ меояд» (7, с.290).

Муҳаққиқ А. Халилов дар тадқиқоте, ки оид ба ҳиссачаҳо анҷом додааст, ҳангоми шарҳу тафсири ҳиссачаи «магар» чунин андеша рондааст: «Ҳиссачаи «магар» ба ду маъно – ифодаи таҳмин, саволи шубҳаомез ва дар ҷумлаҳои инкорӣ, дар инкори мазмуни ҷумла истеъмом мешавад» (14, с.68).

Аз таҳлили забоншиносони мазбур бармеояд, ки онҳо бештар ҷанбаи саволи доштани ҳиссачаи мавриди таҳлилро таъкид карда, тобишҳои дигари онро, ки дар «Худуд – ул – олам» мо мушоҳида кардем, сарфи назар кардаанд. Аз рӯи ҳисоби оморӣ мо, ин ҳиссача дар рисолаи мавриди назар 25 маротиба истифода шудааст, ки

дар аксари маврид он ба вазифаи пешоянди аслии таркибии «ба чуз» омадааст: Ва аз \bar{u} ҳеч чиз нахезад, **магар** моҳӣ (19, с.19); Ва андар \bar{u} ҳеч чонвар нест аз шӯрии обаш, **магар** кирм (19, с.20); Ва андар ноҳияти Кирмон ҳеч рӯди бузург нест ва на дарё, **магар** дарёи Аъзам (19, с.42); Ва ободонии он чо ҳама андар биёбонҳо ниҳодааст, **магар** андаке, ки андар кӯхе аст. Ва ҳамчун андар ноҳияти шимол аз ободонии чаҳон, ки андар чаҳоряки шимол аст, аз ҳадди Чинистон то ба худуди Хазарон, бештар ҳама биёбон аст. Ва чои туркон бештар ҳама андар биёбонҳо ниҳодааст, **магар** андаке, ки андар кӯҳхост (19, с.51); Ва андар вай меваҳои бисёр аст, **магар** ангур (19, с.65); Ва андар ҳама Ҳиндустон зино мубоҳ аст, **магар** андар Қамор, ки ҳаром доранд. Ва силати мулуки Қамор дандони пил аст ва уди қаморӣ...Ва гӯянд, ки мар ӯро сесад ҳазор марди лашкар аст. Ва ба ҳеч чой аз Ҳиндустон уди тар нест, **магар** подшойии Қомарун ва подшойии Даҳам (19, с.57).

Дар «Луғатнома» - и Деххудо низ ба ҳамин маъно омадани ҳиссаҷаи «магар» ишора шуда, барои тасдиқи андеша аз «Худуд – ул - олам» шоҳид оварда шудааст: Ҳар ғарибе, ки ба шаҳри эшон андар шавад ва ба мазгити эшон намоз кунанд, ҳар рӯзе се бор таом баранд ӯро ва навоҳти бисёр кунанд, **магар** ки муҳолифате кунанд ба мазҳаб бо эшон (Худуд – ул – олам); Кишту барз нест, **магар** андак (Худуд – ул – олам) (5, қ.45, с.1015).

Тааммул ба қорбурди ҳиссаҷаи «магар» дар ин рисолаи ҷуғрофӣ ба он оварда мерасонад, ки муаллифи номаълуми ин асар танҳо бо ҳамин вазифаи ҳиссаҷа маҳдуд нашуда, инчунин ба вазифаи пайвандак низ истифода кардааст: Ва андар шаҳрҳои Африқия ва Танча ва то ба ноҳияти Сӯс-ал-ақсо ҳеч рӯде нест азим, **магар** **ҷунон-к** хӯдрро ва кишту барзро ба қор шавад (19, с.47); Ва андар ин ҳама чаҳон ҳеч рӯд нест бузург, ки андар \bar{u} кишти тавонад рафта, **магар** **ин-к** мо ёд кардем (19, с.48); Ва онро «Булӯриншоҳ» хонанд. Ва андар ин ноҳият намак набвад, **магар** **ин-к** аз Кашмир оранд (19, с.95); Ва қори кишту барз ҳама занонашон кунанд ва мардонашон(ро) ҳеч қор нест, магар ки ҳарб (19, с.113); Ва бештар андар биёбонанд, **магар** **он-к** андар шаҳрҳои ин ноҳиятанд (19, с.123); Ва расми эшон ҷунон аст, ки ҳар ғарибе, ки ба шаҳри эшон андар шавад ва ба мазгити эшон намоз кунанд, ҳар рӯзе се бор таом баранд ӯро ва навоҳти бисёр кунанд, **магар** **ки** муҳолифате кунанд ба мазҳаб бо эшон (19, с.125).

Ба назари мо дар асрҳои баъдӣ доираи маъно ва вазифаи ҳиссаҷаи «магар» афзуда, маъноҳои иловагиро ба худ гирифтааст. Зеро, бино ба ақидаи муҳаққиқи эронӣ Фардинпур Неъматуллоҳ, ҳиссаҷаи «магар» дар ашъори Ҳофиз тобишҳои зиёди маъноӣ дошта, «барои баёни истисно, барои истидрок, баъзе ҷоҳо қайди пурсиш... аст» (12, с.69) мегӯяд. Муаллифи мақола 12 маъноӣ ҳиссаҷаи «магар» - ро дар ашъори Ҳофиз пайдо карда, ҳамаи онҳоро аз дидгоҳи маъно ва вазифа тасниф кардааст (12). Ҳамчунин ба вазифаи пайвандакҳои «ба умеди он ки», «магар он ки» омадани ин ҳиссаҷа дар ашъори Ҳофиз таъкид шудааст (12, с.70).

Ниҳоят, таҳқиқи тобишҳои маъноӣ грамматикӣ ҳиссаҷаҳо дар осори садаҳои X – XIII барои ошкор сохтани ташаккули маъноӣ бархе аз ҳиссаҷаҳо муҳим мебошад. Бояд гуфт, ки то ҳол ба маъноӣ истисно (ба вазифаи пешоянди «ба чуз») ва пайвандак омадани ҳиссаҷаи «магар» дар сарчашмаҳои илмӣ забоншиносии тоҷик қайд нашудааст. Ҳол он ки, ҷунонки дар боло мушоҳида кардем, дар сарчашмаҳои асримиёнагӣ ин ҳиссаҷа соҳиби маъно ва вазифаҳои зиёди грамматикӣ буда, имрӯз вусъати истифодаи он бо тобишҳои зиёди маъноӣ, мутаассифона, маҳдуд шудааст.

Пайнавишт:

1. *Аттор Фаридаддун. Тазкират – ул – авлиё. Таҳия танзим ва баргاردони матн М. Оқилова. – Хучанд, 2009. – 600 с.*

2. Ашъори ҷамасрони Рӯдакӣ. Таҳияи матн ва луғоту тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
3. Ганҷавӣ Н. Куллиёт (Хусраву Ширин). – Душанбе: Адиб, 2012. – 353 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
5. Деҳхудо А. Луғатнома. Ҷилдҳои 1 – 50. – Теҳрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон, 1328.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ. 1. – Душанбе: Маориф, 1982. – 462 с.
7. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 2011. – 385 с.
8. Муин М. Фарҳанги форсӣ. Ҷ.1. – Теҳрон: Чопхонаи сипеҳр, 1371. – 1472 с.
9. Румӣ Ҷ. Маснави маънавий. Таҳия танзим ва баргардони матн Баҳриддин Ализода. – Теҳрон: Нашири замон, 2001. – 728 с.
10. Рӯдакӣ А. Ашъор. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алиш Мухаммади Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.
11. Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» (дар як китоб ва ҳафт муҷаллад). Таҳия, тавзеҳот ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш. Зоҳидов, Н.И. Ғиёсов, А.А. Ҳасанов, А. Самеев. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 822 с.
12. Фардинтур Н. «Магар» дар газалиёти Ҳофиз//Кайҳони фарҳангӣ. – Теҳрон, 1382. - №202.- С.68 – 70.
13. Фирдавсӣ А. Шоҳнома (Ахтарони адаб). Ҷилдҳои 1 – 10. – Душанбе: Адиб, 2007 – 2010.
14. Халилов А. Ҳиссачаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1977. – 118 с.
15. Ҳасанов А. Лексические особенности «Худуду-л-олам»: автореф. дисс... канд. филол. наук. – Душанбе, 1986. - 22 с.
16. Хусрав Н. Сафарнома. Тасҳеҳи М.Ғанӣ. – Берлин, 1341.
17. Ҳасанов А. Баъзе хусусиятҳои синонимҳои феълии «Худуду-л-олам» // Армуғон. - Душанбе, 1989. -С. 34-40.
18. Ҳасанов А. Калимаҳои ҳиндӣ дар «Худуду-л-олам»// Раҳоварди қалам. - Хучанд, 1993. -С. 115-124.
19. Ҳудуд – ул – олам мина – л – Машириқ ила – л – Мағриб. Таҳиякунандаи матн ва муаллифи пешгуфтор А.Ҳасанов. – Душанбе:Бухоро, 2014. – 588 с.
20. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби «Одина» - и устод Айни. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 256 с.
21. Ҷалолова Ф. Афкори забониносии дар «Ғиёс-ул-луғот»-и Ромпурӣ. – Хучанд:Нури маърифат, 2012. – 162 с.
22. Шокиров Т. Адиб, забон ва услуб. – Душанбе:Адиб, 2001. – 175 с.

Reference Literature:

1. Attor Faridaddun. Tazkirat-ul-avliyo. Transposition and preparation by M. Okilova. – Khujand, 2009. – 600 pp.
2. The Legacy of Rudaki's Contemporaries. Preparation of the text, glossary commentaries by Khudoy Sharifov and Abdushukur Abdusattorov. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2007. – 480 pp.
3. Ganjavi N. Compositions by Khusrav Shirin. – Dushanbe, Man-of-Letters, 2012. – 353 pp.
4. The Grammar of Modern Tajik Literary Language. Part 1. – Dushanbe: Knowledge, 1985. – 356 pp.
5. Dehhudo A. Dictionary. VV. 1-50. – Tehran: Tehran University Publishing- House. 1328 hijra

6. *Modern Tajik Literary Language. Part 1.* – Dushanbe: Enlightenment, 1982. – 462 pp.
7. *Masumi N. Essays on the Evolution of Modern Tajik Literary Language.* – Dushanbe, 2011. – 385 pp.
8. *Muni M. Persian Dictionary. V.1.* – Tehran: Firmaments, 1371 hijra. – 1472 pp.
9. *Rumi Dj. Masnavii Manavi. Transposition and Preparation of the text by Bahiddin Alizoda.* – Tehran: Time, 2001 – 728 pp.
10. *Rudaki A. Poems. Preparation of the text, preface, glossary and commentaries by Rasul Khodizoda and Ali Mukhammad Khurosoni.* Dushanbe: Man-of-Letters, 2007. – 416 pp.
11. *Translation of “Tabari’s Commentaries” (in seven volumes). Preparation, commentaries and appendices by N. Yu. Salimov, N. Sh. Zokhidov, N. I. Ghiyosov, A. A. Hasanov, A. Sameyev.* – Dushanbe: Bukhara, 2014. – 822 pp
12. *Fardinpur N. The Word “magar” in Hafiz’s Gazels // The Universe of Culture.* – Tehran, 1382 hijra., N202. – pp. 68-70
13. *Firdawsi A. Shokhnoma (Stars of Literature). VV. 1-10.* – Dushanbe: Man-of-Letters, 2007-2010
14. *Khalilova A. Particles in Modern Tajik Literary Language.* -Dushanbe: Knowledge, 1977. – 118 pp.
15. *Hasanov A. Lexical Specificities of “Hududu-l-olam”. Synopsis of candidate dissertation in philology // Dushanbe. 1986.* – 22 pp.
16. *Husrav H. Travel Notes. Preparation by M. Gani.* – Berlin, 1341 hijra
17. *Hasanov A. Some Peculiarities of verbal Synonyms in “Hududy-l-olam” // Donation.* – Dushanbe, 1989. – pp. 34-40.
18. *Hasanov A. Indian Words in “Hududu-l-olam”. Collection “Donated Pen”.* – Khujand, 1993. – pp. 115-124.
19. *Hudud-l-olam mina-l-Mashrak-l-Magrib. Text preparation and preface by A. Hasanov.* – Dushanbe: Bukhara, 2014. – 588 pp.
20. *Khuseynov Kh. Language and Style of “Odina” by Aini-master.* – Dushanbe: Cognition, 1973. – 256 pp.
21. *Djalolova F. Linguistic Views of Rompuri in “Ghiyos-ul-lugat”.* – Khujand: Light of Enlightenment, 2012 – 162 pp.
22. *Shokirov T. Literature, Language and Style.* – Dushanbe: Man-of-Letters, 2001. – 175 pp.

УДК 80/81

ББК 81

**УСУЛҲОИ ЗУҲУРИ МУВОЗИИ
ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ
ФЕЪЛӢ ДАР ТАЪРИХНОМАҲОИ
ҚАРНҲОИ X-XIII**

Ҷураева Сарвиноз Бобокуловна, н.и.ф,
доценти МДТ «ДДХ ба номи
академик Б. Гафуров»
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

**СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ
ВАРИАНТОВ ГЛАГОЛЬНЫХ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
В ИСТОРИЧЕСКИХ
ЛЕТОПИСЯХ X-XIII вв.**

Джураева Сарвиноз Бобокуловна, канд.
филол. наук, доцент ГОУ «ХГУ им. акад.
Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

**WAYS OF FORMATION OF
VARIANTS RELATED TO VERBAL
PHRASEOLOGICAL UNITS IN
HISTORIC CHRONICLES OF THE
X-TH - THE XIII-TH CENTURIES**

Djurayeva Sarvinoz Bobokulovna, candidate of
philological sciences, Associate Professor of the
faculty of Tajik philology under the SEI "KSU
named after acad. B. Gafurov" (Tajikistan,
Khujand), E-MAIL: sarvinoz.79@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: таърихнома, иборои фразеологӣ, калимаи меҳварӣ, доираи истифода, сабки хуросонӣ, муродиф, шева, лаҳҷа, сифат, зарф, мувоза

Дар мақола роҷеъ ба усулҳои пайдогардии мувозиҳои айни як иборои рехтаи феълӣ дар шаи таърихномаи қарнҳои X-XIII мулоҳизаронӣ шуда, муаллиф аз байни се навъи мувозиҳо: фонетикӣ, лугавӣ ва морфологӣ бартарият доштани ду хели онҳоро дар чунин маъхазҳо нишон додааст. Дар натиҷаи таҳлил ва қиёси дастае аз воҳидҳои рехтаву устувор муаллиф ба хулосае омадааст, ки як қисми чунин мувозиҳо дар аксари таърихномаҳо, ҳиссаи дигар танҳо дар як адади ин гуна осор ба назар мерасанд. Дар қиёс бо мувозиҳои морфологӣ дар таърихномаҳои садаҳои X-XIII корбурди мувозиҳои лугавӣ имтиёз доранд. Омилҳои сермувозӣ гардидани баъзе аз ибораҳо дар асарҳо гуногун буда, бо далели қавӣ гуфта метавон, ки яке аз ин омилҳо зери таъсири ғушиҳои маҳалии муаллифон қарор гирифтани онҳост. Дар вариантҳои гуногун ба кор гирифтани воҳидҳои фразеологӣ дар натиҷаи ҷойивазкунии калимаҳои синонимӣ ва истифодаи унсурҳои грамматикӣ ба амал омада, гуруҳе аз онҳо дар қатори таъбирҳои камистеъмол маскан гирифтаанд.

Ключевые слова: летопись, фразеологический оборот, стержневое слово, круг использования, хорасанский стиль, синоним, диалект, имя прилагательное, наречие, баланс

Исследуется возникновение вариативности одного глагольного фразеологизма на примере шести исторических летописей X-XIII веков, указано на преимущество двух групп вариативных фразеологизмов по фонетической, лексической и морфологической классификации в названных исторических источниках. В результате сравнительного анализа группы устойчивых словосочетаний и фразеологизмов сделано заключение, что частично подобная вариативность встречается в большинстве летописей, а частично - употребляется только изредка. По сравнению с морфологической вариативностью в летописях X-XIII века чаще встречается лексическая вариативность. Факторы возникновения вариативности некоторых словосочетаний в указанных произведениях

различны, и с уверенностью можно утверждать, что одним из таких факторов является влияние местных диалектов, на которых говорили авторы произведений. Структурное построение вариативных фразеологических единиц происходит в результате замены синонимичных слов и использования грамматических элементов, часть из которых является малоупотребительными словосочетаниями.

Key words: *chronicle, phraseological turnover, core word, range of use, Khorasan style, synonym, dialect, adjective, adverb, balance*

The article dwells on the emergency of variability of one verbal phraseological unit on the example of six historical chronicles referring to the X-th –the XIII-th centuries and indicates the advantage of two groups of variable phraseological units on phonetical, lexical and morphological classification in the historical sources under consideration. As a result of a comparative analysis of a group of stable phrases and phraseological units, the author of the article comes to the conclusion that partly such a variation occurs in most chronicles, and partly it is used only occasionally. In comparison with the morphological variability, lexical variability is more common in the chronicles referring to the X-th –the XIII-th centuries. Factors targeted at the emergence of variability of some phrases in the relevant works are different and it can be argued with confidence that one of these factors is the influence of the local dialects spoken by the literary productions` authors. The structural construction of variable phraseological units occurs as a result of the replacement of synonymous words and the use of grammatical elements, some of which are uncommon phrases.

Забони адабии тоҷикӣ дорои захираҳои фаровони луғавӣ буда, онҳо баҳри ифодаи қулли матлабҳои соҳибони он ба таври аҳсант мусоидат мекунанд. Дар ғули мавҷудияту инкишофи беш аз ҳазорсолааш ба дороиҳои ин забон дороиҳои нав зам гардида, ҳар кадоме имконоти онро фарохтар намуданд, барои зебову дилпазир баён гардидани мақсади ғӯянда ё нависанда мадади калон расонидаанд. Дар байни ин гуна сарватҳои луғавии забон ибораҳои устувори забон ё ба истилоҳи маъмул «воҳидҳои фразеологӣ» мақому мавқеи алоҳида дошта, дар муддати дуру дарози вучуди забони адабии тоҷикӣ ба аҳли илму адаб дар қатори дигар унсурҳои мустақилмаъноӣ забон барои дақиқ, равшану возеҳ ва зебову ғӯшнавоз баён намудани матлаб ҳамчун масолеҳи тайёр ва зарури забон ёри расонидаанд.

Аз таҳлилу муқоисаи маводи маъхазҳои мухталифжанри ниёгон ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ин гуна воҳидҳои рехтаву устувори забон дар қатори дигар осори хаттӣ дар таърихномаҳо низ мавқеи хоссаеро доро будаанд. Аз тарафи бархе аҳли таҳқиқ баъзан чунин ақидае пеш ронда мешавад, ки ғӯё забони осори таърихӣ якрангу якнавохт ва хушқу холӣ буда, қорбурди унсурҳои луғавии ба эҳсос таъсиркунанда дар онҳо ба мушоҳида намерасад ё кам дучор меояд, вале ҳангоми таҳлили забони осори таърихӣ қарнҳои Х-ХIII ботил будани чунин андеша собит мешавад. Ин аст, ки иддае аз муҳаққиқон маҳз ҳамин хусусияти таърихномаҳои куҳанро дар назар дошта, дар вақташ таъкид намуда буданд, ки “фаровон ба қор гирифтани унсурҳои маърифати ҳисси аз ҷониби муаррихон ва нуфузи ҷанбаи зехнӣ дар нигориши воқеаҳо ва ашхоси таърихӣ дар бархе маворид таърихномаҳоро дар радифи осори бадеӣ қарор додааст” [10, 365].

Ба барҳақ будани чунин пиндор ҳар нафар ҳангоми ошноӣ пайдо карданаш бо забони таърихномаҳое, чун “Тарҷумаи “Таърихи Табарӣ”-и Абӯалии Балъамӣ, “Таърихи Бухоро”-и Абӯбакри Наршаҳӣ, “Таърихи Байҳақӣ”-и Абулфазли Байҳақӣ, “Зайн-ул-аҳбор”-и Абӯсаиди Гардезӣ, “Таърихи Систон”-и маҷхулмуаллиф,

“Тарҷумаи “Таърихи Яминӣ”-и Чурфодиконӣ ва ғ. метавонад эътимод пайдо кунад, зеро ҳангоми шиносӣ бо забони ин гуна маъхазҳо шахс бо гурӯҳи калони калимаву ибора ва ифодаҳои зебои рӯхро навозишкунанда дучор мегардад, ки баъзеи онҳо бо вучуди дилнишину гӯшнавоз буданашон аз таркиби луғавии забон тадриҷан хорич шудаанд. Фаровонии теъдоди ин гуна унсурҳои луғавиро аз ҳамин ҳам пай бурдан мумкин аст, ки онҳо дар таърихномаҳои даврони мавриди таҳлил на танҳо дар як шакли мушаххас, балки иддае аз онҳо дар ду ё беш аз он мувозӣ ба кор рафтаанд ва усули пайдогардии чунин мувозиҳо ҳар хел ҳастанд.

Маълум аст, ки мувозиҳои фразеологӣ яке аз шаклҳои луғавӣ-грамматикӣ аз рӯи маъно ва дараҷаи устуворӣ ягона ба шумор рафта, чунин сарватҳои луғавии забон метавонанд гоҳ дар як шакли муайян, гоҳ дар чанд қарина мавриди истифода қарор дошта бошанд [18, 66-67].

Бояд дар назар дошт, ки мувозиҳои чунин воҳидҳои фразеологӣ ба тариқи механикӣ пайдо нагардида, онҳо дар натиҷаи ба таври мутаносиб истифодашавии ибораҳои ба вучуд омадаанд, ки бо гузашти замон фразеологизатсия шуда [6, с. 103], вобаста ба ивазшавии овози алоҳидаи таркибашон, ё тағйирёбии калимаи мустақилмаъноӣ дохилшавӣ, ё ки ба ҷойи як унсури грамматикӣ ба кор рафтани ҳамин гуна унсури дигар ба се навъ: мувозиҳои фонетикӣ, луғавӣ ва морфологӣ чудо мешаванд [8, 60-62].

Дар натиҷаи бо ҳамдигар муқоиса шудани мувозиҳои воҳидҳои фразеологӣ дар чунин таърихномаҳо мавҷуда аён гардид, ки иддае аз онҳо дар натиҷаи ивази яке аз вожаҳои таркиби онҳо, дигаре бо роҳи ивази пешванди калимасоз ё шаклсозашон, сеюмӣ дар натиҷаи ивази пешояндҳояшон зуҳур намудаанд. Ба маъноӣ дигар, дар чунин осор мо афзалияти корбурди ду навъи мувозӣ: луғавӣ ва морфологиро мушоҳида менамоем. Маводи забонии ин гуна осор аз он шаҳодат медиҳад, ки бархе аз ибораҳои рехта дар натиҷаи ивази исм, сифат ё зарфи таркиби онҳо ба вучуд омадаанд. Чунончи, дар забони тоҷикӣ мафҳуми “худро дар хатар гузоштан” бо иборати *чон ба кафи даст гирифта*н ифода мешавад. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” агарчи ибораҳои *чон аз каф гузоштан*, *чон аз каф додан* ба назар мерасад [13, ҷ.2, с. 788], вале иборати *фавқ дучор нагардид*, дар “Фарҳанги ибораҳои рехта” шакли *чон ба каф гирифта/монда* дида мешавад [16, ҷ.2, 652].

Аз байни таърихномаҳои зикршуда иборати мазкур дар “Тарҷумаи “Таърихи Яминӣ”-и Чурфодиконӣ дучор омад: Ва дар ин айём қурби бист ҳазор мард аз муттаввиаи ислом аз ақсои Мовароуннаҳр омада буданд ва мунтазири айёми ҳаракати султон нишаста ва шамшерҳо кашида ва тақбири мучоҳадат зада ва *чонҳо* дар роҳи ихтисоб *бар кафи даст гирифта*...[17, 259].

Муаллифи асари *фавқ дар мавриди дигар мувозии сар ба кафи даст гирифта*нро истифода кардааст, ки чунин шакли онро мо аз ҳеҷ луғатномаи бароямон дастрас пайдо накардем: ...ва *ӯ* ҳамчун фили маст сар дар мукоталат ниҳода ва дар нусрати дини Ҳақ(қ) *сар ба кафи даст гирифта* ва *чон* фидои шаҳодат карда [17, 230].

Чунин ибораҳо дар таърихномаҳои мавриди таҳлил аз ҷиҳати дараҷаи корбурд ҳар хеланд: дар баъзеи онҳо истифодаи як шакл имтиёз дорад, дар дигаре мувозии дигар бартарият пайдо кардааст. Масалан, дар забони тоҷикӣ аз қадимулайём то ҳол мафҳуми “омодаи хидмат шудан” тавассути ибораҳои рехтаи *камар бастан* ва *миён бастан* баён карда мешавад [5, ҷ.11, 16377, ҷ.13, 19381; 13, ҷ.1, 532, 686; 15, ҷ.1, 518, 633].

Аз байни шаш таърихномаи тазаккурёфта шакли *миён бастан* ҳоси забони “Таърихи Байҳақӣ”, аммо гунаи *камар бастан* мансуб ба “Тарҷумаи “Таърихи

Яминӣ” аст: Валекин чун давлат эшонро машғул кардааст, то аз шуғлҳои бузург андеша медоранду кифоят мекунад ва *миён бастаанд*, то ба ҳеч ҳол халале наҷфтад...[1, 154]...чун муқаррар аст султонро, ки ғарази ман андар он чӣ гӯям, чуз салоҳ нест, ин корро *миён бастам* ва ҳам имрӯз гирди он бароям...[1, с.106]. Ҷое, ки Сулаймон мулк бирасид, сазад, ки чун мӯр *камари* хидмат *бибандам* ва бад-ин хатти чун пойи малах чузве чанд нависам...[17, 17].

Дар айни як асар мавриди истифода қарор гирифтани ду мувозии худи ҳамон як ибора низ ба мушоҳида мерасад. Ҳамчун намуна ин ҷо дар ифодаи мафҳуми “ба ҳалокат расонидани шахс” зикр намудани иборай *касоро аз ҷаҳон гум кардан* кофист, ки он дар “Тарҷумаи “Таърихи Табарӣ” дар шакли *касоро аз пушти замин гум кардан* низ дучор мегардад: Савоб он аст, ки Ҳурмузро *аз пушти замин гум кунем* [2, ҷ.1, 608]. Ва чун аз бино бипардохт, ўро ҳеч ғам набуд, чуз ғами Бобаку ҳарби ў, то ўро *аз ҷаҳон гум кунад* [2, ҷ.2, 1583].

Таҳлил ва муқоисаи корбурди ибораҳои рехтаи чунин таърихномаҳо нишон медиҳад, ки бархе аз онҳо хеле нодиранд. Ҳадафи мо ин ҷо ифодаҳои *хурмо ба Басра бурдан* ва *хурмо ба Ҳачар бурдан* аст. Дар ҳамаи фарҳангномаҳои ба мо дастрас гунаи *хурмо ба Басра бурдан* ҳамчун муродифи иборай *зира ба Қирмон бурдан* ишора гардида, аз бархе таърихномаҳои мавриди таҳлили мо, мисли “Таърихи Байҳақӣ” ва осори адибоне, чун Саной, Имомии Ҳиравӣ, Мухторӣ, Дақиқӣ шохид зикр шудааст [5, ҷ.6, 8529; 13, ҷ.2, 509], вале истифодаи гунаи *хурмо ба Ҳачар бурдан* дар ҳеч кадоми онҳо қайд нагардидааст. Гунаи *хурмо ба Басра бурдан* дар “Таърихи Байҳақӣ” ва шакли *хурмо ба Ҳачар бурдан* дар “Тарҷумаи “Таърихи Яминӣ” ба қайд гирифта шуд: Ва ахбори Маъмун ва Иброҳим пеши чашм ва хогири худованд аст, муҳол бошад маро, ки аз ин маонӣ сухан гӯям, ки *хурмо ба Басра бурда бошам* [1, 218]. Ва Абӯҷаъфар ҳикоят кард, ки: “Чун он тухаф пеши Соҳиб бурдам ва аз забони Абӯалӣ бар сари он узр хостам, дар забони ман омад, ки мо дар ҳамли ин бизоати музҷот ба ҳазрати Кофийулқуфот онро монем, ки *хурмо ба Ҳачар барад*” [17, 85].

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки сифату зарфҳои таркиби ин гуна ибораҳо низ бо муродифи дигарашон иваз гардида, боиси ташаккули мувозии онҳо шуда метавонад. Чунончи, барои ифодаи мафҳуми “парешон будан, зик будан” муаллифони бархе таърихномаҳо ибораҳои рехтаи *дилтанг будан* ва *машғулдил буданро* истифода кардаанд: Он шаб чун *дилтанг буд*, хоссагон *ҳама машғулдил буданд*, фаромӯш карданд овардани шерро [9, 167].

Калимаи *машғулдилро* соҳибони фарҳангномаҳо “гирифтадил, нигарон” шарҳ додаанд [5, ҷ.12, 18508] ва, аз ин рӯ, он бо чунин маънояш бо вожаи *тангдил* метавонад муродиф гардад. Аз қайду ишораҳои соҳибони фарҳангномаҳо маълум мешавад, ки иддае аз ин гуна ибораҳо фақат хоси таърихномаҳои садаҳои X-XIII аст. Чунончи, А. Деххудо ҳангоми эзоҳи иборай *дилмашғул будан* аз “Таърихи Бухоро” ва “Таърихи Табаристон” якшоҳидӣ, вале аз “Таърихи Байҳақӣ” ҷаҳор шоҳидро зикр намудааст [5, ҷ.7, 97222]. Ё ки мувозии *машғулдил буданро* эзоҳ дода, фақат се шоҳидро аз таърихномаи Байҳақӣ овардааст [5, ҷ.12, 18508].

Дар баъзеи ин гуна ибораҳо ивазгардии ҳар ду чузъ: сифат ва феъли таркиби онҳо ба мушоҳида мерасад. Чунин ҳолатро метавон дар мисоли мувозиҳои *дилтанг гашитангдил шудан* нишон дод: Абдулмалик чун ин ҷавоби Абдуллоҳ бишунуд, *дилтанг гашитангдил шуду* гуфт: «Тадбири ин чист?» [1, 652]. Ҳорун *тангдил шуд* ва сабраш бирасид ва

бадомӯзону музаррибон вайро дар миён гирифтанду бар кор шуданд [1, 716]. 3-он *тангдил шуд* ва бирафт, то ба Балх расид [12, 197]. Пас *дили Абӯалӣ танг шуд* ва мутанаккирхол ба Нишобур омад аз баҳри занеро [3, 203]. Ва чун амир Маҳмуд ин номаро бихонд, *тангдил шуд* ва низ қарор накард ва лашкар бикашид... [3, 226].

Аз ҷумлаҳои фавқ аён аст, ки муаллифони осор бештар гунаи *тангдил шуданро* мавриди истифода қарор додаанд, *дилтанг гаитан* танҳо дар “Тарҷумаи “Таърихи Табарӣ” дучор меояд.

Чунин тарзи истифодаи ибораҳои фразеологиро дар байни онҳое низ метавон мушоҳида кард, ки ҳам зарфи таркиби ибораҳои фразеологӣ, ҳам феъли онҳо дар ду шакл мавриди истифода қарор гирифта, боиси пайдогардии мувозии фразеологӣ феълӣ шудаанд. Чун намуна метавон ин ҷо гунаҳои айни як ибора: *ба поён \ охир омадан*, *ба поён \ охир расиданро* зикр намуд, ки ҳар чаҳор дар ифодаи мафҳуми “хотима ёфтан, тамом шудан” ба кор рафтаанд: Маҳдӣ гуфт: «Маро огоҳ ҳамекунанд, ки корат *ба поён расиду ба охир*» [2, ҷ.2, 1514]. Ё Фазл, кори ман *ба поён омад* ва марг наздик аст... [1, 75]. Ва пас аз он ки ўро ба Ҳирот фуру гирифтанд ва кори вай *ба поён омад*, ба муддате дароз пас аз он шунудам, ки вай... аз Тагинобод пеши амир Масъуд ба сӯи Ҳирот рафт... [1, 99]... Амир аз заъфи пирӣ саҳт менолид ва қораш *ба охир омада буд*... [1, 297].

Аз ҷанд ҷумлаи боло аён аст, ки дар таърихномаҳои ин давра мувозиҳои *ба поён расидан* ва *ба поён омадан* дар қиёс ба шаклҳои *ба охир омадан*, *ба охир расидан* бартарӣ дорад. Аз байни қуллӣ чунин гунаҳо ҳоло дар забони тоҷикӣ мувозии *ба поён расидан*, *ба охир расидан* мавриди истифода қарор дошта, илова бар он гунаи нав: *поён ёфтан* низ пайдо шудааст [15, ҷ.2, 45; 16, ҷ.1, 857, 858].

Як ҳиссаи чунин мувозиҳо дар натиҷаи ивази феъли таркиби чунин ибораҳо ё афзудашавии унсурҳои грамматикӣ марбут ба феъл ба вучуд омадаанд. Онҳоро аз рӯи хусусияташон метавон ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ кард:

1. Пайдо гардидани мувозии ибораҳо дар натиҷаи ивази феълҳои таркиби онҳо. Барои хусусияти думувозигиро соҳиб шудани гурӯҳе аз ибораҳои фразеологӣ феълӣ ба якдигар ивазшавии феълҳои *шудан \ гаитан*, *шудан \ доитан* ва м. инҳо басо қалон аст. Чунончи, мафҳуми «розӣ ва қонё сохтани дил»-ро соҳибони бархе аз таърихномаҳои ин даврон тавассути мувозиҳои *дил хуш шудан* ва *дил хуш гаитан* ифода намудаанд: Ҳурмузро *дил хуш шуд* ва ўро шуқр кард [2, ҷ.1, 605]. Бӯъчафар чун он бидид, *дилаш хуш шуд* [2, ҷ.2, 1427]. Ва якero низ бихонд ва бинавохт, то ҳама *дилҳо хуш гаит* ва ҳама эмин шуданд [2, ҷ.2, 1539]. Акнун *дили ман хуш шуд* [12, 56].

Аз қайду ишораҳои дар бархе фарҳангномаҳо омада маълум мешавад, ки ин гуна ибораҳо фақат дар осори иддае аз аҳли қалам мавриди истифода қарор гирифтаанд [5, ҷ.7, 9661].

Вобаста ба қорбурди қисме аз ибораҳои таърихномаҳои қарнҳои ёдшуда ин нуқтаро таъкид намудан бамаврид аст, ки онҳо низ мисли калимаҳои муқаррарии забон метавонанд дар як давраи инкишофи забон маъмул шуда, дар даврони дигар тадричан камистеъмол гарданд ва тадричан аз доираи истифода хорич шаванд. Ба ин нуқта ҳанӯз солҳои 80-уми садаи гузашта ишора карда, профессор Х.Мачидов чунин навишта буд: «Дуруст аст, ки як қисм воҳидҳои фразеологӣ дар фарҳангҳои пешин ва осори гузаштагонанон истифодашуда имрӯз ба қор бурда намешаванд, ё ин ки ба тағйиротҳои шакливу маъноӣ дучор шудаанд. Ин ҳодисаи табиӣ аст...» [8, 70].

Дар ду шакл ё беш аз он ба кор рафтани ибораҳо дар радифи ибораҳои феълии рехтаи махдудмаъно ба ҳамин гуна ибораҳои сермаъно низ хос аст. Дар ин гуна мавридҳо унсурҳои созандаи вариант ба якдигар иваз шуда меистанд [6, 107]. Ибораҳои *дил бад кардан* ва *дил бад доштан* намунаи ҳамин гуна таъбирот маҳсуб мешаванд. Мувозиҳои мазкур дар осори таърихии даврони номбурда дар ифодаи ду маъно ба кор рафтаанд:

а) Нияти бад кардан: Ва Бӯмуслим гуфт: «Шумо аз Сулаймон растед ва ҳар кас, ки андар кори ин имом *дил бад кунед*, чони ӯро зӣ ман ин хатар нест» [2, қ.2, 1428]. Ва ӯро ҳам аз ин гуна бигуфт, то *дили* Рашид бар Муҳаммад ибни ал-Лайс *бад кард* [2, қ.2, 1537]. Ва баъд аз муддате ӯро маълум шуд, ки лашкари вай бо вай *дил бад кардаанд...*[9, 173]. Донистай, ки...дар қорҳои султони истиксо кунам ва набояд ки туро сурат бандад, ки аз ту озоре дорам ва ё қасде мекунам, то *дил бад надорӣ*, ки он чо, ки як маслаҳати худованд-султон бошад, дар он бандагони давлатро ҳеч чиз боқӣ намонад аз насихату шафақат [1, 321]. Ҷавоб рафт, ки чунин рӯй дошт, то *дил бад дошта наёяд* [1, 516].

б) Маънос шудан, ноумед гаштан: Набиёя гуфт: «Зиндагонии амир дароз бод, султон, ки бародар аст, ҳаққи амирро ниғаҳ дорад ва меҳрубони намояд, *дил бад набояд кард...*» [1, 55]. Ҳорун гуфт: «Ай падар, сухан бар ин чумла мағӯй ва *дил бад макун*, ки ҳоли туву фарзандони ту ҳамон аст, ки буд...» [1, 458].

2. Дар таърихномаҳои садаҳои X-XIII мувозиҳои луғавӣ, ки намунашон дар боло қайд шуд, вариатнтҳои морфологӣ низ дучор гардида, иддае онҳо дар натиҷаи ба шакли муқаррарии феълҳо ҳамроҳгардии пешванди *би-* ба вучуд омадаанд. Ин ҳолатро дар мисоли таъбирҳои *дил ниҳодан* ва *дил биниҳодан*, ки луғатнигорон маънояшро “ризо додан, таслим шудан” эзоҳ додаанд [5, қ.14, 20231], метавон мушоҳида намуд: Ва *дил* бар марг *ниҳодаам*, дӯзах ҳаром шавад [2, қ.1, 756]. Яздгирдро саҳт омад рафтан аз Мадоин, валекин ба ноком *дил биниҳод* ба рафтан [2, қ.2, 1008]. Чун Ҳаҷҷоч ин ҷавоб бишунид, донист, ки Абдуллоҳ *дил* ба марг *ниҳодааст* [2, қ.2, 1226]. Ва мардумони Ҳирот шиати Яъқуб гашта буданд аз пеш ва *дил* бар ӯ *ниҳода* [12, 170]. Фоиқ аз илғои калима ва радди маъзарати ӯ ва хитобе, ки бо сафири ӯ рафт, дар ҳашм шуд ва *дил* бар он *ниҳод*, ки аз Ҷайхун бигзарад...[17, 99]. Гурӯҳеро ба меҳнат озмуда ва гурӯҳеро пирохани неъмат пӯшонид, то хирадмандонро муқаррар гардад, ки *дил ниҳодан* бар неъмат дунё муҳол аст [1, 416]. Гуфтам: «Ҳам навбатӣ боз тавон оварду ҳам вакил боз тавонад гашт, ки ба ҳеч ҳол то як-ду манзил ба роҳи Марв рафта наёяд, *дил* дар ин кор *натавон ниҳод*» [1, 479].

Тавре ки мушоҳида мешавад, аз байни ҳафт чумлаи фавқ танҳо дар як чумлаи “Тарҷумаи “Таърихи Табарӣ” (агар тасҳифи котибон набошад) мувозии *дил биниҳодан* зикр шудааст.

Навъи дигари мувозиҳои морфологӣ дар натиҷаи дар шакли сохта мавриди истифода қарор гирифтани феълҳои таркиби чунин ибораҳо пайдо шудаанд. Чунончи, аз байни таърихномаҳои ин давра дар “Таърихи Байҳақӣ” ва “Таърихи Систон” маънои “қатъи алоқа кардан” бо ёрии ибораҳои рехтаи *дил баргирифта* ва *дил бардоштан* (аз қасе, чизе) ифода шудааст: Чун Амр ин байтҳо бихонд, навмед гашт ва *дил* аз ин ҷаҳон *баргирифт* [12, 201]. Ва низ аз Бағдод ахбор расидааст, ки халифа ал- Қодир биллоҳ нолон аст ва *дил* аз худ *бардоштаву* қорҳо ба Қоими писараш супурда...[1, 338]. Чун амир *дил* аз вай *бардошт* ва ӯ он чӣ хифф буд ба

Гузгонон ба вақти фурсат мефиристонд ва зайъате неку харид он чо [1, 399]. *Дил* аз Олтунтош *барбоҷад дошт*, ки моро аз вай низ хайре наёяд... [1, 368]. Ва ин вазир саҳт нолон аст ва *дил* аз хештан *бардошта*, меҳоҳад, ки пеш аз гузашта шудан интиқоме бикашад [1, 402]. Пас гуфт: «Ман хато кардам... ва *дил* аз чон *бардоштаам*, аз иёлу фарзандон андеша боҷад дошт ва *Хоча* маро бихил кунад» [1, 238].

Тавре ки мушоҳида мешавад, аз байни ду таърихнома истифодаи таъбири тазаккурёфта дар “Таърихи Байҳақӣ” бештар аст. Ин аст, ки дар бархе луғатномаҳо низ ағлаби шавоҳид аз таърихномаи номбурда оварда шудаанд [5, ҷ.3, 3939]

Агар мувозии *дил бардоштан*ро ҳам пеш аз муаллифони “Таърихи Байҳақӣ” ва “Таърихи Систон”, ҳам пас аз онҳо аҳли адабе, чун Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ҳилолӣ истифода карда бошанд [5, ҷ.3, 3939; 13, ҷ.1, 371], пас гунаи *дил баргирифтани*ро баъди соҳибони таърихномаҳои тазаккурёфта шоироне, мисли Масъуди Саъд, Низомӣ, Аммоҷ, Саъдӣ мавриди қорбасти қарор додаанд [5, ҷ.3, 4007-4008].

3. Як усули ташаккули мувозии морфологӣ ибораҳо бо роҳи ивази пешояндҳои таркиби онҳо сурат гирифтааст. Чунин мувозиҳо, дар навбати худ, ба ду навъ ҷудо мешаванд: а) бар ивази як пешоянд ба қор рафтани пешоянди дигар; б) бар ивази шакли қадими ин ё он пешоянд мавриди истифода қарор гирифтани гунаи баъдии он. Намунаи навъи аввали ин гуна мувозиҳо иборати *дил бастан* аст, ки он дар осори тазаккурёфта дар шакли *дил андар бастан* низ ба қор бурда шудааст: Гуфт: «Агар мо *дил* дар ин диёр *бандем*, қор душвор шавад ва чандин вилоят ба шамшер гирифтаем ва саҳт боном аст» [1, 64]. Ва Бӯсаҳро *дил* бар ин муҳим *баста буд*, маро наздики вазир фиристонд, то бозпурсам [1, 651]. Ва Абӯаҳмад ал-Муваффақ хабар шунид аз ин, ки чунин ҳолҳо буд ва мардумони ҷаҳон *дил* бад-ӯ *андар бастанд* аз он ҷӣ ӯ одил буд ва ба ҳар ҷой, ки рӯй қард, қасе бар ӯ барнаёмад [12, 180]. Ва ман ҳеч ҷавоб накардам, ки маро *дил андар* ҳадиси он *баста буд*, ки то наздики Омина шавам ва нигоҳ кунам, то ҷӣ будааст [12, 60].

Вобаста ба яқдигарро иваз намудани пешояндҳо ёдовар шудан бамаврид аст, ки чунин хусусият ҳам дар таърихи забони адабии тоҷикӣ [7, 238], ҳам дар давраи ҳозираи инкишофи он ба мушоҳида мерасад. Дуруст аст, ки дар бархе аз осори илмӣ ин ҳолатро муродифгарии пешояндҳо ҳисобида, таъриҳӣ будани он таъкид шудааст [4, 292].

Дар таркиби чунин унсурҳои луғавӣ ба қор рафтани ду шакли айни як пешоянд роҳи дигари ташаккули мувозии ибораҳост. Вучуди ду шакли пешоянд: *андар* ва *дар* намунаи ҳамин гуна мувозиҳост, ки нахуст гунаи қадим ва дувумӣ шакли баъдист. Масалан, дар «Таърихи Байҳақӣ» (бештар) ва «Зайн-ул-аҳбор» (дар як маврид) мувозии *дар дил афгандан* ва *андар дил афгандан* дучор меоянд, ки дар иддае аз луғатҳо «ба дили қасе хутур додан» эзоҳ ёфтаанд [5, ҷ.7, 9665]:...қори мулк аз чун Фаҳруддавлару Соҳиб ибни Аббод ба заневу писаре очиз уфтод ва дастҳо ба Худой, азза ва ҷалла, бардошта, то малики исломро Маҳмуд *дар дил афганд*, ки ин ҷо омад ва эшонро фарёд расид... [1, 67]. Ва аҷалаш фароз омада буд, руъбева фазае (тарсу бим-Ҷ.С.) *дар дил афганда*, то навмед гашт [1, 687]. Пас истионат хост аз Эзад, таоло, то ўро зафар диҳад ва чун шаб андар омад, Эзад, таоло, раабе ва фазае *андар дили Нандо афганд* ва лашкар бардошту бигурехт [3, 218].

Чунон ки мушоҳида мегардад, қорбурди мувозии *дар дил афгандан* дар қиёс бо *андар дил афгандан* дар осори ин давра имтиёз дорад. Сабаби ин ҳолат ба ривожёбии

гунаи тахфифёфтаи *андар*, яъне *дар* вобаста аст, ки ханӯз дар қарни X (шояд барвақттар) оғоз гардида буд.

Дар мисоли чанд намунаи ибора метавон ба ин хулоса омад, ки дар ду ё беш аз он шакл ба қор бурдани воҳидҳои фразеологӣ аз ҷониби муаллифони таърихномаҳои садаҳои X-XIII агар, аз як тараф, ба хотири нишонрас баён гардидани матлаб бошад, аз ҷониби дигар, баҳри нишон додани имконоти бепоёни забони ниёгон дар ҳамон гузаштаи дури таърихӣ пеш гирифта шудааст.

Сабабҳои хусусияти сермувозигиро касб намудани бархе ибораҳои мухталиф буда, яке аз онҳо зеро таъсири забони минтақаи муаллифон сурат гирифтааст.

Дар ду ё беш аз он шакл ба қор рафтани гурӯҳе аз воҳидҳои фразеологӣ дар натиҷаи ивази ду вожаи ҳаммаъно, ё ҳамроҳгардии унсурҳои грамматикӣ ба вуқӯъ омада, бархе аз онҳо ҳамчун таъбироти нодир шинохта шудаанд.

Пайнавишт:

1. Байҳақӣ, Хоҷа Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайн. Таърихи Байҳақӣ. Таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристҳо С. Муллоҷон. – Душанбе: Бухоро, 2014.-774 с.
2. Балъамӣ, Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммад. Таърихи Табарӣ. Ҷилди 1. Бо муқаддима ва тавзеҳоти М. Умаров ва Ф. Бобоев. Техрон, 1380/2001.-817с.
3. Гардезӣ, Абӯсаид Абдулҳай. Зайну-л-аҳбор. Ба хатти кирилӣ баргардони Қ. Рустам. – Душанбе: Бухоро, 2014.-415 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. -355 с.
5. Деҳхудо А. Лугатнома. Ҷилдҳои 3, 4, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14. – Техрон: Муассисаи иттиҳорат ва ҷопи Донишгоҳи Техрон, 1373. -21149 с.
6. Жуков В., П. Семантика фразеологических единиц. Издание второе, дополненное. – М.: ЛЕНАНД, 2019. -158 с.
7. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. – Душанбе: ДМТ, 2012. -566 с.
8. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе: УдТ, 1982. -103 с.
9. Наршаҳӣ, Абӯбақр Муҳаммад ибни Ҷаъфар. Таърихи Бухоро. Мурааттибон: Ғ.Ғоибов, К.Олимов, Н. Амирошӯӣ. – Душанбе: Пайванд. 2012. -546 с.
10. Салимов Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII). – Хуҷанд: Нури маърифат, 2002. -396 с.
11. Сиёев Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1968. -163 с.
12. Таърихи Систон. Таҳияи матн, муқаддима, тавзеҳот ва феҳристҳо аз М.Имомов ва А. Абдусаттор. – Душанбе: Бухоро, 2014. -352 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷилди 1, -951с.; ҷилди 2, -949 с.
14. Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А. Зери таҳрири С.Назарзода ва дигарон. – Душанбе: Шарқи озод, 2011. -829 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. Зери таҳрири С. Назарзода. – Душанбе, 2008. -944 с.
16. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. – Душанбе: Назириёти давлатии Тоҷикистон. Ҷилди 1, 1963. -952 с.; ҷилди 2, 1964. -802 с.
17. Ҷурфодиқонӣ, Абуишараф Носеҳ ибни Зафар. “Тарҷумаи “Таърихи Яминӣ”. Муқаддима, таҳия, таҳия, таълиқот, лугот ва феҳристи Н.И. Ғиёсов. – Хуҷанд: Ношир, 2013.-416 с.

18. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. Издание седьмое.- М.: ЛЕНАНД, 2014. - 265 с.

Reference Literature:

1. Baykhaki, Khodja Abulfazl Mukhammad ibni Khusayn. *The History of Baykhaki. Preparation of the text, introduction, appendices: S. Mullojohn.* – Dushanbe: Bukhara, 2014. – 774 pp.
2. Balan, Abuali Mukhammad ibni Mukhammad. *The History of Tabari. V.1. Preface and commentaries: M. M. Umarov, F. Babayev.* Tehran. 1380 / 2001. – 817 pp.
3. Gardezi, Abusaid Abdulhay. *Zainul-Ahbor. Transposition on Cyrillic script: K. Rustam.* – Dushanbe: Bukhara. 2014. – 415 pp.
4. *Grammar of Modern Tajik Literary Language. V.1. Phonetics and Morphology.* – Dushanbe: Knowledge. 1985. – 355 pp.
5. Dehhudo A. *Dictionary VV. 3, 4, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14.* – Tehran: Publishing-houe of Tehran University. 1373 hijra. – 21149 pp.
6. Zhukov V. P. *Semantics of Phraseology Units.* – M.: LENAND. 2019. 2nd edition, enlarged. – 158 pp.
7. Kosimova M. N. *The History of the Tajik Literary Language.* – Dushanbe: Tajik National University. 2012. – 566 pp.
8. Madjidov Kh. *Phraseology of Modern Tajik Language.* – Dushanbe: Tajik State University. 1982. – 103 pp.
9. Narshakhi, Abubakr Mukhammad ibni Djafar. *The History of Bukhara. Compilers: G. Goybov, K. Olimov, N. Amirshokhi.* – Dushanbe: Union. 2012. – 546 pp.
10. Salimov N. *Style Periods and Evolution of Prose Types in Persian-Tajik Literature (IX - XII cc.).* – Khujand: Light of Enlightenment. 2002. – 396 pp.
11. Siyoyev B. *Essay on the History of the Verb of Tajik Literary Language.* – Dushanbe: Knowledge. 1968 – 163 pp.
12. *The History of Siston. Preparation of the text, preface, commentaries and appendices: M. Imomov, A. Abdusattor.* – Dushanbe: Bukhara. 2014. – 352 pp.
13. *Tajik Language Dictionary.* – M.: Soviet Encyclopedia. 1969. V.1. – 951 pp.; V.2 – 949 pp.
14. *Complete Dictionary of the Tajik Language. V.1. Under the editorship of S. Nazarzoda et alia.* – Dushanbe: Freedom of the Orient. 2011. – 829 pp.
15. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language. V.2 Under the editorship of S. Nazarzoda.* – Dushanbe. 2008. - 944 pp.
16. Fozilov M. *Phraseology Dictionary.* – Dushanbe: State publishing-house of Tajikistan. V.1. 1963. – 952 pp.; V.2. 1964 – 802 pp.
17. Djurfodikuni, Abusharaf Noseh ibni Zafar. *Translation of “The History of Yamini”. Introduction, preparation of the text, commentaries, appendices, glossary: NI. Ghiyosov.* – Khujand: Publisher. 2013. – 416 pp.
18. Shansky N. M. *Phraseology of Modern Russian Language.* – M.: LENAND. 7-th edition. 2014. – 265 pp.

УДК 80/81
ББК 81

**РОЦЕЪ БА МАФХУМИ КА-
ТЕГОРИЯҲОИ
ГРАММАТИКӢ ДАР ЗАБОН
ВА НАМУДҲОИ ОНҲО**

Шарипов Абдуҳамид Шарипович, дотсенти кафедраи забони олмони МДТ «ДДХ ба номи академик Б. Фафуров»; *Қўзиева Нодира Муродовна*, сармуаллимаи кафедраи грамматикаи забони арабии МДТ «ДДХ ба номи академик Б. Фафуров»

**ПОНЯТИЕ
ГРАММАТИЧЕСКИХ
КАТЕГОРИЙ И ИХ
РАЗНОВИДНОСТЕЙ**

Шарипов Абдуҳамид Шарипович, доцент кафедри немецкого языка, ГОУ «ХГУ имени Б.Гафурова»; *Кузиева Нодира Муродовна*, старший преподаватель кафедры грамматики арабского языка ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

**SOME
CONSIDERATIONS
CONCERNED WITH THE
NOTION OF GRAMMATICAL
CATEGORIES AND THEIR
VARIETIES**

Sharipov Abdukhomid Sharipovich, Associate Professor of the department of German language under the SEI "KSU named after acad. B. Gafurov"; *Kuzieva Nodira Murodovna*, senior lecturer of the department of the grammar of Arabic language under the SEI "KSU named after acad. B. Gafurov" (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: kuzieva.nodira@mail.ru

Калидвожа: категория, категорияи грамматикӣ, воситаҳои ифодаи категорияи грамматикӣ, морфология, синтаксис, шакл ва мазмуни грамматикӣ.

Мафҳуми категорияи грамматикӣ масъалаи васею доманадор мебошад. Забониносии тоҷикӣ низ ба ҳаллу фасли мафҳуми категорияҳои грамматикӣ ва алалҳусус дар алоқамандӣ ва қиёс бо забонҳои хориҷии дар макотиби олии таълим мешуда дорад. Аз ин сабаб, дар мақола тавачҷӯҳи асосӣ ба шарҳу тавзеҳ намудани мафҳуми категорияи грамматикӣ аз ҷониби забониносон равона карда шуда, фикру ақидаҳои онҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Ҳини масъалагузорӣ, муаллифони мақола кӯшиши ба харҷ додаанд, то ба намудҳои категорияи грамматикӣ (категорияҳои мантиқиғуву грамматикӣ, муоширативу грамматикӣ ва сохториву грамматикӣ) аҳамияти бештар дода, онҳоро ба риштаи таҳқиқ кашиданд.

Ключевые слова: грамматическая категория, способы выражения грамматической категории, морфология, синтаксис, грамматическая форма, грамматическое значение.

Понятие “грамматическая категория” - одна из актуальных проблем в лингвистике. Таджикская лингвистика нуждается в рассмотрении понятия грамматической категории, в особенности с точки зрения сравнения с иностранными языками и с преподаванием иностранных языков в вузах. По этой причине главное внимание уделяется разъяснению данного понятия, которое приводится лингвистами, а также анализируются их размышления и точки зрения. При изучении проблемы приложены усилия и уделено внимание освещению видов грамматических категорий (логико-грамматической, коммуникативно-грамматической и структурно-грамматической).

Key words: category, grammatical category, ways of expression of a grammatical category, morphology, syntax, grammatical form, grammatical meaning.

The notion of a grammatical category is considered to be one of the actual problems in the field of linguistics. Tajik linguistics needs to dwell on the notion of a grammatical category, especially from the point of view of communication and in comparison with foreign languages taught in universities, in particular. For this reason, in the article under consideration particular attentions is paid to the clarification of the relevant notion which is adduced by linguists, and the authors analyze their thoughts and points of view as well. In the course of studying the problem, the authors of the article applied efforts and paid their own attention to the coverage of the types of grammatical categories (logical-grammatical, communicative-grammatical and structural-grammatical categories).

Дар сатҳи грамматикӣ ҳар як забон мафҳумҳое ҷой доранд, ки чун воҳидҳои асосии сохтори грамматикӣ ба ҳисоб мераванд. Барои дуруст ва амиқ дарк намудани сохтори грамматикӣ ҳар як забон муҳаққиқ бояд бо мафҳумҳои грамматикӣ сарувор дошта бошад. Яке аз мафҳумҳои асосии сохтори грамматикӣ забон категорияи грамматикӣ (морфологӣ ва синтаксисӣ) мебошад.

Воқеан, ҳангоми таҳлили воҳидҳои забонӣ (морфема, калима, лексема ва ғ.) ва шаклҳои грамматикӣ ин воҳидҳо метавонанд пай бурд, ки дар таркиби онҳо ғайр аз маъноӣ луғавӣ боз “як чизе” қарор дорад, ки ба муносибатҳои гуногуни калимаи мазкур ба дигар воҳидҳо, ба дигар шаклҳои он ишора менамояд, умумият медиҳад, бо шаклҳои худ мазмунҳоеро ифода менамояд, ки онҳо ҳодисаҳои типиро, яъне **мазмунӣ грамматикӣ** калимаро ташкил медиҳанд. Мазмунӣ грамматикӣ ифодаи забонӣ худро дар намуди зоҳирии калима ба даст меорад. Дар забоншиносии имрӯза эътироф гардидааст, ки зеро ифодаи шакли грамматикӣ калима на танҳо намуди зоҳирии он, балки ҳамбастагии намуди зоҳирӣ бо вазифа (мазмун)-и он фаҳмида мешавад, ки дар ин шакл ҷойгир аст. Ҳар як шакли грамматикӣ, ки ба сатҳи морфология ва синтаксис мансуб аст, вазифаи муайянеро дар сохтори забон иҷро мекунад. Ин вазифа (мазмун)-ро гуногунанд ва чунин падидор мешаванд: шакли муайяни калима як маъноӣ умумии мавхумро ифода менамояд, он ба болои мазмунӣ луғавӣ калима чун як қабати иловагӣ “гузошта” мешавад, яъне як мазмунӣ мавхумро мефаҳмонад. Масалан, пасванди грамматикӣ **-ҳо (-гон, -вон, -ён)** ба исм ҳамроҳ шуда, маъноӣ шакли ҷамъро ифода мекунад: **китобҳо**, ё ин ки пасванди грамматикӣ **-ро** дар охири исм омада (**китобро**) мазмунӣ синтаксисии пурқунандаи бевоситаро ифода мекунад. Дар ҳар ду ҳолат мазмунӣ луғавӣ калима бетағйир менамояд, аммо мазмунӣ грамматикӣ баробари тағйирёбии шакли грамматикӣ дигар мешавад. Шакли грамматикӣ ва мазмунӣ грамматикӣ ягонагии яклуҳте ва аз ҳамдигар ҷудонашавандаеро созмон медиҳад, ки якеро бе дигараш наметавон тасаввур кард. Дар ҳаёти воқеӣ, дар олами моддӣ шакл бе мазмун арзи ҳастӣ надорад: шакл ва мазмун ягонагии диалектиқиро ташкил медиҳад. Мазмунӣ грамматикӣ метавонад ба тавассути як шакли муайяни грамматикӣ ифодаи худро ёбад ва, баръакс, ҳар як шакли грамматикӣ ба як маъноӣ муайяни грамматикӣ вобаста аст.

Инак, мазмунӣ грамматикӣ яқоя бо шакли грамматикӣ категорияи грамматикӣ(морфологӣ ё синтаксисӣ)-ро ташкил медиҳад. Категорияи грамматикӣ ягонагии ҷудонашавандии маъноӣ луғавӣ ва мазмунӣ грамматикӣ мебошад.

Худи мафҳуми категория аввалин шуда дар илми мантик, дар фалсафа (аз ҷониби Арасту) истифода шудааст, ки он дар ин соҳаи илм бо шарҳу талқини мухталиф то имрӯз вучуд дорад.

Дар илми забоншиносӣ низ мафҳуми категорияро бо тарзи мухталиф шарҳ ва ба он таърифҳои гуногун додаанд.

Мутаассифона, истилоҳ ва мафҳуми “категорияи грамматикӣ” дар илми забоншиносӣ то имрӯз таърифи яхела ва истифодаи якрангаро надорад. Ин хулосаро аз таҳлили якҷанд таърифҳои дар сарчашмаҳои илмӣ мавҷудбуда метавон баровард. Масалан, Л.И. Баранникова менависад: “Ҳамчун категорияҳои грамматикӣ мафҳумҳои умумии грамматикӣ унвон дода мешаванд, ки хусусияти забонро муайян месозанд ва ифодаи худро дар калима ва ҷумла меёбанд” [2, 216]. Аз рӯи ақидаи Д.А. Штелинг, худи категорияи грамматикиро метавон ҳамчун муносибате таъриф дод, ки дар сохтори грамматикӣ забон ба тавассути муқобилгузори ду (на аз он зиёд) қатор (ё гурӯҳ)–и шаклҳои ҳамдигарро истисноқунанда ифода ёфтааст: ин ягонагии тазодҳои ҳамдигарро истисноқунанда мебошад [13, 56]. Мувофиқи таърифи муаллиф, дар категорияи грамматикӣ қонуни асосии тафаккури инсон – қонуни ягонагии зиддиятҳои инъикоси худро ёфтааст. Аммо агар мо ин таърифро қабул намоем, пас суоле пайдо мешавад: бо баъзе ҳодисаҳои сохтори грамматикӣ чӣ бояд кард, ки ба ҷорҷӯбаи ин таъриф мувофиқ намеоянд, масалан, категорияи падеж, ки дар забонҳои мухталиф ҷор, шаш, даҳ, балки аз он ҳам шаклҳои зиёдро дорад; ё ки категорияи замон, ки дар забони русӣ се, немисӣ шаш, тоҷикӣ дувоздаҳ шакл дорад?

“Категорияи грамматикӣ гуфта он мафҳумҳоеро меноманд, – таъкид сохтааст забоншиносии фаронсави Жорж Вандриес, ки тавассути морфемаҳои ифода меёбанд. Масалан, мафҳумҳои ҷинс, шумора, шахс, замон, сиға, пурсиш, инкор, тобеъият, мақсад, олат ва ғ. – ҳама категорияҳои грамматикӣ дар забонҳо мебошанд, ки дар онҳо барои ифода морфемаҳои махсус вучуд доранд” (5, 91).

Ақидаи Ю.С. Маслов дар бораи категорияи грамматикӣ чунин аст: “Муқобилгузори(тазод)–ҳои грамматикӣ системаҳоеро ташкил медиҳанд, ки к а т е г о р и я ҳ о и г р а м м а т и к и ном доранд. Ҳамин тавр, категорияи грамматикиро чун система (маҷмӯи ба низом даровардашуда)–и маъноҳои грамматикӣ ба ҳамдигар муқобилгузошташуда метавон таъриф дод, ки ба тавассути ин ё он нишондодҳои зоҳирӣ ифода ёфтаанд. Категорияҳои грамматикӣ ниҳоят гуногунанд – ҳам аз ҷиҳати теъдоди аъзои муқобилгузошташуда, ё ки граммемаҳо, ҳам аз ҷиҳати тарзи ифодаи шаклҳо, ҳам аз ҷиҳати хусусияти мазмуни грамматикӣ ифодаёфта, ҳам аз ҷиҳати муносибати ин мазмунҳо ба воқеият” [8, 159-160]. Муаллифони Грамматикаи академӣ (1970) бар он ақидаанд, ки мазмунҳои ҷузъии шаклан ифодаёфтаи калимаҳо ба категорияҳои грамматикӣ муттаҳид мешаванд, ки хулоса ва маҷмӯи ин мазмунҳо мебошанд [7, 302]. Дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” зикр шудааст, ки категорияи грамматикӣ ба воситаи шакли грамматикӣ ифода ёфта, ду масъалаи ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад. Дар як маврид маҷмӯи маъноӣ якранги грамматикӣ калимаҳост. Дар мавриди дигар, категорияи грамматикӣ гурӯҳҳои қалони луғавию грамматикӣ калимаҳоеро фаро мегирад, ки бо аломату хусусиятҳои умумии маъноӣ ва морфологию синтаксисӣ муттаҳид шудаанд [6, ҷ.1, 79]. В.Н. Перетрухин таъкид месозад, ки “маҷмӯи шаклҳои грамматикӣ, ки мазмунҳои яхела

ё ба ҳамдигар муқобилгузошташударо ифода мекунад, категорияи грамматикиро ташкил медиҳад” [9, 203]. Дар Грамматикаи академӣ (1980) чунин таърифи категорияи морфологӣ оварда шудааст: “Категорияи морфологӣ ин системаи қаторҳои ба ҳамдигар муқобилгузошташудаи шаклҳои морфологӣ бо мазмуни якхела мебошад. Таркиби категорияи морфологӣ ақаллан ду қатори шаклҳоро дарбар мегирад (мас., категорияи шумораи исм, ки аз қаторҳои шакли танҳо ва шакли ҷамъ иборат аст). Қатори шаклҳо ҷузъҳои категорияи морфологӣ мебошад. Мазмуни морфологие, ки ба кулли шаклҳои қатор хос аст, мазмуни категориалӣ ном дорад. Муносибатҳои байни ҷузъҳои як категория тазод (оппозитсия)-и морфологӣ аст” [10, ҷ.1, 456]. Ба ин маъно дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” чунин омадааст, ки категорияи грамматикӣ ҳамчун маънои умумӣ ба воситаи ифодаи маъноҳои грамматикӣ алоҳида зоҳир мешаванд. Тарзи ифодаи категорияҳои алоҳидаи грамматикӣ натиҷаи тазоди ду ва ё зиёда воҳиди якхелаи забонист, ки барои ошкор кардани фарқи ин воҳидҳо истифода мешавад, масалан, тазоди исмҳои танҳову ҷамъ [6, ҷ.1, 79].

Таҳлилу мушоҳидаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар кулли ин таърифҳо мазмуни грамматикӣ чун ҷузъи ҷудонашавандаи категорияи грамматикӣ эътироф гардидааст. Ин ақидаро дар таърифи категорияи грамматикӣ, ки аз ҷониби Ф.М. Березин ва Б.Н. Головин пешниҳод шудааст, низ метавон дарёфт намуд: “Категорияи грамматикӣ ин ягонагии дар забон воқеӣ вучуд доштаи як навъ мазмуни грамматикӣ ва воситаҳои шаклии ифодаи он мебошад. Ҷанбаи асосӣ ва сомондихандаи категорияи грамматикӣ мазмуни он мебошад” [3, 180]. Ҷолиби диққат аст, ки дар асари Ю.С. Степанов низ категорияи грамматикӣ ҳамчун ягонагии мазмуни грамматикӣ ва шаклҳои грамматикӣ эътироф гардидааст [12, 150]. О.И. Москальская, яке аз муҳаққиқони намоёни назарияи грамматикаи забони олмонӣ, таъкид месозад, ки чун кулли аломатҳои забон категорияҳои грамматикӣ дорои **маъно** мебошанд ва аз ду ҷиҳати ба ҳамдигар пайваст иборатанд: аз шакл ва мазмун, яъне, категорияҳои грамматикӣ категорияҳои дупахлӯй (билатералӣ) мебошанд [16, 64].

А.В. Бондарко дар бораи ин хусусияти категорияи грамматикӣ андеша ронда, мегӯяд: “Ҳангоми дар бораи моҳияти ду ҷиҳати категорияҳои грамматикӣ сухан кардан бояд суоле гузошт: кадоме аз ҷанбаҳои он асосӣ ва фарқкунанда аст – ҷанбаи маъноияш ё шакливу сохториаш? Ба ақидаи мо, бешубҳа, ҷанбаи маъноияш” [4, 31].

Масъалаи муҳими дигар дар таҳқиқоти категорияҳои грамматикӣ гурӯҳбандии онҳо, яъне ба намудҳо ҷудо кардани онҳо мебошад.

Категорияҳои грамматикӣ пеш аз ҳама ба категорияҳои морфологӣ ва синтаксисӣ ҷудо карда мешаванд. Категорияҳои морфологӣ хоси шаклҳои калима мебошанд, категорияҳои синтаксисӣ ба ибора ва ҷумла хосанд. Ин намудҳои категория баробарҳуқуқанд ва ба ҳамдигар тобеъ нестанд, балки бо тарзҳои гуногун якҷоя амал карда, якдигарро пурра мекунад [11, 51; 14, 132].

В.Г. Адмони, забоншиноси маъруфи даври шӯравӣ, дар асарҳои хеш ба таҳқиқи категорияҳои грамматикӣ рӯ оварда, се намуди онҳоро ҷудо мекунад:

- 1) категорияҳои мантикиву грамматикӣ (категорияҳои соф морфологиву грамматикӣ);
- 2) категорияҳои муоширативу грамматикӣ (категорияҳои морфологиву синтаксисӣ);

3) категорияҳои сохториву грамматикӣ [1, 66-67].

Муаллиф таъкид месозад, ки категорияҳои мантикиву грамматикӣ (соф морфологиву грамматикӣ) предмет, ҳодиса, чараён ва муносибатҳои олами воқеиро дар шуури инсон дар шакли умумиятдодашуда ва таҷдидкардашуда ифода мекунад, масалан, категорияи шумораи исм, падежи аккузатив ҳамчун номдихӣ ба объекти амал [15, 11]. Бо ибораи дигар, категорияи грамматикӣ, ки мазмунӣ хешро танҳо дар шакли синтетикӣ ва аналитикии калима ифода мекунад ва бе ҳамбастагӣ бо дигар калимаҳо дар ҷумла зоҳир мегардад, категорияи соф морфологиву грамматикӣ номида мешавад.

Ба категорияҳои мантикиву грамматикӣ категорияҳои муқобил гузошта мешаванд, ки ба раванди муоширати забонӣ вобастагӣ доранд ва барои онро ба роҳ мондан ёрӣ мерасонанд, масалан, категорияи падежи исм, категорияҳои шахс, замон, сифаи феъл. В.Г. Адмони онҳоро категорияҳои муоширативу грамматикӣ (kommunikativ-grammatische Kategorien) меномад [15, 12].

Муаллиф ин гуна категорияҳоро аз он сабаб муоширатӣ-грам-матикӣ меномад, ки онҳо, баробари дар шакли морфологӣ калима ифода ёфтанд, барои амалӣ гардонидани маъноӣ хеш ба воҳидҳои синтаксисӣ – ибора, ҷумла ва ҳатто порчаи мураккаби синтаксисӣ, яъне матн ниёз доранд. Ин гуна категорияҳо ба раванди муоширати забонӣ вобастагӣ доранд ва ба созмондихии он мусоидат менамоянд. Масалан, категорияи шахс, ки дар шакли ҷонишинҳои шахсӣ “ман”, “ту”, “ӯ/вай, он” мушоҳида мешавад, вале дар муошират ҷонишини шахси яқум худи гӯяндаро, ҷонишини шахси дуҷум шарики муоширатиро ифода мекунад, ба шахси сеҷум мафҳуми кулли ҷонзод ва предметҳои олами моддӣ дохил мешаванд. Ё ки мафҳуми замони грамматикӣ аз лаҳзаи нутқкунӣ чун меҳвари координата оғози худро меёбад. Ин гуна муносибатҳо танҳо дар доираи ҷумла ё матн чун воҳиди сатҳи синтаксисӣ метавонанд амалӣ гарданд.

Ҷолиби диққат аст, ки А.В. Бондарко ин хусусияти категорияҳои морфологиву синтаксисӣ(муоширативу грамматикӣ)-ро таҳлил карда таъкид менамояд, ки категорияи морфологӣ ҳама вақт муносибати муайяне ба синтаксис, ба ин ё он роҳе ба сохтори ҷумла дорад: ҳар як категорияи морфологӣ дорои самти синтаксисӣ ва имконияти ояндаи синтаксисӣ мебошад. Муносибатҳои категорияи морфологӣ ба сохтори ҷумла гуногуншакл мебошанд. Дар мавриди муайян категорияи морфологӣ ба чунин намуди таркиби синтаксисӣ мубаддал мегардад, ки навъи онро муайян месозад: хангоми ивази як ҷузъи категория ба дигараш навъи категорияи синтаксисӣ тағйир меёбад (ё ин сохтор вайрон мегардад). Дар дигар маврид намуди сохтори синтаксисӣ аз он чизе, ки категорияи морфологӣ бо кадом ҷузъи хеш падидор шудааст, вобастагӣ надорад. Дар ҳама мавридҳо шаклҳои калимае, ки чун ҷузъҳои категорияи морфологӣ падидор мешаванд, дар таркиби ҷумлаи мушаххас, дар муҳити синтаксисӣ амал мекунанд. Алоқаҳои категорияи морфологӣ бо сохтори порчаи мураккаби синтаксисӣ боз мураккабтар ва гуногунтар мебошанд. Вале ҳамаи ин ҳолатҳо мустақилии нисбии категорияҳои морфологиро дар системаи грамматикӣ забон ва раванди амалқарди он аз байн намебарад. Ҷузъҳои категорияи морфологие, ки дар шакли муайяни калима дар ҷумла амал мекунанд, маҳз воситаҳои морфологӣ ифодаи маъноӣ муайянро падидор менамоянд. Категорияҳои морфологӣ ҳама вақт хусусияти ба онҳо хоси категорияҳои калимаро, на хусусияти ҷумларо нигоҳ

медоранд. Ҳамчун категорияҳои калима онҳо дар катори категория ва воҳидҳои синтаксисӣ дар ниҳояти қор барои ифодаи маъно дар раванди муошират хидмат мекунад [4, 19-20].

Мавриди зикр аст, ки ҳар ду навъи категорияҳои грамматикӣ (мантиқиву грамматикӣ ва муоширативу грамматикӣ) бо ҳамдигар зич алоқаманд мебошанд: категорияи мантиқиву грамматикӣ дар як вақт дар ташкил ва маҷрои нутқкунӣ нақши муҳимтаринро мебозад, ки барои ба роҳ мондани муошират хеле зарур аст, аз ҷиҳати дигар, категорияҳои муоширативу грамматикӣ дар як вақт пур аз маънои мантикӣ мебошанд. Вале моҳияти грамматикии маънои асосии онҳо, ба ҳар ҳол, гуногун мебошанд.

Бо тарзи одӣ метавон гуфт, ки ҳар кадом категорияи муоширативу грамматикӣ мундариҷаи мантикӣ низ дорад. Ҳар як категорияи мантиқиву грамматикӣ бошад, барои вазиҷаи муоширатӣ низ хизмат менамояд [1, 15].

Дар забонҳои аналитикӣ боз як намуди категорияи грамматикиро ҷудо мекунад, ки унвони “сохториву грамматикӣ” дорад [1, 15] ва барои созондихии сохтори воҳиди нутқ (ҷумла) хидмат мекунад, масалан, созмони қорҷубавӣ дар ҷумла (рамочная конструкция в предложении), ки хусусияти ҷумлаи ин забонҳо, масалан забони олмониро, ҷун як воҳиди устувори муоширатӣ таъмин менамояд.

Дар заминаи ошноӣ бо афкори забоншиносони гуногун оид ба ин мавзӯ, баррасӣ ва қиёсу муқобалаи ин ақидаҳо ва ҳамчунин бо дарназардошти вежагиҳои забонҳои қиёшаванда лозим мешуморем, ки таърифи зерини категорияи грамматикиро пешниҳод намоем: *категорияи грамматикӣ як мафҳуми умумии грамматикӣ мебошад, ки муносибатҳои гуногуни байни предмет, ҳодиса ва воқеаҳои олами моддиро ба тавассути системаи шаклҳои грамматикӣ дар шуури инсон инъикос менамояд. Категорияҳои грамматикӣ дар ҳар як забон вежагиҳои хоси худро доранд. Онҳо моҳияти типикӣ ҳар як забонро муайян месозанд ва маҳсули инкишофи бисёрасраи тафаккури инсон мебошанд.*

Пайнавишт:

1. Адмони В.Г. Синтаксис современного немецкого языка (система отношений и система построения). – Л.: Наука, 1973. – 368 с.
2. Баранникова Л.И. Введение в языкознание. – Саратов: Саратовский университет, 1973. – 384 с.
3. Березин Р.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М.: Просвещение, 1979. – 345 с.
4. Бондарко А.В. Теория морфологических категорий. – Л.: Наука, 1976. – 256 с.
5. Вандриес Ж. Язык. /Перевод с французского. Примечания П.С. Кузнецова. Под редакцией и с предисловием Р.О. Шор. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – 410 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. Ҷ. 1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
7. Грамматика современного русского литературного языка. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
8. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. 4-е издание. – М.: Высшая школа, 1975. – 328 с.
9. Петрухин В.Н. Введение в языкознание. – М.: Просвещение, 1984. – 143 с.
10. Русская грамматика/Гл. ред. Н.Ю. Шведова. – М.: Наука, 1980, Т. I – 783 с.; Т. II – 709 с.
11. Рустамов Ш. Исм (категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҷиссаи нутқ). – Душанбе: Дониш, 1981. – 216 с.

12. Степанов Ю.С. *Основы общего языкознания*. – М.: Просвещение, 1975. – 271 с.
13. Штеллинг Д.А. *О неоднородности грамматических категорий // Вопросы языкознания*. – № 1. - 1959. – С. 55-64.
14. *Энциклопедияи советии тоҷик/Сармуҳаррири илмӣ М.С.Осимӣ*. – Душанбе: Сарредакцияи илмии энциклопедияи советии тоҷик, 1980, Ҷ. 2. – 640 с.
15. Admoni W. G. *Der deutsche Sprachbau*. 4.Aufl. - M.: 1986. – 336 S.
16. Moskalskaia O.J. *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. 3., verbesserte und erweiterte Aufl. – M.: 1983. – 344 S.

Reference Literature:

1. Admoni V.G. *Syntax of Modern German. (Relationship System and Building system)*. - Ld.: Science, 1973. - 368 pp.
2. Barannikova L.I. *Introduction to Linguistic Studies*. - Saratov: Saratov University, 1973. - 384 pp.
3. Berezin R.M., Golovin B.N. *General Linguistic Studies*. - M.: Enlightenment, 1979. - 345 pp.
4. Bondarko A.V. *Theory of Morphological Categories*. - Ld: Science, 1976. - 256 pp.
5. Vandries Zh. *Language. Translated from French. Notions by P.S. Kuznetsov. Under the editorship and with a foreword by R.O. Shor*. - M.: State Socio-Economic Publishing-House, 1937. - 410 pp.
6. *Grammar of Modern Tajik Literary Language. Phonetics and Morphology*. -V. 1. - Dushanbe: Knowledge, 1985. - 356 pp.
7. *Grammar of Modern Russian Literary Language*. – M.: Science, 1970. - 767 pp.
8. Maslov Yu.S. *Introduction to Linguistic Studies. The 4-th Edition*. - M.: Higher School, 1975. - 328 pp.
9. Peretruxhin V.N. *Introduction to Linguistic Studies*. - M.: Enlightenment, 1984. - 143 pp.
10. *Russian Grammar. Editor-in-charge N.Yu. Shvedova*. - M.: Science, 1980, -V. I - 783 pp.; - V.II - 709 pp.
11. Rustamov Sh. *Noun (grammatical categories, word-combination and the place of noun in the system of parts of speech)*. - Dushanbe: Knowledge, 1981. - 216 pp.
12. Stepanov Yu.S. *Grounds of General Linguistic Studies*. - M.: Enlightenment, 1975. - 271 pp.
13. Shteling D.A. *On the Heterogeneity of Grammatical Categories. // Issues of Linguistic Studies*. - No. 1. - 1959. - pp. 55 - 64.
14. *Tajik Soviet Encyclopedia: Scientific editor-in-chief M.S. Osimi*. – Dushanbe: The Central Scientific editorial board of the Tajik Soviet Encyclopedia, 1988. – V.2. - 640 pp.
15. Admoni W.G. *The Structure of the German Language. The 4-th edition*. - M.: 1986. – 336 pp.
16. Moskalskaia O.J. *Grammar of Modern German Language. The 3-d edition, revised and enlarged*. - M.: 1983. - 344 pp.

МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ

07 00 00 ИЛМҲОИ ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ 07 00 00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

07 00 02 Отечественная история	5
<i>Каримзода О.К., Исомитдинов Ҷ.Б. Андешаҳо роҷеъ ба муҳимияти омӯзиши таърихи чаишу маросимҳо ва таснифи намудҳои он (дар мисоли фарҳанги чаини халқи тоҷик).....</i>	<i>5</i>
<i>Рахимов Н.Т., Олимов Д.Р. Горное дело и металлургия Саразма.....</i>	<i>13</i>
10 01 00 АДАБИЁТШИНОСӢ 10 01 00 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ	
10 01 03 Литература народов стран зарубежья.....	21
<i>Мирзоюнус М. Марҳалаи нави камолиносии дар Тоҷикистон</i>	<i>21</i>
<i>Насриддинов Ф.А. Таҳқиқ дар шинохти дӯстони камолиносии Хучандӣ.....</i>	<i>31</i>
<i>Юлдошев А.Қ. Оид ба як тобиши маъноии калимаи “тозӣ” дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ</i>	<i>40</i>
<i>Мурувватиён Дж.Дж. Особенности воспроизведения образов исторических личностей на таджикском языке в романе Шарля де Костера «Тиль Уленшпигель».....</i>	<i>47</i>
<i>Ризоева П. «Наҷдиёт»-и Абӯмузаффарӣ Абебардӣ ва арзиши адабии он.....</i>	<i>57</i>
<i>Самеев А., Тоҷибоев Ш.Ф. Мулоҳизаҳо доир ба наири кирилии достони “Ҳумой ва Ҳумоюн”-и Ҳоҷи Қирмонӣ.....</i>	<i>66</i>

10 02 00 ЗАБОНШИНОСӢ 10 02 00 ЯЗЫКОЗНАНИЕ

10 02 20 Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание ..	81
<i>Аиранов Б.П. Корбурд ва вежагиҳои сарфии пешвандҳои сифатсоз дар забони адабии тоҷикии қарнҳои XVIII ва XX</i>	<i>81</i>
<i>Дадбоева Р.С. Лексико-семантические особенности фразеологических единиц с компонентом-числительным в таджикском и русском языках.....</i>	<i>93</i>
<i>Эшматова И. С., Саидқаримов Б. А. Таҳлили қиёсии истилоҳоти мусиқӣ аз рӯи аломати “номи ансамблҳои мусиқӣ” дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ</i>	<i>102</i>
10 02 22 Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии	109
<i>Ҳасанзода А. Вежагиҳои пайдормонии аносири лугавии “Бадоеъ-ул-вақоеъ” дар ғӯиҳои муносири тоҷикӣ.....</i>	<i>109</i>
<i>Қўрғонов З.Д. Вежагиҳои корбурди баъзе аз ҳиссаҷаҳо дар осори адабии форсии тоҷикии садаҳои X – XIII.....</i>	<i>123</i>
<i>Ҷўраева С.Б. Усулҳои зуҳури мувози воҳидҳои фразеологӣ феълӣ дар таърихномаҳои қарнҳои X-XIII.....</i>	<i>131</i>
<i>Шарипов А.Ш., Қўзиева Н.М. Роҷеъ ба мафҳуми категорияҳои грамматикӣ дар забон ва намудҳои он.....</i>	<i>140</i>

CONTENTS

07 00 00 HISTORICAL SCIENCES and ARCHEOLOGY

07 00 02 Home History	5
<i>Karimzoda O.K., Isomiddinov J.B. Some Views Concerned with the Importance of Study Aimed at History of Holidays and Traditions and their Types Classification (on the example of the traditional culture of the Tajik people)</i>	5
<i>Rahimov N.T., Olimov D.R. Sarazm Mining and Metallurgy</i>	13

10 01 00 LITERARY CRITICISM

10 01 03 Literature of Foreign Countries Peoples	21
<i>Mirzoyunus M. A New-Stage of Kamol Studies in Tajikistan</i>	21
<i>Nasriddinov F.A. Scantly Studied Milieu, which Surrounded Kamoli Khujandi in Real Earnest</i>	31
<i>Uldoshev A.K. The Issue Concerned with SAemantic Shade of Meanings of the Word “Tozi” in “Shahname” by Firdawsi</i>	40
<i>Muruvvatiyon Dj.Dj. Peculiarities of Perception in Regard to the Images of Historic Personalities in the Novel “Till Ulenspiegel” by Charles de Coster in the Tajik Language</i>	47
<i>Rizoeva P. Abumuzafar al-Abewardi’s “Najdiyati” and its Literary Value</i>	57
<i>Sameyev A. Tadjiboyev Sh G. Some Remarks on the Textology of the Poem “Humoy and Humoyun” by Khodju Kirmani in Cyrillic Script</i>	66

10 02 00 LINGUISTICS

10 02 20 Comporative, Historical and Typological Linguistics	81
<i>Ashrapov B.P. Grammatical Peculiarities of Adjectival Prefixes and their Usage in the Tajik Literary Language Referring to the XVIII-th and the XX-th Centuries</i>	81
<i>Dadoboyeva R.S. Lexico-Semantic Peculiarities of Phraseological Units with Component-Numeral in Tajik and Russian Languages</i>	93
<i>Eshmatova I.S., Saidkarimov B .A. Correlative Analysis of Musical Terminology in Pursuance with the Token “Title of Musical Ensembles” in Russian and Tajik</i>	102
10 02 22 Languages of Foreign Countries Peoples of Europe, Asia, Africa, Natives of America and Australia	109
<i>Hasanzoda A.Preservation of the Peculiarities of Lexical Elements of “Badoe-al-Vahoye” in Contemporary Lexical Vernaculars</i>	109
<i>Kurgonov Z.D. Peculiarities of Use of Particles in the Works of Persian-Tajik Literature Referring to the Period of the X-th – the XIII-th Centuries</i>	123
<i>Djurayeva S. B. Ways of Formation of Variants Related to Verbal Phraseological Units in Historic Chronicles of the X-th the XIII-th Centuries</i>	131
<i>Sharipov A. Sh., Kuzieva N. M. Some Considerations Concerned with the Notion of Grammatical Categories and their Varieties</i>	140

БАРОИ ИТТИЛОЪ:

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» нашрияи илмӣ-назариявии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон буда, аз силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ иборат мебошад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори умум» ба нашр омода мешавад.

Аҳдофи маҷаллаи илмӣ тақризишавандаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- инъикоси саривақтии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотии олимони ҚТ, ҳамчунин олимони мамолики хориҷаи наздику дур тибқи соҳаҳои зерини илм: улуми таърихшиносӣ ва филология.

- инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи таърихшиносӣ ва филология;
- ба муҳаққиқон фароҳам сохтани имкони наشري натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;
- инъикоси масоили муҳим ва самтҳои ояндадори улуми таърихшиносӣ ва филология;
- ҷустуҷӯи донишҳои нав барои рушди иҷтимоию иқтисодии ҚТ умуман ва минтақаҳои он;
- тарғиби дастовардҳои фаъолияти илмӣ тадқиқотии олимони ДДХБСТ, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои маорифу илми ҚТ.

Шартҳои наشري мақола дар маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- ҳайъати таҳрири маҷалла мақолаҳои илмӣ, тақризҳо, обзорҳои илмӣ қаблан дар нашрияҳои ҷопию электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаҳои дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назарӣ амалиро оид ба соҳаҳои дониш дар улуми таърихшиносӣ ва филология дарбар гиранд;

- қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳимият, навоҷарӣ ва аҳамияти илмӣ маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;

- муаллифон (ҳаммуаллифон) масъулияти саҳеҳии иттилооти илмӣ пешниҳодгардида ва ҳамаи додаҳои, ки мақола, обзорҳо ва тақризҳо дар бар мегиранд, ба зиммадоранд;

- ҳамаи маводи ба идораи маҷалла омада ҳатман дар сомонаи antiplagiat.ru мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайати таҳрири муаллифон (ҳаммуаллифон)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастнавис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақризи оғоз мекунад;

- мақола, обзор ва тақризҳои ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонаи antiplagiat.ru ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои дахлдори илм ба тақризи дохилӣ ирсол мегарданд;

- мақолаҳои ба тақризи дохилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонаи маҷалла: www.vestnik.tj зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;

- агар дар тақризи оид ба ислоҳу тақмили мақола тавсияҳои пешниҳод шуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқарриз (бе сабти ному насаби ӯ) барои тақмилу ислоҳи мавод ирсол мешавад;

- муаллиф маводи тақмилдорро ба идораи маҷалла мефиристад ва идора онро яқоя бо ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрорӣ мефиристад.

- ҳайати таҳрири маҷалла бидуни тағйир додани мӯҳтавои илмӣ он ҳақ дорад. Хатоҳои имлоию услубиро мусаҳҳеҳ бидуни мувофиқа бо муаллиф (ҳаммуаллифон) ислоҳ мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллифон) мувофиқа карда мешавад;

- варианти барои тақмил ба муаллиф (ҳаммуаллифон) фиристода бояд дар мӯҳлати муқарраргардида, баъди ворид сохтани ислоҳу тағйирот дар намудҳои электронӣ ва ҷопӣ ба идора баргардонда шаванд;

- мақолаҳо, ки ба ҷоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (ҳаммуаллифон) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди ҷопи мавод идораи маҷалла ба муаллиф (ҳаммуаллифон) раддиияи мудаллали ирсол мекунад;

- тибқи дархости шӯроҳои коршиносии КОА назди Президенти ҚТ ва КОА ВМИФР идораи маҷалла ба онҳо тақризҳоро пешниҳод мекунад.

Талабот ба таҳияи мақолаҳо (обзорҳо, тақризҳо), ки ба маҷаллаи илмию назариявии «Ахбори Доносигоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ» барои ҷоп ирсол мегарданд

1. Барои ҷойгир кардан дар маҷалла мақола, тақриз ва обзорҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмӣ **07 00 00 – илмҳои таърих ва археология** (рамзҳои 07.00.02; 07.00.09; 07.00.15; 07.00.06) ва **10 00 00 – илмҳои филология** (рамзҳои 10.01.03; 10.01.10; 10.02.20; 10.02.22), ки қаблан дар ҳеҷ ҷой ҷоп нашудаанд, қабул мегарданд.

2. Муаллифон ба идораи маҷалла ҳатман бояд ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:

- матни мақола ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, ки дар гунаи ҷопии он муаллиф (ҳаммуаллифон) имзо гузоштаанд;

- тақризи доктор ё номзади илм, ки ба он шӯъбаи кадрҳои ҷои кори муқаррир мӯҳр гузоштааст;

- маълумотнома аз ҷои таҳсил (барои аспирантҳою магистрантҳо)

- гунаи ҷопии ҳуҷҷатҳо ба идора ба суроғаи зерин ирсол мешавад: 735700, ҶТ, вилояти Суғд, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ, бинои асосӣ, утоқи 307

Гунаи электронии мақола ба почтаи электронии vestnik-tsulbp@mail.ru ирсол мешавад. Телефон барои маълумот: 8 (3422) 2-05-63; суроғаи сомона www.vestnik.tj

Тибқи талаботи КОА назди Президенти ҶТ ва КОА ВМИ ФР мақола бояд унсурҳои зеринро дарбар гирад:

- индекси УДК ва ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

- ному насаби пурраи муаллиф (ҳаммуаллифон) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- унвони илмӣ, дараҷаи илмӣ муаллиф (ҳаммуаллифон), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯӣ), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- аспирантон унвонҷӯён, муаллифон, докторантҳо номи кафедра ва муассисаи илмиро (магистрантҳо – самти тайёриро) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- зикри мансаб, ҷои кор, шахру мамлакат ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- e-mail;

- номи мақола ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ, ё тоҷикию русию англисӣ (бо ҳарфҳои калон, ҳуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman TJ 14);

- ҷакида ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ аз 100 то 150 вожа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни муҳтасари қор ва ҳулосаҳои асосие, ки навоварии илмӣ қорро дар бар мегирад;

- вожаҳои калидӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ оварда мешаванд (5-7 калима ё ибора, ки ду ё се вожаҳо дарбар мегирад);

- ба мақола ҳатман номгӯи маохизи мавриди истифода бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида замима мешавад; Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Рӯйхати мазкур аз рӯйи тартиби овардани иқтибосҳо ва мувофиқи талаботи ГОСТ таҳия карда мешавад;

- иқтибосҳо дар қавсайн бо қайди рақами адабиёт аз рӯи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд;

- матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳрир гузаронида шавад ва аз ғалат тоза бошад.

Мақолаҳое, ки ба идораи маҷалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти боэътимодии аснод ва мӯҳтавои мақолот бар дӯши муаллифон ва муқарризон мебошад.

Идораи маҷалла

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

«Вестник ТГУПБП» - научно-теоретический журнал Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, публикующий материалы серии общественных и гуманитарных наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации».

Целями научного рецензируемого журнала «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук» являются:

- оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: филологические науки, исторические науки и археология;
- развитие международного сотрудничества в сфере языкознания, литературоведения, истории и археологии;
- предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;
- освещение актуальных проблем и перспективных направлений филологических и исторических наук;
- поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;
- пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, а также исследователей других вузов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

Условия публикации статей в журнале «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук»:

- редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи, рецензии, научные обзоры, отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям знания: филологические науки, исторические науки и археология;
- решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;
- авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;
- все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте antiplagiat.ru, после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;
- поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте antiplagiat.ru направляются на внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;
- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: www.vestnik.tj;
- если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;
- доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;
- Редколлегия имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);
- вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;
- статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;

- редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК при Президенте и ВАК МОН РФ.

Требования к оформлению статей (обзоров, отзывов, рецензий), присылаемых для публикации в научно-теоретический журнал «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук»

1. Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: **07 00 00 – Исторические науки и археология** (шифры 07.00.02; 07.00.09; 07.00.15; 07.00.06); **10 00 00 – Филологические науки** (шифры 10.01.03; 10.01.10; 10.02.20; 10.02.22).

2. Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

- текст статьи на таджикском, русском или английском языках объемом 10-15 страниц с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;

- рецензию доктора наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;

- справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская обл., г. Худжанд, 17 мкр-н, д.1, ТГУПБП, главный корпус, каб. 307. Электронные версии – по адресу электронной почты: vestnik-tsulbp@mail.ru. Телефон для справок: 8 (3422) 2-05-63; адрес сайта: www.vestnik.tj

В соответствии с требованиями ВАК при Президенте РТ и ВАК МОН РФ, статья должна содержать:

- индекс УДК и ББК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);

- фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;

- учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;

- аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты – направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;

- указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках; - e-mail;

- название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman tj 14, выравнивание по центру);

- аннотация на таджикском, русском и английском языках от 100 до 120 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну;

- ключевые слова на русском и английском языках (не менее 6 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание – курсив, выравнивание по ширине);

- статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в порядке цитирования в соответствии с ГОСТ;

- ссылки даются в квадратных скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.

Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи.

Текст присылаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением перечисленных требований, к рассмотрению не принимаются.

За содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

Редакция журнала

TO THE NOTICE OF THE AUTHORS

“**Bulletin of TSULBP**” is a scientifico-theoretical journal of the Tajik State University of Law, Business and Politics which publishes the materials referring to the series of the humanities is it edited in pursuance with the law of Tajikistan Republic “On Press and Mass-Media”.

The Objective of the Scientific Reviewed Journal « Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences» are:

- operative elucidation of the results related to the research activities of the scholars living both in Tajikistan Republic and in the countries of far and near abroad on the following branches of sciences: philological sciences, historical sciences and archeology;
- development of international collaboration in the spheres of linguistics, literary criticism and archeology;
- providing researchers with availabilities of publishing the results of scientific explorations;
- elucidation of actual problems and prospective trends in philological and historical sciences;
- quest of new knowledge for spiritual and social development of the population of Tajikistan Republic upon the whole and its separate areas in particular;
- propaganda of the achievements of scientific-research activities obtained by the scholars of the Tajik State University of Law, Business and Politics and also by those ones working in other higher schools and institutes of education and science of Tajikistan Republic.

Terms and Conditions of Publication of Articles in the Journal “Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences”

- the journal editorial board accepts for consideration and publication scientific articles, reviews, scientific surveys, comments reflecting scientific opinions, results and achievements of fundamental theoretical and applied researches on the following branches of knowledge: linguistics, literary criticism and archeology:
 - solution on publication or on refuse in it is adopted according to the character of the materials submitted: their actualness, novelty and scientific significance;
 - an author (authors) bears (bear) all the completeness of responsibility for authenticity of the presented scientific information and all the data contained in articles, commentaries, surveys and reviews;
 - all the materials submitted to the editorial board are subjected to compulsory monitoring on **antiplagiat.ru** site after what the editorial board notifies authors (co-authors) about the results of a manuscript assessment and informs about an acceptance of materials for further review or about refuse in it;
 - articles, commentaries, surveys and reviews in case of a positive answer after the monitoring in question are referred to internal review with the aim of their expertise assessment by leading specialists in a respective branch of knowledge;
 - articles admitted to internal review should be framed in full correspondence with the requirements for the publications allocated on the journal site: www.vestnik.tj;
 - If a review contains recommendation on corrections or improvement remarks and suggestions of a reviewer (without information about him\ her) it is sent to the author (authors);
 - an improved material is submitted to the editorial board and referred to the second review together with the author`s answer on every item of remarks;
 - the editorial board has a right for recension of articles without changing its scientific contents. Spelling and stylistic mistakes are corrected by a proof-reader without coordination with an author (authors);
 - a variant of the article sent to author (authors) for improvement should be returned to the editorial board in a stipulated term with amendments and alterations in the terms of a hard copy and e.mail.ru;
 - articles non-accepted for publication are not returned to the author (authors). In case of refusal in publication the the editorial board sends a motivated rejection to the author (authors);

- the editorial board gives reviews to RF ESM HAC (Higher Attestation Commission under Education and Science Ministry of Russian Federation) expert councils if requested.

Requirement for Framing Articles (Surveys, Commentaries, Reviews) Sent for Publication into the Scientific-Theoretical Journal (Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics, series of Humanitarian Sciences)

1. For allocation the journal accepts scientific articles (surveys, commentaries, reviews) on respective scientific specialities never published anywhere before: **07 00 00 – Historical sciences and archeology; 10 00 00 – philological sciences.**

The following papers ought to be submitted by authors to the editorial board compulsorily:

- the text of the article (in Russian and English, with Russian translation) or in Tajik with an obligatory author's (authors') signature (-s) on a hard copy of the article;

- a review of Dr. or Candidate of sciences certified in a staff registration office under the establishment of a reviewer's place of work;

- certificate from the place of studies (for post-graduates and master's degree students).

Hard copies of documents are sent to the editorial board according to the address: 785700, Tajikistan Republic, Sughd viloyat, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP, main building, office 367. Electronic versions – e-mail address: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru. Telephone for reference, 8 (3422) 2-05-63, site address, www.vestnik.tj.

In accordance with RF ECM HAC requirements the article should contain:

- UDC index (to be located at the beginning of the article by a separate line from the left);

- LBC index (to be located ibidem);

- author's last name, first name, patronymic, nomination and code of scientific speciality (according to the range) the research is conducted - in Russian, English or Tajik, Russian and English;

- post-graduates, claimants for Candidate and Doctoral's degrees, teachers specify a department and an educational establishment (master's degree students specify speciality of learning) in English or Tajik, Russian and English;

- position, place of work, city, country should be presented in Russian and English, or in Tajik, Russian and English;

- E-mail.ru;

- the title of the article in Russian and English or in Tajik, Russian and English (in capital letters, **print Times New Roman 14** or **Times New Roman Tj 14**, center alignment);

- abstract in Russian and English (**print TNR 14**), italics alignment, width alignment in the range of 100-120 words with indication of goals and objectives of research, brief course of work and major conclusions containing scientific novelty;

- key words in Russian and English (5-7 words or word-combinations of two or three words, through a comma, **print TNR 14**, italics alignment, width alignment);

- the article should compulsorily contain a list of reference literature with indication of cited works only.

- The list of literature is added at the end of the article with a general amount of pages of the original source. The bibliographical list of the literature used is framed in alphabetical order in concordance with GOST (State Standard).

- references are given in brackets where you should indicate the number of the used original source according to the literature list followed by a cited page.

Articles are accepted throughout a year. The editorial board is entitled to the right of selection in reference to materials and of reduction in regard to the article bound to being published.

The text of the manuscript sent is to be a final one, it must have been verified and corrected thoroughly.

Articles sent to the editorial board with violation of the above-mentioned requirements are not accepted for consideration.

Full responsibility for competence and contents of the materials published rests on authors and reviewers.

Editorial-board of the journal

ЗИ-02.1.099ТJ

ИНДЕКС: 77746

Ахбори ДДХБСТ.
Силсилаи илмҳои гуманитарӣ
2020, №3 (84) 155 с.

Мухаррирон:
Шамуродова О.Б.
(муҳаррири русӣ),
Балтина С.П.
(муҳаррири англисӣ)
Мухаррири техникӣ:

Ҳакимхоҷаева М.К.

Вестник ТГУПБП.
Серия гуманитарных наук
2020, №3 (84) 155 с.

Редакторы: Шамуродова О.Б.
(редактор материалов на
русском языке),
Балтина С.П.
(редактор-переводчик)
Технический редактор:

Ҳакимходжаева М.К.

Bulletin of TSULBP.
Series of Humanitarian Sciences
2020, №3 (84) 155 pp.

Editors:
Shamuradova O.B.
(Russian texts),
Baltina S.P.
(English texts)
Technical editor:

Khakimkhojayeva M.K.

Суроғаи маҷалла: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ.
Тел. сармуҳаррир: 8(3422)2-38-11, тел. идора: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Гунаи электронии маҷалла дар сомонаи www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj ҷойгир аст.

Адрес редакции: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1, ТГУПБП.
Тел. гл.редактора: 8(3422)2-38-11, тел. редакции: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Электронная версия журнала размещена на сайте www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj

Address of the editorial-board: 735700, Tajikistan Republic, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP.
Editor-in-chief's telephone: 8(3422) 2-38-11, editorial board's telephone: 8 (3422) 2-05-63
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Full textual version of the journal is placed on site www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj

Ба чопаш 18.11.2020 имзо шуд. Андоза 84x108/16. Коғази офсет. Чопи офсет. 15,4 ҷ.ч.
Тездоди нашр 420 адад. Супориши № 85. Нарҳаш шартномавӣ.

Нашриёти «Дабир»-и ДДХБСТ, 735700, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1

Парки технологияи ДДХБСТ

Подписано в печать 18.11.2020 . Формат 84x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная. 15,4 укл.
Тираж 420 шт. Заказ № 85. Цена договорная.

Издательство «Дабир» ТГУПБП, 735700, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1

Технологический парк ТГУПБП

Signed for printing 18.11.2020. Format 84x108/16. Paper offset, offset print. Circulation 420 copies.
Order #85. Price on contractual agreement

The publishing house "Dabir" under TSULBP, 735700, Khujand, mico-district 17, building 1

The technological park under TSULBP

Напечатано согласно предоставленному редакции оригиналу-макету